

Abdullah Öcalan

RASTIYA KURD



Abdullah Öcalan

RASTIYA KURD

**BEŞEK JI PARAZNAMEYA 5. YA RÊBER
APO HATIYE GIRTIN**

Rêberê gelê kurd Abdullah Öcalan

RASTIYA KURD

BEŞEK JI PARAZNAMEYA 5. YA RÊBER APO HATIYE
GIRTIN

**WEŞANÊN KOMÎTEYA ZANIST Û LÊKOLÎNÊN
CIVAKÎ**

2018

www.civakademokratik.com/kurd/

civaka.dimokrat@gmail.com



Akademiyên Civaka Demokratîk

أكاديميات المجتمع الديمقراطي

BEŞA YEKEMÎN: RASTIYA KURD

Hebûn û serwextî (şîûr-bîrbirin) pîrsgirêka herî bingeîn a felsefeyê ye. Têgîna hebûnê hê jî yek ji têgînên sereke yên felsefeyê ye ku dibe mijara kakûnî û meraqê. Li ber serê vê têgînê cewiya wê zeman heye. Herdu ji hev cuda nabin. Herçiqasî hebûn bêzeman nebe, zeman jî bêyî hebûn nabe. Zeman bi temamî bi hebûnê re têkildar e. Têkiliya di navbera herduyan de herî zêde bi têgîna bûyînê re heye. Hebûn û zeman ji sedî sed bi bûyînê pêk tên. Zeman di hebûnê de zorê dide bûyînê. Ya rastî, domdariya hebûnê bi bûyîn û qewimînê pêkan e. Em dema behsa hebûna di rewşa bûyîn û qewimînê de dikin zeman derketiyê holê. Eger bûyîn hebe, li deverekê du çiçekên cuda hebin, li wir hebûn û zeman heye. Tinebûna bûyîn û qewimînê tê maneya tinebûna hem hebûnê hem jî zemanî. Bûyîn û qewimîn, rewşa hebûnê ya cudabûn û şewegirtinê ye. Hebûna ne di rewşa bûyînê de ne hebûn e, zemanê tineye.

Rewşa bûyîn û cudabûnê, rewşa serwextbûnê ya xwedî potansiyel e. Cudabûn belkî jî gava pêşî ye ku ber bi serwextbûn û bîrbirinê ve tê avêtin. Kengî hebûn bi zeman re cuda bû, hingê serwextî û bîrbirin gava xwe ya pêşî diavêje. Çiqasî bûyîn, form û şêwe (hemû di heman maneyê de ne) hebin ewqasî jî serwextî û bîrbirin heye. Di çarçoveyeke gerdûnî de serwextî cudatî ye, serwextî jî weke kategoriya rewşa giştî ya gerdûnî ya tevahiya serwextbûnên cudabûyî ye. Lê bêdawîbûna di formên de tê wê maneyê serwextbûn û bîrbirin jî bêdawî ne. Çiqasî formên cuda hebin, ewqasî jî serwextbûn û bîrbirinê cuda hene. Têgîna serwextbûnê (giyan) ya li cem Hegel beriya formê tê. Ya rastî, behsa serwextbûn û bîrbirineke bêform û

şêwe tê kirin. Hegel, formê ji fizîka xwezayê dide destpêkirin heta bi dewletê dibe. Serwextbûn bi rêya forman xweber (bêform) dixwaze ji bo xwe li xwe serwext bibe. Serwextbûn û bîrbirin bi formên fizîkî, biyolojîk û civakî hem xwe piştrast dike, hem jî xwe nas dike. Serwextbûn û bîrbirina li cem mirov ew serwextbûn û bîrbirinek e ku li xwe hayil dibe. Serwextbûna felsefî rewşa serwextbûnê ya herî pêşketî ye; weke giyana (serwextbûna) li xwe hayilbûyî li rewşa xwe ya pêşî vedigere; lê bi awayekî li xwe hayilbûyî ango weke giyana mutleq. Em ji vê re dikarin serhatiya hebûn û zeman jî bibêjin. Di civakên Rojhilat de mirov zêdetir bi baweriyên dînî û tesewifê gihiştine vî şêweyê fikrê, lê civaka Rojava bi rêya zanist û felsefeyê xwe gihandiyê.

Ji bo mijara me ya girîng ew e, em têkiliya di navbera bûyîn-hebûn-serwextbûnê de zelal bikin û maneyê bidinê. Dema ku mijar Kurd bin, mirov ê karibe ji têgînên hebûn, bûyîn û serwextbûnê (bîrbirinê) gelek tiştan hîn bibe. Eger em Kurdan bi rewşa wan a hebûn, bûyîn û serwextbûnê bidin naskirin, ev yek wê ji bo fêhmkirina mijarê bibe bingeş. Ne dîr, heta beriya demekê, li gorî gelek civak û dewletan hebûna Kurdan cihê guftûgoyê bû. Di van dused salên dawiyê de ji bo piştrastkirin û îspata hebûna Kurdan, di çarçoveya modernîteya kapîtalîst de, belkî bi qasî Kurdan ti civak ewqasî li şiddetê rast nehatibe, ji aliyê naverok û şêweyê ve zordestî, înkâr û îmha nedîtibe. Li ser Kurdan siyasetên qirkirinê yên fizîkî û çandî hatin meşandin. Li mekanê xwe yê esas (Kurdistan), çi ji aliyê fizîkî ve, çi jî ji aliyê çandî ve (zêhnî) hatin parçekirin û ji bo bêne tinekirin her cure amûrên zorê û îdeolojîk hatin seferberkirin. Mirov dikare bibêje, heta gihişt qirkirina bi destê modernîteya kapîtalîst, ti mekanîzmayên talan û zorê neman ku li ser nehatibin ceribandin. Kurdîti ji vî alî ve diyardeyek

wisa ye ku hemtayê wê nîne. Cihû ji bo qirqirinên xwe têgîna ‘bêhemta, nedîtî, yekane’ bi îhtîmam bi kar tînin. Ji bo Kurdan jî ne ku bi sedema qirkirina li ser wan meşandine, lê ji ber tevahî kirinên ew ji hebûnê derxistine mirov dikare gotina ‘gelê yekane’ yan jî ‘yekane hebûna civakî’ bi kar bîne di cih de ye.

Di van sîh salên dawiyê de têkoşîna PKK’ê bi awayekî berbiçav meşandiye ji bo Kurdan pirsgirêka hebûnê bû. Bi awayekî ev têkoşîn ji bo zelalkirina pîrsa ‘Kurd hene yan tine ne’, hatiye meşandin. Ji aliyên aliyekî bi awayekî întiharwarî gotiye heye, aliyê din jî gotiye tineye. Ji vê jî wêdetir a mirov ji ber fedî dike ew e, di şêst salên beriya vî sîh salî de entelektueliya Kurd jî bi îspatkirina hebûna Kurd re mijûl bûye. Bêguman ji bo ferd û civakekê guftûgokirina hebûnê rewşeke gelekî bi tehlûke û rezîl îfade dike ku ev jî îşaret bi xeteke zirav a di navbera man û nemanê de ango di navbera jiyan û mirinê de dike. Di dîrokê de ti hebûna civakî neketiye vê rewşê yan jî pirr kêr hebûnên civakî bi hovîtiyeke bi vî rengî re rûbirû bûne. Ti hebûna civakî bi qasî Kurdan nekirine ku ji xwe fedî bike û înkara xwe qebûl bike an jî rewşeke evqasî rezîl bi serê pirr kêr hebûnên civakî de hatiye. Eger mirov bibe Kurd dibe tiştekî mîna bermahiya komeke ku welatê xwe bi xwe tineye, pênc pere nake, bêperetî û ew wekhev e, timî bêkar e, bi her heqdestê dixebite, timî ji bo debarê li ber xwe dide, pêdiviya xwe ya çandî ji bîr dike, ji bo pêdiviyên xwe yên maddî dûrî aqilan hewl dide, li dayikniştimana NAN (li dayikniştimana şoreşa cotkariyê ya neolîtîkê) bê NAN dimîne.

Min behsa trajediya xwe kiribû ka çawa bi dibistana pêşî ya asîmîlasyonê dest pê kir. Dibistana seretayî li şûna zimanê min ê dayikê bi zimenekî din ders dida. Mîna ku ez bi tehlûkeya ji vê dibistanê bê dihesiyam. Bi wê zarokatîyê dixwestin ez dev ji zimanê

xwe berdim, ez ji hebûna xwe bigerim. Gelo, ez ê ji hebûna xwe angoy Kurdîtiya xwe bigeriyama, wê bikirina jê bigerim? Diyardeya Kurd an jî pîrsgirêka Kurd ji bo min bi vî awayî dest pê kiribû. Hebûnek an jî pîrseke salên dûrûdirêj bêbersiv di nava dilê min de ez nerehet kirim... Min zimanê xwe ji dest dida û di binê vê de jîdestdaneke mezin a hebûnê hebû. Min çî ji dest dida? Ev pîrseke pîrr zor û zehmet bû ku min bersiva wê bidîya. Kurd bûbû hebûneke bi pîrsgirêk ku parastina wê gelekî zor û zehmet bû. Ya diqewimî, ne hebûna min, lê lerz û taya min a li ber qedandinê bû; bersivên bîrbîrî û serwextbûyî nebûn, gulokeke pîrsgirêkan bû ku her diçû mezin dibû û mirov dîn dikir.

Di serê salên 1975'an de min wisa xîtabî M. Hayrî Dûrmûş dikir, mîna ku min bersiva guloka pîrsên min dipelixandin dîtibû. Bersiva pîrsan weke pêşnûme hat nivîsîn û devê min vebû. Eşkere ye ku bersiva min der barê hebûneke pêjna wê xeyal meyal hebû, xwe weke sîhekê weke şopekê dida hiskirin, îdeayeke devkî bû. Min yeqîn dikir ku mirov di pencereya çîmî û rizgariya neteweyî ya cîhanê de binêre wê bibe bersiv. Min bersivên gelekî zêde îdealîst didan. Ma ne şablonê heqîqeta nû sosyalîzma pêkhatî bû. Mirov bi elîfbaya wê zanîbûya ya din bi xwe dihat. Bêguman nêzîkatiyeke bi vî rengî li hemberî bandora lîberalîzma alatûrka, faşîzma serkorker û înkarker panjehr bû. Mirov negihanda heqîqetê jî dikarîbû nehişt a mirov bi jehrê bikeve. Li dijî qirkirina çandî di şerê hebûnê de angoy di şerê man û nemanê de wê bi kêr bihata.

Bi awayekî giştî têkoşîna civakî têkiliya xwe bi lêgerîna heqîqetê heye. Çi têkoşîn dibe bila bibe, wexta bixwaze pîrsgirêkeke civakî çareser bike, eger heqîqeta civakî îfade neke nikare bi ser keve. Ji ber ku heqîqeta civakî îzafî ye, gelekî xisletên wê yên kategorîk hene. Têkiliya xwe gelekî bi zeman û mekan re heye. Dema mirov di

çarçoveya heqîqetê de binirxîne, PKK'ê hebûna Kurd a li ber tesfîyeyê, ne bi tenê îspat kir, bi giranî wê heyî jî kir. Jixwe bi awayekî klasîk tevgera rizgariya neteweyî nedimeşîya. Ne rewşa hebûnê ya xwe disipartê, ne jî serwextî û bîrbirina heyî têra vê yekê dikir. PKK'ê weke çalakî Kurd kir heyî. Kurdîtiya di sedsala 20. de, Kurdîtiyeke wisa bû, divê berê bibe heyî û paşê bê rizgarkirin. Ya PKK têde bi ser ketibû ew bû, Kurd kiribûn heyî. Eger tiştek pîrsgirêka xwe ya hebûnê hebe, berê pêşî divê mirov ne ku wî tiştî rizgar bike, wî bike heyî. Bi temamî rewşa Kurdan ew bû ku diviyabû mirov wan bike hebûn. Têgînên mîna rizgarî, azadî û wekheviyê ji bo hebûnên pîrsgirêka xwe ya heyînê çareserkirine maneyekê îfade dikin. Çalakgeriya PKK'ê ji aliyê xwe yê rizgarkeriyê zêdetir, aliyê xwe yê rê li ber heyînê vedike gelekî girîng e. Tevî hemû kêmkurtiyên xwe yên di warê avahî û serwextbûnê de jî ji sedî sed PKK ji bo Kurdan bike heyîn bi roleke heyatî rabûye. Ev pîrs girîng e: Gelo bêtir çalakgeriya PKKê hebûna Kurdan dikaribû bibûya xwediyê rewşa xwe ya heyî? Zehmet e ku mirov ji vê pîrsê re bibêje, erê.

Berî ku em pîrsgirêka Kurd û rêyên çareseriyê guftûgo bikin, şert e ku em xwe di mijara hebûnê de zelal bikin. Mebesta me ji zelalkirinê ew e, em di mijara hebûna pêwendîdar de bi heqîqetê re rûbirû bibin û wê nas bikin. Heqîqet jî hedefeke wisa ye ku mirov ji bo wê têkoşîneke mezin nemeşîne nikare xwe bigihîniyê. Heqîqet ne rastî ye, ew rewş e ku mirov li rastiye serwext dibe û bîra wê dibe. Rastiya bêheqîqet, rastiya razayî ye. Rastiya razayî jî pîrsgirêka xwe tineye. Heqîqet ew rewşa rastiye ye ku ji xewê hatiye hişyarkirin. Rewşa Kurdan a xewê ewqasî kûr û nêzî mirinê bû, êşkere bû ku şerê ji bo heqîqeta wê gelekî tevlihev û zehmet bûya. Piştî rewşa xwe ya sîhûpênc sal berê, berê xwe didim heqîqeta gelê Kurd (tevî hemû şert û mercên giran ên Girtîgeha

Îmralityê ji arezû û heyecana xwe min tiştêk kêrî nekirî, ev yek ji rola wan a rohnîker a di dema şeveqa şaristaniyê de gelekî manedar mîna rohnîyê dide biharekê. Haya min ji min heye ku ez bi awayekî romantîk li mijarê temaşe dikim. Bi awayekî romantîk nêrîn, bi herhalî ji nêrîna îronîk a heqîqeta bûye xwelî û ti hêviyê nade, bêhtir bang li mirov dike û vedixwîne ew heqîqeta ku hê zîlên teze ye. Heqîqetên der barê rastiya Kurd û pîrsgirêka wî de cara pêşî ye ku li pêkhatina hêviyên azadiyê şahidiyê dikin.

A- BI KURTÎ PÊKHATINA DÎROKÎ YA RASTIYA KURD

Ez di beşên (cild) berê yên parêznameyên xwe de li nava dîrokê bi pey rastiya Kurd ketibûm. Lewma ji dubarekirinê zêdetir, li qonaxên girîng der barê diyardebûna wê de mirov hinek analîzan bike, bawer dikim wê bêhtir kêrhatî be, û mirov ê pê pêşîya xwe bibîne. Kurdîti di dîrokê de rastiyeke timî di cihê xwe de sabit û bistbûyî sekinî nîne. Weke her diyardeyeke civakî bi veguherînê hebûna xwe pêşde dibe. Veguherîna di rewşa anîha de berfirehtir û bileztir e. Diyardeya Kurd a roja me ya îro di pêvajoyeke werê re derbas dibe pêdiviya xwe bi ravekirineke berfireh heye. Di rêûresma berê de bi awayekî hunerî xweîfadekirin yek ji şêwazan e ku herî zêde mirovan pêk aniye. Ji vî alî ve Kurdîtiyê bi rêya muzîkê hewl daye xwe bide naskirin. Bi vî awayî, ji bo heqîqeta Kurd muzîk dibe şêwazê herî girîng ê îfadeyê. Di şêwazê zanistî yê piştrastkirî de pêşketinên girîng hene. Hewldan hene ku bi têgînên dîrokî û civakî Kurdîti bi rêbazên cuda bê ravekirin û piştrastkirin. Xebata akademîsyenan bêhtir di vî warî de ye. Nêzîkatiyên li ser bingeheke îdeolojîk bêhtir bi îdealên rizgarîxwaziyê barkirî ne, lê tevî wê, ji bo îfadekirina heqîqetê jî pirr kêrhatî ne.

Bêguman karakterê çînî yê her îdeolojiyê li gorî xwe bi heqîqetekê radibe. Herçiqasî her model bi tena serê xwe hewl bide heqîqetê rave bike jî bi tenê dikare beşekî ji temsîla rastiyê îfade bike. Diyardeya civakî bi xwe zorê dide vê yekê. Mîna tabloyeke sêrengî ye, çawa ku di nava wan de rengekî beloq têrê neke wan îfade bike. Di ravekirina civaka dîrokî de nêzîkatîyên tek modelî di warê temsîla rastiyê de timî kêm in, û mirov ê bi wan bixape. Kengî mirov asta şêwe û maneya tevlihev a civakan li vê zêde bike, hingê bikaranîna yekpare ya tevahiya rêbazên temsîla parçeyên rastiyê dikin girîng dibe.

Di serdema me de rêbazên zanistî giraniya xwe çêdibin, lewma pêşhukmên dibêjin, rêbazên din nikarin heqîqetê îfade bikin, bi hêz dibin. Lê kaosa zanistî ya pêk tê, êşkere kiriye ku rêbazên xwe sipartiyê bi temamî têrê nakin. Rêbaza zanistî bi xwe kelemekî ciddî ye ku nahêle mirov li heqîqetê serwext bibin û fêhm bikin. Her ku diçe têkiliya rêbaza zanistî bi îdeolojî û desthilatdariya hegemonîk a sîstema şaristaniya Rojava re êşkere dibe. Ji bo hebûn xwe pêk bîne, pêdiviya xwezaya wê ye ku nêzîkatîyên beş û gerdûnî yên der barê heqîqetê de bi hev re bi kar bîne.

1- Weke Hebûn, Heyîn Kurd

Mirov rabe bi rêbazên dîrokê yên tene qebûlkin hewl bide hebûna Kurdan tespît bike û bide naskirin, mirov ê li gelek zor û zehmetiyan rast bê. Dîrokê û cografya lê dimînin bi dijarî bandor li wan kiriye û ew neçarî marjînalbûnê kirine. Li gorî lêkolînan, pêşiyên mirovên îro Homo Sapiens bi qasî sêsed hezar salên dawî yên dîroka xwe pêşketine û di nava ruhberên din de bûne cinsê serdest. Em dibînin ku ev pêşketin li Kevana Bi Bereket ango li cografya ku dikeve navenda Kurdistanê ya îro pirranî Kurd lê dimînin, pêk hatiye. Di dîroka bi qasî

sê mîlyon salî ya cinsê mirov de qonaxa Homo Sapîens li derketina holê ya zimanê sembolan rast tê. Bi pêşketina zimanê sembolan şoreşa Homo Sapîens ket pêşiyê. Lewma hewce dike ku mirov hê bêhtir hûrûkûr nêzî dîroka li Kevana Bi Bereket bibe. Ev rewş bi lêkolînên der barê genan de jî tê piştrastkirin. Kengî bîst hezar sal berî Serdema Dawî ya Qeşayî bi dawî bû, qeşayê xwe vekişand, Şoreşa Cotkariyê ya Neolîtîk pêkan bû. Herweha kengî hêza fikrê ya Homo Sapîens bi dewlemendiya heywan û nebatan a cografyayê re hevdu temam kir, şoreşa herî bi kok a dîroka mirovatiyê Şoreşa Civaka Gund-Cotkariyê li Kevana Bi Bereket pêk hat û rê li ber pêşketinên mezin vekir.

Şoreşa Gund û Cotkariyê di warê ziman û fikrê de kir ku mirovatî ji qonaxekê derbasî qonaxeke gelekî li pêş bibe û vê yekê jî kir ku şewegirtineke civakî ya di ti demê de nehatiye dîtin pêk bê. Bi vî awayî grûba ziman û çandê ya serdest a komên Hind-Ewrûpa (Ev navlêkirin şaş e, mirov bibêje Koma ziman û çandê ya Aryen rastir e) pêk hat. Mirov koka Kurdên îro dikare weke şaneya kok a komên Hind-Ewrûpa bide naskirin. Lêkolînên li ser ziman û çanda Kurdan hatine kirin vê rastiye derdixin holê. Hem cografya wê ya jiyanê, hem jî dîroka wê vê rastiye bêhtir piştrast dikin. Bermahiyên Girê Navîkê li Ûrfayê encama lêkolînên dawî ye, û dîrokeke navend dîn û qebîleyên herî kevin ên 12 hezar salî ye, û mîna keke girîng e ku hêza çanda heyî piştrast dike. Li ti devera dinyayê mîna keke evqasî kevin nehatiye dîtin.

Mirov dema hêza dîn û qebîleyê ya hê jî bi bandor in dinirxîne, êşkere dibîne ku li pişt vê yekê rewşa dîrok û cografyayê diyarker in. Civakek çiqasî demdirêj û hûrûkûr di bin bandora dîrok û cografyayê de mabe, otokontî û xwecihbûna wê civakê ewqasî bi hêz û mayînde dibe. Bandorên bi hêz û mayînde, dîroka wê civakê ya paşê bê muhafezekar dike. Mirov hê jî xisletên otantîk û xwecihî yên Kurdan

dibîne, û di bingehê vê rastiye de ev bandorên bi hêz û mayînde hene. Bêguman di dema neolîtîkê de hê diyardeya gelbûnê pêk nehatiye. Em li derketina holê ya civaka qebîleyê şahidiyê dikin. Li gorî civaka klanê qebîle pêşketineke mezin a şoreşgerî ye. Ji şoreşa neolîtîkê re mirov dikare şoreşa qebîleyê jî bibêje. Di civaka qebîleyê de cudabûna çand û zimanan, têkiliyên koçberî û cihwarbûnê dest pê kiriye bi pêş dikevin. Navenda dînî ya li Girê Navîkê di dema xwe de ji bo qebîleyên bi hezaran salî koçberî û cihwarbûna di nava hev de pêkanîna bi rola Kabeyê rabûye. Bi taybetî li Êrfayê, bi giştî li cem Kurdan hisa dînî hê jî gelekî xurt e. Di vê de para vê rastiye ne hindik e. Li Girê Navîkê, em hebûna çandê bi hêz nas dikin ku berî şaristaniya bajêr a Sumeran bi hezaran salî pêk hatiye û dewam kiriye. Li ser kevîrên tîk ên mezin, em herfên pêşî û mînakên nivîsê yên beriya hiyeroglîfîyê dibînin. Beriya duwanzdeh hezar salan verotin û niqirandina wan kevîran û li ser wan pêkanîna zimanekî sembolî weke hiyeroglîfîyê di warê dîrokî de qonaxeke mezin a xwedî nîrx e.

Civaka bajêr a Sumer û Mîsrê xweber derneketin holê. Çawa ku bi van mînakên jî piştrast dibe, ji sedî sed çavkaniya wan çanda Mezopotamya Jor e. Sefera pêxember Brahîm a muhtemel sêhezarûheftsed sal berê ber bi Mîsrê ve kirî, delîlekî gelekî girîng e ku nîşan dide çawa diyalektîka dîrokî li Kevana Bi Bereket bi pêş ketiye. Çanda ku kir şaristaniya Sumer û Mîsrê derkevin holê, ev çanda li kevana çiyayên Toros-Zagrosê ye. Ya girîng hebûna qonaxeke çandê ya gelekî mezin e ku bandora wê di dîroka civakî de hê jî dewam dike. Şopên navenda vê çandê hê jî di nava Kurdan de gelekî tê dîtin û eger ev gel hê jî li ser vê cografîyê weke gelê xwecih ê herî kevin hebûna xwe dewam dike, divê bivênevê mirov pêkhatina rastiya Kurd bisipêre vê çandê. Civaka qebîle li derdora heşt hezar sal berê li

cografya Toros-Zagrosê diyar bûye. Ev çandêke wisa otantîk e ku mîna ku xwe li aliyekî bi Kabeya mezin a pêşî, li aliyê din jî bi çanda muzîkê ya gerdûnî ya pêşî, bi dahol, zirne û bilûrê îlan dike. Zirne û bilûr îfadeyên hunerî yê vê çandê ne. Navenda dîn îfadeya wê ya fikrî ye.

Rastiya Kurd hem berhemekî vê qonaxa mezin a dîrokî ye, hem jî nîşaneyên bi hêz li wê rastiyê barkirî ne ku îşaret pê dîkin ku ew di vê çandê de çikiyaye û maye. Bi rik e ku weke gelê çanda qebîleyê bimîne û mirov nikare vê bi tenê bi xweparastina wê ya li dijî hêzên şaristaniyê rave bike. Eger çandê bi xwe rehên xwe kûr bernedabin, yan wê bi xwe bibe şaristanî yan jî di nava şaristaniya jêre malovanî kirî de bihele. Em dibînin bi hezaran civakên qebîleyan ên bi vî rengî heliyane. Kurd bi vî aliyê xwe komeke gel in ku mînakê wan tineye. Heqîqetêke sosyolojîk heye; eger civakekê şoreşêke dîrokî bi kok û hûrûkûr pêkanîbe, gelekî zor e ku ew civak di nava xwe de ji duyemîn şoreşêke cuda û mezin re pêşengiyê bike. Ji ber ku şoreşa bi xwe pêk aniye, cîhana wî ya zêhnî û sazî bi temamî dagir kiriye. Şoreşêke din pêdiviya xwe bi zêhniyet û sazîbûnêke din heye. Ev şoreş jî bi tenê li gorî çanda bi hêz a navend, di nava duyemîn çanda li hawîrdorê de pêkan e. Daneyên dîrokî hemû nîşan didin ku ne bi tenê şoreşa Homo Sapiens a sêsedhezêr salî, şoreşa cotkariyê ya bi qasî çardehezêr salî jî li ser çanda Kurd a bi cihbûyî bandorên mayînde kirine. Nexşeyên genetîk piştrast dîkin ku hem cinsê Homo Sapiens, hem jî şoreşa cotkariyê ji vê navenda çandê li hawîrdora xwe û dinyayê belav bûye.

Di gavavêtina qonaxa şaristaniyê de vê cografyayê ne bi tenê di warê danîna hîmê çandî de, her weha di warê naverok û şêwedana şaristaniyê de jî xwedî roleke diyarker e. Şaristaniyên Sumer û Misrê şaristaniyên pêşî yên dîrokî ne, lê li cografya wan a li ser hilat in û

mezin bûn angî li Mezopotamya Jêr û Nîla Jêr (Geliyê Nîlê) gelekî berê bingehekî wan ê şaristanî li ser pêk bê, çenebûbû. Şert û mercên wan ji bo jiyana klanekê jî derfet û îmkân nedidan. Ev şaristaniyên pênc hezar sal berê bi pêş ketin, bi tevahî hîmê xwe yê zêhnî û yê saziyan bi saya vê çanda xwedî jiyaneke hezar salan a bi heybet danîn: Çawa ku şaristaniya Ewrûpayê xwe sipart şaristaniya Îslamê û ya Çînê, şaristaniya Emerîkayê jî xwe sipart şaristaniya Ewrûpayê. Hê jî aliyê herî qels ê dîroknasî û civaknasiyê ew e, têra xwe nikarin aliyê teorîk û pratîk ê têkiliya di navbera çand û şaristaniyê de ji hev derxin. Ji ber ku derbasbûna çand û şaristaniyan ji Mezopotamya Jor ber bi Mezopotamya Jêr û Geliyê Nîlê jî hev nehatine derxistine. Mîrov nikare civaknasî û dîroknasiyê bi tenê bi rêbazên analîtîk bike zanist. Dîrok çawa qewimiye bi wî awayî neyê fêhmkirin dîrok, civak jî weke xwe neyên fêhmkirin hingê mirov nikare civaknasiyê bike zanist.

Eger Kurd hê jî hebûna xwe bi karektera xwe ya çandî diparêzin, ev jî ji hêza çanda wan a dîrokî ya xwe dispêrinê tê. Li şûna jiyana şaristaniyê jiyana çandî tercîh kirine û nabe ku ev jî bi paşverûtî û paşvemaîneke sivik were ravekirin. Çanda pê radibin çandeke bajar, çîn û dewletê nîne; çandek e ku di nava xwe de rê nade otorîterbûyîn û çînîbûyînê, berevajî di demokrasiya qebîleyê de israr dike. Ji ber ku Kurd bi çandeke welê demokratîk re têkildar in, bi hêsanî kes nikare wan zevtûrebt bike.

Min ê gelekî paşê fêhm bikira ku jiyana civaka bajarî, çînî û dewletdarî ne fazîlet, lê ketin û serberjêrçûn e. Bêguman têgihiştina netewe ya Rankeyî (Dîroknas Leopold von Ranke, 1795-1886) di serwextbûna me ya li pîrsgirêka neteweyî de bandor kir û di vê de bi rola sereke rabû. Em kengî li çî civakeke beş difikirin, em dewletdarî, çînî û neteweyîbûna wê ji xisletên bingeîn ên rastiya wê dihesibînin.

Helwestên îdealîst hene ku bi pirranî civakên ne xwediyê van xisletan ji civakan nahesibînin. Bi vî awayî, li yek ji xisletên bingeîn ên fikra dewleta netewe ya Rojavayî xisleta gerdûnê zêde dikin. Em heta tesawirên xwe yên dîrok û civakê ji qalibên neteweparêz û dewletdar ên hegemonya îdeolojîk a navend Rojava rizgar nekin, zehmet e ku em têgihiştineke zanistî bi pêş bixin. Ji bo em bibin neteweya dewletdar em gelekî bi ser zêhniyeta xwe ya dîrokî û civakî de diçin. Ji bo her civakekê avakirina dîrokekê mîna ku bi şertê netewe û dewletbûnê ve tê girêdan. Eger di dîrokê de em nebûbin xwedî xisleteke ‘rêzdar’ (êdî bê ka çi ye) ya netewe û dewletê, em wisa pê dihisin ku me ew şensê xwe ji dest daye ku em civak bêne hesiband. Ev zêhniyeta dewletdar û neteweperest, ji sedî sed weke hêmanê bingeîn ê zêhniyeta tehakum û mêtinkariya modernîteya kapîtalîst bi pêş dikeve û sedema bingeîn a korbûn, kêmmayîn û çeloxwariya di warê zanista dîrok û civakê de ye. Amûrên îdeolojîk û mêtinkar ên hegemonya kapîtalîst di zanistên dîrok û civakê de mirovî serkorî dikin.

Lewma, dema ku em hewl didin qonaxa herî mezin a çanda civakî û dîroka mirovatîyê diyar bikin, em li gorî şert û mercên îro bi têgihiştineke dewletdar û neteweperest nêzîkî wê demê nabin. Em qaliban der barê Kurdîtiyê de pêk nayînin. Em bi pey civak û dîroka gerdûnê ketine. Divê mirov baş pê zanibe eger mirov bi têgihiştina civak û dîroka gerdûnê ve girêdayî nemîne, nikare pê zanibe ka wê civakeke beş di dîrokê de û di pêşketina civakî de bi ku ve girê bide û bi cih bike. Ji lewra xebatên dîrok û civaka beş ên ji dîrok û civaka gerdûnê qut bêne kirin, wê bibin pêşhukmên sêbjektîf û ne tiştêkî din. Fikra navenda wê şaristaniya Rojava ye, çima ji dîroka gerdûnê û pêşketina civakî direve û bi giranî xwe bi têgihiştina dîrok û civaka

Greko-Romen bi sînor dike? Eşkere ye ku di vê de berjewendiyên wê yên hegemonîk ên maddî û îdeolojîk diyarker in.

Lê em nakevin vê şaşîya bingehîn: Civakeke niha heye û dijî, çiqasî bêdewlet dibe bila bibe, xisletên wê yên netewe çiqasî kêm bi pêş ketibin bila bi pêş ketibin, ji sedî sed beşekî dîrok û civaka gerdûnî ye. Şaşî ew e, gelek civak ji dîrok û civaka gerdûnî qut tene lêkolîn. Bi vê zêhniyeta antî-zanistî, û li her cure pêşhukman vekirî, mirov nikare li dîrok û civakê serwest bibe. Jixwe yekparebûn bi tenê ne xisletek xwezaya civakî ye, xisleteke bingehîn a xwezaya fizîkî, kîmyewî û biyolojîk e jî.

Divê mirov bi ehemiyet bibêje, tevahiya fikrên marjînal û mustesna yên der barê Kurdan de xwe dispêrin pêşhukmên bi vî rengî yên sêbjektîf. Herçiqasî di roja me ya îro de Kurd li derveyî dîrok û civaka gerdûnî hatibin hiştin jî ew nûnerê civaka qebîleyê ne ku bi bihûrîna ji civaka klan qonaxa destpêkirî û heta bi pêşketina civaka şaristaniyê (civaka bajarî, çînî û dewletdarî) di tevahiya qonaxên dîrok û civaka gerdûnî de bi roleke sereke rabûne. Di avakirin û dewamkirina çanda qebîleyê de bi rola sereke radibe. Şaş e ku mirov qebîleyê weke diyardeyeke civakî ya dema wê derbasbûyî û hemdem nîne bihesibîne. Forma bingehîn a mirovatiyê qebîle ye û ti carî mirov nikare jê bibihure. Dibe ku naverok û şêweyê xwe biguhere, lê ti carî pêkan nîne ku li derveyî diyardeya civakî were hiştin. Formên netewe û klan ên di diyardeya civakî de bi qasî formê qebîleyê dîrokî û gerdûnî nînin. Bêguman formên klan û netewe jî xwedî xisletên gerdûnî ne, lê bi qasî yên qebîleyê bi bandor nînin. Di avakirina civakê de formê bingehîn qebîle ye. Kapîtalîzm jî ji qebîleyê nebihurî ye, bihêlin jêbihurîne, di tehlîla dawî de bi tevahî holdîng û yekdestdariyên kapîtalîst her yek ji wan rêxistinên bi şêweyê qebîleyê ne. Belkî ew qebîleyên civaka

cotkarî û koçêriyê nînin û nikarin bibin ew jî. Lê qebîleyên bajarî yên civaka krîz û hilweşînê ne: Qebîleyên hiyarersîk, dewletdar û mêtinkar in.

Em bi dîroka nivîskî re di têkiliyên bi civaka şareza ya Sumer re timûtim prototîpa Kurdan dibînin. Çavkaniya sereke ya Sumeran xwe disipartiyê proto-Kurd bûn. Ji qewmên çiyayî yên li Bakur û Rojhilat re KURTÎ digotin û ev îfade hê jî tê bikaranîn. Ji xelkên qebîleyan ên li Rojava jî bi giştî AMORÎT digotin. Peyva Kurtî weke gotin tê maneya ‘Qewmê Çiyê’. Dema ku Kurd tê gotin çiyayîbûn îro jî weke xisleteke bingeîn a Kurdan tê bîra mirov. Ya rastî, di navbera Kurtiyên dema Sumeran û Kurdên îro de belkî cudahî bi tenê herfa ‘d’yê ye. Kurdên bi hezar salan bi çanda qebîleyê radibin, hê jî bi giranî Kurdên qebîleyê ne. Rast e, Kurdên bajarî, deştî, yên bi awayê çînî cihêbûne, yên bi dewletê re hevkarîyê dikin û dişberê dewletê têra xwe hene. Lê Kurdîtiya qurmê darê pêk tîne, Kurdîtiya xurt bi zuriyeta xwe ve girêdayî ew Kurdîtî ye ku li cem xisletên qebîleya ji rêûresmê bi giranî heye. Kurdîtiya bajarî, çîna serwer û dewletdar, bi awayekî rêûresmî û bi giranî ew Kurdîtiya ji Kurdîtiyê qutbûyî û serî li ber asîmîlasyonê xwarkirî îfade dike. Di Destana Gilgamêş de Enkîdo yê ku Kurtî ye, weke yekemîn kesê bi bajariyan re hevkarîyê dike, belkî jî weke hevkarê tevahiya bajarî, çînî û desthilatdariyê pêşiyê Kurtiyan e. Hûmbabayê di destanê de bi xwe Kurtiyekî Çiyayî ye. Enkîdo bêbextiyê li Hûmbaba dike û ji bo Gilgamêş wî bikuje mîna ku lavahiyan lê dike û li ber digere. Binêrin çiqasî Kurtiyê hevkar ê roja me ya îro bi dişwarî bi bîra mirov tîne! Xuya ye ku wexta min got cudahiya di navbera wan de bi tenê bi qasî herfa ‘d’yê ye, ez zêde jî neheq nebûm.

Dema mirov li guherîna civakî bifikire, bi gotineke din dema mirov li civaka dîrokî bifikire, gelekî girîng e ku mirov hin şaşiyên bingehîn neke. Yek ji van şaşiyên bingehîn ew e, divê mirov pêşketina civakî yan jî dîrokê bi fikra paradîgmâtîk a ‘li ser xetêke rast pêş dikeve’ nenirxîne. Di serdema Rohnîbûnê de ev zêhniyeta felsefî ya bûbû xetêke hegemonîk a îdeolojîk, her cure guhertinê ji ezel heta ebed ango ji serî heta binî weke xetêke rast dibîne. Doh doh bû, îro îro ye! Mîna ku di navbera herduyan de ti têkilî yan jî wekhevî tinebe, şîrove dike. Ev şîroveyeke şaş a pêşketina diyalektîkî ye. Dijberê vê paradîgmayê têgihiştina ‘çerxwarî’ an jî ‘xelekwarî’ ye ku timî xwe dubare dike. Ew wê diyardeya jêre guhertinê gotin bi tenê weke pîrçarîkirineke domdar dihesibîne. Ev têgihiştinên gelekî dijberê hev xuya dikin bi xwe îdealîst in. Herdu jî versiyonên cuda yên îdeolojiya lîberal in. Têgihiştina pêşketinê ya bêserûbinî ya yekemîn û têgihiştina dubarebûnê ya bêserûbinî ya duyemîn, di bingehê xwe de li ser înkara guhertinê dibin yek.

Ev meseleya herî kevin a felsefe û dînan, heta ya mîtolojiyê bi xetimînê bi encam dibe. Îronîk e, li têkiliya zeman û mekan serwext nebûne. Nikarîbûn bîr bibin ku têkiliya di navbera hebûn û zeman de weke bûyînê ango weke guherînê tezahur dike. Bîrnebirin û serwextnebûna van zêhniyetan bivênevê wan ber bi têgihiştina pêşketina li ser xetêke rast û xelekên dubare domdar ve biriye. Di vê nuqteyê de nûtiya herî girîng a felsefeya diyalektîkê aniye der barê pêşketina gerdûnî bi xwe de ye. Zeman û mekan bi tenê bi bûyînê re pêkan e. Guherîn bi awayekî xwezayî encameke mevcûdiyeta zeman û hebûnê (mekan) ye. Ji bo hebûn û zeman pêk bînin guherîn şert e. Guherîn hebûn û zemên piştrast dike. Ya girîngtir ew e, divê mirov naveroka têgîna guherînê ji hev derxe. Ji bo guherîn bibe divê tiştekî

neguhere hebe. Guherîn li gorî yê naguhere dibe. Yê naguhere ew tişt e ku timî weke xwe ye. Yê naguhere hebûna eslî ye, weke cewher hebûn e, ew cewher e ku çavkaniya Bûyînê ya her heye û baqî ye. Belkî hinek bibêjin, hûn li vir bi awayekî mîstîk nêzî têgîneke xwedayî dibin. Lê em neçar in ku xwe bigihînin encameke bi vî rengî ya felsefî û ev jî bi zanistê re nelihev nîne. Jixwe mirov bibêje, ji mirov tê ku bi temamî karibe di warê bûyîn, zeman û mekan de bîr bibe û serwext bibe, ev jî metafîzîk e. Serwextbûna mirov li mutleqê bi şik û guman e.

Ji lewra xusûseke girîng e ku mirov di zanista dîrok û civakê de guhertinê ne înkâr bike ne jî zêde mezin bike. Civaka çandî ji civaka şareza mayîndetir e, cewherê civakê û hebûna wê pêk tîne. Civakek e ku ji aliyê çandî ve bi hêz pêk hatibe, şensê wê heye bi awayekî mayînde dewam bike. Tevî ku dewlet û şaristanî dikevin ber çerxên gelek guhertinan û guhertinên bi lez, çand bi xwe derfetê didin guhertineke pirr bi sînor. Eger mirov bibêje qet guhertin nabe şaş e. Lê mirov behsa çandên timî diguherin, behsa nirxên bi lez diguherin bike jî bi qasî ya pêşî ango têgihiştina dibêje guhertin qet nabe, şaş e. Modernîte her tiştî di nava kêliyê de bi cih dike û behsa tempoya guhertineke bi heybet dike, ev bi xwe neguherînê îfade dike. Ya rast, jiyanên di nava kêliyê de dubare dibin û guhertinên bi leza herî beza ne pêkan in. Îdeolojiyeke xapînok hatiye avakirin. Ev îdeolojiyên xapînok ên mohra lîberalîzmê li ser wan hene, bi armanca berevajîkirina têgihiştin û fêhmkirina dîrok û civakê ne.

Dema ku mirov li ser diyardeya Kurd û dîrokê raweste, divê mirov van nêzîkatiyên bingeîn ên rêbazê li ber çavan bigire. Mirov rabe hewl bide bi dîrokên neteweyî û dewletdarî li rastiya Kurd serwext bibe, ev ê zêde zordayîn û tengavkirina rastiye be. Ceribandinên bi vî

rengî dîrokên bi zorê ne, lewma zêde têkiliya xwe bi qewmînên diyardeyî re nînin. Bi qasî mîtolojî û destanan jî nikarin rastiyan nîşan bidin. Rêbaza dîroka çandî bêhtir nêzî rastiya diyardeyî ye. Dîroka çandî pêvajoyên modernîte û şaristaniyê digire nava xwe. Lê çanda modernîte û şaristaniyê dîroka çanda gerdûnî nagire nava xwe. Netewe û dewlet ku kategoriyên bingehîn ên dema şaristanî û modernîteyê ne, bi tenê dikarin bibin beşek ji dîroka çandî. Ji ber ku xwedî wê qabîliyetê nînin ku gerdûnîtiya çandî bigirin nava xwe. Kurd di dîroka şaristanî û netewe de zêde cih nagirin, ev nayê wê maneyê ku dîroka wan tineye. Em dema ku di çarçoveya dîroka çandî de nêzî mijarê bibin, em ê bibînin ku Kurd xwedî dîrokeke sereke ya hezar salan in. Xisleta bingehîn a vê çandê ew e, formên qebîle û eşîrê bi xurtî pêk anîne, di ekonomiya cotkarî û heywanxwedîkirinê de bi roleke şoresgerî rabûye. Çanda li Kevana Bi Bereket di dîroka mirovatiyê de bi çi rolê rabûye, Kurd jî di dîroka çandî ya gelan de bi roleke hemtayê wê rabûne. Di dîrokê de, di dema mezolîtîk û neolîtîkê de (15000-3000 B.Z.) çanda navend e. Ji Çînê heta bi Hindê û heta bi Ewrûpayê tevahiya çandên civaka neolîtîkê xwedî kirine. Em şopên belavbûna çandî hem bi rêbaza genetîk hem jî bi rêbaza etîmolojîk dikarin li van qadan tespît bikin. Bi qasî ku tê tespîtîkirin pêşengiya çandêke duwanzdeh hezar salî ya navenda wê Kevana Bi Bereket mewzûbehs e. Di dîroka mirovatiyê de em nabînin ku ti çandê evqasî berfireh û demdirêj ajotiye, weke rojê rohnî, germ û xwedî kiriye. Eger hebin jî rola wan bi sînor û seresere ye.

Şaristaniya Sumeran a hatiye tespîtîkirin di salên 3000'î B.Z. de tevî şaristaniyên Misr, Hind û Çînê dest pê kiriye, pêkan nîne ku mirov wan ji kokên wan ên digihîjin Kevana Bi Bereket qut bifikire. Ne bi tenê di pêkhatina şaristaniyên bingehîn de, herweha di dewamkirina

wan a hezarê salan de jî guman li ser rola çanda Kevana Bi Bereket nînin. Çawa ku tê zanîn çandên şaristaniyê dikarin bi tenê di atmosfera berdar a çanda neolîtîkê de bi pêş bikevin. Ji wan nayê ku bi serê xwe ji tine xwe ava bikin. Neolîtîka Mezopotamyayê ya li Kevana Bi Bereket hema bêje bi serê xwe bûye dergûşa şaristaniya destpêkê (3000 B.Z.-500 P.Z.). Şaristaniya navenda wê Mezopotamya jî ji şaristaniyên sereke yên dinyayê re ji 3000 B.Z. heta 300 P.Z. bi rola navendê rabûye. Eger mirov bi hegemonya DYE ya temenê wê hê negihiştîye sed salî bide ber hev, mirov ê cudahiya mezin a di navbera wan de baştir fêhm bike.

Ev rola neolîtîka Kurd girîng e. Sîstema şaristaniya navendî (sîstemeke pênc hezar salî) kok û rehên xwe Mezopotamyayê bûn û sê hezar salan bi rola navendê rabû, ev jî dike ku em baştir li girîngiya çanda neolîtîkê serwest bibin. Eger mirov çandan û şaristaniyan bi navê gelan diyar bike, ev dibe ku zêde mezinkirin û nepixandin be ango dibe ku rêbazeke rast nebe. Lê ya rast ew e ku bi kêmanî mirov dikare behsa rola wan a di qonaxên prototîp de bike. Me dîrok bi tenê bi navê hin împarator û xanedaniyan nas kiriye û ev jî ji bo îfadekirina rastiye qîm nake. Dîsa bi hin qewmên naskirî binavkirin têrê nake. Jixwe eger mirov neteweyên modernîteyê weke hêza barhilgir a dîrokê bide naskirin, hingê maneya vê pêkanîna berevajîkirina herî mezin a di dîrokê de ye. Kengî em ji zemînên dîrokî yên ku têkiliyê di navbera beş û gerdûnî de danaynin yên ku para bêhtir ji hegemonyayên îdeolojîk mîrate mane, bibihurin, hingê em ê dîrokeke rasttir a mirovî û civakî bibînin. Em bi tenê dikarin bi vê rêbazê dîroka kedkar û gelên bêdîrok hatine hiştin ava bikin.

Di sosyolojiyê de têkiliya demokrasiyê bi dîroka çandî re mijarek e ku zêde nehatiye guftûgokirin. Pîvana rastî ya demokratîkbûnê ne bi

şarezetiyê ve, bi dijbertiya wê ve girêdayî ye. Berxwedana civakekê li dijî hêzên şaristaniyê pîvana herî girîng a demokratîk e. Lîberalîzm jî berevajiyê vê îddîa dike. Ji bo demokrasiyê şaristanîbûnê şert dibîne. Di nava çandên şaristanî nebûyî bi xwe de rêûresmeke bi hêz a demokratîk heye. Rêveberiyên ku weke antîteza forma dewletê hene demokratîk in, û bi vê xisleta xwe rêûresmeke bi hêz a demokratîk pêk tînin. Komên eşîr û qebîleyan, cemaetên dînî û mezhebî, gel û neteweyên bîdewlet ên li derveyî bedenên bajaran li dijî çînîbûnê li ber xwe dan û heta roja me ya îro hatin, hêzên demokrasiyê ne. Bi awayekî sîstematîk antî-şaristanî demokratîkbûn e. Marksîzmê û îdeolojiyên lîberal, demokrasî di çarçoveya bajar, çîn û dewletê de kirin têgîn û bi sazî kirin, ev jî berevajîkirineke mezin e. Ew sîstema demokratîk a bikeve çarçoveya bajar, çîn û dewletê hatiye xesandin, naveroka çanda wê hatiye valakirin û bi xistina wê ya bin serweriya bajarê serdest û çîna dewletê tê pûçkirin. Ya rastî, şaristanî sîstemek e ku weke dijberê çanda demokrasiyê pêk tê.

Em dema rewşa çanda Kurd li hemberî şaristaniyan binirxînin, divê em têkiliya diyalektîkî ya me hewl da li jor bidin naskirin timî li ber çavan bigirin. Em dibînin ku li dijî çanda şaristaniya Sumer, Kurtî timî li ber xwe didin. Em vê yekê, nexasim di vegotinên mîtolojîk ên Xwedawenda Çiyê (Nînhûrsag) de dikarin bibînin. Destana Gilgamêş bi xwe têkoşîna Kurtiyan a parastina azadî û hebûna xwe li dijî şaristanîbûna Sumeran îfade dike. Dema şaristanî xwe ber dide nava Kurtiyan bi tenê li berxwedanê rast nayê, hîmên xwe yên zêhniyet û sazîbûnê jî datîne. Çanda şaristaniyê çawa ku bi giştî dibe, bi avabûna bajêr li dewrûbera bazarê civaka neolîtîk dixê bin bandora xwe. Bi awayekî berbiçav em tespît dikin ku ji salên 4300 B.Z. çanda El Ubeyd a bi koka xwe ji Mezopotamya Jêr bandorê li çanda Mezopotamya Jor

dike. Çanda El Ubeyd bi civaka hiyarerşîk a li dora xanedanên bi hêz pêk tê ji çandên berê yên qebîleyan cihê dibe.

Nakokî û têkiliyên çanda qebîleyê ya wekhevîxwaz û çanda hiyarerşîk a dest bi çînîbûnê kir, di pêkhatina Hûrriyan de bi roleke girîng radibe. Hûrrî jî weke Kurtiyan ji heman kokê tî. Mirov dikare peyvên ‘Kur’ û ‘Ûr’ yên di Sumerî de weke ‘Çiya’ û ‘Gir’ fêhm bike. Civaka li serê gir û çiyayên sîstema Toros-Zagrosê cihwarbûyî, heman komên navê xwe ji herdu peyvên zêdebûyî digirin îfade dike. Çanda xanedaniyê ya bi çanda qebîleyê re di nav hev de bi pêş ket, dibe parçeyekî girîng ê çanda ji rêûresmê ya Kurdan.

Mirov dikare tespît bike ku ji salên 2000’î B.Z. û pêve Hûrrî (Kurtî) li ser rêya şaristaniyê gavên girîng diavêjin û bi Xanedaniya Gûdea li ser bajarên Sumeran (2150-2050) serdestiyê dîkin. Em dibînin ku ji salên 1600’î B.Z. ve wan du împaratoriyan cîran û mervên hev bi navê Hîtî li Anatolya Navîn û bi navê Mîtannî li Mezopotamya Jor ava kirin. Çanda Mîtannî û Hîtîyan di bin bandora çanda Sumeran de mînakê herî bi hêz û girîng a şaristanîbûna Hûrriyan e ku di dîrokê de cih digire. Em dibînin ku herdu hêz nexasim li dijî hêzên Babil û Asûr ên bi koka xwe Semîtîk ên li ser çanda Sumer avabûne dibin yek û di sala 1596’an B.Z. de bajarê Babilê dagir dîkin. Di salên 1500-1200 B.Z. de li Rojhilata Navîn weke hêzên şaristaniyê yên herî bi bandor, li ser şaristaniya Misrê jî karîbûne bi bandor bibin. Nasnameya Nefertîtiya navdar a keynîka Mîtannî ya weke bûk çû Misrê, piştrast dike ka ev bandor çiqasî bi hêz e. Mirov fêhm dike ku li hemberî hêza Asûran a di salên 1200’î B.Z. de mezin dibe, hêza Hûrriyan a şaristaniyê ji hev belav dibe, li çanda kevin a qebîleyê vedigerin û demeke dirêj bi wê jiyana xwe dewam dîkin. Dîsa mirov dikare tespît bike ku bi navê Konfederasyona Naîrî (1200-850 B.Z.; Di zimanê

Asûrî de Naîrî tê menaya Gelê Çêm, Gelê Avê) yekîtiyeke sist a qebîleyan pêk tînin. Di van deman de tê dîtin ku berî û piştî avabûnên navendî yên hêzê yên mîna Împaratoriyan timî konfederasyonên sist têne avakirin.

Qraltiya Êrartû ya navdar (850-600 B.Z.) duyemîn mînaka girîng e ku di encama nakokî û têkiliyên çandên ji rêûresmê yên Mezopotamya Jor û Jêr de derketine holê. Di şaristaniyê de ew nexasim bi hunerê hesinkariyê xuya ye. Xelekeke bi hêz a sîstema şaristaniya navendî ye. Heye ku kokên xwe digihîjin Hûrriyan û sentezeke hêmanên çandî yên Ermeniyên wê demê be. Ew hêza bi tenê ye ku dikare li dijî hêza hegemonîk a wê demê Împaratoriya Asûr bisekine, li ser piyan bimîne û car caran Asûran paşve bixe. Di serî de çanda Kurd û Ermeniyên, li ser tevahiya avahî û zêhniyetên çandî yên herêmê xwedî hêzeke bi bandor e. Li Zagrosan piştî berxwedaneke sêsed salî ya li dijî Asûran di sala 612'an B.Z. de Konfederasyona Medan (wer xuya ye ku ev nav jî Asûran li Hûrriyan kiriye) paytexta Asûran Nînova şewitand, hilweşand û bi xwe veguherî Împaratoriyeke. Piştî dema Împaratoriye ya kurt ajot, di encama dekûdolabên xanedaniyê de salên 550'î B.Z. Împaratorî ket destê qralên ji zurriyeta Hêxamenîşiyên Fars, lê tevî vê jî di nava Împaratoriye de bandora çanda Medan sereke bû. Nexasim di warê eskerî de bandora wan heye. Bi navê Împaratoriya Persan ji derya Egeyê xwe gihandibû heta bi nava Hindistanê, ji Misrê heta bi Tirkmenistana îro bûbû hêzeke cîhanşumul a tekane. Yek ji xelekên bi hêz ên sîstema şaristaniya navendî bû. Di sala 330'î de heta ket destê Skenderê Mekodonî tevahiya dusedûpêncî salan bi tena serê xwe bû hêzeke hegemonîk a dinyayê û li ser çanda şaristaniyê şopên kûr hiştin. Şaristaniya Med-Pers kir ku şaristaniya Romayê derkeve holê. Piştî fetha Skender qraliyetên weke xelekên navber hatin avakirin, her ku

çûn di şerên navbera Sasanî (dewama Persan; 216-650 P.Z.) û Romayîyan (500 B.Z.-500 P.Z.) de bûn hêzên yedek. Du hêzên mezin ên dawî yên serdema antîk Sasanî û Romayîyan nikarîbûn hevdu bi temamî têk bibin, lê ji ber ku hevdu westandin vê yekê rê li ber fetha Îslamî vekir. Ji Hz. Muhammed hat ku çanda qebîleyê ya bi hêz a Nîvgirava Erebi bi çanda Îslamîk re bike yek û bi vê re serdemeke nû ya dîrokê dest pê kir.

Tevahiya bûyerên girîng ên çanda şaristaniya serdema destpêkê ya bi qasî çar hezar salan dewam kir li Mezopotmaya Jor û dewrûbera wê ya nêz qewimîne. Çanda proto Kurdan di vê dema dirêj a duyemîn de erênî yan jî neyênî gelek bûyer dîtine. Mirov bi hêsanî dikare bibêje, di du hezar salên pêşî de Hûrrî, Mîtannî û Hîttîyan di çarçoveyeke gerdûnî de bandor kirine. Di pêkhatina çanda Grek û Romayê de û di derketina holê ya çanda Rojava de xelesa sereke ya diyarker çanda Hûrrî-Mîtannî-Hîttî e. Hem afirîneriyên xwe bi xwe, hem mîrateya çandî ya Sumer birin Rojava, gihandin Greko-Romenan û bi vî awayî di dewamkirina bê navber a şaristaniya navendî de bi rola xelesa zêrîn rabûn. Mirov heta rola vê xelesa zêrîn diyar neke, pêkan nîne ku herikîna dîrokê rave bike. Eger bi çanda neolîtîkê ya duwanzdeh hezar salî û çanda şaristanyê ya du hezar salî xwedî nebûya, bi herhalî me nikarîbû behsa çandeke mirovatîyê ya mohra xwe li îro xistî bikira.

Di du hezar salên pêşî yên civaka şareza de tîkiliya Proto Kurdan bi şaristanyê re gelekî çêbûye. Tîkiliyeke dualî mohra xwe li tevahiya bûyeran xistiye. Bi aliyê xwe yê pêşî bi zordestî û mêtinkariya hêmanên çanda şaristanyê ango bajar, çîn û dewletê re timî ketiye nav şer û pevçûnê. Carnan bi hin pêngavan heta bi dagirkirina navendên zordestî û mêtinkariyê çûne (Fetha Babîlê, hilweşandina Nînovayê), lê wexta hêza wan têrê nekiriye gelek caran vekîşiyane serên çiyayên

nayên fetihkirin (Çanda Zaza ya ji qûntarên başûrê Zagrosê heta bi Dêrsimê zaravayên wekhev diaxivin bi van bûyeran re ji nêz ve têkildar e) û bi vî awayî bergiriya hebûna xwe kirine û girîng dîtine ku dev ji jiyana azad û serbixwe bernedin. Şopên van çandan hiştine îro jî têra xwe bi bandor in. Beşê jêre Kurdê Çiyê tê gotin qebîleyên bi koka xwe Hûrrî ne ku qederê pênc hezar salan li ser vê xetê jiyane. Koka hin gotinên ji zimanê Hûrrî û gelek peyvên Zazakî digihîjin hev û ev jî vê rastiya em behsa wê dikin têra xwe rave dike. Aliyê duyemîn li ser bingehe têkiliyên bi çanda şaristaniyê re ye. Bi awayekî erênî rahiştine van têkiliyan, nirxandine û ew kirine malê xwe. Di çanda Kurd de ev bandora şaristaniyê xwe bi pêkhatina sazî û zêhniyetên bajarî, çînî û dewletdar nîşan daye. Çawa ku di gelek mînakên de em dibînin, em li vir jî pîvana “Eger tu nikarî pê, bibe weke wî û wisa wî têk bibe” derdikeve pêşîya me. Ji bo vê, Gûtî, Mîtannî, Hitî, Urartû, Med, Pers û Sasanî mînak in; li dijî hêzên şaristaniyê yên êrîşî wan dikin xwe weke şaristanî ava dikin ango ev şibîna dijberê xwe, têkbirina wî û li ser piyan mayîne îfade dike.

Proto Kurdan di duyemîn qonaxa şaristaniyê ya du hezar salî ya heta bi Îslamiyetê de bajarên xwe ava kirin, çînen xwe yên serwer pêkanîn û dewletên xwe damezrandin. Ev çand zêdetir li qûntara çiyar û li deverên deşt pêk hat û lewma xwedî xisleteke têkel e: Arîstokrasiya rêveber çand û zimanên şaristaniyên dixwest bişibe wan bi kar dianîn û beşên çîna jêr jî çand û zimanên xwe bi kar dianîn. Ev karakterê dualî yê çanda ku di bin bandora giran a cografya Kurdistanê de pêk hat, kêma guherî û hebûna xwe heta roja me ya îro dewam kir. Çi bi şeweyê çanda çiya û deştê ‘dualî cihê bibe’, çi jî weke çanda deşt û bajêr bi dualîteya çînî cihê bibe, ev dualî cihêbûn xisletên wê yên bingehin ên karakterîstîk in. Tebeqeya jor timî hewl daye bi hêzên

mêtinkar ên fetihkar, dagirker û xerîb re pirr baş li hev bike, çanda xwe ya qebîle û gel bêkêr dîtiye, di dereceya duyemîn de bi tenê di têkiliyên navxweyî de gelekî kêr bi kar aniye. Di nava şaristaniyên bi xwe avakirî de yan jî yên di nava wan de cih girtin, hewl nedan çand û zimanê xwe serwer bikin an jî gelekî kêr hewl dan. Ji Gûtiyan heta bi Eyûbiyan ev her wisa ye. Ev zumreya serwer a bajarî û dewletdar, belkî jî bi qasî ku di ti civakê de nebûye li dijî hebûna çandî ya Kurd a ji rêûresmê bi roleke neyînî rabûye. Ji ber ku di nava çand û zimanê xerîban de heliyane berjewendiyên wan ên mezin ên çînî û malbatê pêk hatine û ev jî bêguman di vê rewşa neyînî de diyarker e. Çanda Kurtiyên Çiyê ya deriyên xwe li derve girtine û çanda malbat û qebîleyê ya tebeqeya jêr a bi giranî neguheriyê û bi hezarên salan deriyên xwe li derve girtine, bi vî awayî neheliyane gihiştine heta îro. Di navbera van herdu beşên çandê de bi qasî çiyên cudahî heye û ev bûye sedem pirr bi kok weke Kurdîtiya rast û Kurdîtiya sexte ji hev cihê bibin. Di dema modernîtiya kapîtalîst de bûrjûwaziyeye Kurd a milliyetgir a pirr bi hêz pêk nehat û di binê vê de ev rastiya dîrokî heye.

Mirov dikare behsa diyardeyeye Proto Kurd a di dema neolîtîk û serdemên destpêkê de bi hêz pêkhatî bike. Rastiyên civakî yên her yek ji wan diyardeyeye dîrokî ne, di van serdeman de nikarin bi temamî xwe cuda bikin û weke gel xwe bi nasname bikin an jî xwe weke rastiyeke qewm îfade bikin. Hê negihiştine vê qonaxê. Ji aliyê qewmîtiyan jî gelbûnê ve, rengê dema neolîtîkê û serdemên destpêkê xwe bi yekîtiyên qebîle, eşîr û xanedanan nîşan didin. Yekîtiyên dînî û mezhebî jî hê bi temamî pêk nehatine. Şêweyên bîrbirin û serwextbûnê yên qebîle, eşîr û xanedaniyê di wê demê de şêweyê herî pêşketî yê civakî yê bîrbirin û serwextbûnê ye. Serdema neolîtîkê serdema bi heybet a qebîleyê ye. Her qebîle bi totemekî tê temsîlkirin. Totem

nasnameya qebîleyê ye. Pêkan e ku perestgeha li Girê Navikê ya Ûrfayê navenda dîn-xwedê ya qebîleya herî bi hêz be; li deverê navenda dînî ya hevpar a qebîleyên herî bi hêz be. Mirov dikare nîşaneyên weke hiyeroglîfê li ser kevirên tîk weke şecereyên her qebîleyekê fêhm bike. Prototîp û mînaka pêşî ya pîramît, zîggûrat û Kabeyê ango prototîp û mînaka pêşî ya malên xwedê û navendên dîn ên du şaristaniyên bingehîn ên serdema destpêkê ango Sumer û Misrê û şaristaniya serdema navîn ango Îslamê ye. Ji ber vê sedemê girîngiya wê ya dîrokî mezin e. Hz. Brahîm ji Ûrfayê dest bi gavavêtinê kir û pêşiyê sê dînen yekxwedayî ye, ev diyardeyeke xweber û ji xwe li hev hatî nîne. Encameke çanda navenda dînî ya li devera Ûrfayê ye ku bi qasî tê tespîtîkirin bi kêmanî duwanzdeh hezar sal rabihuriya wê heye. Belkî sîstema perestgeha Girê Navikê bi tenê bi qasî wê dema hatiye tespîtîkirin sê hezar salan bi rola Kabeya dînî rabû ye. Mirov dikare behsa heman rola Haranê jî bike. Heye ku hê gelek navendên nehatine keşîfkirin hebin. Li Swêgê jî çanda perestgeha li Newala Çorî heta bi beriya yanzdeh hezar salan diçe.

Em dizanin ku her qebîleyeke dema neolîtîkê bi giştî ji xwe re heywanek weke totem hilbijartîye. Lewma dema em dibêjin, totem bi awayekî paşnav û nasnameya qebîleyê ye, bi awayekî em şêweyê pêşî yê bîrbirin û serwestbûna qebîleyê jî nas dikin. Çawa ku dewletên netewe yên îro xwe bi temsîla alan bi nasname dikin, totemên yekîtiya qebîleyan jî heman maneyê îfade dikin. Çawa ku li Neteweyên Yekbûyî bi qasî hejmara alan netewe têne temsîlîkirin, totemên li navendên perestgehên dînî jî qebîleyên navdar û bi hêz ên wê demê temsîl dikin. Ew bi xwe ji hev ne cuda ne, cudahiya wan hecm û mezinahiya wan e. Em dizanin, totem xisleteke xwe ya bibe tabû û îbadet jêre bê kirin heye. Bi îbadetîkirina ji totemê re qebîle xwe pîroz

dike, xwe mezin û bilind dike, ev jî wê xwesteka ji bo jiyaneke ewle û demdirêj îfade dike. Baweriya bi jiyana piştî mirinê, encama girêdana mezin a bi pêşyan e. Hebûna wan bi pêşiyên wan re yek e. Girêdan û hurmeta wan a ji bo pêşiyên wan, dike ku piştî mirinê bi jiyaneke bêserûbinî bawer bikin. Dînen yekxwedayî yên piştî tî, şeweyên pêşketî yên dîn û xweda yên vê baweriya qebîleyê ne.

Eger mirov çanda neolîtîkê û çanda qebîleyan a serdemên şaristaniyan li devera Êrfayê ji hev derxe, wê karibe tê derxe ka çima ev çanda panzdehhezarsal temenê wê heye evqas mayînde ye, û dikare li ber xwe bide. Li deverê hê jî hestên dînî bi hêz in, malbat û namûs xurt in, di binê vê de şopên çanda berê ya qebîleyan a bi hêsayî jê naçin hene. Dîsa li herêmê namûs û dozên xwînî pirr bi hêz in ku ev jî encama vê rastiya civaka çandî ye. Qanûnên li nasnameyên civakî hatine kolan û niqirandin, bi hêsanî şop û bandora wan jê naçe.

Cîhana fikir û hestan a hebûna çandî ya qebîleyê rê li ber vedike divê piçûk neyê dîtin. Li ser bîrbirî û serwestiya mirovatîyê hê jî li ser piyan digire şopên kûr ên vê çandê hene. Di çavkaniya tevahiya şeweyên sereke yên bîrbirin û serwestbûnê de ku tîne hiskirin û bi huner, zanîn, felsefe, dîn û mîtolojiyê tîne ziman, çanda qebîleyê heye. Tî mîtolojî, dîn, felsefe û ekola hunerî nîne ku çanda qebîleyê neyîne ziman û bi hestan îfade bike. Em dema ku li cudahiyên mîtolojîk, dînî, felsefî û hunerî hûrûkûr bikolin, em ê di bingehe her cudahiyê de hebûna qebîleyî bibînin. Bîrbirin û serwestbûna qewm û neteweyên paşê, xwe disipêre bîrbiriya qebîleyên li ser bingeha yekîtiya pirrqebîleyan pêkhatine. Mînak dînen Brahîmî ne ku em di dîrokê de wan gelekî dibînin; mezheb û terîqetên van dînan li ser bingehe netewebûnê weke milliyetgiriyeke dînî ya herî dawî pêkanîn û di binê vê de jî Qebîleya İbrânî (qebîleya Hz. Brahîm) heye. Hêza potansiyel

a rastiya van dîn, mezheb û neteweyan Qebîleya Ibraniyan e ku berî ev dîn, mezheb û netewe derkevin holê, Qebîleya Ibraniyan di navbera şaristaniyên Kevana Bi Bereket û Misrê de diçe û tê. Di bingehe şoreşa Brahîmî de şikandina xwedayên pût ên totemên qebîleyan heye. Pûtên qebîleyan ên li perestgeha navendî hatine komkirin têne şikandin û li şûna wan baweriyeke qebîleyê ya bêhtir bibe tegîn tê bicihkirin. Dînê Îsewî ev yek li ser navê qebîleyên xizan û koleyên hilhilî vegurandiye. Dînê Îslamiyetê yê ku Hz. Muhammed têde bi ser ket, heman tiştî di serî de ji bo cîhana qebîleyên Erebb û ji bo qebîleyên xwedî heman jîyanê yên di navbera Bîzansî û Sasaniyan de asêmayî de kir. Eger qebîleyên xizan û birrê kolean ê li bextekî xwe biavêjinê digerin nebin Xiristiyanî, eger qebîleyên xizan ên Erebb jî nebin Îslam nikare gav biavêje.

Cemaeta Xiristiyan û ummeta Îslamî civakên bîrbirineke nû ne ku li ser bingehe baweriyeke hevpar a qebîleyan û mirovên aware yên ji qebîleyan qutbûyî, bêkar, kole û eskerên fîrarî pêk hatine. Li vir civakeke nû heye; li ser bingehekî çînî yê pêşketî ye û ji qebîleyê bihurî ye. Lê di van şert û mercên civaka nû de xwe gelekî kêmtir guheriye û hebûna xwe bi hêz dewam dike. Ya li vir em behsa wê dikin civaka qebîleyê ya ketiye krîzê ye ku li ser bingehekî nû yê civakî û îdeolojîk xwe vediguherîne; çareserîya qebîle di nava xwe de nabîne, hewl dide li derve bibîne di nava çanda bajar, çîn û dewletê de ku li ser înkara demokrasiya qebîleyê mezin dibin.

Di serdema qebîleyan de qebîleyên gerdûn wan mezin bûne û hejmara wan zêde bûne ketine krîzê. Di dema krîzê de du têngiştin diyar dibin: Ya yekê, yên xizan ku bingehe qebîleyê ne, parçe dibin û di azadiya xwe de îsrar dikin, xanedanên serdest ên hiyarerşîya qebîleyê ji bingehe qebîleyê yên xizan qut dibin, bi gavavêtinên

îdeolojîk ên em ji wan re bi giştî dînê şaristaniyê dibêjin, xwe weke civaka dewleta nû bi rêxistin dikin. Çanda qebîleyê li beramberî çanda şaristaniyê têk çûye. Bi vê veguherînê re di zikhev de bajar, çîn û dewlet bi pêş ketine. Çareseriya bingeîn a şaristaniyê ji krîza çanda qebîleyan re dîtiye ev e. Fikra di dîrokê de gelekî hatiye guftûgokirin û Marksîstan jî parve kiriye ew e, ev veguherîn gaveke gelekî mezin e ku ber bi pêş ve hatiye avêtin. Şarezabûn an jî şaristanîbûn timî weke pêşketinê û şeweyê jiyanê payeberz hatine hesabandin. Marks û Engels jî bi perspektîfa materyalîzma dîrokî li vê veguherînê nêrîne û bi pîvana, ev bûyereke diviyabû biqewimiya, nêzîk bûne û lewma wan jî ev weke gavavêtineke mezin a ber bi pêş ve ya dîrokê, nîrxandine.

Ez vê têgihiştinê rexne dikim. Ya ku di civaka qebîleyê de qewimî, nabe ku weke qonaxeke mecbûrî ya krîzê bê nîrxandin. Ya qewimî ew bû; tercîha çînî ya hêmanên hiyarerşîk bû. Ji bo paşvexistina azadî, wekhevî û demokrasiya qebîleyê guhertinek (ez nabêjim pêşketin) hatiye kirin, û ev bi awayekî îzafî paşketineke mezin e, ji bo mirovatiyê jî gavên berepaş hatine avêtin îfade dike. Ji ber ku dîrok timî bi nêrînên îdeolojîk ên zumreyên serwer hatiye kodkirin, em ji vê guhertinê re pêşketineke mecbûrî, pêşdebir û heta şoreşger dibêjin! Ya rastî ew e, ev gava hatiye avêtin mecbûrî nîne û hewcedarî jî pê tineye; paşverû ye, berepaş e, û dij-şoreşê ye. Ev rûyê din ê dîrokê ye ku qala wî nehatiye kirin. Çanda li dijî xiyaneta elîtên xwe yê xanedanî yê hiyarerşîk timî têkoşiyaye, di avahî û bîrbiriya azadî û wekheviyê de îsrar dike, hêza rastî ya pêşketin û pêşdeçûnê temsîl dike. Ji aliyê vê çandê ve dîrok bi awayekî sistematîk û zanistî nehatiye îfadekirin û ev jî dibe ku kêmasiyek be. Lê ev rastî nîşan nade ku dîrokeke bi vî rengî tineye, berevajî nehatiye nivîsandin, hatibe nivîsandin jî hatiye tepisandin û propagandaya wê xurt nehatiye kirin. Krîza şaristaniyê ya

zumreyên serwer bi yekdestdariyên îdeolojîk û yekdestdariyên mêtinkariyê pêşde birin nebûye çareserî; xwe timî bi bajarbûn, çînîbûn û desthilatdarîbûna weke girêkeke kansêrê li ser piştê civakê heta roja me ya îro aniye û veguherandiye çavkaniya krîza herî mezin. Ji bo mirovatî bijî, divê li dijî civaka krîzê ya dîrokî, çanda demokrasî, azadî û wekheviya dema qebîleyê li ser bingehe pêşketinên zêhniyet û saziyên tevahiya pêvajoyên şaristaniyan hatine bidestxistin ji nû ve bê pêkanîn. Kengî ev hat kirin mirovatî wê bi ser bikeve.

Mîrateya herî hêja ya Proto Kurdan ji çanda neolîtîk û çanda serdema antîk mayî hebûna wan a çandî ye. Kengî vê hebûna xwe bi serwextbûn û têgihiştina modernîteya demokratîk re kirin yek, wê di rizgarbûna ji krîza îro ya Rojhilata Navîn de, karibin bibin xwediyê pêşketineke li gorî dîrok û nasnameya xwe.

2- Hebûna Kurdan û Rêûresm

Di pêkhatina hebûna Kurdan de rêûresma Zerdeştî bi roleke girîng radiibe. Ev rêûresm di navbera dînên yekxwedayî yên Brahîmî û dînên pûtperest (totemîk) de bihura dîrokî ya derbasbûnê ye. Avahiya totemîk a di çanda qebîleyan de têgihiştina serwer a dînî ye, cara pêşî rêûresma Zerdeştîyê ev avahiya totemîk ji perestîna derxist û li ser bingehe exlaqî û têngînî veguherand û lewma rêûresma Zerdeştî şoreşa herî mezin û pêşî ya dînî û exlaqî ye. Dişibe gavavêtina Îslamî ya xwe dispêre qebîleyên Erebb, lê beriya wê derketiye. Armanca wê ew e, ji qebîleyên Proto Kurdan li ser bingehe bawerî û exlaq yekîtiyeke bêhtir li asta jor pêk bîne. Ji krîza civaka qebîleyê re çareseriyê aliyê wê yê demokratîk xurt bi pêş dixe. Ev sîstema baweriyê di salên 1000'î B.Z. de hebûna xwe berbiçav dike, bi Zerdeşt re sîstemeke bi bandor a civakê bi pêş dixe. Di şoreşa Zerdeşt de ya girîng ew e, cara pêşî ji

yekîtiya teng a qebîle û xanedaniyê dibihure, di nava tevahiya qebîleyên Med de nasnameyeke jor a hevpar ava dike. Rahibên bi navê Magî (mirovên zana) hêza bi bandor a civaka nû ne. Zerdeştîtî rê li ber enerjîyeke mezin a civakî vedike. Qebîleyên anîna wan a cem hev gelekî zor û zehmet e, dikare li ser bingehê baweriya hevpar a dînî û exlaqî bîne cem hev û ev serketina wî şoreşeke gelekî mezin e ku dîrok têra xwe li ser nesekiniye. Tesîra wê ji ya Îslamiyet û Xiristiyanîyê kêmtir nîne. Heta mirov dikare bibêje di pêkhatina rêûresma qebîleya Ibrî de bi rola çavkaniyê rabûye. Di pêkankirina Konfederasyona Medan de şîrêz û çîmentoya bingehîn e. Xanedaniya Pers a Hêxamenîş Konfederasyona Medan a naveroka wê demokratîk bi dekûdolaban xist destê xwe û împaratoriya herî mezin a dîrokê ava kir û têkiliya vê jî bi xwe ji nêz ve bi rêûresma civakî ya Zerdeştî re heye.

Di warê herî zêde bikaranîna çanda qebîleyê ya bi naveroka demokratîk di nava çerxên xwe yê rêveberiyê de, rêûresma împaratoriya Aryen di dîrokê de ya herî jêhatî û hoste ye. Naveroka demokratîk di sîstema şaristaniyê de dihelîne û pesnê xwe dide ku monarkên herî bi hêz ên dîrokê afirandine. Li dijî demokrasîya Atînayê ya li Rojava weke rêûresmeke despotîzma Rojhilat heta roja me ya îro xwe bi hêz û domdar kiriye. Serwestiya felsefî ya ku demokrasîya Atînayê rê li berê vekir, di pêkhatina şaristaniya Rojava de bi rola çavkaniyeke bingehîn rabû, lê rêûresma Zerdeşt a ku despotîzmê li qesrên Persan naveroka wê pûç kir, ne bi tenê li hemberî artêşa Skender têkçû, nikarîbû nehêle daneheva çandî ya civakên Rojhilat jî heba û ziyar nebe: Çawa ku despotîzma Osmanî nikarîbû daneheva mayî ya çanda Îslamî ji şaristaniya Rojava ya kapîtalîst biparêze. Ev rêûresma demokratîk a dîrokî ku li cem Kurdên Êzîdî hema bêje li ber hişkbûnê ye, mijareke girîng a hêjayî lêkolînê ye.

Dema ku mirov ji nêz ve çav li Kurdên Êzîdî û Kurdên Elewî bidêre, nexasim temsîla xisletên demokratîk, azad û wekhev ên çanda Zerdeştî wê li cem jinan were dîtin. Tevî ku pirr hatine tepisandin, aliyê wan ên bi xwezayê re bûne yek, wêrekî û eşkere gotin, hêjayî dîtîne ye.

Lêkolînên li ser rastiya çandî ya Kurd a ku heta bi Îslamiyetê bi giranî xisletên xwe yên otantîk parastin, bêne kirin wê bi tenê dîroka Kurdan zelal nekin, wê demên dîroka gerdûnî yên bi hezarên salan dewamkirî jî zelal bikin. Di roja me ya îro de çiqasî kêmreng û bintûte bûbin jî lêkolînên der barê dîroka wan de bêne kirin, wê piştrast bikin ku Kurd di dîroka şaristaniya demokratîk de kevîrên çarqozî yên goşeyan in.

3- Hebûna Kurd û Rêûresma Îslamî

Ronesansa Îslamî li ser tevahiya çanda qebîle û sîstema şaristaniyê ya Rojhilata Navîn a ji rêûresmê bandoreke veguherîner kiriye. Bi guherîna re di nava xwe de ji bo ji krîza civaka qebîleyê bibihurin ummetgeriya Îslamî, ji derve jî ji bo ji krîza împaratoriya Bîzans û Sasanî bibihurin hewl dane siltantiyeke Îslamî ya bêhtir gerdûnî ava bikin. Bi vî awayî, dixwazin ji du nakokiyên bingeîn hem di asta tekîfî de û hem di asta gerdûnî de bi senteza Îslamî bibihurin û bi sererastkirinê nû yên avahî û îdeolojîk meseleyê ji hev derxin. Di bingeê wê diyardeyê de ku jêre sîstema şaristaniya serdema navîn tê gotin, gavavêtina Îslamî heye. Ji ber vê xisleta wê ya serdema nû rêûresma Îslamê ya seltenet û ummetê di dîrokê de evqas bi bandor bûye. Bi awayekî, bi rola modernîteya kapîtalîst a zû rabûye. Fena qasidekî pêşîhatî yê modernîteya kapîtalîst ê Ewrûpaya Rojava ye, nola zarokê wê yê jiberçûyî ye. Bêyî hebûna şaristaniya Îslamî, mirov li benda hilatina şaristaniya Ewrûpayê be yan jî lê bifikire şaş e.

Bandora Îslamê li ser çanda qebîleyê ya ji rêûresmê û sîstema şaristaniyê di asta şoreşê de ye. Belkî jî ji krîza bi sedsalan re ya di nava çanda qebîleyê de, bersiva şoreşgerî ya herî bi bandor e. Qebîleyên Erebb ên li Nîvgirava Erebbistanê ketibûn nava şerekî bi sedsalan heta bi hezar salan neqede. Di çanda qebîleyan de rizîneke mezin heye. Jin piçûk hatiye xistin, zarokên keç ewqas bêqîmet hatine hesibandin ku bi saxî hatine binaxkirin. Ev çand ji bo pîrsgirêkên civaka klasîk çareser bike ji derfet û îmkanan mehrûm e. Bi kurtî, ne dikare bi federasyonên qebîleyan ên ji rêûresmê, ne jî bi avahiyên desthilatdariyê yên koledar ên ji rêûresmê pêşiyê li krîzê bigirin. Pêşniyarên îdeolojîk, polîtîk û pratîk ên Hz. Muhammed weke derman li vê rewşê hatine.

Xisleta bingeîn a şoreşa Muhammedî ew e, bêyî ku ber bi civakeke nû ya di ser civaka qebîleyê re biberide û bêyî ku bikeve bin fermana împaratoriye Sasanî û Bîzans ên li ber serê wê, culhet kiriye zend û bendên xwe li avakirina sîstemeke nû ya polîtîk a ji herduyan jî bibihure vemale û ji bo vê xwe ehil û erkdar dîtiye. Têgîna Ellah gelekî mezin û bilind kiriye, di binê vê de du diyardeyên şoreşî hene; ango derketina holê ya çanda polîtîk û civakparêziya ummeta Îslamî. Kengî analîza têgîna Ellah bi awayekî zanistî ji aliyê dîrokî û sosyolojîk ve hat kirin û ji hev hat derxistin, girîngiya têkiliya wê bi van herdu diyardeyan re wê eşkere derkeve holê. Nodûneh cureyên maneyê yên li peyva Ellah dikevin, ya rastî, manîfestoya siyasî, civakî û heta ekonomîk tînin ziman. Jixwe weke ‘qasid’ û ‘peyamber’ xwe dide naskirin û ev jî nasnameya nû ya senteza dîrokî û civakî ya li pişt wî, gelekî baş û bi hêz rave dike. Gerdûnîti, cihanşumultî, peyamhênerî, serwextî, efûkerî, hişyarkerî û xelatkariya wî ya bi diyariyên cennet û

cehennemê ya li têngîna Ellah barkirî weke nasnameya sîstema nû bi fermanî pêşkêş dikin.

Manîfestoya Kominîst a K. Marks û F. Engels nivîsandî çî be, Qurana Ellah a tê gotin ji Hz. Muhammed re hatiye jî ew e. Ya yekê bi zanistî Ewrûpayî, ya dudiyar bi dînî û kodên xweserî Rojhilat hatiye beyankirin. Diyardeyên ji wan re civaka sosyalîst û dîktatoriya proleterya tê gotin, li cem Îslamiyê berdêla wan civaka ummetê û silteya Îslamî ye. Di civaka ummetê de gotinên enternasyonalîzm, azadî û wekheviyê ji gotinên enternasyonalîzm, azadî û wekheviyê yên di civaka sosyalîst de qelstir nînin bi hêztir in, û ji wan sîstematîktir hatine îfadekirin. Dîsa têgihiştina silteya Îslamî, ji têgihiştina dîktatoriya sosyalîst kêmtir sîstematîk nîne. Mîna di sosyalîzma pêkhatî de hewl hatiye dayîn herdu diyarde jî bi sedsalan bi awayekî sîstematîk werin pêşdebirin.

Di dîroka şaristaniyê de dualîteya hatiye serê her şoreşê di şoreşa Îslamî de jî bi awayekî dijwar pêk hatiye. Piştî ku pêk hat bi demeke kin, pîrsgirêka bingeîn a guftûgoyê ew bû; gelo wê li ser xeta şoreşa demokratîk an jî li ser xeta dewleta desthilatdar pêk bihata. Ji roja Îslamiyet derket holê û pêve herdu meylan jî xwe bi awayekî bi hêz dane hiskirin. Tebeqeya jor a qebîleyan û hewesdarên desthilatdariyê hewl dan şoreşê ber bi selteneta Îslamî ve bibin, lê beşên jêr ên qebîleyan û hêmanên kole pîr hewl dan ku Îslamiyê li ser xeteke demokratîk pêşde bibin. Tebeqeya jor a Qureyşîyan ku qebîleya serdest bû, bi pêşengiya Muawiye, hewl da meşa demokratîk a Îmam Elî ya rêya navîn asteng bike. Piştî wefata Muhammed hersê xelîfeyên pêşî Ebûbekir, Emer û Osman, ji ber nakokiya xwe ya bi Îmam Elî re di qonaxa derbasbûnê de (632-656 P.Z.) xelîfetî li gorî rêzê girtin ser

xwe. Di vê demê de rêûresma demokratîk (şabiye) û rêûresma desthilatparêz (silte) di nava xwe de gelekî şer kirine û pev çûne.

Ev şer bi awayekî bû numûneya pêşî ya şerê navxweyî yê Îslamê. Xeta Îmam Elî (Zavayê Hz. Muhammed, ji musulmên pêşî) weke ku tê bawerkirin çepgiriyeke radîkal, seriyekî tûj an jî demokratîk (şabiye) nîne, şeweyekî mutedîl ê rêya navîn e. Radîkalîzma rastî û demokratîzmê Xaricî temsîl dikin. Xaricî ji beşên herî xizan ên qebîleyan pêk dihatin. Di rewşa tewazunê ya Şerê Siffîn de Elî bi saziya hakimîtiyê razî bû û ev jî bû sedem ku hem radîkalên (Xaricî) li pey Elî jê veqetin û mezhebekî nû pêk bînin (cara pêşî mezheb pêk tê), hem jî kir ku Muawiye hesabên desthilatdariyê hê bi hostetî bike. Di encamê de alîgirên desthilatdariyê ji şoreşê bi awayekî serketî derketin. Ev her sê ekolên sereke xwe ji serketina Îslamê heta roja me ya îro bi navên cihêreng û naverokên têgînan anîn, awayekî timî li dora xwe bizîvire tevahiya dîrokê li serê civakên Rojhilata navîn ferz kirin; rê vekirin li ber şerên mezin ên desthilatdariyê, pevçûnên xwînrij ên xanedanan, bihevketinên mezheban û jihevcihêbûna îtîqadan. Encam bû pêkhatina bêhejmar dewletokên desthilatparêz, împaratorî, mezheb û terîqetan. Ji krîza civakî ya qebîleyan a li ser vî bingeşê ber bi krîzeke hê girantir a civaka Îslamîk (ummet) ve gav hatibû avêtin. Ber bi roja me ya îro li hemberî hegemonyadariya kapîtalîst a Rojava bi xedarî tîk çûye û li Rojhilata Navîn krîzeke civakî ya topyekûn a rojane ya derketina ji binê wê gelekî zor pêk hatiye. Di binê vê de jî rastiya Îslamî ya me îşaret pê kirî heye.

Îslama li ber serê hebûna çanda Kurd derket holê bandoreke dijwar lê kir. Bêhtir jî bi hilweşîneriya Selteneta Îslamê re rûbirû bû. Rejîma xanedantî û siltantiya Emewî weke şewazê Skender ê fetih û xirakirinê, bi şewazekî xwînrij bi şerên fethan erdên Kurdan di demeke

kin de kir bin silteya xwe. Nemaze fermandarên mîna Hecacê Zalim, tevahiya Kurdên destên wan şûr digirtin kuştin û dest danîn ser koma jin û zarokan. Bi qasî ku em dizanin di dîrokê de mînaka pêşî ya dagirkeriyeke bi vî rengî Kurd pêre rûbirû bûn li bakur û rojhilatê Iraqa (heye ku navê Iraqê ji bajêr dewleta pêşî Êrûkê tê) îro li qada daristanî û çiyayî pêk tê. Em mijarê ji Destana Gilgamêş hîn dibin. Gilgamêş bi hevkar Enkîdû re sefereke xwînrij pêk tîne. Di seferê de Hûmbabayê tê kuştin weke cinawir tê nîşandan, lê divê mirov wî weke figurekî bi rola şefê qebîleyê radibe, bibîne. Helwesta Kurdan li hemberî selteneta Îslamê bi awayekî welê bûye ku rê li ber dualîbûneke kûr vekirîye. Hiyarerşiya eşîrê ya ji rêûresmê, piştî ku Împaratoriya Îran-Sasanî ya pêve girêdayî bûn têkçû û ji hev de ket, pirr dereng neman dilsoziya xwe bi efendiyên xwe yên nû re diyar kirin. Zumreya Kurd a hevkar a ku kengî behsa desthilatdariyê hat kirin li xulamtiya ji efendiyên dagirker re timî hizirî, bi pêvajoyê re pêşî bi Xanedaniya Emewî re bû yek, her ku çû bi asîmîlasyona bi dilê xwe bûn Erebb.

Çîroka Erebbûnê ya elîtê Kurd ê hevkarê desthilatdariyê têra xwe balkêş e. Ev beşê ku em behsa wî dikin, bi hezarê salan bi împaratoriya Îranê re hevkarî kir û ji aliyê etnîk ve jî xizmê hev bûn. Di vî pêvajoyê de bi giranî hebûna çand û zimanê xwe parastin. Lê Erebbûna vî beşî ya evçend bi lez, ji nêz ve têkiliya xwe bi pêkhatina wî ya çînî re heye. Beriya Erebbûnê serekên Kurdan ên hiyarerşîk ji nêz ve têkiliya wan bi çanda qebîleyê re hebû, mensûbên heman qebîle û eşîrê bûn. Ango çînîbûn qels bû. Berjewendiyên wan ji çînîbûnê zêdetir, dihişt ku di nava qebîle û eşîrê de weke tebeqeya jor a hiyarerşiyê bimînin, ji ber ku ev hewce û kêrhatî didîtin. Li gorî berjewendiyên xwe nedidîtin ku ji têkiliyên çandî yên eşîrê qut bibin weke ferd an jî malbat di nava çanda xanedantiya serdest de bihelin. Di rewşeke bi vî rengî de pêkan

bû ku her tiştê xwe ji dest bidin. Li pêşberî wan gelek mînakên dîrokî hebûn ku ev rewşa hanê piştrast dikir. Qebîle û eşîrên Kurd ewqasî hişk bi çanda xwe ve girêdayî bûn ku vê rastiya wan nedihişt bi hêzên derve re bibin yek û asîmîle bibin, yan jî kêr carên îstîsnayî ev yek bûye. Tevî vê yekê, ji aliyê dîrokî ve jî şert û mercên çînîbûnê zêde çênebûne ango çanda bajêr û dewletê kêr dîtine û ji vê jî girîntir, hertim li dijî dagirkeriyên ji derve, fetihkarî û mêtinkariyan têkoşiyane û ev xusûsên me destnîşankirî jî di vê rewşa wan de bi roleke girîng rabûne.

Dema dagirkeriyê ya Xanedaniya Emewî ya Ereb hem ji aliyê dîrokî hem jî ji aliyê civakî ve cuda dibû. Bi silteya Îslamî re tebeqeya jor a qebîleya Ereb bi lez ji tebeqeya jêr a qebîleya xwe qut dibe û vediguhere çîneke serwer a nû. Çînîbûneke kûr pêk dihat. Di dema Emewiyan de arîstokrasiyeke gelekî xurt a Îslam-Ereb pêk hatibû. Di çanda Rojhilata Navîn de cara pêşî tîkiliyeke ji ya kole-efendî bihurî û nêzî tîkiliya serf-senior a ku paşê wê li Ewropayê pêk bihata, mîna cureyekî tîkiliya dualî ya beg-cotkar (mewalî) pêk hat. Li gorî koletiya klasîk tîkiliyeke çînî ya mirov karibin xwe lê rabigirin pêk hat û ev jî gavavêtineke herî girîng a silteya Îslamî bû. Nîzameke nû ya çînî yadesthilatdariya Îslamî mewzûbehs bû. Hêza pêşengiya vê dike Xanedaniya Emewî ye. Xanedanên Emewiyan ji bo ji wan re xizmetê bikin di demeke kin de qesrên xwe bi bermahiyên burokrat û hevkarên çînî yên Bîzans û Sasaniyan tijî kirin. Bi tevahî tebeqeyên jor ên çandên fetih dikirin, ev çînîbûna nû ya dîrokî civakî li gorî berjewendiyên xwe di cih de didîtin û li ser bingehe hevkarîyê be jî bi lez dibûn arîstokrat. Van kesan bi arîstokrasiya xanedan a serdest re bi rêya zewacê gelek tîkilî danîn. Zarokên xwe bi ziman û çanda fermî ya Erebî perwerde kirin. Ji ziman û çanda qebîleya xwe bi lez dûr

ketin. Ev rewşa berê ya li hesabê wan nedihat, di nava şertên arîstokrasiya nû ya Îslamîk de heta dawiyê li gorî berjewendiyên wan di cih de bû. Jixwe di dîrokê de mînakên bi vî rengî gelekî pêk hatibûn.

Beriya Erebi bi hezarê salan Aqadî, Aramî û Suryaniya fermî, çand û zimanê hevpar ê împaratoriye koledar ên klasîk bûn. Bi rola ku Grekî û Latînî li Rojava pê radibûn, ji zû ve rabûbûn. Erebi cara pêşî bi Îslamiyetê re bû zimanê hevpar ê berfireh ê çanda Rojhilata Navîn. Çanda xanedaniyê jî bi Erebi dihat îfadekirin û li Rojhilata Navîn ji bo tevahiya arîstokrasiya Îslamî dibû çanda jiyana hevbeş. Malbateke arîstokratîk a ji Rojhilata Navîn a mezin dibû tinebû ku koka xwe bi xanedaniyên Ereb ve girênde. Her malbata arîstokratîk a hevkar bi ehimiyeke mezin koka xwe bi xanedaneke Ereb, nexasim bi Ehlîbeytê ve girêdida. Divê mirov li vî karwanî çîna nû ya esker û ulemayan jî zêde bike. Tevahiya wan jî hîn bûbûn û kiribûn adet ji xwe re ku kokên xwe yên berê înkâr bikin û navnasên silaleyên nû li xwe bikin. Çanda Farisî ya hezarê salan jî di nava çand û zimanê Erebi de asîmîle bû û nikarîbû xwe ji vê xelas bike. Jixwe ziman û çandên qelstir pirr bi hêsanî hatine daqurtandin. Kengî girîngiya Aqadiya kevin bi temamî nema, hêza Aramî û Suryanî jî gelekî kêmbû.

Tebeqeya jor a eşîr û qebîleyên Kurdan jî ji vê yekparebûn û asîmîlasyona bi lez para xwe girtin. Meşandina rêûresma kevin a Zerdeştî ji feydeyê zêdetir zirar dida wan. Maneya israra di vê çandê de mumkîn bû jîdestdana hebûna wan be. Piştî demeke kin a derbxwarinê, çawa ku di dîrokê de hatiye dîtin, çînen serwer li ser bingehe berjewendiyên xwe bi lez di nava çand û zimanê biyaniyan de dihelin û hebûna xwe bi vî awayî dewam dikin. Pêkhatina çîna serwer li gorî vê ye. Di navbera sedsalên 7. û 10. de tebeqeyeke jor a Kurdên hevkar a gelekî bi hêz a di nava çand û zimanê arîstokratîk a Ereb de

heliya û pêre bû yek, pêk hat. Ev beşên em behsa wan dîkin, herçiqasî bi şûfê xwe Kurd bêne qebûlîkirin jî di warê çand û ziman de her yek ji wan bendeyekî Erebi ne. Van beşan rabûn û rûniştina bi zimanê Erebi weke nîşaneyê neqanetî û mezinatiyê dihesibandin û pê serbilind dibûn. Ev beş bûn ku herî zû dev ji ziman û çanda xwe berdabûn. Li Kurdistanê hê jî ji van beşan bermahiyên bi hêz hene.

Arîstokrasiya Kurd a hevkar ku çavên xwe berdaye desthilatdariyê, weke mezheb bi rêûresma Sunnî ve girêdayî ye. Sunnîti weke mane bi awayekî seresere Îslamîbûna rêûresma tebeqeya jor a hiyarerşiya qebîleyê îfade dike. Îslama Sunnî, Îslama serwer û desthilatparêz e. Bingehekî xwe yê bi hêz ê çînî heye. Begî û mîregtiyên Kurdan ên serdema navîn bi pirranî Sunnîti qebûl kirine û ev jî li gorî berjewendiyên wan e; ango ji aliyê tîkiliya Îslamê bi heqîqetê re tişteki îfade nake. Mirov dikare bibêje, awayekî maskeya baweriyê ya wan koman e ku bi kurtêl û desthilatdariya eşkere ya Îslamê re eleqedar dibin. Di bin vê maskeyê de gelek tiştan dîkin ku bi exlaq û wijdanê civakî yê dînî re li hev nakin, heta dijberî wan in. Rola maskeyê dane Îslama Sunnî ji bo dekûdolab, zilm û îstîsmara li qesran. Mirov ji mînakên li qesrên Emewî, Abbasî û Osmanîyan dikare di van mijaran de gelek tiştan hîn bibe. Ji begtiyên serdema navîn heta bi bermahiyên wan ên ferdî û malbatî yên roja me ya îro, pirraniya hevkarên Kurd li hemberî hebûna çandî ya Kurd înkarker û bêhurmet bûne û ji pêşdebirina wê xwe dûr kirine, ev bi karektera wan a çînî û avabûna wan a îdeolojîk û desthilatparêz ve girêdayî ye. Şewazê pêkhatinê yê hebûna çînekê weke avahî û îdeolojîk li ser tevahiya hebûna çanda civakê bandoreke mezin dike. Şewazê Îslamê di pêkhatina çîna serwer a Erebi, Fars û Tirk de tîkiliyên van beşan bi civakên wan re jî diyar kiriye. Çiqasî hevkartiya wan bi sînor bûye û bûne hêzên bi însiyatîf

ên desthilatdariyê, ewqasî li ser çandên xwe yên civakî jî bi aliyên xwe yên erênî û neyênî bandor kirine. Tevî ku asîmîlasyonîstiya wan kêmbûye, li dijî tebeqeyên xwe yên jêr mêtinkarî û zordestiyeke bi bandortir pêk anîne. Ji ber ku serwerên Kurdan zêde hevkar bûne xweş bi ber bayê asîmîlasyonê ketine, lê li ser hebûna civakî ya Kurd serwertiya wan qels bûye. Qelsiya wan a serwertiyê û xisletên wan ên ji asîmîlebûnê re xweş, kiriye ku li hemberî ziman û çanda civakî bêkêr û înkarker bin. Ev meyla wan ber bi roja me ya îro, ji asîmîlasyonê wêdetir wan ber bi hevkartiya di warê qirkirina çandî de biriye. Bi vî awayî bûne tebayên wilo bi kotin û keritandina civaka xwe, xwe xwedî dikin.

Meyla diduyan a li dijî şoreşa Îslamî nêzîkatiya demokratîk e. Kurdan bi tevahî bi yek helwestê Îslam pêşwazî nekirine. Kurdên çiyê û Kurdên deştê, herwisa tebeqeyên jor û jêr jî wekhev nêzîk nebûne. Magiyên dînê Zerdeştî û qebileyên li hemberî derbên pêşî yên fetha Îslamê teslîm nebûn, çawa ku timî di dîrokê de bûyî, xwe vekişandin nav û serê çiyân û demeke dirêj berxwedana xwe dewam kirin. Ji beşên sereke yên timî û radîkal li ber xwe dan weke Elewî û Zerdeştîyan, yan Îslameke dijberê Îslama Sunnî qebûl kirin an jî bi tevahî Îslam-nebûn tercih kirin. Ji mekanên wan ên li serê çiyân mirov fêhm dike ku Elewîti çandeke baweriyê ya beşê radîkal e; hebûna xwe ya çand û berxwedana ji rêûresmê diparêze, asîmîlebûnê kufur dihesibîne û bi qasî ku bi hebûna wan a çandî re li hev bike Îslamê qebûl dike. Mirov nikare bibêje Elewîti bi temamî çanda Îslamê ye. Çandek e ku bi qebîle û çanda eşîra xwe ve gelekî girêdayî ye, bi qasî ku bi çanda wî re li hev bike hinek nîrxên Îslamî, ne ji bo kesên din ji bo xwe, asîmîle dikin û dikin malê xwe. Ji lewra mirov dikare fêhm bike ka çawa bi van xisletên xwe dişîbin hebûna çand û ziman a

Hûrriyên pêncezar salan beriya xwe. Ji ber ku li dijî dagirkeriyên ji derve timî li ber xwe dane û li gorî şertên çiyar bûne xwediye çandêke jiyane ya hişk a qebileyê, encameke bi vî rengî derketiye holê.

Rewşa Zerdeştîyan cudatir e. Wan bêhtir ne qebileyî, ji aliyê dînî ve li ber xwe daye. Hebûna dînî di ser hebûna qebileyê re girtine. Bi çend mezhebên cuda karîbûne xwe bigihînin roja me ya îro. Li gorî Kurdên Sunnî zêdetir nîrxên xwerû yên Kurdîtiyê temsîl dikin. Tevî ku di dîrokê de gelek hewldanên qirkirinê bi serê wan de hatine jî di baweriya xwe de îsrar kirine. Tevî ku çavkaniyeke dewlemend a rêûresma Kurd in, bi sedema daneheva wan a pirtûkan hatiye şewitandin û jiyana wan a azad timî hatiye tepisandin, ev çavkaniya dewlemend xizan bûye û gotin li cih be zuha bûye.

Em dibînin ku beşê Kurdan ê li deştê li dijî asîmîlasyonê weke meyleke berxwedanê bi terîqetên tesewîfî radibe. Tesewîf bi şaxên xwe yên li derveyî dewlet û silteya Îslamî, bi aliyên xwe yên exlaq û wîjdanê civakî, serwestbûneke kûrtir a Îslamê (Îslama Batinî) îfade dike. Bi awayekî giştî, civakparêziyeke Îslamî ye ku bi dewletê re nabe yek, ji desthilatdariyê ne xweş e, dixwaze bi wîjdan, serwestî û hestiyarî Îslamê pêk bîne. Eger mirov Îslamê weke civakparêz û dewletdar-desthilatdar dabeşî du kategoriyên bingehîn bike, ev yek li gorî rastiya civaka dîrokî di cih de ye. Îslama civakparêz bi tenê bi tesewîfê dikare bê bicihanîn, jixwe bi awayekî berfireh rêxistiniya wê ya di çarçoveya terîqetên gelêrî de jî vê rastiye nîşan dide. Îslama civakparêz bi demokrasîyê re têkildar e. Li dijî Îslama bi lez dibe desthilatdar (mîrov dikare ji vê re antî-Îslam jî bibêje), rêxistiniya Îslamî ya civakparêz tesewîf e; şeweyekî piştgiriya gel û penageha wî ye. Civaka Îslamê, ne bi Îslama fermî ya desthilatparêz, bi terîqetên tesewîfî dikare bê jiyîn. Wekî din jî kategoriya Îslamê ya ferdî heye.

Îslama ferdî Îslama mîstîk e; serwextbûna ferd a li xwedatiyê îfade dike. Maneyeke xwe ya diyar heye. Lê Îslama timî bi daxwaza desthilatdariyê radibe ji naveroka xwe ya kûr a civakparêz qut bûye, divê weke Îslama bûye dijberê wê were fêhmkirin.

Di civaka Kurd de ekolên tesewifî bi awayekî kûr û pirr zêde pêk tên. Ev bi xwe nîşan dide ku navbera wan bi desthilatdariyê re xweş nîne. Damezrênerên gelek terîqetên tesewifê bi eslê xwe Kurd in, û ev jî têkiliya xwe bi rastiya wan a civakî re heye. Terîqet bi awayekî rêxistinên xweparastinê yên gel in. Sendîkayên çîna karker li dijî desthilatdariya kapîtalîst bi kîjan rolê radibin, di serdema navîn de bi heman awayî li cem civakên Rojhilata Navîn terîqetên tesewifî jî bi wê rolê radibin. Hem bi rola fikir û baweriyê, hem jî bi rola rêxistinên ekonomîk û rêxistinên parastinê rabûne. Pirrî caran bûne rêxistinên polîtîk û ev veguherînên wan hin caran hatine berevajîkirin û bi vî awayî rê li ber avakirina desthilatdarî û dewletên nû vekirine. Îslama civakî bi kêmanî bi qasî Îslama dewletê bi bandor bûye. Divê mirov Îslama ferdî jî li vê zêde bike. Îslama ferdî, ji Îslama dewletê û Îslama civakî cudatir, weke wijdanekî dînî û şêweyekî dînê şexsî pêk tê. Gelekî zehmet e ku mirov Îslama dewletê weke dîn bihesibîne. Di qadên îdeolojîk, huqûqî û ekonomîk ên dewletê de bi armanca rewakirina karên wê tê bikaranîn. Li vir pîrsa girîng ew e, gelo dewletê dîn, yan jî dîn dewlet bi kar anîye. Eger dewlet dîn bi kar bîne, wî dîn nasnameya xwe ji dest daye. Ji ber ku dîn bi xwe timî bi civakê re têkildar e. Tevî ku bikaranîna dîn a dewletê tiştekî cihê ye jî encam heman tişt e. Çerxeke berfireh a rêveberiyê ya mîna dewletê bikeve bin fermana dîn rê li ber tehlûkeyeke mezintir vedike. Bi awayekî faşîzma serdema navîn pêk tê. Eger dîn bi qada civakî bê bisînorkirin

û ji tercîha azad a ferd re bê hiştin, ev yek wê bêhtir bi xisletên derketina holê ya dîn re li hev bike.

Mirov dikare bibêje ku di civaka Kurd de dîn li van hersê qadên aktîvîteyê bi rol rabûye. Îslama dewletê yan jî dewleta Îslamê fermanker û antî-demokratîk e. Rewakirina dewletê bi destê dîn û bi destê dîn rewakirina dewletê, sedema bingehîn a muhafezekariya dînê û bêkêkirina dîn e. Ji ber vê sedema bingehîn e ku Îslam di civaka Kurd de bi bandor e. Bi awayekî li dijî wê xwe bi xwe diparêze. Kurdistan ji gelek terîqetan re malovaniyê dike û ev jî bi awayekî esasî têkiliya xwe bi xweparastinê re heye. Îslama ferdî jî li cem Kurdan li dijî rewşa xurt a bêewlebûnê rê li ber bandoreke moralê vedike. Li Kurdistanê heta bi pêvajoya ku bandorên îdeolojîk ên modernîteya kapîtalîst derketin holê, Îslam bi kêmanî bi qasî çanda etnîk a qebîleyê weke şeweyekî çanda civakî tesîr kiriye. Di warê pêkhatina têkiliyên civakî yên di ser têkiliyên qebîle û eşîrê re hêmana bingehîn e.

Di serdema navîn a Rojhilata Navîn de ji bo pêkanîna têkiliyên civakî yên di ser qebîle û eşîrê re bandoreke girîng a hersê dînen yekxwedayî çêbûye. Pêşdebirina têkiliyên civakî yên ji qebîle û eşîrê bihurîne, maneyeke mezin a şoreşî îfade dikin. Ev bûyer tê wê maneyê ku civakeke nû derdikeve holê. Ummetên Îslam, Xiristiyan û Cihû rêxistiniyên welê yên civakî ne ku ji rêxistiniyên qebîle û eşîrê bihurîne û bi awayekî berbiçav rastiya derdikeve pêşberî me ya diyardeya gel û milliyet e. Di pêkhatina kategoriyan gel û milliyet de dîn bi rola katalîzator rabûne. Naxwe bi awayekî din bi nasnameyeke jor anîna cem hev a qebîle û eşîran gelekî zor e. Mirov di serxistina vê de nikare rola dînan piçûk bibîne. Gelbûn û milliyetbûn xisletên herî diyarker ên serdema navîn in. Çawa ku serdema nêz bû serdema têde netewe diyar bûn, serdema navîn jî bû serdema têde pêkhatina gel û

milliyetan diyar bû. Têgîna milliyet têgînek e ku li gorî têgîna gel zêdetir nêzî dîn e, dike ku qebîle û eşîr di nava dîn de bikevin dereceya duyemîn, xwediyê biryar û gotinê bibin cemaetîn dînî. Gel ew qewm e ku têde giraniya etnîk heye û bi bandora dîn ji qebîle û eşîran pêk tê. Milliyet jî mohra dîn lê heye, û ummeta civakên zimanên wan cihê yên di ser qebîle û eşîran re îfade dike. Ummeteke Îslamê dikare bi gelek milliyetan bê temsîlkerin. Têgîna milliyeteke bi tenê ya Îslamê têgîneke bi zorê çêkirî ye. Ev xusûs ji bo Xiristiyantiyê bêhtir bi vî rengî ye. Di Xiristiyantiyê de milliyetbûnê zû dest pê kiriye. Li cem Cihûyan tevî ku milliyeta esas Cihû ye, kêmbê jî milliyetên din jî tene dîtin.

Bi Îslamê re milliyeta esas mezin bû milliyeta Erebb e. Piştî Ereban, Fars jî bi Îslama Şîa weke milliyet diyar bûn. Li rêza sêyemîn Tirk tene û bi sedsala 10. re weke qewm û milliyet diyar bûn. Kurd tevî ku weke milliyeta mezin a çaremîn diyar bûn jî di vê xusûsê de ji sê milliyetên din paşvetir man. Ev jî xusûsek e ku bi dewletbûn û nebûnê re têkildar e. Çawa ku neteweyên Ewropayê li dora dewletên kapîtalîst bi hêz bûn û weke neteweya dewlet pêk hatin, dewletbûna ezbetên qebileyên Erebb, Fars û Tirk jî kiriye ku weke milliyetên mezin bibin xwedî hebûn. Ji ber ku Kurd di dewletbûnê de qels man û tebeqeya jor gelekî asîmîle bû, weke milliyet bê hêz man. Milliyetgiriya dewletê bi tenê ji bo tebeqeya jor girîng e. Ji bo tebeqeyên jêr jî ya girîng ew e, li dora terîqetên tesewîfî weke gel şêwe û form bigirin. Dewlet di milliyetbûyîna de, cemaeta tesewîfî jî bêhtir di gelbûnê de bi bandor e. Tevî ku rastiya Kurd a milliyeteke navenda wê dewlet pirr qels heye jî li dora terîqetên tesewîfî yên bi hêz rastiyeke gelbûnê ya bêhtir demokratîk, azad û wekhev pêk hatiye. Ji lewra divê mirov bibêje, Kurd di dema Îslamê de çi li dora begtiyên bi hêz, çi jî li dora terîqetên

tesewifî li ser rêya gelbûn û milliyetbûnê bi temamî paşve nemane. Tevî ku di navbera milliyetbûna tebeqeya jor û gelbûna tebeqeya jêr de cudahî hene jî divê mirov vê yekê jî zêde mezin neke.

Li cem Kurdan bi derketina ji çanda qebîle û eşîrê diyardeya gelbûnê ya pêk tê jêre Kurmanc tê gotin. Tê maneya ‘mirovê Kurd’. Li cem Tirkmen, li cem Ereban Bedewî, li cem Îraniyan Ecem bi heman maneyê ne. Herçiqasî Kurmanc xwe bi tevahî ji ta û benên qebîle û eşîrtiyê nekiribe jî kategoriyeke ku ber bi roja me ya îro bi bajarbûna bi lez mezin dibe. Ji ber sedemên cihêreng malbatên ji tevahiya qebîle û eşîrên Kurdan qut dibin li gund û bajarên qelebalix, serbixwe û mezin dibin, hêza bingehîn a gelbûna Kurdan pêk tînin. Bi vî şewazî Kurd ê weke gel mezin bibin û ber bi netewebûna demokratîk a nû ve biçin, lê bi vê rêveçûnê re tebeqeya jor a eşîrê ji milliyeta qels ber bi millet û netewe ve bi heman lez û xurtiyê gav neavêtiye. Ji ber ku ev tebeqe di pêkanîna netewebûyîna dewletê de bi ser neket, ev ji bo Kurdan bûye şens ku neteweya demokratîk pêk bînin. Di navbera netewebûyîna demokratîk û netewebûyîna dewletê de cudahiyên bingehîn hene. Di beşa pêş de ez ê dîrûdirêj li ser vê mijarê rawestim.

Me hewl da, bi Îslambûnê re di çanda serdema navîn de têkoşîna bûyîna ya çanda Kurd ji aliyên erênî û neyênî ve bi vî awayî diyar bikin, lê divê mirov karakterê dînamîk ê vê pêvajoyê jî destnîşan bike. Gelbûyîna û qewmbûyîna formekî civakî yê bêhtir mezin û bi gewde ye. Bi pêşketina ekonomîk a li dora bazarê re pêkhatina çandeke gel a nû li dora gelbûnê, cemaetên tesewifî û milliyetbûna tebeqeya jor, bi awayekî giştî weke gelên din Kurd jî anîn ber netewebûnê (milletbûnê).

4- Çanda Îslamê û Têkiliyên Erebi-Kurdi-Tirki

Têkiliyên Kurd-Ereb-Tirki ên li ser bingehê çanda Îslama serdema navîn bi gewde bûn di pêşketina rastiya Kurd de bi roleke girîng rabûn. Nexasim di dema navbera sedsalên 7. û 11. de, têkiliyên Kurd û Ereban ên di bin bandora çanda Erebi-Îslamê de, li aliyekî pêkhatinên desthilatdarî-dewletê yên bi awayên begtiyan, li aliyê din jî pêkhatinên civaka sivil ên li ser bingehê terîqetên tesewîfî, kirin ku li ser rêya gelbûn, qewmbûn û milliyetbûnê (di navbera van hersê têgînan de pirr kêr cudahî heye) bûyerên girîng bi serê Kurdan de bûn. Di sedsalên beriya vê de bûyerên bi heman rengî di têkiliyên Kurd û Farsan de jî hatin dîtin. Me ev têkilî bi awayekî pêşnûme nîrxandibûn. Di dewama vê pêvajoyê de têkiliyên Kurd û Tirkan ên bi pêş ketin ji bo herdu gelan nexasim di warê parastina hebûna wan de rê li ber têkiliyên gelekî stratejîk ên girîng vekir.

Li Asya Navîn çî di warê avhewayê de, çî jî di warê şert û mercên civakî de rewşeke neyênî heye û ev dike ku di sedsala 10. de koçberiya ezbetên Tirki a ber bi Rojhilata Navîn bi lez bibe û li welatekî digerin ku karibin dewamî lê bi cih bibin. Herçiqasî li ser erdên Împaratoriya Îranê ya ji rêûresmê cihûwarên li ser bingehê fethê pêk anîbin jî ev zêde mayînde nebûne. Ezbetan hem di nava xwe de, hem jî bi qewmên cîran re timî di warê desthilatdariyê de hevdu dibirin û dianîn. Şeran rê nedida wan ku karibin devereke mayînde û ewle bibînin. Ji lewra bêhtir ber bi rojava ve meşîyan û neçar man berê xwe bidin erdên Erebi û împaratoriya Bîzansê. Îcar qewmên derdiketin pêşîya wan Erebi, Kurd û Ermenî bûn. Eskerên herî girîng ên devşîrme yên siltanên Ebbasiyên Erebi bi koka xwe Tirki bûn. Bi vê rêbazê bi tenê şerkerên neqane yên Tirki dikaribûn bêne bicihkirin. Jixwe kesên bi vî rengî jî di demeke kin de bi hêsanî dibûn Erebi û têkiliya xwe bi çanda xwe re

qut dikirin. Lewma bi awayekî lezgîn ji yekîneyên ezbetan re peydakirina deverên bicihbûnê dibû pirsgirêkeke bingehîn. Li ser erdên Erebb, nexasim li ser erdên ji Iraqa îro heta bi Misrê bi saya jêhatîbûna xwe ya eskerî weke xanedanî û Atabegan gelek begtî ava kiribûn. Lê li hemberî mezinbûna êrîşan van begtiyan bersiva pêdivî pê hebû nedida. Li vir jî diyardeya devşîrmeya eskerî bingeh e, û ezbetên ji bilî van hertim li deverekê digerin û lewma weke koçberan jiyana xwe dewam dikirin. Têkiliya wan a dîrokî bi Kurdan re di dema vê gera wan de pêk hat.

Di sedsalên 11. û 12. de pirsgirêka bingehîn a Kurdan hem weke begtiyan û hem jî weke civaka sivil ew e, li aliyekî bi siltan û dagirkerên Erebb re di nava t êkiliyên tengazar, şer û lihevkerinê de ne, li aliyê din jî li ser xeta dagirkerî û belavbûnê ya Împaratoriya Bîzansê ya rêûresmê ji Romyê girtibû disekinîn û vê jî fikir ku timî tengav bin. Êrîşên qebîleyên bi koka xwe Semîtk ên rabihuriya wan heta digihîje çanda El Ubeydê (5000-4000 B.Z.) ji Başûr, ji deverên çol, ji Yemenê dihatin sekin çî ye nizanîbûn. Di dema Aqadî, Babîlî û Asûriyan de belavbûna ber bi Bakur ve (ber bi erd û cografya rê li ber t êgîna cennetê vekir) bi destekdana împaratoriye dewam kir û ji sedsala 5. B.Z. pêve bi dagirkeriya Erebb bi lez bû.

Bi Îslamiyetê re Erebb bi dagirkeriya xwe re mîna deryayekê mezin bûn, ber bi nava Ewrûpa, Qafqasya û Asya Navîn ve fena lehiyê herikîn û ji vê jî zirara herî mezin komên rêûresmî yê bi binyada xwe Aryen ên li Bakur û di serê wan de Proto Kurd û Kurdan dît. Kurd piştî berxwedaneke berbiçav bûn misilman, tebeqeya jor a qebîleyên Kurd jî asîmîlasyona Erebb-Îslam qebûl kir, tebeqeya jêr jî civakên sivil ên tesewifî pêk anîn û çawa ku timî bi awayekî rêûresmî hatiye kirin derketin serê çiyar û xwe vekişandin baniyan û bi vî awayî stratejiya

bergiriya hebûna xwe bi pêş xistin. Çawa ku behsa wan tê kirin, bi aliyê erênî û neyênî yê van stratejiyan karîbûn bergiriya hebûna xwe bikin û pêşde bibin. Tebeqeya jor a hevkar, milliyetbûyîneke Sunnî ya aliyê wê yê neyênî xurtir (bi giranî xwe ji milliyeta Erebiyê hesibandin û kengî jî li hesabê wan hat Kurdîtiyê bi kar anîn) kir sedema hebûna xwe, tebeqeyên jêr jî li ser bingehê terîqetên tesewîfî yên bi karektera civakên sîvîl ên aliyê wan ê erênî xurtir (nexasim bi rêya medreseyan) li ser rêya gelbûnê pêşde çûn û bi awayekî girîng bi kêra rastiya Kurd a serdema navîn hatin.

Êrîşên ji Bakur û Rojava bi Skender dest pê kirin, bi Roma û Împaratoriya Bîzansê ya piştî wê hat li ser Îran, Pers, Part û Împaratoriya Sasanî dewam kirin, bi giranî li deverên bingehîn ên komên bi koka xwe Kurd pêk dihatin. Ev êrîşên dirokiyê yên ji Bakur, Başûr û Rojava hatin, piştî êrîşên beg û ezbetên Tirkî bi êrîşên împaratoriyan, împaratoriya Îranê hilweşîya û piştî vê ber bi Rojhilat ve bi hêz bûn û qatbiqat xwe zêde kirin. Bi vî awayî erdên weke cennetê dihatin binavkrin bûn erdên bi lanet. Divê mirov bi girîngî bibêje, li piştî bêşensî û lenatbarîna bi serê Kurdan de dirokeke evçend bi şerên bêrehm barkirî heye. Çi weke qebîle û eşîr hebûna xwe hebin, çi jî weke qewm bibin hebûn, timê haya Kurdan ji hêzên neyênîker ên derve yên ataxên wan li hundir hebûn. Di nava van şert û mercan de li begî, siltantî û ezbetên Tirkî rast hatin. Herdu hêz jî xwedî serhatî û şerker bûn. Herçiqasî di têkiliya destpêkê de hinekî şer kiribin jî bêhtir li hev kirine û bûne destê hev. Ji ber ku hewcedariya herdu alîyan jî gelekî bi vê yekê hebû. Eger herdu alî biketana rêya şer, pêkan bû ku herdu alî jî bi awayekî stratejîk têk biçin û bi hev re biqediyana. Mirov fêhm dike ku herdu alî jî di vî warî de serwest bûne.

Ji xanedanên Oxiz-Selçûqîyan ê nasnavê siltantiyê ji xelîfeyê Abbasî girt Siltan Alparslan, ji bo deriyên Anatolyayê veke li Kurdistanê li hevgirtiyên digeriya. Dema xwe ji Şerê Melazgirê yê 1071'ê re amade dikir, bi begtî û eşîrên bi hêz ên Kurd ên wê demê re têkiliyên xwe xweş dikirin. Di encama vê de li hevgirtiyê digeriya li cem Siltantiya Merwanî ya navenda wê li Meyafarqînê (Silîva) dît. Ji cem gelek eşîrên herêmê hêzeke di hemtayê hêzên qebîleya xwe de anî ba hev. Çawa ku tê gotin, Şerê Melazgirê yê li dijî Împaratoriya Bîzansê bi tenê bi hêzên ji ezbetên Tirkan nehatiye kirin, bi kêmanî hêzeke bi qasî ya wan a ji hêzên eşîr û begtiyên Kurdan komkirî di vî şerî de cih girtiye û bi ser ketine. Kengî em Şerê Melazgirê rast analîz bikin, ew ê mentiqê stratejîk ê bingehîn di têkiliyên Kurd û Tirkan de jî bê fêhmkirin. Rewş xulase weha ye: Li dijî êrîşên Roma û Bîzansê yên ji Rojava û ji Bakur, Kurd ji bo pêşxistin û bergiriya hebûna xwe hewcedarê hevgirtiyên bi hêz bûn. Li cem hêzên Erebi-Îslamê ev derfet û îmkân didîtin. Heta ezbetên Tirkan hatin herêmê jî têkiliyên xwe bi hêzên Erebi re pêşde dibirin û bi lez dibûn misilman û yek ji sedema bingehîn a vê yekê jî pêdiviya wan a bi ewlekariyê bû. Hewcedariya ezbetên Tirk bi welatekî hebû, vê jî dikir ku yan bi Kurdan re wê şer bikin û bikevin rewşa hêzeke dagirker, yan jî ev nebe, wê bi wan re hevdu bigirin Împaratoriya Bîzansê bêhtir ber bi Rojava ve dahf bidin û bi vî awayî ji xwe re wargehên nû çêkin.

Herdu alî jî bi vî mentiqê stratejîk ketin Şerê Melazgirê. Ev şer ji sedî sed şerekî hevpar ê Kurd û Tirkan li dijî Împaratoriya Bîzansê bû. Encamên vî şerî eşkere ne: Li ezbetên Tirkan deriyên Anatolyayê vebûne, demeke dîrokî dest pê kiriye. Kurd jî ji hêzeke dîrokî ya bi sedsalan ew timî dahf daye û zor li wan kiriye rizgar bûne. Îslam di vê têkiliyê de bi rola şîrêz û zemqê rabûye. Herçiqasî ev şer di bin perdeya

Îslamê de hatibe kirin jî ya rastî, armanca vî şerî ew e, du gelên bi giranî xwedî xisletên qebîle û eşîrê ne, dixwazin bergiriya hebûna xwe bikin û pêşde bibin. Ji bo herdu gelan binketin, hê wê demê dihat wê maneyê ku wê hebûna xwe ji dest bidin û wê paşve bikevin. Dîroka fermî serketina Şerê Melazgirê timî bi mezinahiya Siltanê Tirk ve girêdide û dixwaze rastiya wê bi xwe veşêre. Şerê Melazgirê herî kêr bi qasî Tirkan şerê Kurdan e. Di dîroka fermî de tiştek nehatibe nivîsandin ew nayê wê maneyê ku ew rastî tineye.

Herçiqasî carcaran têkiliya di navbera Kurd û Tirkan de bi şeran xira bûbe jî mentiqê me behsa wî kir heta roja me ya îro hebûna xwe wê dewam bikira. Piştî ku Tirk li nava Anatolyayê bi cih bûn, ev stratejiya nû wê hebûna xwe timî biparasta. Di demên krîtîk ên dîrokê de wê bihata bîra herdu hêzan ku bi hev re tevbigerin wê karibin serketî bibin. Di dema Xanedaniya Eyyûbî ya Kurd de, di dema gelek Begtiyên Anatolyayê û Osmaniyan de ev mentiq wê her li ser kar bûya. Em dema kûrûdûr bi nava dîrokê ve diçin, em ji dema têkiliyên Hîtî û Mîtannî ve (salên 1600 B.Z.) stratejiyên bi vî rengî di navbera hêzên Anatolyayê û Mezopotamyayê de dibînin. Ev yek hem li cem gel û hêzên sîvîl û hem jî li cem hêzên desthilatdar di zikhev de pêk tê. Ne tenê li dijî tehlûkeyên ji Rojava tên, li dijî tehlûke û êrîşên ji Rojhilat û Rojava jî tên, ev stratejiya hevpar wê bimeşe. Siltanê Osmanî Selîmê Yekemîn, bi têgihiştineke hevgirtinê ya bi heman rengî li belavbûna Împaratoriya Xanedan a Safewî ya Îranê pêşiyê digire. Di heman dema de (1514-1517) Siltantiya Memlûk a navenda wê Misr a ji Başûr hatî, bi hevgirtina bi pêşengiya Îdrîs-î Bedlîsî pêşî hatiye rawestandin û paşê hatiye hilweşandin. Heman stratejî dema Şerê Rizgariyê yê di salên 1920'an de jî wê li ser kar bûya.

Di şerê Çaldiranê yê sala 1514'an ê li dijî belavbûna Împaratoriya Xanedaniya Safewî ya Îranê de ji yenîçeriyên di artêşa Yawiz Selîm de gelekî bêhtir hêzên begtî û eşîrên Kurdan hebûn. Şer hem ji aliyê deverê ve, hem jî ji aliyê eskerî ve bi hev girtina Kurd-Osmaniyan (Li Amasyayê di navbera bîstûheşt Begên Kurd û Yawiz Selîm de protokolek hatiye mohrkirin) bi ser ketiye. Dema ku mirov serdestiya Memlûkiyan li Êrfa-Mêrdîn li ber çavan bigire, mirov ê bibîne Şerê Mercîdabîqê jî (li Bakurê Sûrî li deverê nêzî Helebê) xwedî heman karakterî ye. Gelekî hewce û rast e ku mirov diyar bike ku herdu şer jî weke stratejî di heyîn û serxwebûna Kurdan de bi roleke girîng rabûne. Dîroka şovenî timî ser rastiyan girtiye. Ya herî rast, mirov bi giranî şerên li ser cografya Kurdistanê yên di demên Selçûqî, Eyyûbî û Osmaniyan de weke şerên Kurdan li dijî hêzên dagirker binirxîne. Şerê Rizgariya Neteweyî yê salên 1920-1922 jî bi vî rengî ye. Ji van şeran Tirkên li Anatolyayê welatekî mayînde bi dest xistiye, lê Kurd nebûna nikarîbûn cihekî starê jî li Anatolyayê bibînin.

Naveroka têkiliyên Kurdan bi qewm, begtî, siltantî û ezbetên Tirkên re rast neyê fêhmkirin, dîroka heyîna herdu civakan wê rast neyê nivîsandin. Divê mirov baş fêhm bike ku Kurdan bi Tirkên re têkilî danîn, ne ku ji bo hebûna wan bê asîmîlekirin an jî bi zora eskerî bikevin tehlûkeyê, berevajî ji bo bi hev re bergirî û pêşdebirina hebûna xwe bikin ev stratejiya hanê qebûl kirin.

Di zêhniyeta Tirkên a li dîrokê kûrbûyî de jî heman mentiqê stratejîk li ser kar e. Di sedsala dawî de 'Faşîzma Tirk a Spî' ku bi awayekî berbiçav tê maneya ajantiya Rojava di bingehe helwesta wê ya li hemberî vî mentiqê stratejîk û înkara meşa wê ya dîrokî de niyet û kirinên xirab ên komplogeriya li dijî herdu çandên civakî heye. Ji roja pêşî ve têkiliyên Kurdan û Tirkên bi vî mentiqê stratejîk hatin

danîn, lê tevî vê yekê, li ser van têkiliyan înkâr, îmhî, asîmîlasyon û qirkirin tê ferzîkirin, ev yek xîyaneta li van herdu çandên civakî ye, û wê encam têkçûna herduyan be.

Di serdema navîn de diyardeya mohra xwe li têkiliyên navbera civakan xistiye dîn e. Dîn di serdema navîn de xwediyê bandorekê ye, çawa ku milliyetgiriya îro xwediyê wê bandorê ye. Lê di rastiya civakî de dîn perdeyeke îdeolojîk e, bi awayekî rastî çanda rêûresmê û ziman hebûnê pêk tînin. Li cem Kurdan ziman û çanda wan a di bin perdeya Îslamê de bi aliyên xwe yê erênî û neyênî guherîna xwe dewam kirine. Diyardeyên qewmbûn û gelbûnê yê di vê serdemê de bêhtir berbiçav bûne, êdî bûne şaxên sereke yê rastiya çandan. Bi zêhniyeta eşîrî û dînî re zêhniyeta qewmî jî bi pêş ketiye.

5-Di Rastiya Kurd De Tesîrlihevkirina Ermenî-Suryanî-Cihû

Di rastiya Kurd a serdema navîn de tesîrlihevkirina Xiristiyan, Ermenî, Asûrî û Cihûyan jî bi roleke girîng rabûye. Xiristiyanî berî Îslamê bi şeşsed salan ava bû û ji ber ku dînê fikir û hestan bû, ji destpêkê ve tesîra xwe nîşan da. Di destpêkê de jî bêhtir weke tevgerê xizan û bindestan mezin bû. Di dema derketina holê ya Xiristiyanîyê de li asta herî jor serweriyeke Împaratoriya Romayê li ser herêmê heye. Ji vê serwerîyê herî zêde Helenî, Asûrî û Ermenî, hinekî jî yê bi koka xwe Kurd û Erebbê dikişînin. Beşê xizan ê Cihûyan jî çêbûye. Qebîlegeriya Cihûyan êdî ji wan re teng e. Ji ber ku tebeqeya wan a jor bi Romayê re hevkarîyê dike, parçebûn bêhtir bi kok e. Hz. Îsa berhemê vê dabeşbûna radîkal e. Weke rêberê dînî yê xizanan derketiye holê. Ya rastî, Îsewîti duyemîn pêkhatina mezin a dînî ye ku ji Cihûtiyê zêde bûye. Cihû ji ber Pirtûka Pîroz a qebîleya xwe Ahîta Kevin hûrûkûr parçe nebûne. Yê ji wan cihê bûne hindik

in. Dînê nû bêhtir li ser kesên bi koka xwe Helen, Ermenî û Asûrî bi bandor bûye. Di sedsala 3. ya mîladî de belavbûna Xiristiyanîyê bi lez bûye. Sedsala 4. sedsala veguherîna mezin e. Hersê gel bi pirranî bûne Xiristiyan. Ji ber ku Xiristiyanbûn dihat maneya qutbûna ji koletiya Romayê bi awayekî jî bi rola milliyetparêziyeke zû rabûye. Ev milliyetparêzî, tevî ku ji neteweperestiya kapîtalîst cihê ye jî xwedî rola proto-neteweperestiyê ye. Ango di navê de tovên kapîtalîzma pêşwext jî hene. Kapîtalîzm di himbêza Xiristiyanîyê de bû hegemonîk û ev xweber nîne. Împaratoriya Romayê di sedsala 4. de bû du beş û di vê de rola Xiristiyanîyê mezin bû. Di pêkhatina Romaya Rojava de anga di pêkhatina Bîzansê de rola Xiristiyanîyê diyarker e. Piştî demeke kin Romaya Rojava jî bûye Xiristiyan. Katolîktî û Ortodokstî îfadeya îdeolojîk a vê dabeşbûnê ne. Latînî bûye îfadeya çanda Katolîk, Grekî jî bûye yê Ortodoksan. Ermenî û Suryanî-Kildanî jî (Asûriyên bûne Xiristiyan) dereng nemane mezhebê xwe ava kirine. Dabeşbûnên em behsa wan dikin di çanda Rojhilata Navîn de rê li ber jihevcihêbûnên bi kok vekiriyê. Jihevcihêbûna Helen, Ermenî û Suryaniyan bi lez bûye û ev komên navbihurî bûne mîna proto-neteweyên pêşwext çêbûne.

Gelên me behsa wan kir, çi di warê maddî de çi jî di warê manewî de asta wan a entelektuelî ji gelên din, nexasim pirr di ser a Kurd û Ereban re bû. Ji lewra bivênevê cudahiya di navbera wan de wê mezin bibe. Hersê gel jî li Rojhilata Navîn gelên herî kevin ên bi koka xwe bajarî ne. Ji ber ku bi koka xwe bajarîne ev yek wan di warê çandî de serdest dike. Lewma gelekî xwezayî ye ku Kurdên çiyayî yên li Bakur û Erebên çolê yên li Rojava bi serdestiyê re bikevin nakokiyê. Jixwe bi sedema ku Bîzansê ji Helenên Ortodoks, Sasaniyan jî ji Ermenî û Suryaniyên ji mezhebên cuda re malovanî dikirin, nakokiyên heyî

zêdetir tevîhev dibûn. Di sedsala 7. de derketina holê ya Îslamiyetê û bi lez serdestbûna wê li hemberî herdu împaratoriyan û mezhebên bi wan ve girêdayî, hem nakokî zêde kirin hem jî diwartir kirin. Cihûtî û nakokiyên ji rêûresmê timî bûne destpêkerê kaosê.

Bi Îslamiyetê re cografya Kurd bi temamî di navenda vê tevîheviya nakokiyên de ye. Jixwe ev cografya wê ji sedsala 11. û pêve bi navê Kurdistanê di lîteraturê de cih bigire. Ereb, Fars, Kurd, Suryanî û Ermeniyên, pirr neçû di nava demeke kin de Tirkên jî li vê qadê hêza xwe nîşan dan. Kurdistan li jortir mîna qada sereke ya şerê di navbera Bîzans û Împaratoriya Îslamê (berê jî Sasanî) de ye. Kurd li Bakur bêhtir bi Ermeniyên re, li Başûr bi Suryaniyan re, li Rojava bi Rûman re û li Rojhilat jî bi Farisan re di nava hev de bûn. Tevî ku pîrriya gel pêk dianîn, bi van gelên cîran re nexasim bi hêza wan a li bajaran re timî di nava tîkiliyê de bûn. Kurd weke gelekî şivan û cotkar, Ermenî û Suryanî jî weke bajarî û zenaetkar dibûn xwedî hebûn. Bi vî awayî di navbera wan de dabeşkirineke dîrokî ya kar pêk dihat. Tîkiliyên wan ji nakokiyê zêdetir sîmbiyotîk bûn ango herdu aliyên bi tîkiliyên xwe hevdu xwedî dikirin. Bêguman divê mirov Cihûyan jî li van tîkiliyên bi vî rengî zêde bike. Cihûtî ji roja derket holê ve bi cografya Kurd re ji nêz ve di nava tîkiliyê de bû.

Di vê demê de pîrriya Kurdan xwediyê baweriya Zerdeştî ne, lê hindik be jî beşekî Kurdan ê bûye Cihû û Xiristiyan jî heye. Çawa Îslam kete herêmê ev tewazun ji binî ve xira bû. Ereb li Sûrî û Iraqa îro li dijî Suryanî, Cihû û Rûman (di bin perdeya Îslamî de li dijî Xiristiyan û Cihûyan) serdest bûn. Li Misrê jî heman aqûbet bi serê Qiptiyên Xiristiyan de hat. Tirkên li Anatolyayê li dijî Rûm û beşekî Ermeniyên serdestî û pîrranî bi dest xistin. Li Kurdistanê jî li hemberî Ermenî û Suryaniyan, Kurdan serdestî û pîrranî bi dest xist. Li vir ji

navê qewm divê hegemonya tebeqeya jor a qewm bê fêhmkirin. Tevî hemû fetih û şeran, têkiliyên di navbera gelan û tebeqeyên jêr de bi giranî bi dostanî dewam kirine. Kurd bi qewmên Ermenî û Asûrî re di nava hev de mane û bi hev re xwe li gelek hewldanên şaristanî û çandî qewimandine. Hebûna têkiliyên bi vî rengî yên heta salên 2000'î B.Z. diçin, mirov dikare wan di dîrokê de jî tespît bike. Tevî hemû xwelihevrakişandina begtiyên qewman li ser desthilatdariyê û şerên li ser milkan, dîsa jî têkiliyên çandî yên xurt di navbera gelên Ermenî, Kurd, Tirkmen û Suryaniyan de heta serê sedsala 19. dewam kirin. Têkiliyên di navbera wan de bi giranî sîmbiyotîk bûn û hem ji aliyê maddî ve hem jî ji aliyê manewî-çandî ve pêk hatine. Bûyerên neyênî yên çarenûsa van gelan biguherînin pêk nehatine. Nakokiyên heyî zêdetir ên tebeqeyên jor ên qewman bûn û li ser bingehê berjewendiyan hatine sorkirin û rê li ber şeran vekirine. Ji cudatiya dînî û mezhebî ya tebeqeyên jêr re hurmet hatiye nîşandan, li pêşiya têkiliyên biraî û dostîtiyê asteng nehatine dîtin. Nivîsandina dîrokê li ser bingehê hegemonya îdeolojîk û hêzê, û propagandakirina wê, nikare ser vê rastiye bigire û nikare wê ji holê rake.

Li Rojhilata Navîn ber bi dawiya serdema navîn ve, têkiliyên rastiya Kurd bi çanda Îslamê re rê li ber encamên girîng vekirine. Ev têkiliyên bi qasî hezar salî dewam kirin, aliyên wan ên erênî û aliyên wan ên neyênî jî pêk hatine. Aliyê wê yê neyênî, bandora asîmîlasyonîst a çand û zimanê Erebi ye. Bandora Erebi û Erebkirinê bi sedsalan dewam kiriye. Tebeqeya jor a Kurd weke çînekê pêk hatiye û ji çanda gel a Kurd dûr ketiye, di hevkartiya rêûresmî de gelekî pêşde çûye. Ev hevkartiya xwe di sedsala 16. de bi Xanedaniya Osmanî-Tirk re bêhtir pêşde biriye, bi gelên Ermenî û Suryanî re car caran şer kiriye. Weke çîneke hevkar a serwer, li ser tebeqeyên xizan ên qebîle û eşîrê

yên ji wan re Kurmanc dihate gotin, mêtinkarî û zordestiya xwe zêde kir. Aliyê erênî jî ew e, Kurd weke qewm û gel di vê demê de cara pêşî bi awayekî fermî vî navê xwe digirin û bi kar tînin, cografya li ser jî êdî bi awayekî fermî bi navê Kurdistanê tê hildan. Xulase, navê welat û gel di vê demê de zelal bûye. Bi zimanê Kurdî berhemên wêjeyî hatine nivîsandin. Di serî de **Dîroka Kurdistanê** ya Şerefxan, **Mem û Zîn** a Ehmedê Xanî û helbestên Feqiyê Teyran gelek berhemên wêjeyî û zanistî yên bi Kurdî hatine nivîsandin ên vê demê ne. Piştî ku qebîle û eşîrên Kurdan hinekî ji hev de ketin û girêdana di nava wan de sist bû, kategoriya Kurmanc pêk hat û li gelek cihûwarên weke gund û bajaran pirraniyan şêniyan ji wan pêk hat. Ji endamên qebîle û eşîran ku stûna sereke ya gelbûnê ne, rewş ber bi pêkhatina kedkarên serbest ên nû Kurmancan ve çû. Li dijî hegemonya yekdestdar a siltan û begtiyan ku li qadên desthilatdarî, ekonomî û îdeolojîk bi neyênî xwe nîşan dida, di serî de terîqetên tesewîfî, Elewîti û Êzîdîti gelek komên nû yên bikevin kategoriya şeweyek ji şeweyên civaka sivil pêk hatin. Ev kategorî hemû jî kategoriyên wisa ne ku naveroka wan a demokratîk bi hêz e. Bi kurtî, em dema tî digihîjin serê sedsala 19., em dibînin rastiya Kurd li gorî rastiyên qewm û çandên civakî yên li gelemperiya dinyayê paşvemayî nîne, gelekî ji wan pêşdetir e.

6- Çanda Rojhilata Navîn û Hegemonya Modernîteya Kapîtalîst

Kengî çanda Rojhilata Navîn ket bin bandora hegemonya kapîtalîst, li ser rastiyên civakî rê li ber encamên di asta felaketê de vekir. Di mentiqê avakirina hegemonya kapîtalîst de dijbertiya çanda Rojhilata Navîn cihekî girîng digire. Me di beşên berê de anîbû ziman ku çanda dawî ya mezin a Rojhilata Navîn Îslamîyet hem ji Rojava di ser Spanya û Scîlyayê re, hem jî ji Rojhilat di ser Anatolyayê re ji sedsala 8. heta

bi sedsala 16. gelekî zêde gef li Ewrûpayê xwarine. Hegemonya kapîtalîst li dijî vê gef û tehlûkeyê hat mezinkirin. Mirov nakokiya Rojhilat-Rojava ya ji rêûresmê jî li vê zêde bike, wê karektera hegemonya Rojava ya nû baş bê fêhmkirin. Çanda Rojhilata Navîn heta nehata bêtesîrkin, hegemonya kapîtalîst a Rojava ne pêş diket ne jî mayînde dibû. Di serê sedsala 19. de seferên Napolyon ên Misr û Moskovayê ceribandinên ciddî û pêşî yên pêngava hegemonîk in. Bi têkçûna Napolyon re Împaratoriya Ingilîz a pêşengiya hegemonîk xist destê xwe li ser çanda Rojhilata Navîn hem hegemonya xwe pêşde bir hem jî her ku çû xwe mayînde kir. Ev pêngav ji dema Skender ve, demên Roma û Bîzansê jî di navê de, fetha herî mezin a sîstema şaristaniya Rojava ye ku bi giştî li Rojhilat û bi taybetî jî li Rojhilata Navîn kiriye. Kapîtalîzm bi xwe ji bo ev fetih mumkîn bibe hatiye hegemonîzekirin. Eger em dîrokê rast nexwînin, em nikarin dused salên dawî yên Rojhilata navîn ji hev derxin. Ya pêk hatiye û qewimiye, fetha Osmaniyan, Îraniyan, Cengizxan, bi kurtî ya çi şaristanyekê nîne. Xwe disipêre sîstema şaristaniya navendî ya ku di warê îdeolojîk, aborî, siyasî û eskerî de ji nû ve bi sazî bûye. Di encama hewldaneke hezar salî de ango ji Sefera Xaçperestan a pêşî ya di sala 1096'an de heta bi Sefera Iraqê ya dawî di sala 2003'an de li ser bingehe avakirina şewazê kapîtalîst ê Ewrûpaya Rojava bidestxistina sîstema şaristaniya navendî û ji sedsala 16. pêve avakirina hegemonya wê mewzûbehs e.

Rojhilata Navîn fêhm nekiriye ku di dused salên dawî de çawa hatiye fetihkirin û ji fêhmkirina vê yekê hê jî dûr e. Pirr eşkere, em dikarin vê yekê ji trajediya Saddam Husên fêhm bikin. Di dused salên dawî de qaşo şerên serxwebûnê, çi li ser navê ji nû ve Îslamgiriye, çi jî li ser navê milliyetgiriya laîk hatine kirin, ev şer bi xwe şerên

pêşdebirina hegemonya kapîtalîst in. Ev rêbaz ango Îslamgirî û milliyegirî her yek ji wan weke versiyonên îdeolojiya oryantalîst hatin pêşdebirin û li ser navê kapîtalîzmê kirin ku ew xwe bi xwe dagir bikin û ji bo vê hatin bikaranîn. Sîstema hegemonîk, ji bilî çend şerên pêşengiya wan kiriye, ya rastî, belavkirina sîstema hegemonîk bi van amûrên îdeolojîk û polîtîk (desthilatdarî) bi destê tebeqeyên elît ên çanda Rojhilata Navîn bi xwe pêk anî û pêşde bir. Ev xusûs gelekî girîng e. Eger ev neyê fêhmkirin, ne pêkan e ku mirov rewşa îro ya Rojhilata Navîn ji hev derxe û çareser bike. Ya ji vê jî rasttir ew e, ew ê herêma bi projeyên sîstema hegemonîk (Projeya Rojhilata Navîn a Mezin) di nava kaosê de bihêlin, û wê hewl bidin li ser bingehe berjewendiyên sîstemê bi xwe, wê analîz bikin û ji nû ve li hev bînin.

Bûyerên dused salên dawî yê di çarçoveya rastiya Kurd de gewimîn bi tenê em dikarin li ser bingehe van guhertinên herêmî û global ji hev derxin. Di serê sedsala 19. de Împaratoriya Ingilîstanê di ser Başûrê Iraqê re, Çartiya Rûs jî ji Bakur ve her ku çû Kurdistan tengav kirin. Împaratoriya Osmanî ya di nava van herdu hêzan de tengav bûbû jî ji bo li ser piyan bimîne şerê man û nemanê dikir. Hewldanên îslahatê yê Selîmê Sêyemîn û Mehmûdê Duyemîn jî ji bo derengxistina hilweşînê bû. Hewldanên destguhertinê yê Waliyê Xanedaniyê yê Misrê M. Elî Paşa (1769-1849) bi tawîzên dan Ingilîstan û Rûsyayê rawestandî. Şerê milliyetan împaratorî ji hev belav dikir û ji bo pêşîgirtina li vê yekê çare di îslahat-reforman de hat dîtin û bi vê riyê jî bi sîstema Rojava re dibûn yek. Sened-î Îttîfaq, jîholêrakirina yenîçeriyên, damezrandina artêşa nû, Fermanên Tanzîmat û Îslahatê, îlana Meşrûtiyeta Yekemîn û Duyemîn bi vê armancê bûn. Bi vê re bi temamî bi sîstema hegemonîk a kapîtalîst re bûn yek. Weke encama vê yekê jî çanda Rojhilata Navîn hem ji aliyê

maddî ve hem jî ji aliyê manewî ve heta dawiyê li fetih û asîmîlasyona sîstemê vebû. Bi vê armancê, ekola Osmanîparêziyê û nûkirina burokrasiyê pêk anîn. Ji ber ku amûrên desthilatdariyê yên ji rêûresmê bandora xwe ya li ser gel kêr dibûn. Herweha mebest ji vê ew bû, dixwestin hegemonya kapîtalîst xurt bikin. Di bin de yê ev tevî dideriband Ingilîstan bû. Bandora Franse, Elmanya û Rûsyayê jî her ku diçû zêde dibû.

Dema ku mirov tevgerên serxwebûnê û serhildanên di sedsala 19. de analîz bike, divê mirov rewşa nexweş a Împaratoriye baş fêhm bike û baş zanibe ku rêveberên pratîkî hêzên hegemonîk ên kapîtalîst in. Bi awayê xuya dikir, Împaratorî ji aliyê burokasî û padîşahên Osmanî ve dihat rêvebirin, lê ev rêvebirin ji destikbûn û serkariyê wêdetir ti maneya xwe tinebû. Di dused salên dawî de ne bi tenê Împaratoriya Osmanî li ser Împaratoriya Îranê jî lîstikvanên rastî hêzên hegemonîk ên sîstemê bûn û yên din bi tenê bi rola fîguran radibûn. Mêtîngerî, fetihkarî û dagirkeriya yekser hem pirr bi mesref bûn, hem jî ji bo armancên wan hewce nedikirin. Armancên hegemonîk bi destên fîguranan bi mesrefa herî kêr û bi awayekî mayînde bi cih dihatin anîn. Li dijî vê sîstema nû ya hegemonîk bi tevahî gelan serî rakirin. Etnîsîteya serdest Tirkên jî di nava vê serîrakinê de cih girt. Ango nerazîbûn û berxwedaneke giştî mewzûbehs bû. Sîstem ji bo bîtepîsîne û pêşiyê li cihêbûn û qutbûnê bigire rêbazên cûrbicûr peyda kirin. Oryantalîzm, mîsyonerî, îslahat, reformîzm ji van rêbazan ên sereke ne. Li van rêbazan meşrûtiyetgirî û milliyetgirî jî zêde kirin. Neteweparêziya dewletê weke encama van rêbazan hemûyan li herêmê dewletên netewe yên piçûk ava kirin û ji nû ve bi ser sîstemê ve kirin. Tevgerên antî-sîstemîk ên li ser bîngehê Şoreşa Cotmehê pêk hatin, tevî ku gelek serketinên wan ên girîng çêbûn jî nikarîbûn ji

modernîteya kapîtalîst bibihurin û ji ber ku nikarîbûn modernîteyeke nû pêk bînin jî ketin krîzeke kûr. Beşek ji wan bi ser sîstemê ve bûn û yên mayî jî ketin rewşa muxalîfên bêbandor.

Rastiya Kurd ji van bûyerên ku me hewl dan wan weke pêşnûmeyerê pêşkêş bikin, bi dijarî bi tesîr bû. Împaratoriya Osmanî hevgirtina rêûresmî ya bi Kurdan re xira kir û li pey serwertiyêke temam çû, Rûsan jî ji Bakur tebeqeya jor a Ermenîyan bi kar anî û hewl dan bi tesîr bibin. Ingilîstanê ji Başûr Suryanî bikaranîn û bi vê yekê xwest hem li ser Iraqa muhtemel e ava bibe û hem jî li ser Kurdistanê serdestiya xwe pêşde bibe. Bûrjûwaziya Ermenî û Suryanî ya zû bûn kapîtalîst di vê de bi roleke girîng rabûn. Hersê hêzên girîng ji nû ve parvekirina Kurdistanê danîbûn ber xwe. Hêzên hundir ên Kurdan li hemberî van bûyeran hemûyan destvala nesekinîn. Tebeqeya jor wexta ku dît otorîteya wan a rêûresmî ji dest diçe li hin deveran rê li ber serhildanan vekirin. Kurdistan bû qadeke serhildanan ku tevahiya sedsala 19. dewam kir. Li Başûrê Kurdistanê, pêvajoya serhildanan a bi pêşengiya Eşîreta Baban di sala 1806'an de li herêma Soran dest pê kir, li nava Kurdistanê li Botanê bi Serhildana Bedirxan Beg a di sala 1842'an de gihişt asta herî jor. Bi têkçûna Bedirxan Beg re dema begtiyên klasîk bi dawî dibû.

Li şûna began saziya şextiyê hat bicihkirin û ev weke hêza pêşeng a civakî derdiket holê. Serhildana Şêx Ubeydullah a di sala 1878'an de hem li dijî Osmanîyan û hem li dijî Împaratoriya Îranê bi rê ve birî, bi desteka Ingilîstanê da herdu împaratoriyan, hat tepisandin. Serhildanên di sala 1925'an de bi Şêx Seîd dest pê kirin, di sala 1930'î de li Agiriyê û herî dawî li Dêrsimê bi pêşengiya Seyîd Riza di sala 1937-38'an de hatin ceribandin bi têkçûnê bi encam bûn. Li Başûrê Kurdistanê serhildana Şêx Mehmûd Berzencî ya di sala 1920'an de û

li Rojhilatê Kurdistanê serhildana bi pêşengiya Simkoyê Şikakî jî bi heman karakterî bûn û aqûbeta wan jî têkçûn bû. Di van têkçûnan de jî Ingilîstan bi rola diyarker rabû. Li Rojhilatê Kurdistanê ezmûna Komara Mahabadê ya di sala 1946'an de û tevgera otonomiyê ya bi pêşengiya Mistefa Barzanî di navbera salên 1960-1975'an de dema xwe ya pêşî bi têkçûnê bi dawî kirin. Ji salên 1975'an heta roja me ya îro demeke nû dest pê kir. Piştî têkçûna serhildanên bi pêşengiya beg, axa û şêxên klasîk di pêvajoya nû de tevgerên neteweyî demokratîk ên bi giranî xwe dispêrin gel û rewşenbîran bandora xwe nîşan dan.

Mirov ji nêz ve li xisletên cuda û wekhev ên dused salên dawî yên rastiya Kurd bi demên dîrokê yên beriya wê re binêre, mirov ê karibe ji wan gelekî hîn bibe. Di serdema neolîtîk a bi heybet de Proto Kurd ava aşê dîroka gerdûnî bûn. Serdema destpêkê di derketina holê û xwedîkirina sîstema şaristaniya navendî de bi rola dergûş û dayikê rabûn. Di serdema navîn de yek ji qewmên bi hêz û pêşeng ên Îslamê û sîstema şaristaniya navendî bûn. Di serdema nû de, di serdema hegemonîk a modernîteya kapîtalîst de, ev rastiya bi heybet, kedkar û wêrek a Rojhilata Navîn hema bêje ket rewşekê bi tinebûnê re rûbirû bû. Ya hatî serê rastiya Kurd ne mîna kabûsê bû, kabûs bi xwe bû. Gotinek heye ji bo qirkirinên li pey hev hatine kirin hatiye bikaranîn: 'felaketên mezin'. Erê felaketên mezin bi serê wan de hatine. Herçiqasî hebûna xwe diparêzin jî ev hebûna wan ne azad e, û di ser pira siratê ya cehennemê re derbas dibe.

Di çar cildên pêşî yên parêznameya xwe de min bi giştî li ser şaristaniyê, bi taybetî jî li ser modernîteya kapîtalîst mitale kirin ku ez karibim ji aliyê sosyolojîk ve van felaketên mezin ên li pey hev hatî, analîz bikim; kabûsa dused salên dawî ji ser rastiya Kurd rakim, ewrên reş û tarî ji hev belav bikim. Di vê serdema felaketên mezin de du çand

û gelên kevnare yê tenahiya dîroka şaristaniyê bi Kurdan re di nava hev de mabûn û mohra xwe li binê çandên pêşketî yê herêmedanîbûn, bûn qurbanê qirkirinê û hatin tesfiyekirin. Çanda Helen a Anatolyayê ya sê hezar salî bi temamî hat tesfiyekirin. Kurd bi xwe, bi qirkirina sergirtî û îmhakirina şerê taybet ê li ser bingehe çandê tê meşandin, rûbirû ne. Hêzên weke dewletên netewe yê serdest li ser xwe tînin hiştin, gelên Erebb, Fars û Tirk di nava Faşîzma xwe ya Spî-Reş-Kesk de hema bêje helandin. Nexasim min di xebata xwe ya parêznameyê ya bi navê **Sosyolojiya Azadiyê** de hewl da nîşan bidim ku modernîteya kapîtalîst berpîrsê rastî yê vê pêvajoyê ye. Tiştên ez li van xebatan zêde bikim hem gelek in, hem jî kêman in. Li gorî rewşan û li gorî cihê jê li meseleyê tê nêrîn, em hinek aliyan temam bikin.

a- Di dused salên dawiyê de hêza hegemonîk a diyarker dewleta netewe û împaratoriya Ingilîstanê ye. Vê împaratoriye di sêsed salên dawiyê de hêzên mezin ên Ewrûpayê di Parzemîna Ewrûpayê de berda hev û ew bêtêsîr kirin, li derve jî bandora wan şikand û li ser rêyên wan ên bazirganiyê û mêtîngehên wan serdest bû. Yê mayî jî kirin kontrola xwe. Bi heman rêbazê Emerîka, Rojhilat û Başûr-Rojhilatê Asyayê bi xwe ve girê da. Bû Împaratoriya Roj Lê Naçe Ava. Çanda Rojhilata Navîn jî di dused salên dawî de bi heman rêbazan parçe kir, dabeşî dewletên netewe yê piçûk kir û ji aliyê ekonomîk û îdeolojîk ve kir bin yekdestdariya xwe. Di dused salên dawî de Împaratoriye Osmanî û Îranê qaşo nemirin û jiyan. Paşê Erebb, Tirk û Îran dabeşî gelek dewletên netewe yê qaşo serbixwe bûn û bi vê serxwebûnê dewam kirin. Kengî mirov hûrûkûr analîz bike, bi hêsanî dikare bibêje, ji serweriya sîstematîk a sîstema bi tenê ya hegemonîk a li gelemperiya dinyayê belav bûye, beşek li Rojhilata Navîn pêk tê. Ez dema li ser teoriya şaristaniya navendî xebitîm, armanca min eşkerekirina vê

rastiyê bû. Lê mejiyên parçeparçebûyî yên hinek kesokan, dikarin li dîrokê weke parçeyên sekan û bêtêkilî bifikirin. Rastî berevajiyê vê yekê ye. Dîroka gerdûnî rastiyek e, û heta roja me ya îro weke xelean bi hev ve têkildar e, yan jî weke çemekî sereke qut nabe diherike. Herçiqasî weke berê nebe jî weke hêza hegemonîk a sîstema şaristaniya navendî, Ingilîstan rola xwe ya hêza avakirin û domdarkirina sîstemê dewam dike.

Mirov her yek ji dewletên netewe yên li Rojhilata Navîn weke walîtiyên sîstemê binirxîne, ev yek wê me zêdetir nêzî heqîqetên civakî bike. Herçiqasî walîtî bibin komarên serbixwe yan jî qraltî, ev yek wê naveroka wan neguherîne. Kêm serbixwetî, zêde serbixwetî dereweke mezin e. Yên vê rastiyê fêhm nekin, piştî heftê salî jihevdeketina Rûsya Sovyetê, Rêveberiya Faşîzma Spî ya di Komara Tirkîyê de, faşîzma reş a dewletên netewe yên Erebb, faşîzma kesk a li Îran, Pakistan û Afganistanê nikarin fêhm bikin. Erê, nikarin ji hev derxin ku li her devera dinyayê qaşo dewletên bi temamî serbixwe çawa ji nişkê ve hildiweşin, reng diguherin, hêzeke mezin a mîna Çînê çawa dibe hêzeke bingehîn a ku kapîtalîzmê li ser piyan digire.

Li Rojhilata Navîn dewletên netewe bi şoreşan nehatin damezrandin; ji aliyê sîstema hegemonîk ve hatin avakirin. Armanca bingehîn a van dewletan ew e, gelên xwe li ser navê vê sîstemê bi awayekî herî hişk bikin mêtîngeh. Di vê çarçoveyê de bi ser jî ketine. Li dinyayê giştî jî heman pêvajoya dimeşe. Li Rojhilata Navîn di binê rewşa kaotîk de ya kûr dibe û bi tenê dikarin bi hovîtî bimeşînin, ev rejîmên mêtîngeriyê hene. Di serdema dawî ya neo-lîberal a fînans kapîtalê de tiştên diqewimin wexta gelên herêmê bi temamî mehkûmî bêkartiyê dikin, çavkaniyan diqedînin û hawîrdorê têk dibin, em li rastiyê bêhtir serwest dibin. Li gorî tehlîla dawî, beşê ji sedî deh ê

sîstemê yê ku pereyan ji peran bi dest dixê, li ser tevahiya jiyana civakî, ekonomîk û çandî serweriya xwe ava kiriye û ji bo vê serweriya xwe veşêre fanatîzma milliyetgirî û dîndariyê timî di rojevê de digire û ev jî ne pêşdeçûna wan welatan û ne jî serxwebûna wan neteweyan piştrast dike. Gel di dîroka xwe de demên xwe yên herî bi felaket dibînîn û bermahiyên herî dawî yên çanda civakî di nava çerxên dewleta netewe de têne helandin. Em di serdema qaşo maf û azadiyên ferdî de ji kirtika dawî ya rûmeta ferd re jî dibêjin bi xatirê te. Em dema têgîna qirkirinê analîz bikin, em dikarin wê bi xwe bêhtir bi awayekî giştî û sîstemîk bibînin. Ji bo qirkirina Cihûyan gotina ‘yekane’ bi ehemiyet tê parastin. Rastî berevajî vê ye. Di sîstema modernîteya kapîtalîst de qirkirinê ‘yekane’ tinene. Di her civakê de, di her dewleta netewe de û li cem her gelî pirr an jî kêr qirkirin hene. Li cem hinan jî wan bi awayekî fizîkî tê kirin û bi pirranî jî bi awayekî sergirtî û çandî tê meşandin. Bêdîrok, bêekonomî, bêrêveberî û bêzêhnîyet hiştin jî bi kêmanî bi qasî qirkirinê fizîkî û çandî bêrehm û bi bandor in.

Ji bo ku qanûna kara herî zêde ya şeweyê mêtinkariyê yê kapîtalîst bimeşe, divê îndustriyalîzm û fînança kapîtal bibin yekdestdarî. Ji bo pêkhatina vê yekdestdariyê jî desthilatdariya dewleta netewe divê ya ku armanca wê pêkanîna civaka homojen e, ya ku di bin hegemonyaya îdeolojiya milliyetgir de heta bi rehên xwe ketibe bin kontrol û çavdêriya amûrên desthilatdariyê. Li ser ekonomiyê yekdestdariya îndustriyel û yekdestdariya fînança kapîtalê li ser bingeşê destekdana hev a bi yekdestdariya dewleta netewe re di zikhev de ava dikin. Pêvajoya qada îdeolojîk de bi avakirina yekdestdariya milliyetgiriya tê temamkirin. Di encamê de civaka homojen a kirine armanca xwe pêk tê. Ev jî tê wê maneyê ku faşîzm bi ser ketiye. Mirov faşîzmê bi

tenê weke kirinên Hîtler û Mûssolînî fêhm bike û wan tenê weke diyardeyeke yekane ya faşîzmê bibîne, mirov dikeve dafîka îdeolojiya liberalîzmê. Ji ber ku ev yek ji berevajîkirinên wê yên herî girîng e.

Civaka homojen ew civak e ku qirkirin bi ser de hatiye. Bi homojenkirinê re civak ji dîroka wê ya rastî tê qutkirin, bi hûnandineke îdeolojîk a fîktîf (dînê herî bênaverok, lihevçêkirî) bi tevahî çandên cuda têne tinekirin. Bi vî awayî li ser ekonomiyê qanûna kara herî zêde dimeşe, li ser desthilatdariyê jî yekdestdariya dewleta netewe pêk tê. Bi Şerê Cîhanê yê Duyemîn a pêk hat ew bû, li dijî hegemonyadariya Elman, Japon û Îtalî, hegemonyadariya Ingilîstan, DYE û Rûsyayê pêk hat; ji du blokên yekdestdar ên hegemonîk yeke din têk dibe. Naxwe weke ku tê îdeakirin, li dijî faşîzmê serketina demokrasîyê nîne. Bloka Elman têk çûye, lê faşîzm weke şêweyekî desthilatdariyê li nava dinyayê ketiye serdema serweriya xwe. Serdema hegemonîk û mezînbûna modernîteya kapîtalîst, serdema fînança kapîtal a dema nêz (hegemonya piştî salên 1970'î li ser ekonomiyê) û ev jî bi serdema dewleta netewe ya li ser civaka homojenkirî (qirkirin dîtî) temam dibe. Bêguman ev pêvajoyê wisa li ser xeteke rast nemeşiyaye. Mirov dikare piştî salên 1960'î bi derketina holê ya Yekîtiya Ewrûpayê, piştî salên 1990'î bi jihevdeketina Yekîtiya Sovyetê, bi giştî bi jihevdeketina modernîteya kapîtalîst û bi taybetî jî bi jihevdeketina dewletdariya netewe ya faşîst girêdayî binirxîne. Serdema jêre postmodernîte tê gotin, ya rastî, jihevdeketina modernîteya kapîtalîst a dema nêz û ketina wê ya kaosê ye. Bi qasî modernîteya kapîtalîst a xwe nûnekirî, pêkan e ku modernîteya demokratîk jî ji vê kaosê bi hêz derkeve. Li vir a ku wê pêvajoyê diyar bike, hêza çalakî û maneyê ya aliyan a di warê îdeolojîk, polîtîk, exlaqî û hunerî de ye. Di encamê de wê du hêzên heqîqetê bêne beramberî hevdu û têbikoşin, li gorî rewşê yan

kaos ê kûr bibe û dewam bike yan jî aliyek ê zora aliyê din bibe, lê têkoşîn ê bi vî awayî salên dîrûdirêj û belkî jî bi sedsalan dewam bike.

b- Li ser cografya Anatolya û Mezopotamyayê çi bûyer qewimîn? Di çarçoveya mijara me de û li gorî têkiliya vê pîrsê bi mijara me re bersiva wê ya bê dayîn gelekî girîng e. Ji ber ku li ser cografya Anatolyayê û Mezopotamyayê sîstema şaristaniya navendî ya kevin pêk hatibû û li vir bi hezaran salan heyîna xwe dewam kiribû, ji bo hêza hegemonîk a modernîteya kapîtalîst Împaratoriya Ingilîstanê û herweha yên weke hevrikên wê mezin dibûn Elmanya û Rûsyayê jî girîng bû. Ji bo kontrolkirina Rojhilata Navîn, Qeqasya, Asya Navîn û Hindistanê diviyabû ji sedî sed vê cografyayê di bin destê xwe de bigirin. Sedema girîngiya vê cografyayê ya hem dîrokî hem jî rojane ev rastî ye.

Pêkhatinên ji wan re Jon Tirk û Cemiyeta Îttîhad Teraqî tê gotin, ji Tanzîmata sala 1840'î heta roja me ya îro pêkhatinên desthilatdarî û îdelolojiyên milliyetgiriya modern in û bi tenê mirov dikare wan li ser bingehe têkiliyên wan ên bi hesabên hegemonîk ên modernîteya kapîtalîst ve girêdayî rast ji hev derxe. Çawa ku me rave kiribû, Împaratoriye Osmanî û Îranê yên li ber candayîne bi sedema hesabên tewazunê yên hegemonîk, ne ew hêz in ku dijîn, ketine rewşekê bi tenê bûne pêkhatinên fosîlî yên ku destûr hatiye dayîn bijîn. Ji bo burokrasiyên împaratoriye li desthilatdariye bimînin rêya bi tenê ew e, divê xwe bisipêrin hezekê yan jî çend hêzên hegemon û bi vî awayî hebûna xwe dewam bikin. Ji lewra li ser herêmen navbihurî, elîten nû yên desthilatdariye yên bi ser Ingilîstan, Elmanya, Rûsya û beşekî jî yên Franseyê ji hev cihê dibin. Bêguman bivênevê wê elîtan modernîteya kapîtalîst teqlîd bikirana. Yên behsa wan tê kirin, şensê wan nemabû bi çanda berê ya împaratoriye bijîn, ji ber ku çanda

modernîteya kapîtalîst ew ji zû ve fetih kiribûn û rêyeke wan a demokratîk di warê gel de jî ne mewzûbehs bû. Ji burokrasiyên hebûna wan li ser desteserkirina çanda gel hatiye avakirin û tebeqeya jor a ew kirine hebûn, ji bilî îstîsnayan, hêviya gavavêtineke demokratîk nedihat kirin. Ev beşên behsa wan tê kirin, ji bilî ku bi ser hêzên nû yê hegemonîk ve bibin, ti şensê wan tinebû. Ya dimîne bê kirin ew e, divê bi rohnîbûna burokrasiyê teqlîda modernîteyê weke xwe bê veguhestin. Çawa ku li gelemperiya dinyayê bû (berê jî piştî Şoreşa Franseyê li Ewrûpayê), burokraşiya Osmanî jî ket vê riyê. Piştî Paşayên Tanzîmatê Osmaniyên Gênc û piştî jî salên 1890'î ve Tevera Jon Tirk a veguherî Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê li ser vê riyê gavên krîtîk bûn ku hatibûn avêtin. Bi awayekî îdeolojîk veguherîna pêşî weke Osmanîparêziyê dest pê kir û weke Panîslamîzmê dewam kir, bi Tirkparêziyê bi encam bû. Ji Osmanîparêziyê armanc ew bû, ji bermahiyên împaratoriye dewleteke netewe bê afirandin û eger welatiyên Xiristiyan xwedî meyla cihêbûnê bin, li ser bingehe Panîslamîzmê bi pêkhatineke ji gelên Misilman -nexasim Erebi jî di navê de- xwestin împaratoriye dewam bikin. Piştî ku meyla veqetîna li cem Ereban bi hêz bû, meyla Tirkparêziyê jî derket pêş. Ezmûna Meşrûtiyetê bi dilê Osmaniyên Gênc bû, lê di Meşrûtiyeta Duyemîn de îdeolojiyên Îslamîgir û Tirkparêz bêhtir xwedî giranî bûn.

Zêhniyeta Tirkparêziyê ji sala 1913'an ve heta roja me ya îro, bû îdeolojiya fermî ya dewletê û partiyên ji navendê ve bi ser dewletê ve ne. Di van meylan hemûyan de kêma an jî zêde bandora hêzên hegemonîk heye. Ji vê jî girîngtir, bi awayekî ciddî Masonîk ketine nava wan, çizirîna nava wan. Ji Şoreşa Franseyê ve Masonan destek dane bi tevahî tevgerên ciwan ên laîk netewegir û ev jî bi awayekî hesabpîrsîna civakparêziya sîvîl a bûrjûwayê ji alîgirên desthilatdariya

teolojîk îfade dike. Di pêvajoya bi Tanzîmatê re dest pê dike di hersê ekolan de jî heta dereceya dawiyê bi bandor bûne, di pêkhatina Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê de û di desthilatdariya wê de elîta rêveber a bingeîn pêk anîne. Di van ekolan de bandora Siyonîzmê jî çêbûye. Siyonîstên di sala 1896'an de xwe bi awayekî fermî weke nûnerên milliyetgiriya bûrjûwa ya Cihû îlan kirin, dixwestin Dewleta Cihû ya Îsraîlê ya berê ya navenda wê Qudis bû, ava bikin û li pey vê diçûn. Ji bo karîbûna vê bikin diviyabû di nava Împaratoriya Osmanî de bi bandor bûna. Ji bo vê jî amûra kêrhatî Cemiyeta Îttîhad û Teraqî bû. Herçiqasî Cemiyetê bi darbeya Çileyê 1913'an bi awayekî îdeolojîk di Tirkparêziyê de biryara xwe ya fermî da jî weke naverok xwedî pêkhatineke gelekî tevlihev a îdeolojîk û polîtîk bû. Li vir Tirkparêziya behsa wê tê kirin xwe nasipêre diyardeyeke sosyolojîk, ji vê zêdetir, ji bilî Tirkan tevliheviyeke ji hêmanên bermahî yên her cure milliyetan pêkhatî îfade dike. Di serî de artêş, saziyên burokratîk di vê demê de bêhtir hesabên xwe yên siberojê dikin, lewma di vê pêvajoyê de bingehekî çîn an jî etnîk ê vê pêkhatinê tinebû. Ji lewra ev Tirkparêzî di serî de lihevçêkirî, bermahî, tûkil û tertikî bû. Kengî desthilatdarî kir destê xwe, xwest ji xwe re bingehekî civakî amade bike. Hewldan ji burokrasiyê çîneke bûrjûwayê çêkin. Desthilatdariyên komarê ev bernamê bêhtir pêşde birin û hewldan heta roja me ya îro dewam bikin. Herçiqasî bi pêvajoyê re weke navendgir û ne navendgir dabeş bibin jî prensîbên wan ên îdeolojîk her tim weke xwe man.

Ev elîta îdeolojîk û desthilatdar di derketina xwe ya holê de ne xwedî bingehekî çînî û civakî bû. Lewma bûrjûwaziya wê pêk baniya bi tenê bi kapîtalîzma dewletê pêkan bû. Kapîtalîzma dewletê ji şeweyên kapîtalîzmê yê ji afirîneriyê herî mehrûm e. Yan wê xwe ji derve xwedî bike yan jî wê li hundir li ser civakê bi teroreke bêrehm

nirxê zêde bi dest bixe û bibe hebûn. Hewcedariya bi desteka ji derve ji bo sermayeya Cihû bi nehênî bikeve hundir timî derfet û îmkân xweş kirin. Jixwe, ji Selçûqîyan ve, nexasim ji salên 1550'î ve di dema mezînbûna hegemonya kapîtalîst de Cihû gelekî bi bandor bûn. Piştî ku ji Spanyayê hatin avêtin (1492) milekî wan li Hollanda-Amsterdamê, milê wan ê duyemîn jî li navend Îzmîr-Selanîk-Stenbol xwe bi cih kir. Sermayeya Cihû li Anatolyayê jî timî weke rêûresm hebû. Ji derve û hundir beşê sermayeyê yê herî rêxistinkirî Cihû bûn. Hesabê vê sermayeyê ji bo peyda kirina welatekî ji Cihûyan re berê li ser Rûsya, Polonya, Elmanya, Hollanda û Girava Brîtanyayê zêde bû. Elmanya ji wan welatan bû ku herî zêde hesab li ser dihatin kirin. Di pêkhatina bûrjûwaziyê de rola Cihûyan a îdeolojîk, polîtîk û ekonomîk zêde bû. Ji bo Elmantiya herî îdeal pêşengî kirin. Ji qrêl zêdetir xwe qralparêz hesibandin. Bi vê nêzîkatiyê di pêşdebirina milliyetgiriya Elman de û bi destê dewletê jî di kapîtalîzma wê de bi roleke afirîner rabûn. Li dijî hegemonyadariya Rûsya, Franse û Ingilîstanê hegemonyadariya Elman derxistin pêş. Siyonîzm zêdetir meyla sermayeya bûrjûwaziyê Elmanya û Awisturyayê bû. Cihûyên Ingilîstan û Rûsyayê jî çalak bûn. Lê heta bi salên 1918'î, angî heta bi hilweşîna Împaratoriya Elman, bûrjûwaziyê Cihû ya Elman her li pêş bû.

Li cem Împaratoriya Osmanî di encama hesabên tewazunê de ku bi Ebdulhemîdê Duyemîn re bi pêş ketin, hewcedariya bi sermayeya dewleta Elman derket pêş. Li ser Îttîhad û Teraqiyê bandora Elman jixwe hebû û ev bi xwe bandora sermayeya Cihû bû. Mirov li vê bandora Masonan û sermayeya Cihû ya xwecihî zêde bike, milliyetgiriya Cihû beriya Siyonîzma Îsrâîlê, siyonîzma Anatolya Tirkîyê bi awayekî bi hêz bi cih dike. Di îlankirina Meşrûtiyetê de, di

darbeya l'ê Çileya 1913'an de, di pêvajoya 1919-1922'an a Rizgariya Neteweyî de û di avakirina Komarê de xwediyê rola rastî bûn. Ha bi temamî ji ber van sedeman îdeolojiya Tirkparêziyê ji bo ku xwe bi maske bikin û veşêrin, perdeyeke îdeal bû, bi kar anîn û bi maskeya wê ya dan ber rûyê xwe listin. Analîzên bi giştî têne zanîn pêkhatina kapîtalîzma Tirkiyê rave nakin û ji vê gelekî dûr in; nahêlin mirov bûyerên berbiçav rave bikin, bi rolekê radibin ku mirov serkorî dikin û maneyê berevajî dikin. Di kapîtalîzma Elman de sermayeya Cihû di tevahiya amûrên îdeolojîk, çandî û desthilatdariyê de bi bandor bû. Ji tevahiya vê hêza bi bandor û zêde di kapîtalîzma Tirkiyê de nexasim di polîtîkaya wê ya derve de, di avabûna artêşa wê de, di saziyên wê yên îdeolojîk û çandî de bi bandor e, zêde ye, û hukimker e. Li naverastê bûrjûwaziyeke Tirk tineye. Weke Tirkîtiya rastî Tirkmenên xizan, yên têne rêvebirin û girseyên gundiyan hene. Di rola bûrjûwaziya Tirk de bûrjûwaziyek û sermayeyeke Cihû hebû, ya ku ji 'Filmên Yeşilçamê' yên ji rêzê li ber nedibûn ti tişt. Dema ku mirov li çîroka kesê yekemîn ê bûrjûwaziya komarê Vehbî Koç û holdînga wî binêre, mirov ê karibe tevahiya çîroka bûrjûwaziya Tirkiyê bibîne. Em nabêjin bûrjûwaziya Tirk pêk nehat an jî hîç nebû; em dibêjin, divê mirov binêre ka çawa bi awayekî berbiçav pêk hatiye û di vê çarçoveyê de analîz bike.

Di dema modernîteya kapîtalîst de weke hêza avaker a bingeîn ji hêza sermayeya Cihû kes nikare gumanê bike. Ji hêza wê ya entelektuel û çandî guman nayê kirin. Di heman demê de ji rola pêşeng a rewşenbîr û kedkarên Cihû di îdeolojiya bindestan û tevgerên wan ên piratîk de qet guman nayê kirin. Li vir armanca me ew nîne ku em hisên antî-Semîtîk xurt bikin, em dixwazin pozîsyona civakî-dîrokî ya kapîtalîzmê û tevgerên dijberê wê, rast diyar bikin.

Di sala 1918'an de bi têkçûna Împaratoriya Elman re li Ingilîstan û Hollandayê sermayeya Cihû ya navendîbûyî derket pêş. Ya rastî, ji sedsala 16. ve di têkoşîna hêza hegemonîk a herdu aliyên de (berê Împaratoriya Spanyayê, piştî Împaratoriya Franseyê, herî dawî jî Împaratoriya Elman, Rûs û Osmanî) ku timî di warê neteweyî de hevrikê hev bûn, di dawîya dawî de Ingilîstan serketî bû. Di vê serketinê de rola sermayeya Cihû gelekî girîng e: Çawa ku rola wê di avakirina mêtîngeha berê ya Ingilîstanê DYE'yê de û kirina wê ya hêza hegemonîk de girîng bû. Divê mirov sedemên derketina holê ya Hîtler û Naziyan di vê rastiye de bibîne. Sermayeya Cihû mîna ketibe dirûvê Elman di avakirina kapîtalîzmeke dewletê ya yekdestdar û şoven de bi roleke stratejîk rabû û ji têkçûna Elmanyayê ya di sala 1918'an de berpirsiyar hat qebûl kirin. Partiya Hîtler jî bûrjûwayên piçûk ên fikirteng û korfêhmî pêk dihat. Îdeolojiya şoven a pê hatibûn mezinkirin, dihişt ku ji Cihûyên bi dirûvê (bi maske) Elman gelekî nefretê bikin. Ev nefret bi qirkirinê bi encam bû. Ji ber ku ji hegemonya Ingilîstanê û damezrandina Rûsya Sovyetê jî wan Cihû berpirsiyar didîtin. Herweha gelek sosyalîstên bi koka xwe Cihû yên mîna Rosa Luxembûrgê di şerê navxweyî de bi rola pêşeng rabûbûn. K. Marks jî bi koka xwe Cihû bû. Dema ku mirov van sedem û faktoran hemûyan bîne cem hev, wê rastiya kapîtalîzmê û qirkirinê baştir bê fêhm kirin.

Rastiyeke din a girîng ku divê mirov li vê mijarê zêde bike, cudahiya di navbera milliyetgiriya (Siyonîzm) Cihû û gerdûngeriya Cihû de ye. Herçiqasî Îsraîl ango milliyetgiriya Cihû di pozîsyoneke bi bandor de be, Cihûyên gerdûngir hem di qada sermayeya navneteweyî de hem jî di bereya kedkaran de timî xwedî bandor bûn. Cihûyên milliyetgir navenda bala wan Îsraîl e, Cihûyên navneteweyî

bi rêya şîrketên global bala wan li ser ekonomiya dewleta netewe ya xwecihî û yekdestdariyên desthilatdariyê, li ser pozîsyona wan a bi hêz li van deveran, li ser rola wan a di nava şîrketên navneteweyî, medya û xebatên çandî de ye.

Her çand û îdeolojiya dewleta netewe ya milliyetgir, kêma an jî zêde ne bi tenê rengê vê sermayeyê digire, bi wê bi xwe ve girêdayî ye. Çawa ku destê wê di her yekdestdariya dewleta netewe de heye, di yekdestdariya ekonomîk de destê sermayeya Cihû ya gerdûnî heye: Çawa ku di tevgerên azadîxwazî û wekhevîxwaziyê yên bindestan de rola gerdûnî ya Cihûyên sosyalîst heye.

Ji ber sedemên stratejîk (Îsraîla li Filistînê bê avakirin) çî di dema derketina holê de, çî jî di dema ketinê de erdên Anatolyayê ji bo Cihûyan xwedî roleke dîrokî bûn. Ji Babîlan, Asûran, Ereban, Roma û Bîzansê ve ev rola stratejîk her bi vî rengî bû. Çawa ku rêya derketina ji Qudsê di Anatolyayê re (hinekî jî Mezopotamya) dibe, rêya ketina wê jî dîsa di Anatolyayê re dibe. Lewma ji bo Siyonîstan Anatolya rawestgeheke stratejîk û kevirê girîng ê derbasokê ye ku pê xwe bigihînin Îsraîlê. Jixwe xeta Îzmîr-Manîsa, Selanîk-Edîrneyê, ji aliyê komeke Cihû ve demeke dirêj weke dayikniştimanê hat nîrxandin. Ji ber vê jî ev der pêşdebirin û bi pêş xistin.

Enver Paşa yê modela Elman ji xwe re kiribû mînak darbeya wî ya di 1'ê Çileyê 1913'an de kirî di vê çarçoveyê de girîng e. (Berê jî di dema îlana Meşrûtiyetê de pêngaveke wî ya bi vî rengî hebû.) Di wê demê de kadroyên Cihû li Elmanyayê xwedî statuya herî bi hêz bûn. Enver Paşa û koma wî jî ji aliyê kadroyên di vê statuyê de yên mîna Liman Von Sander û Goltz Paşa ve hatin perwerdekirin. Hilweşîna Împaratoriya Elman û Osmanî, pêşengî da kadroyên Cihû yên alîgirên

Ingilîstanê. Di dema Şerê Rizgariyê de xwelihevraşikandina mezin a li ser pêşengiyê bi vê destguhertinê ve girêdayî ye. Herçiqasî rastiyeke ku çûyîna M. Kemal Paşa ya Samsûnê bi erêkirina Ingilîstanê ye, di serîrakerina Anatolyayê de rola wî li ser bingehe welatparêzî û serxwebûnê ye. Bi serwextbûna li vê rewşê Ingilîstanê du tedbîr girtin: Ji derve destekê bide dagirkeriya Yewnan û isyanê bitepisîne; eger ev nebe, li hundir bi destê Îsmet Înonî û Fevzî Çakmak, Mistefa Kemal kontrol bike. Bi têkçûna Yewnaniyan re (bûrjûwaziya Yewnan a hevkar weke rêûresm alîgirê Ingilîz û DYE'yê ye) bi tevahî giranî ket aliye Îsmet Înonî û Fevzî Çakmak ango mehkûm bûn ku van herdu kesan bi hêz bikin. Îsmet û Fevzî Paşa, ne li serê isyanê bûn û ne jî xwediyê biryara wê bûn, herdu jî li Stenbolê di nava artêşa li bin destê Ingilîstanê û hevgirtiyên wê de li ser wezîfeyên xwe bûn. Ti tedbîr nehatin girtin, paşê tevî tevgerê bûn, ya rastî ew şandin. Li ser vî bingehe jî pênc paşayên pêşengî jî isyanê re kirin çarê wan Kazim Karabekir, Elî Fûat Cebesoy, Raûf Orbay û Refet Bele bi sedemên cûrbicûr hatin tesfîyekirin. Mistefa Kemal Paşa ma, ew jî bi sedema pozîsyona wî ya stratejîk û polîtîkaya wî ya tewazunê li cihê xwe ma. Bi kompoyên zincîrwarî yên sala 1925'an bi ya li dijî Şêx Seîd dest pê kirin xwestin rejîma em dikarin jêre Faşîzma Spî ya Tirk bibêjin weke bernameyeke siyasî pêk bînin, herçiqasî vê weke sîstemeke Tirkparêz a laîk bidin naskirin, ev bi xwe metafizîk e, dînekî nû ye bêhtir dogmatîk û terorîst e; îdeolojiya Cihû ya di vê mijarê de xwedî tecrûbeyeke dîrokî ye, kirasê vî dîne nû li gorî demê li Komara Tirkiyê kiriye. Xwedakirina Mistefa Kemal, pêxemberkirina Îsmet Înonî, femandarkirina Fevzî Çakmak (mînaka Yeşûa û Dawid) li gorî mîtolojiya Cihû ye. Îdeolojiya dîne nû Tirkparêzî ku li derveyî pîrraniya civaka Tirk hat îlankirin û kirin bernameyeke siyasî, koda

genetîk a teror, qirkirin û mêtinkariya heta roja me ya îro dewam dike, pêk tîne.

Li Îzmîrê li dijî Mistefa Kemal ketin nava hewldaneke reşkujiyê û bi vê xwestin wî bitepisînin. Bi isyanên Kurdan ew kirin nava provokasyonê. Hevalê wî yê nêz Fethî Okyar bi vê sedemê (ew alîgir nebû ku isyana Kurd bi xwînrijandinê were tepisandin) ji serokwezîrtiyê hat girtin û li şûna wî Îsmet Paşa hat wezîfedarkirin. Artêş jî bi temamî ji kontrola Fevzî Çakmak re hat hiştin. Statuya Mistefa Kemal êdî bi nasnavê Serokkomariyê sembolîk e, û bi awayekî li Qesra Çankayayê mîna girtiyekî ye. Tê gotin di Şerê Rizgariyê de Ingilîstan jî têkçûye. Ev rasterast derew e. Ji sala 1922'an ve rola Ingilîstanê di rizgariya muhtemel de hema hema zelal bûye. Ji mêj ve hew destekê dide Yewnanistanê (Ingilîstanê Siltan Wehdeddîn jî vekişand), bi xas kadroyên xwe ketiye nava avakirina dewleta netewe, ji împaratoriyeke giregir bi Komareke Tirkîyê ya di Anatolyayê de tengavbûyî gihiştîye armanca xwe. Delîlekî din ê vê yekê ew e, Komar li ber bêvla Rûsya Sovyetê timî weke dîwarê bendavekê hat danîn. Ji lewra qirkirina sosyalîstan a ku bi Mistefa Suphiyan dest pê kir, heta roja me ya îro dewam kir. Qirkirina Ermenîyan bi tenê destpêkek bû. Ji aliyê çandî ve qirkirina Kurdan hê jî dewam dike. Hindikayiyên din, çandên din, Suryanî û Tirkmen, kirin ku li ber hovîtiya Tirkparêziyê û li ber qirkirinên piçûk ên tevlihev ji ber xwe, ji xwe bigerin.

Mirov dikare bipirse, çi têkiliya van hemûyan bi Cihûtiya gerdûnî û milliyetgir, herweha bi sermayeya Cihû re heye. Bêguman pirseke bi vî rengî pirseke pûç nîne, pirseke bingeîn û nazik e ku mirov dikare pê dîroka Tirkîtiyê ya dused salên dawî fêhm bike. Dîroka Tirkîtiyê ya Tirk di navê de tine ye, avakirineke îdeolojîk e; weke teorî û pêkanîn

nîv bi nîv beriya Filistînê amadekariya Pêş-Îsraîlekê ye. Eger polîtîkayên tewazunkar ên Mistefa Kemal nebûna (li derve Yekîtiya Sovyetê û Ingilîstan, li hundir di navbera çînên cûrbicûr û tebeqeyan de), ti hêzê nikarîbû pêkhatinên nû yên li Anatolyayê ji kontrola Enwer Paşa û kadroyên Îttîhad û Teraqiyê derxista û nikarîbû pêşî lê bigire ku Tirkparêzî neçe faşîzmeke şoven a ku faşîzma Elman li ber ne tiştek be. Ev jî wê bibûya sedem ku Komar hê beriya bigihêje Şerê Cîhanê yê Duyemîn hilweşiya. (Gelo komar ê ava bibûya? Ev jî pirseke din e) Beriya Şerê Cîhanê yê Duyemîn mirina Mistefa Kemal, di navbera salên 1938-45'an de reqabeta Ingilîstan û Elmanyayê li ser Tirkîyê-Anatolyayê, piştî salên 1945'an vebirî pêkhatina hegemonya DYE'yê, dewleta Tirk bi ketina NATO'yê tercîha xwe ya ji bo sîstemê fermî kir û ev bi awayekî dewama salên 1922'an in. Partiya Komarê CHP bi awayekî sîgorteya sîstemê bû. Sîstema bi darbe û kompoloyan heta serê salên 2000'î hat meşandin navekî wî yê din 'Faşîzma Spî ya Tirk' bû. Mebest jî ji vê ew e, Tirkîtiya çêkirî û li gorî vê Tirkîtiyê bi terorê homojenkirina civakê ye; çi kes û çanda li derveyî vê danasînê bimîne mafê wê yê hebûnê nas nakin.

Kapîtalîzma Tirkîyê beşa wê ya xwe Anatolyayî dihesibîne û kirasê Îslamî li xwe kirî bi teoriya 'Kembera Kesk' a hegemonya DYE'yê ji spî ber bi kesk ve şemitî ji serî ve li pey gavavêtinekê bû. Çepgirîya Tirkîyê û Tevgera Azadiyê ya Kurdistanê ev firsend danê. Faşîzma Spî ya Tirk di şerê xwe yê li dijî Çepgirîan û Tevgera Azadiyê ya Kurd de hilhilî û tecrîd bû û vê jî kir ku baskê Anatolyayî bi hêz bibe. Dewletên Yekbûyî yên Emerîkayê Tevgera Milliyetgir a Îslamî, hem li dijî gelên herêmê, hem jî li dijî belavbûna Rûsya Sovyetê di rewşa berbiçav a Tirkîyê de pêşî bi koalîsyonan, piştî salên 2000'î jî bi tenê li desthilatdariyê bi cih kir. Di Faşîzma Spî ya Tirk de milliyetgirîya

Siyonîst a Cihû çiqasî bi bandor be, di Faşîzma Kesk a Tirk de jî sermayeya gerdûnî ya Cihû ewqasî bi bandor e. Van kesan herî dawî biryar daye ku AKP ji bo wan partiya sîgorta ye. Di derketina holê ya bûrjûwaziya burokratîk a Tirkîyê de milliyetgiriya Siyonîst a Cihû çiqasî bi bandor bû, di mezinbûna bûrjûwaziya Anatolyayê (jêre sermayeya taybet û lîberal jî tê gotin) û li desthilatdariyê bi cihbûna wê de sermayeya global a Cihû jî (Karaîmî) ewqasî bi bandor e. Enwer Paşa, Nîhal Atsız, Alparslan Türkeş û MHP'ê xwestin faşîzma bi cureyê Hîtler temsîl bikin. Hêjayî gotinê ye, Partiya Tevgera Milliyetgir MHP'ê damezrandina xwe dispêre Partiya Millet a Fevzî Çakmak. Têkçûna Elmanyayê şensê desthilatbûnê yê vî baskê Faşîzma Reş a Tirk kêmkir. Hersê baskên faşîzmê şaxên xwe ji derve ji hêzên hegemonîk tên û kîjan hêz li ser sîstemê serwer bibe bila weke dewama wê li desthilatdariya hundir bi cih dibin.

Dîroka dused salên dawî ya Tirkîyê ji hêzên hegemonîk ên derve serbixwe nîne; bi girêdanê heşke statuya 'valîtiya taybet' bi îhtîmam pêk anîne. Ji ber statuya Tirkîyê ya li fitlonekeke krîtîk e, bivênevê tewazuna hegemonîk a navneteweyî bi awayekî xweser xwe lê nîşan dide. Tevî îdeayên tûj ên serxwebûnê hemûyan, welat, netewe û dewleta netewe ya herî zêde sîstema hegemonîk xwe lê bi cih kiriye û bi girîngî bi xwe ve girêdayîye, Tirkîye ye. Sîstema hegemonîk a kapîtalîzmê rast ji hev neyê derxistin, Tirkîye jî rast ji hev nayê derxistin. Berevajiyê vê jî dibe. Çareseriya gerdûnî ya sîstemê çareseriya Tirkîyê ye. Bi vî awayî jî wê rastiyên qirkerinê ji hev bêne derxistin.

c- Terora li ser gelên Xiristiyan, ceribandina asîmîlasyon û qirkirina Ermenî, Suryanî, Pontûs û çandên cihê yên Misilman bi tenê em dikarin bi pêkanînen modernîteya kapîtalîst li ser cografya Anatolya û

Mezopotamyayê ji hev derxin. Mirov qirkirina Ermenyan bi tenê bi Faşîzma Spî ya Tirk (tevgera bi bernameya siyasî û îdeolojîk a fermî ya Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê û CHP'ê) ve girê bide wê nêzîkatîyeke teng be. Di bingehe û qirkirinê de sedemên civakî yên gelekî tevlihev û dîrokeke rîşên xwe kûr berdide heye. Bi qasî sermayeya Cihû nebe jî tebeqeya jor a qebîleyên Ermenî di pêkhatina çanda Rojhilata Navîn de cihekî girîng digirin. Ji ber ku Ermenyan ji xwe re bajar zû kirin navend, jêhatûbûna wan a di bazirganiyê de û hostebûna wan a di warê zenaetkariyê de, ew hê ji dema dewleta Hîtûtiyan ve kirin xwediyê sermayeyê. Nexasim di bajarvaniya Anatolya û Mezopotamyayê de bi rola aktorê bingehe û rabûn. Bi Xiristiyanîyê re (bi salên 300'î P.Z. re) hem ev rola wan gelekî cuda bû, hem jî hebûna wan bêhtir berbiçav bû. Bi awayekî jidayikbûna pêşwext a kapîtalîzmê li Rojahilata Navîn pêk anîn. Em dema pêşwext dibêjin, em behsa jidayikbûneke sîstematîk dikin. Naxwe daneheva kapîtalê ji dema Sumeran ve ji aliyê hêmanên her çanda marjînal ve pêk dihat anîn. Bûrjûwaziya Ermenyan bi Xiristiyanîyê re cara pêşî ev danehev sîstematîk û bi tesîr kir. Statuya wan a bi tesîr a di bazirganî û zenaetkariyê de ev yek mumkîn dikir. Daneheva sermayeyê her tim li hêrs û dijberiya civakên qebîle û eşîrên kominî rast tê. Lewma zirar û zîyanê li çanda wan a wekhevîxwaz dike. Bi pêşdebirina bajar, çîn û dewletê rê li ber nakokiyên sazîbûnê vedike. Di bingehe qirkirina Ermenyan de divê mirov nakokiyên bi vî rengî timî li ber çavan bigire.

Sedsala 16. destpêka serdema mezinbûna modernîteya kapîtalîst e, di heman demê de sedsala mezinbûna bûrjûwaziya Ermenyan e. Hem di nava Îranê de, hem jî di nava Împaratoriya Osmanî de, di pîşesaziya manîfaktur (dezgehdaî) û bazirganiyê de bi rola sereke radibûn. Tevî bajarên Bender Abbas û Îsfahanê, di ser Îran, Stenbol û Îzmîrê re di

nava yekdestdariyeke bazirganiyê ya berfireh de ku xwe dighand Ewrûpa û Rojhilatadûr a Asyayê, xwediyê pareke mezin bûn. Li çend bajarên sereke û pêşketî yên diyar taxên Ermeniyên hebûn. Heta bi sedsala 19. bûrjûwaziya mezin û piçûk a Ermeniyên di qada ekonomîk de bi bandor e. Di hunerê mîmarî de jî xwediyê roleke pêşeng in. Li bin gelek berhemên mîmarî yên Rojhilata Navîn mohra wan heye. Mîsyonerên Xiristiyên ên Rojavayî bi sedsala 19. re kengî li nava Împaratoriya Osmanî ketin nava xebatê yek ji hedefa wan a pêşî ew bû, Ermeniyên bigirin cem xwe. Dêrên Suryanî û Rûman xwe bi xwe têra xwe dikirin. Dêrên Ermeniyên di rewşeke krîtîk de bûn. Di nava gelên Îslamî de bi awayekî gelekî belav bi cih bûbûn. Cografyayên lê pirranî bin, pirr kêr bûn. Nexasim li Anatolya û Mezopotamyayê di çarçoveya dabeşkirina kar de cihûwarên têkel xisleta bingehîn a avabûna demografîk bû.

Ewrûpayê bi milliyetgiriya sedsala 19. bi xebatên propagandayê û dibistanên bi destê mîsyoneran vekirin bivênevê wê bandoreke bi hêz a tevdan û sorkirinê li ser civaka Ermeniyên bikirana. Ji vê jî girîngtir, bûrjûwaziya Ermenî ya bi pêngava pêşî ya globalbûnê ya sermayeya Ewrûpayê re hevkarî kir, çawa ku li tevahiya Ewrûpayê pêk hat, gelekî ket bin bandora milliyetgiriya bi armanca dewleta netewe. Ev bûrjûwaziya Ermenî ket derdê bazara neteweyî ya karibe sermayeya xwe bi awayekî ewle lê bi kar bîne. Çawa ku Cihû bi pey peydakirina welatekî ketin, xwesteka Ermeniyên jî ji bo welatekî, bi hêz ket rojevê. Civaka Ermenî gelekî kevnare yê cihwar bû, lê ji statuyeke pirranî û homojentiyê mehrûm bû. Ji lewra gera li dewleta netewe armançek wisa bû ku bi xwe re bûyerên bi tehlûke dianîn.

Rêxistiniyên milliyetgir ên di duyemîn nîvê sedsala 19. de pêşxistin, armanç ji wan ew bû di nava împaratoriye de li gorî rêjeya

hejmar û sermayeya xwe tevî siyasetê bibin. Ev jî bernameyeke bêhtir realîst bû û qabîliyeta wê ya pêkanînê hebû. Di Meşrûtiyeta Yekemîn û Duyemîn de têra xwe serketî bûn. Lê di dawiya sedsala 19. de milliyetgirî derketibû asta herî jor û di serê sedsala 20. de ber bi daxwaza dewleta netewe ya serbixwe ve çûn. Li ser erdên daxwaza wan dikirin, di serî de Kurd û Tirk gelek çandên cihê hewiyabûn. Eger pêkhatineke mîna Partiya Karker a Sosyal Demokrat a Rûsyayê hebûya, belkî jî li ser bingehekî mîna Şoreşên Rûs ên 1905 û 1917'an di Împaratoriya Osmanî de avakirina sistemeke federatîf bikira armanc belkî bibûya rêbaza herî rastî ya çareseriyê. Partiyên Çepgir ên Hinçak û ya Rastgir a Taşnak nikarîbûn ji rêxistinîyên milliyetgir ên hişk û teng bibihurin.

Di bin trajediyê de sedemeke din a dîrokî heye, ew jî milliyetgiriya Ermenî ye ku ji Xiristiyanîyê bi tesîr bûye û rê li ber reaksiyonên dijber vekirîye. Çawa ku milliyetgiriya Cihû li Ewrûpayê rê li ber reaksiyên antî-Semîtîk vekir, nerazîbûneke bi heman rengî di nava civakên Misilman de holan da. Ji vê jî xeternaktir, hevrikiya wê ya bi bandora sermayeya Cihû ya di nava Împaratoriya Osmanî de bû. Bi giştî, hê di dema salên damezrandina Împaratoriye de, di dema fetha Stenbolê de û nexasim piştî ku Cihûyên ji Spanyayê hatin qewitandin li Stenbol û Selanîkê hatin bicihkirin, vê nakokiya di navbera sermayedarên Xiristiyan û sermayedarên Cihû de dest pê kir, her ku çû sor bû. Lewma sermaye û çanda Ermenî û Rûman di nava împaratoriye de hukmên xwe kevin, domdar û zêde bûn. Jixwe karûbarên bazirganî, malî û sinâî yên împaratoriye di nava van hersê etnîsîte, herdu dîn û milletan (di sistema Osmanî de ji van re millet dihat gotin) de hatibûn parvekirin. Lewma bivênevê wê di navbera wan de reqabet çêbûya. Hegemonîkbûyîna kapîtalîzma Ewrûpayê û belavbûna wê li ser

împaratoriyê, ev reqabet bêhtir sor kir. Di sedsala 19. de, hersê komên etnîk bi tenê bi daxwazên parvekirina desthilatdariya bi hêz ranedibûn, gera wan a li welatekî jî çêdibû. Ev lêgerîn bi hev re nakok bûn û reqabet sor dikirin. Herweha di dema derketina Xiristiyaniyê de Hz. Îsa ji aliyê hevkarên Cihû yên Waliyê Romayê ve li çarmîxê hat xistin û lewma ev yek bi giştî di navbera Xiristiyan û Cihûyan de dibû sedema jihevnexweşbûn û nefretê. Dema ku ev faktor hemû digihiştin hev, sermayedarên Cihû yên di têkiliyên malî de bi hêz bûn, di qesra Osmanî û burokasiya wê de xwedî gotin bûn, pozîsyoneke serdest dagir dikirin.

Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê bi destekeke xurt a Cihûyan a hem ji aliyê îdeokojîk ve (xebatên Tirkparêziyê), hem jî ji aliyê maddî ve (ji bo xwedîkirinê, çavkaniya rastî ya Tirkparêziyê bûn) hat avakirin û bipêşxistin. Li ser navê millîtarîzma Elman beşekî mezin ê paşa û serbazên ji bo avakirina artêşa Osmanî ya modern di perwerdeyê de cih girtin, bi koka xwe Cihû bûn. Hem di îlankirina Meşrûtiyeta Duyemîn de, hem di tepisandina darbeya dijber a 31'ê Adarê de, hem jî di Şerê Rizgariya Neteweyî yê piştî Şerê Cîhanê yê Yekemîn de kadroyên Cihû bi roleke stratejîk rabûn û di vê rola xwe de serketî bûn. Bi tevahî berhemên bingeîn ên Tirkparêziyê, cara pêşî ji aliyê rewşenbîrên Cihû ve yên weke Vambery û Cohen ve hatin weşandin. Ew afirînerên rastî yên îdeolojiya Tirkparêziyê bûn. Tevî ku pîrrianiya civaka Tirk di nava rastiyeke berevajiyê vê îdeolojiyê de ye jî lê ji ber perwerdenebûn û birêxistinnebûnê bê bandor bû, lewma ev kadroyên Cihû di jinûve avakirina dewletê de bi destê Îttîhad Teraqî û CHP'ê bi rola kakilên bingeîn rabûn. Li hemberî vê serdestiya eşkere ya Cihûyan, bandora Ermenî û Rûmên Xiristiyan di avakirina dewleta nû de şensê xwe gelekî kêmbû. Di ekonomiyê de hebûna wan a bi hêz,

dihîşt ku bêhtir bibin hedefa reqîbên xwe (sermayedarên Cihû û çîna kapîtalîst a kolektîf dewletdar Tirkgir a ku wan pêk anîbû) yên li desthilatdariyê. Jixwe dema ku Komar hat îlankirin tiştêkî wan ê zêde wê li dawiyê nemaya.

Qirkirina Ermeniyan di nava vê tabloya giştî de beşê herî trajîk e. Kengî ji bo dewleta netewe rabûn (beriya 1914'an û salên destpêkê yên şer), di çarçoveya biryara rêveberiya Îttîhad û Teraqiyê ya 24'ê Nîsana 1915'an de bi êrîşekê ji welatê xwe yê hezarê salan hatin derxistin û li ser rêyan hatin kuştin, yên mayî jî bûn mehkûmê jiyaneke dîasporayê ya demdirêj. Dîaspora ji bo Ermeniyan rastiyeke e, lê rastiyeke gelekî bêkêf, şikestî û hilweşiyayî ye. Bi dewleta netewe ya piçûk a Ermenî belkî dilê xwe xweş kirin. Di qirkirinê de ji bilî bûrjûwaziya Tirk, mirov dikare behsa para feodalên Kurd jî bike. Ev kesên ku gunehkarên rastî ne, bi tenê di qirkirina Ermeniyan de cih negirtin, di heman wextî de bi gelek awayên cuda, nexasim bi Alayên Hemîdiye di qirkirina Kurdan de jî cih girtin. Di qirkirina Kurdan de ya ku hê dewam dike weke 'cerdevanên gundan' di berdêla înkara Kurdîtiyê de milk û sermayeya xwe zêde dikin û kengî pêdivî pê dibînin Kurdîtiyê jî dikin û bi vî awayî rola xwe ya bi lanet dewam dikin.

Ti mînaka dewleta netewe bi qasî şerê dewleta netewe ya Tirk û Ermeniyan rejîmeke qirkirinê (bi giştî înkarkirina dîrokê û tinekirina otorîteya demokratîk û çanda xwecihî) baş hînî mirov nake. Trajediya Ermeniyan, ji ber zû kapîtalîstbûna bûrjûwaziyekê, asteke çandî ya di ser cîranên xwe re û lîstikên bêrehm ên hegemonya kapîtalîst (ji ber berjewendiyeke piçûk a rojane dîrokeke hezar salî ji ber çavên xwe avêtine) pêk hatiye.

Qirkirina Suryanî-Keldaniyan jî bi heman mekanîzmayê, îcar li hundirê başûrê Kurdistanê pêk tînin. Çîroka kokqelandinê ya van sê çandên Xiristiyan û versiyonên wan ên din ku ji Asûr, Babîl û Aqadan (li gorî ku Mehelmiyên Mêrdînê xwe disipêrin Aqadan) mane, têra xwe trajîk e. Ev gelên ku demekê bi çanda sê împaratoriyan (Aqad, Babîl, Asûr) bi heybet rabûne, belkî jî di dîrokê de qewmê pêşî yê zenaetkar û bazirgan bûn. Çavên xwe li bajêr vekiribûn û li bajêr mezin bûbûn. Hûrûkûr bi heybeta mîtolojî, dîn û hunerê tamijîbûn. Çanda Sumeran gihandibûn dinyayê. Ew qewm bûn ku şaristanî gihandibûn dinyayê. Ji vê dîroka bi heybet a pênchezar salî bi tenê weke ku bi tenê mîrateyeke muzewarî mabe: Hinek xirbe û bermahiyên dêrên xweser, çendek zenaet û hinek jî asarên mîmarî û hunerê modeyê. Serhatiya wan jî dişibe ya Ermeniyan. Ji xisletên wan ên rastî ne ku xwediyê kapîtalê pêşî ya bi salên 2000'î B.Z. dest pê kiriye, karxaneyên (Kar=karûm, bi maneya kargeha serdema destpêkê ye) pêşî vekirine, xwediyên karwanên pêşî ne. Koloniyên pêşî yê bazirganiyê wan ava kirin. Bazirganên berhemê herî baş ê tevnê bûn. Pêşengên zenaetkariya têlkariyê, zîv û zêrkerên hostekar bûn. Nivîskarê bi hezaran nameyên li ser kevalên tûxle û muhasebeya bazirganiyê bûn. Bi qasî vî aliyê dîrokê yê serê mirovan pê bilind bibe, aliyên wê yê xemgîn dikin, di zikhev de her hebûn.

Gotinek heye ji bo Romyayê dibêjin, “Bi Xiristiyanîyê xisletên xwe yê şerkeriyê ji dest dan û lewma hilweşiya.” Mirov dikare vê gotinê ji bo gelên Xiristiyan ên Rojhilat jî bibêje. Gelo heke van çandên antîk xwe li Xiristiyanîyê negirtibûna, şensê wan ê manê wê bêhtir nebûya? Pirs girîng e, û bi rastiya rojane re têkildar e. Ew gelên pêşî bûn ku bûbûn Xiristiyan. Ew û Erebi jî heman kokê bûn. Wan şaristanî bi Ereban dabûn nasîn. Di derketina holê ya Îslama Erebi de jî amadekarê

rastî ne. Bi qasî mîrateya çandî barhilgirê bazirganiyê jî bûn. Ji Çîn û Hindê heta bi Ewrûpa û nava Efrîkayê bi tenê mal nebirin, gelek nîrxên dewlemend ên çandî birin, nîrxên çandî afirandin. Di navbera çandan de tercûmanî kirin. Ha gelên em behsa wan dikin xwediyê vê mîrateya dîrokî hemûyî ne, yek ji mijarên sereke yê dîrokê ne ku hêja ye mirov li ser çîrok û serhatiya wan bisekine, lêbikole û bibîne ku çawa koka wan hat qelandin. Ji ber ku hem di serê mijaran de, hem jî di serê pîrsgirêkan de cih digirin.

Dibe ku bêşensiya van gelan ew bû, beriya Xiristiyantiyê di Serdema Antîk de hêmanên pêşî kapîtal nas kiribûn di nava xwe de dihawandin. Laneta kapîtalê bi Cihûyan jî gelek êş û azar da kişandin. Qirkirin bi serê wan de hat di encamê de têkiliya wê bi serketina wan a di kapîtalîzmê de heye. Rewşên bi heman rengî, mirov dikare li cem çandên din ên xwedî kapîtal bibîne. Jixwe bi awayekî seferên tevkuji û talanê yê bêrehm ên Împaratoriyeke Aqad, Babîl û Asûran vegera van kapîtalan e. Ango qanûna hinekî pêk tê ev e, ‘neke, bila neyê serê te.’ Ji salên 600’î B.Z. ve, ev çandên antîk ên Mezopotamyayê hegemonya xwe pêşî bi destê Med û Persan, paşê jî bi destê Skender, Helen, Roma û Bîzansiyan ve berdan, lewma weke gelên damezrîner ên Xiristiyantiyê diviyabû bi awayekî bibin xwediyê berxwedanê. Ev çandên weke Suryanî û Keldanî nav guhertin, li dijî Roma, Bîzans, Pers û Sasaniyan bi çanda Xiristiyantiyê bersiv dan. Ev tespîteke girîng e. Ji ber ku têra xwe hêza wan a fîzîkî tinebû, dikarîbûn hebûna xwe bi hêza nerm, anga bi çandeke nû ya dînî dewam bikin. Neçar bûn Xiristiyantiyê biafirînin. Eger bi awayekî din tevbigeriya wê di bin piyên herdu hêzên hegemonîk de bipelîxiya, tine bibûna. Ji lewra zimanê nerm ê Xiristiyantiyê (“Dema li aliyê rastê yê rûyê te dan, serê xwe bizîvirîne bila li aliyê çepê yê rûyê te bidin) ne tercihek e,

neçariyek e. Li ser vî bingeî, ji çanda împaratoriye ya kevin û pûtperestiya wê, li dîne nû ye çand û aştîye ye xizanan vegeriyan, veguherîn. Ev veger û veguherînek ji çanda dîroka zalim ber bi çanda mazlûm ve bû. Di vê çarçoveyê de Xiristiyanî di sêsed salên xwe yên pêşî de li derveyî sîstema koledar tevgera herî ji dil a wijdanî û exlaqî ya mirovatiya kolektîf e. Ji şeweyên pêşî ye herî girîng ê bîrbirina azadiyê ye. Çanda Babîl, Asûr, Grek û Ermenî çandên herî pêşketî ye wê demê ne.

Di rêûresma pêxembertiya Cihû de Quds di statuya navendeke girîng de ye. Ya rastî, piştî Êrfayê duyemîn perestgeha girîng a navend e. Di dema Romayê de kengî tebeqeya jor a dînî serê xwe ji hevkartiyê re tewand weke nûnerê tebeqeya jêr rê li ber Hz. Îsa vebû. Kengî tebeqeya jor a dewlemendên Cihû bi Romayê re bûn yek, hingê alîgirên Îsa ketin rewşa hindikan. Di vê rewşê de komên mayî yên herî bi çand Grekî, Asûrî, Babîlî û Ermenî ji wan gelan bûn ku herî zêde xwedî li Xiristiyanîyê derketin û ew weke tevgera rêxistinî û bîrbirina kolektîf parve kirin. Lewma mirov dikare Xiristiyanîyê weke tevgera piştgiriya di navbera qewm û qebîleyên pêşî, xizan û bindestan de jî binirxîne. Bi awayekî, şeweyê destpêkê ye Enternasyonala Kominîst e.

Helen, Ermenî, Suryanî û Keldanî ji salên 300'î P.Z. ve li dora patrîkan hewiyan û dêrên xwe ava kirin, bi vî awayî dîn bi sazî kirin. Bûn gel û qewmên Xiristiyan. Li gorî dema xwe ev veguherîneke girîng bû. Heta bi derketina holê ya Îslamê jî di vê mijarê de gelekî serketî bûn. Gelekî beriya Ewrûpayê di şaristanî û çanda Rojhilata Navîn de qonaxeke dîrokî pêk anîbûn. Heta bi sedsala 6. erdên Bîzansa Rojava bi temamî kirin Xiristiyan û Tevgera Xaçperestan a dîrokî ya bi lez bi nava Ewrûpayê ve belav bû ji zû ve dabûn destpêkirin. Heta

bi sedsala 10. wê wijdan û aqlê Xiristiyanîyê mohra xwe li tevahiya Ewrûpayê bide. Ewqas bi hêz bûbûn, hema bêje ji aliyê dînî ve (paşvexistina Zerdeştîtiyê) li Rojhilat Împaratoriya Sasanî anîbûn ber hilweşînê. Heta bi nava Hindistan û Çînê ve çûbûn. Di vê de dîndarên Suryanî patrîk bi rola pêşeng radibûn. Xiristiyanî tam wê bibûya dînê dinyayê, Îslamiyet derket holê.

Şervanên pêşî yê Îslamiyetê angî mucahîdên wê yê bi rola kakîlên pêşeng radibûn, ji bawermendên pûtperest ên dînên destpêkê animîzm û totemîzmê quliptîbûn, pêk dihatin. Di vegotinên Hz. Muhammed de diyarên şaristaniyê weke ‘cennetê’ hatibûn teswîrkirin. Ya rastî, çûyîna dînya dîn a di têngîna cennetê de, welatên jîyanxweş angî diyarên şaristaniyê yê mirov di berdêla wan de heta ku can bide jî şer dike, îfade dikir. Paşê gotinên Hz. Muhammed ji aliyê suxteyên wî ve hatin berevajîkirin û weke jîyana axretê ya piştî mirinê hatin şîrovekirin. Ya rast, li vê dinyayê fetihkirina diyarên şaristaniyê yê xwedî xweşjîyana cennetê ne. Mirov van deveran bi çolên Erebiştanê re bide ber hev rewş wê baştir bê fêhmkirin. Lê ji bo van diyarên şaristaniyê şervaniyeke diwar a têde mirin û candayîn hebe, dihat ferz kirin. Mirina li vir weke cenneta li axretê hat şîrovekirin. Eger em dixwazin Îslamiyetê rast fêhm bikin, divê em baş zanibin ku şîroveyên bi vî rengî berevajîkirina gotinê ne. Vê soza hatibû dayîn, gelekî bala mirovê qebîleyê yê çolê û paşvemayî kişand. Çawa ku tê zanîn, hê sedsalek neqediyabû, ev mirov ji Okyanûsa Atlasê heta bi Okyanûsa Mezin (ji Fasê heta bi Çînê) belav bûn. Îslamiyet jî weke dînekî Brahîmî ji heman kokê weke versiyona wî ya sêyemîn derket holê. Lewma xwe weke dînê dawî yê temamker û pêxembertiya wî dide nasîn û îlan dike. Herdu versiyonên din weke ku pêdivî bi wan nemabe destnîşan dike, versiyona sêyemîn jî weke dînê temambûyî û Hz.

Muhammed jî weke pêxemberê dawî îlan dike, li ser vî bingeşê weke şertê dîn û fermana Ellah beyan dike ku divê Îslamiyet weke dînê heq û Hz. Muhammed jî weke pêxemberê dawî bê qebûlîkirin. Di vê rewşê de bivênevê wê bi Cihûtî û Xiristiyanîyê re bikeve nakokiyê û şer bike. Ji yek kokê tî, lê ev nuqta wan a hevpar wê nikarîbûya pêşî lê bigirta ku cudabûnên wan ên bi nakokiyên tebeqeya jor a qewm û qebîleyan re bûn yek (roja me ya îro elîtên kapîtalîst û desthilatdar ên dewleta netewe) veneguherin şer û pevçûnê.

Di vê çarçoveyê de nexasim ji bo civakên Suryanî, Helen û Ermenî yê Îslamiyet li cografya wan zû belav dibû demeke neyênê dest pê dikir. Civakên navbihurî pêşî giraniya xwe ya siyasî ji dest dan. Dewlet û desthilatdariyên palpiştiya wan dikirin hilweşîyan. Hegemonya Îslamîk bi şertê ku serî ranekin ew sax hiştin. Di berdêla vê de jî ew bi baceke giran ‘cizye’yê ve girêdan û vê yekê jî kir ku bikevîna pêvajoyekê, bibin qewm û gelên her biçe neçar û xizan bibin. Lê tecrûbeyên wan ên çandî û ekonomîk tîrê dikirin ku wan di dema desthilatdariyên Îslamî de dîsa dewlemend bike. Desthilatdarî hewcedarî jêhatîbûna wan çandî û ekonomîk bûn. Heman xusûs bi zêdeyî ji bo Cihûyan jî bi vî rengî bû. Li ser vî bingeşê, karîbûn hebûna xwe bigihînin heta serê sedsala 19. ango dema belavbûna hegemonya kapîtalîst a li Rojhilata Navîn.

Ji hêzên hegemonîk ên Ewrûpayê Ingilîstan ji bo xeta ji Misrê heta bi Hindistanê bi awayekî ewle kontrol bike li pey hêmanên bi wê ve girêdayî digeriya. Ji aliyekî ve, ev hêman bi destê sultanên Osmanî (bi polîtîkayên zordestî û şantajê) peyda dikir, ji aliyê din ve jî hewl dida wan bi hêmanên xwecihî bi hêz bike. Ji bo vê polîtîkayê Suryaniyan di serê wan hêmanan de cih digirt û munasib dihatin dîtin. Di kontrola kendav û Iraqê de dikarîbûn bi rola pêşeng rabin. Ji aliyê Bakur jî

Çartiya Rûsyayê li ser Ermeniyen heman lîstik dilîst. Xiristiyantî weke faktorên hundir, bi kapîtalîzma pêşwext û xebatên mîsyoneriyê re bi milliyetgirîya bi hêzbûyî Ermenî ber bi felaketê ve birin, Suryanî û Keldanî jî xistin pêvajoya felaketa mezin ango qirkirinê. Mekanîzma di qirkirina Ermeniyen de bi heman awayî di qirkirina Suryanî û Keldaniyan de jî xebitî. Çawa ku li Bakurê Kurdistanê Alayên Hemîdiye di felaketa Ermeniyen de hatin bikaranîn, li Başûrê Kurdistanê jî -li Botan û Behdînanê hê zûtir- di salên 1840'î de begtiyên Kurd li dijî hêzên Suryanî hatin bikaranîn. Tevkujiyên Suryaniyan pêk hatin. Di encamê de hem Tevgera Kurd a bi pêşengîya Bedirxan Beg ku hatibû provokekirin, hem jî Tevgera Millî ya Suryanî a bi pêşengîya patrîk neçar tesfîye bûn. Bi vê provokasyona pêk anîn, burokrasî û siltantiya Osmanî li Kurdistanê, hegemonya Ingilîz jî li Iraqê xurt bû û rehên xwe berdan. Piştî vê tevkujiyê Suryanî careke din bi ser xwe ve nehatin. Li ser rêya dîaspora û jihevbelavbûnê bi lez çûn.

Îslamparêziya Sunnî hê ji dema Emewiyan ve ji bo gelên Xiristiyen rejîmeke talanê bû. Firsend nedida wan ku weke gelekî bi rûmet û xwedî anor bijîn. Ji aliyê çandî û dewlemendî ve li Rojhilata Navîn tesfîyekirina Xiristiyantiyê îşaret bi demeke xeternak a mirov jê bibizde dikir. Jidestdana van çandan jidestdana dewlemendiyeke mezin a zêhnîyet û maddî bû, paşveketina hunerê bû. Hêza rastî ya ji pêkhatina van qirkirin û tesfîyeyan berpirsiyar modernîteya kapîtalîst e. Hevkarên wê yên misilman di dereceya duyemîn de xwedî rol in. Yên li ser navê gelên xwe têkoşîna hebûn û azadiyê dimeşînin divê baş zanibin ku bi analîzeke rast a dîrokî û civakî, û bi nêrîneke ji awirê modernîteya demokratîk, dikarin mîrateya çandên bermayî biparêzin û azad bikin.

Di çîroka tesfîyekirina Helenên Anatolyayê de jî xetên bi heman rengî hene. Kolonîbûna Îon a bi salên 1000'î B.Z. dest pê kir, salên 600'î B.Z. di serî de li peravên Egeyê ket herêmên hundir û peravê, û bi vî awayî hîmê şaristaniyeke nû danî. Çanda Rojhilat bi awayekî serketî kiribû malê xwe û bi sentezeke nû derketibû ser dika dîrokê. Di warê zanist, felsefe û huner de mohra xwe li demeke bi heybet dabû. Piştî şaristaniya Sumer bûbû duyemîn qonaxa mezin a şaristaniyê. Berevajî yeqînan, ev şaristanî ji ber Atîna û bajarên din ên li giravê pêk nehat; berevajî, şaristaniya li peravên Egeyê, ji Atînayê heta bi Marsîlyayê peravên Bakurê Deryaspî û Deryareş kiribûn kolonî. Bi fetha Skender, ev şaristanî ji peravên Egeyê heta bi Hindistanê çû. Demeke bi navê Serdema Helen (300 B.Z.-250 P.Z.) vebûbû. Roma û Bîzans li ser vê çandê mezin bûbûn. Heman çandê gelek bandor li Sasaniyan jî kiribû. Bi rêya Suryaniyan tercumeyî çanda Rojhilata Navîn hatibû kirin, lewma di dema derketina holê ya Îslamê û meşa wê ya li ser rêya hikmetê (di felsefeyê de) de ji bo mezinbûna wê bi rola yek ji rehên sereke rabû. Bîzans bi xwe, bi awayekî Împaratoriya Grek a Xiristiyan bû. Tevî ku bi Îslamiyetê re ket pêvajoya paşveçûnê jî heta bi fetha Stenbolê Helenan hêza xwe ya siyasî dewam dikir. Bi fetha Stenbolê re serweriya xwe ya siyasî ji dest dan. Lê mîna Ermeniyan ji pêkanîn û pêşdebirina hêza xwe ya ekonomîk û çandî paşve neman. Di pêkhatina Împaratoriya Osmanî, deryagerî, bazirganî û zenaetkariyê de cihekî girîng girtin. Wan ev rewşa xwe heta bi avabûna dewleta netewe ya Yewnan (1829) dewam kir.

Piştî vê demê dîrok ji bo wan jî êdî bi êş û elem bû. Di serê sedsala 20. de her ku diçû xwîn ji wan dikişiya. Piştî Şerê Balkanan û Şerê Cîhanê yê Yekemîn rewşa wan zehmettir bû. Hevgirtina Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê bi sermayedarên Cihû re tevî wan li dijî hemû gelên

Xiristiyan bû. Ji ber ku di şer de alîgiriya Ingilîzan kiribûn berdêla wê giran dan. Di serî de Stenbol, neçar hatin hiştin ku ji gelek bajar û gundan veqetin. Polîtîkayên mîna yên li dijî Ermenî û Suryaniyan hatin meşandin, li dijî wan jî hatin pêkanîn. Piştî Şerê Rizgariya Neteweyî bi rêya mubadeleyê neçar hatin hiştin ku welatê xwe yê sêhezarsalî biterikînin. Berjewendiyê demê û sûkê ya Ingilîzan, kir ku yek ji şaristanî û çanda herî girîng a dîrokê bê tesfîyekirin. Yê mayî jî bi terora Faşîzma Spî ya Tirk hema bêje bi temamî ji Anatolyayê hatin derxistin. Hebûna wan bi kêmanî bi qasî trajediya Ermenî û Suryaniyan bi rewşê giran bi encam bûbû. Aqûbeta gelên li peravên Deryarêş jî bi heman awayî bû, heman trajedî parve kirin. Bi herhalî wan jî ango Pontûsan li vê deverê şaristaniyê bi hezarsalan bi pêş xistibûn û afirandibûn.

Weke gelekî Xiristiyan li Bakur-Rojhilatê Anatolyayê, Gurciyan li peravên Rojhilatê Deryarêş jî mêj ve (ji dema Hîtîtiyan ve têne naskirin) şaristaniyek pêk anîne. Di dema Xiristiyantîyê de şaristaniya wan bêhtir bi pêş ketibû. Ew jî bûn hevparê çarenûsê mîna ya Ermeniyan. Beşekî mezin ji dayikniştîmana xwe di belavbûna Îslamiyan de ji dest dan û di deverêke piçûk de asê man. Di vê de para polîtîkayên Çartîya Rûsyayê jî heye. Gelê Gurcî yê pirr zor û zehmetî kişandin hê jî xwe ji birînen di derûniya wî de vebûne rizgar nekiriye.

Çawa ku me berê jî behs kiribû, Cihûtiya Anatolyayê ji dema Selçûq Beg (Dewleta Cihû ya Hazara, salên 900'î P.Z.) bi tebeqeya jor a qebîleyên Tirk re hevgerî bûn. Ev yekîtiya xwe bi awayên cuda li Qafqasya, Qirim, Rojhilatê Ewrûpayê û Anatolyayê jî dewam kirin. Piştî ku ji Spanyayê hatin derxistin Anatolya ji bo wan bûbû stargeheke ewle. Di malîya împaratoriye de cihekî wan ê girîng hebû ku nedihat tijîkirin û ev xisleta wan di vê yekê de bi roleke girîng rabû.

Li dijî gelên Xiristiyan, têkiliyên wan bi burokrasî û siltantiya Osmanî re xurt bûbûn. Di salên 1550-1600'î de li qesra Osmanî bi giranî kontrol kiribûn destê xwe. Di dawiya sedsala 19. de û di çaryeka pêşî ya sedsala 20. de hêza rastî ya veşartî ya Împaratoriye bûn. Di Meşrûtiyeta Duyemîn, Darbeya 1'ê Çileyê 1913'an, Şerê Cihanê yê Yekemîn û Şerê Rizgariya Neteweyî de bi rola pêşengiya stratejîk a bi awayekî veşartî ya bi maskeya Tirkparêziyê bi awayekî serketî rabûne. Avaker û mûcîdê rastî yê neteweperestî angî faşîzma spî ya Tirk bûn. Ji ekonomiyê heta bi çandê, ji eskeriyê heta bi polîtîkaya derve di tevahiya pêşketinê sazîbûnê de hem di warê zêhnî de û hem jî di warê avabûnê de pêşengî kirine. Herçiqasî di navbera wan û bûrjûwaziya Misilmanên Tirk ên Anatolyayê de hinek nakokî çêbibin jî ev rola wan hê jî dewam dike. Li gorî tehlîla dawî; Komara Tirk li dijî gelên Xiristiyan bi hevîgirtina di navbera sermayeya Cihû û bûrjûwaziya Tirk a burokratik de hatiye avakirin û heta roja me ya îro vê xisleta xwe dewam dike. Herçiqasî piştî avabûna Îsraîlê sermayeya Cihû xwe hinekî vekişandibe jî ev rastî dewam dike. Eger em ji dema Selçûqîyan ve rola çanda Cihû li ser yekdestdariyên desthilatdarî, ekonomî û îdeolojiyên li Anatolyayê nehesibînin, em ne dikarin tesfîyekirina gelên Xiristiyan, ne jî pêşketina elîtên Tirk ên îdeolojîk, ekonomîk û desthilatdar analîz bikin. Jixwe em heta vê hevîgirtinê ji hev dernexin, em qet nikarin tenkîl, tedfîb, asîmîlasyon û qirkirina Kurdan a ji salên 1925'an ve li dijî Kurdan li ser kar e, fêhm bikin.

Ev analîzên ez weke pêşnûme bi espriya parêznameyê pêşkêş dikim, bi armanca eşkerekirina rûyê rastî yê dîroka hezar salên dawî yê Anatolyayê ye. Di vê mijarê de ji aliyê serwextbûna li dîrokê kirêtî û serkoriyeke mezin heye. Em heta ji vê kirêtî û serkoriyê nebihurin, em ê nikaribin mîrateya çanda gelan nexasim gelên di rewşa trajîk de

rast fêhm bikin û herweha em ê nikaribin rojane rast pêk bînin, bigihînin paşerojê, azad bikin, bi xuşk û biratî bijîn.

7- Di Çanda Rojhilata Navîn De Jihevdûrketina Desthilatdarî û Civakê

Li Rojhilata Navîn jihevdûrketina desthilatdarî û civakê û xurtbûna mêtîngeriyê li ser gelên Misilman ji wan pîrsgirêkên herî bingeîn ên sosyolojîk in ku divê bêne ravekirin. Pirtûkên dîrok û sosyolojiya fermî weke tinebin nêzî van mijaran dibin. Dîroka şaristaniyê bi awayekî bi dûrketin û jihevcihêbûna civak û desthilatdariyê dest pê dike. Desthilatdarî û yekdestdariyên sermayeyê yên pêre çêdibin, çiqasî ji civakê dûr bikevin, ewqasî weke hêzeke cihêwaz nîrxên zêde yên civakê desteser dikin. Tevî ku nîrxandina Marksîzmê ya li ser nakokiya çînî û mêtinkariya wê di vî warî de xwedî rastiyeke bi sînor be jî zordestî û mêtinkarî li ser xeta têkiliyên di navbera civakê û desthilatdarî-sermayeyê de pêk tên. Di çanda Rojhilata Navîn de diyardeyên di vî warî de pêk tên balkêş in. Ji ber ku hegemonya şaristaniya navendî ya ji pênchezar salî zêdetir divê mirov dîroka şerekî rastî yê civak û desthilatdariyê di nava çanda civaka Rojhilata Navîn de bişopîne. Di vê çarçoveyê de mirov dikare dewletê bi xwe weke rewşa çarçovekirî ya bi nakok û bi şer a civak û desthilatdariyê, weke rewşa aşti yan jî agirbesta demî ya bi hin pîvanên bingeîn ve girêdayî û rewakirî bide naskirin. Dewlet weke rewşa agirbesta demî, rewşa dewleta fîlî ye ku hê normên wê pêk nehatine û rewa nebûye. Dewlet weke rewşa aştiyê jî rastiya dewletê ya normên wê pêk hatine û rewa bûye îfade dike ango civak û desthilatdarî gihiştine hevpeymanekê. Mirov dikare ji hevpeymanê di navbera dîn û desthilatdariyê re jî dewlet bibêje. Ya rastî, civakên bi hêzên şaristaniyê yên mezin dibin dikevin nakokiyê û berjewendiyên wan ji

hev cihê dibin weke dînên yekxwedayî li ser bingehe dewletê li rêya lihevkerinê digerin. Dema ku bi hêzên şaristaniyê re li hev nekin dîn serî radikin. Lê eger li hev bikin, wê wextê dewleta rewşa pêk tê. Dîroka Xiristiyanî û ya Îslamê bi mînakên bi vî rengî tijî ne. Nakokiya beşên heman dînê jî rastiya mezhebbûnê îfade dike. Mezheba bi desthilatdariyê re li hev bike dibe dewlet, beşê pêre li hev neke weke muxalif têkoşîna xwe eşkere yan jî bi dizî dewam dike û bi vî awayî hewl dide rastiya xwe ya civakî bêdesthilatdarî û bêdewlet pêk bîne.

Me di sernavên berê yê mîjarê de hewl dabû, serhatî û nakokiyên gelên Xiristiyan bi hêzên împaratoriye û desthilatdariyên Îslamî re binirxînin. Li Rojhilata Navîn têkiliya civak û desthilatdariyên din ên jî heman dînê, hewcedariyê bi bêhtir ravekirinê didin hiskirin.

a- Îslama Ereb, şaxên wê yê gihiştine Efrîkayê jî di navê de, di navbera hêzên desthilatdarî-dewletê û hêzên gel ên civakî de şer û nakokiyên gelekî ciddî tevahiya dîrokê pêk anîne. Hz. Muhammed hê sax bû vî şerî dest pê kir. Dîne Îslamê (bi awayekî bernamêya îdeolojîk û siyasî), weke berhemekî têkoşîna di navbera qebîleya Haşimî ya bêhtir xizan a Hz. Muhammed bi xwe jî mensûbê wê ye û şefên qebîleyên din ên jî tebeqeya jor ên bêhtir dewlemend û jî heman etnîseyê de derket holê. Piştî wêfata wî nakokî diwartir bû. Ji ber vê nakokiyê jî çar xelîfeyên pêşî sisê Emer, Osman û Elî hatin kuştin. Muawiye weke nûnerê tebeqeya jor di vê pêvajoyê de karîbû meyla xwe bi dewleteke xanedaniyê ango Dewleta Emewî bi encam bike. Yê mayî weke hêzeke civakî alîgirên Ehlîbeytê ango alîgirên Malbata Hz. Muhammed û hêzên civakî yê radîkal ên bêhtir xizan Xaricî man. Ev dabeşbûna pêşî û ciddî ya civak, çîn û dewletê ye. Bi pêvajoyê re dabeşbûna em behsa wê dikin her ku çû mezin bû û heta roja me ya îro dewam kir.

Îslama desthilatdariyê xwe bi bêhejmar dewletên piçûk û împaratoriyan xurt kir, bi pîvan û rewa kir, ev jî bi navê şerîeta Îslamê û bi rêya mezhebê Sunnî kir, mezhebên Îslamî yên dijberê desthilatdariyê jî hewl dan hebûna xwe weke Xaricî û alîgirên Ehlîbeytê pêk bînin. Xaricî weke beşê herî xizan ê civakê her ku diçe dibin Bedewî. Ev jî tê wê maneyê ku bêhtir dibin kedkarên gundan û hêmanên proleter ên bajaran. Li cem Ereban proleterbûyîn xwe bi Bedewîbûnê berbiçav dike û heta roja me ya îro dewam dike. Bedewiyên feodalîteya serdema navîn, dibin fellah û karkerên kapîtalîzma roja me ya îro û bi vî awayî dîrokeke hevpar in. Alîgirên Ehlîbeytê bi awayekî tebeqeya navîn a Ereban temsîl dikin. Beşê wê yê bêhtir xizan weke komên radîkal ên Şîa û Elewiyan dijbertiya xwe ya dewlet û desthilatdariyê dewam dike û beşê wan ê jor jî di nava pêkhatina gelek dewletan de hebûna xwe dewam dike. Ji Fasê heta Hindistanê, nexasim heta bi Libnan, Sûrî, Iraq û Îrana îro bi awayekî zêde li tevahiya cografya misilman weke hêzeke civakî û desthilatdarî, bi van xisletên xwe hebûna xwe dewam dikin. Îslama desthilatdariyê ya ji rêûresmê jî ji serî ve hewl da bi norma dewletê (şerîet) û rewabûnê (mezhebbûna Sunnî) hebûna xwe heta roja me ya îro dewam bike. Hêzên dewlet û civaka Ereba hem di dîrokê de, hem jî di roja me ya îro de gelek parçe ne, û bi hev re di nava şer de ne. Di bingehê vê de, rastiya kûr û berfireh a jihevduketina civak û desthilatdariyê heye. Jixwe perdeya hevpar Îslamiyet jî nikare vê rastiye binixumîne û bîtepîsîne.

b- Jihevduketina civak û desthilatdariya Îslamî ya li Îranê û jê wêdetir li Afganîstan, Pakîstan û Başûr-Rojhilatê Asyayê bi heman awayî li ser sê xetan pêk hatiye. Ji bo şaş neyê fêhmkirin, ez bi girîngî tînim ziman ku wexta ez xet dibêjim, ez behsa xeteke rast a li ser bûyer

diqewimin nakim, ez bi awayekî çerxwarî behsa pêkhatina bûyeran li ser xetekê dikim. Yek ji devera ku Îslam lê bi kok şikil û şêwe girt Îran e. Mirov divê şaxên ji wê çûne jî li vê zêde bike û wisa fêhm bike. Îslama li Îranê şikilgirtî Îslama veguherî ye. Herçiqasî bi xetên giştî weke Şîa were binavkirin jî bêhtir xwedî perspektîf û şîroveyeke berfireh e. Bi xwe Îslama Ehlîbeytê ya çîna navîn e. Bawer dikin ku divê îmameî timî ya Ehlîbeytê be, û dixwazin ev weke heqekî bê fêhmkirin. Di dema fetihkirina Îranê de kirinên zalimane yên bêhtir rêuressma Sunnî û Emewîyan pêk anîn, ev meyla han xurt kir. Heman Emewî timî weke yên li Kerbelayê nûnerê neqane yê Ehlîbeytê Îmam Husên û heftêûdu hevrêyên wî kuştine têne bibîranîn. Ji ber şêwazê wê yê pêşketina împaratoriye û çanda wê ya dewlemend, li gorî xwezaya Îranê ye ku Îslamê ji rêuressma civak û desthilatdariya Erebus cuda bi şikil û bi gewde bike. Li vir a girîng nêzîkatiya bi nakok û bi şer a beşên jor û jêr ên çîna navîn di warê civak û desthilatdariyê de ye. Beşê jor ji ber finasên desthilatdariyê yên ji împaratoriye mîrate mayî xwest Îslamê bi lez ber bi dewletbûnê ve bibe û bi vî rengî wê pêk bîne. Beşê jêr jî baş serwext bû ka tevahiya dîrokê çawa ji desthilatdaran timî êş û azar kişandine, lewma hewl da Îslamê bi awayekî civaka sivîl û bi aliyê wê yê dijberê desthilatdariyê pêk bîne. Mirov dikare vê rastiye di dîroka Îrana Îslamî de timî bişopîne, bibîne. Jixwe li pişt perdeya dîrokî di vî warî de nakokiyeke bi vî rengî ya civak û desthilatdariyê ya ji rêuressma Zerdeştî ji nakokiya Med-Pers heta roja îro her hebû. Di bingeheê vê de jî dabeşbûna hiyerarşik a civaka qebîleyê heye.

Îran bi tenê xwediyê rêuressma etnîk a Pers nîne; li heman cografyayê gelek rêuressmên etnîk hene. Dabeşbûna civakî xisletên etnîk û dînî di zikhev de bi pêş xistine. Em Îranê weke civak û

desthilatdariya jor, nikarin bi tenê bi xisletên dînî û etnîk ên têde xwedî giranî ne bidin naskirin. Eger mirov wê weke şeweyekî xweser ê têde xisletên dînî û etnîk di zikhev de bi hev keliyane bide naskirin, mirov ê karibe zêdetir jê hîn bibe. Herçiqasî carcaran herdu alî jî derketibin pêş, mirov tevahiya dîrokê di navbera wan de dabeşbûneke pîrr radîkal nabîne. Mînak, ne mîna Ereban bûne civakeke qewm a klasîk, ne jî mîna Cihûyan bûne civakeke dînî. Bi awayekî xweber, mîna ku pêdivî dîtiye weke modeleke sêyemîn pêk bê. Hebûna hejmareke zêde ya etnîsîte û baweriyên dînî di vê de bi roleke girîng rabûne. Bandora dused salên dawî ya modernîteya kapîtalîst li ser bingehê vê rastiye pêşwazî kiriye. Ne xwedî ezmûneke dewleta netewe û milliyetgiriyeke bi cureyê li welatên Ewrûpayê ye, ne jî dewletdariyeke netewe ya mîna li welatên Erebbî pêk aniye. Xisletên xwe yên dîrokî parastine, li beramberî herdu modelan jî meşandina modela xwe nehatiye xwarê. Şahiya Îranê nikarîbû li ser piyan bimîne û di binê vê yekê de ev rastî heye. Lê hebûna xwe bi vî şewazî li dijî modernîteya kapîtalîst û kapîtalîzma global zêde nikare devam bike. Yan wê bi kok bibe xwediyê veguherînekê (ji aliyê dewlet û desthilatdariyê ve ev yek gelekî zor e; bixwaze bibe dewleteke netewe ya lîberal ev ê bibe sedema hilweşîna wê); yan jî wê parçe bibe û tebeqeya jêr ê li ser bingehê nîrxên demokratîk ên sîvîl ên rêûresma Îslamî û nîrxên modernîteya demokratîk ên rojane bike milkê xwe, di rizgarbûna ji kaosa Rojhilata Navîn de bibe yek ji hêzên avaker ên pêşî yên modernîteya demokratîk û bi awayekî hêjayî rabîhûriya xwe careke din di dîrokê de cihê xwe bigire.

c- Tirk weke gel bi koka xwe ji koma ziman a Ûral-Altay tên. Beriya qederê heft hezar salan pêşî li keviyên Sibîrya Başûr û paşê ji wir jî hinekî din bi aliyê Başûr ve çûne û li wir yek ji komên sereke

yên çandî ne ku veguherîne civakên qebîleyan. Çawa ku ji bo her çandê dibe, Proto Tirk jî bi pêşketina şaristaniyê li ser dika dîrokê berbiçav dibin û xuya dikin. Nexasim Çîniyên ji heman komên çandî zû dibin xwedî şaristanî (salên 1500'î B.Z.) û ev yek bandorê li ezbetên Tirkan jî dike û dihêle Tirk zû li ser dika dîrokê xuya bikin. Em dibînin ku di sedsala 3. B.Z. de begtiyên xwecihî ava dikin. Çiqasî dibin desthilatdar ewqasî di nava Çînê de dihelin. Hebûna xwe ya etnîk bi tenê dikarin weke qebîle biparêzin. Kengî nikarin serî bi Çînê re derxin ber bi rojava ve belav dibin. Hişkesalî, zêdebûna şêniyan, zor û zehmetiyên Çola Asya Navîn jî di vê belavbûnê de sedemên girîng in. Di sedsalên beriya mîladê de têkiliyên wan ên bi şaristaniya Îranê re hene. Di ser Hindistanê re têkiliyên bi heman rengî hene. Piştî mîladê di sedsala 3. de koçberî bi Rojava ve zêde dibe. Bi du rêyên sereke diçin bakur û başûrê Derya Hezarê. Di salên 450'î P.Z. de ji aliyê bakur ve xwe dispêrin sînorên Împaratoriya Romaya Rojava û ewqas bi hêz bûne ku dikarin erdên wê dagir bikin. Ji navend Macaristanê dikarin êrîşan bibin hundirê Îtalya û Franseyê. Lê nikarin xwe bikin desthilatdarî û dewleteke sazîbûyî ya mayînde. Di heman wextî de zorê didin sînorên Îranê jî. Herweha di salên 550'î P.Z. de cara pêşî dewleteke bi kok etnîk bi navê Goktirkan pêk tînin. Piştî van Tirkên Uygur (salên 740'î P.Z.) ên dîne Manî bi awayekî fermî qebûl dikin tîne. Di sedsalên 8. û 9. de weke eskerên bi peran şer dikin di Împaratoriya Abbasî û Bîzansî de bi roleke girîng radibin. Bi awayekî girseyî cara pêşî Îslamê di sedsala 10. de qebûl dikin. Qerexanî dibin yekemîn Begtiya Tirk a Misilman.

Di sedsalên 9. û 10. de li bakur û rojhilatê Hezarê dewleteke Tirk a Cihû xuya dike. Ezbetên Tirk ên pêşî daketin nava Îranê û bûn misilman Tirkên Oxiz in, û weke Xanedaniya Selçûqî tîne naskirin.

Selçûq Beg di nava Dewleta Hezarê ya Cihû de xwedî payeya efseriyê bû û tevî qebîleya xwe cara pêşî li Tirkmenistana îro di navbera çemên Seyhûn û Ceyhûnê de xwe li avakirina begtiyekê radikişîne. Şerên dijwar diqewimin. Weke tebeqeya jor a qebîleyê di warê desthilatdariyê de dibin xwedî ezmûn û tecrûbe. Derdikevin seferên ji bo xenîmetê. Pirr zû bîr dibin ku ji bo serketî bibin û gelek xenîmetî bi dest bixin divê bibin misilman. Jixwe hê di sedsala 9. de li qesrên Abbasiyan komeke wan a eskerên bi peran şer dikin pêk tê. Ji bo xwe bajarê Samarayê ava dikin. Yekîneyên wan ên ji ezbetên Selçûqiyan êrişan dibin heta nava Bîzansê û xenîmetan kom dikin. Li hemberî xwe Tirkên Xiristiyan dibînin. Di sedsala 11. de tev bi hev re dibin misilman. Selçûq Beg di sala 1008'ê de dimire. Lawên wî yên dikevin şûnê navê wan Mîkaîl, Mûsa, Yûnis û Arslan e. Ev jî nîşan dide ku gelekî ketiye bin bandora Cihûtiyê. Di vê demê de nakokî û jihevdûrketina di navbera beşê jêr ê xizan û beşê jor ê dewlemend ê qebîleyan de zêde dibe. Qebîleyên pêşî ji elîta desthilatdariyê qut dibin ji salên 1018'an pêve bi nava Îranê ve diçin. Li wir, li dijî şefên qebîleyên xwe ji rayedarên dewletê bergiriyê dixwazin. Di dîrokê de cara pêşî gelê Tirkmen (li cem Ereban Bedewî, li cem Kurdan Kurmanc) weke qebîle li ber begên xwe radibin û dixwazin serbixwe bimînin.

Ev jihevdûrketin û cihêbûna cara pêşî bi awayekî ciddî li cem civakên qebîleyên Tirk tê dîtin wê tesîreke mayînde di dîrokê de bike. Ev jihevdûrketina li ser bingehê civak û desthilatdariyê bi xwe re têkoşîneke dijwar tîne. Diyardeya Tirk ji vê demê û pêve (Dîroka Tirk-Îslam) wê weke du milên bi hev re gelekî nakok û di nava şer de devam bike. Tebeqeya jor a qebîleyan ku xwe li dora amûra desthilatdariyê bi rêxistin kiriye, jiyana bi vî rengî wê bike

pirsgirêkeke manûnemanê. Jiyana li ser bingehê desthilatdariyê hê di dema Dewleta Tirk a Cihû ya Hezarê de pêk hatibû û her ku çû xwe bi hêz kir û heta roja me ya îro hat. Ji bo van komên elît jiyaneke bêdewlet û bêdesthilatdarî weke mirinê hatiye hesibandin. Di asteke dînî de dewletbûn hatiye pîrozkirin. Dewlet weke dêûbav hatiye dîtin. Ellah weke cisim û dewlet jî weke siya wî hatiye qebûlkirin. Lewma têgîna Zîllah angî siya xwedê hatiye bikaranîn. Gotinên Xwedê, Ellah ku têgînên semawî û uxrewî ne, herî zêde di diyardeya dewletê de berbiçav bûne. Di vê çarçoveyê de Begên Selçûqîyan hem li hundir, hem jî li derve bûn şervanên yeman ên dewlet û desthilatdariyê. Wer li wan hat ku ji bilî vê bi ti karekî din re mijûl nebûn. Di nava gelek dewlet û xanedananên weke Abbasî, Xeznewî, Samanogullari, Atabegî û Tolunogullari de yan bûn hêza eskerî ya bingehîn an jî bi xwe dewlet ava kirin. Di salên 1055'an de Împaratoriya Selçûqî ava kirin. Piştî Şerê Melazgîrê yê di sala 1071'ê de li her devera Anatolyayê begtî ava kirin. Şerên di navbera begtiyan bi xwe de heta bi avabûna Împaratoriya Osmanî dewam kirin. Bi Împaratoriya Osmanî di asta herî jor de bi desthilatdariyê tamijîn. Di tevahiya van desthilatdarî û dewletan de şerîeta Îslamê (normên huqûqê) pîvana wan a bingehîn bû û mezhebê Sunnî yê Îslamê jî ji bo rewabûnê amûrê wan ê bingehîn bû.

Li cem elîta desthilatdar a Tirk, bi giştî dîn, bi taybetî jî dînê Îslamê bi temamî weke amûrekî desthilatdariyê maneya xwe heye. Ji bilî desthilatdariyê dîn kêmanî mane û nîrxê xwe heye. Mîrov metafîzîka Tirk a desthilatdariyê baş nizanibe, wê nikaribe analîzeke rast a dewlet û civakê bike. Analîzên hatine kirin jî di wan de kêmasiyên mezin û gelek şaşî hene. Elîta Tirk a desthilatdar hê di pêvajoya begtiya pêşî de, heta di hiyerarşiya jor a qebîleyê de fîgur û têgînên Şamanîstî

fetîşîze kirine. Alperestiya îro û sembolperestiya bi heman rengî çavkaniya xwe ev e. Fetîşîzma totem a qebîleyê jî gelekî tesîr kiriye. Hespperestiya wan jî bi vê yekê ve têkildar e. Di desthilatdariya begtiyê de hesp, pîrek û sîleh, ev hersê namûs in, nîrxên pîroz in, jiyan bi xwe ne. Jiyan desthilatdariyê hesp, pîrek û sîleh bi xwe ye. Di şaneya kok a desthilatdariyê de ev hersê gen hatine danîn û ew kirine xisletên bingehîn ên genetîk. Di navbera Ellahê Îslamê û desthilatdariyê de têkiliya herî xurt hatiye danîn, bi awayek sergirtî xweda û desthilatdarî kirine weke hev, ango herî zêde desthilatdarî û dewlet pîroz kirine. Bêguman di binê vê pîrozkirinê de ajo û xerîzeyaya destdanîna ser xenîmetê heye. Jixwe armanca fethê ew e, her tiştê heqê xwe bibîne dikare desteser bike.

Di çanda Rojhilata Navîn de elîta Tirk a desthilatdariyê têngînên bi vî rengî yên desthilatdariyê mezin kirine û di vî warî de bûn pêşeng, lê ne ew bi tenê, ji bilî wan jî yê bi vî karî rabûne hene. Ji serdema navîn heta roja me ya îro hêzên ji tevahiya elîtên desthilatdariyê re pêşengî kirine hema bêje di nava hev de heliyane. Ev Tirkîtiya navê wê Tirk e, di serî de Tirkmen, mêtinkarî û zordestî li Tirkê civakî kiriye, rê li ber têngiştina ‘Etrak-î Bî Îdrak’ (Tirkê cahil ê bêfêhm) vekiriye. Dîsa ev Tirkîtiya ye ku herî zêde bi awayekî zalimane û mêtinkarî nêzî Tirkîtiya civakî bûye. Ji lewra Tirkîtiya desthilatdariyê, zordestî, mêtinkarî, mêtîngerî û qirkirina li ser ti civak an jî gelî nekiriye li ser Tirkmenan kiriye. Di vî warî de gelek rê û rêbaz hatine ceribandin. Heta bi mirinê eskertiye li ser wan ferz dike, bi awayekî cuda bacê ji wan distîne, nezan dihêle, li hemberî nerazîbûneke wan a piçûk hewl dide wan qir bike, timûtim wan talan dike, wan nefî û mişext dike, daxwaza wan a demokratîk a herî piçûk ditepisîne, dema mêtinkariya hundir qîma wî neke di statuya kole de wan dişîne diyarên xerîbiyê û kurtûkurmancî

pîvana ‘hestî yê min, goşt ji te re’ pêk tîne û heta dawiyê wan bi kar tîne, roja me ya îro keviyên bajaran bi wan tijî kirine, ji bo kara yekdestdaran pirraniya wan a ji nîvî zêdetir bêkar dihêle, dewletdariya netewe mezin dike û çanda civakî tine dihesibîne. Ev hin ji rêbazên wan in ku me rêz kirin. Li ser vî bingeşê, Tirkîtiya kategoriya duyemîn an jî Tirkmentî diyardeyeke cuda ya civakî ye.

Tirkmentiyê angî Tirkên Misilman ên li derveyî desthilatdariyê, bi awayekî bingeşê dîrketina xwe ya ji desthilatdariyê hê dema Selçûq Beg sax bû, nîşan dabûn. Êlên pêşî û xizan ên Tirkmenan di sala 1005’an de ji ber zilma beg xwe avêtin bextê Xeznewiyan. Paşê çûn deverên cûrbicûr ên Îranê, nexasim çûn Bakur-Rojavayê wê angî xwe vekişandin Azerbegcana îro û bi vê hewl dan bergiriya xwe bikin. Ji gelek milan ve daketine erdên Iraq û Sûriya îro û hewl dane li van deveran bihewin. Di van sedsalên pêşî de timî ji nava wan êl û eşîr veqetiyane. Di ser rêya Bakurê Hezarê re jî koçberiyên bi heman rengî pêk hatine. Siltan û begên Selçûqiyan ji bo ji zexta Tirkmenan rizgar bibin, ew timî mişextî Qefqasya, Erebiistan, Kurdistan û Anatolyayê kirine. Rêzeçiyayên Deryareş, Deryaspî û deştên Anatolya Navîn bi Tirkmenan tijî bûn. Şert û mercên dijwar ên jiyanê, zordestî û mêtinkariyê timî Tirkmen ber bi isyanê ve dahf dane. Siltan Sincar di qefesekê de bi xwe re birine, bûne Elewî û bi vî awayî ji desthilatdariya Sunnî qut bûne, gelek terîqet ava kirine û bi vî awayî civaka sivîl xurt kirine û di vê rê de serî rakirine. (Ji Ehmed Yesevî heta bi Mewlana, Ji Baba Îshaq heta bi Şêx Bedreddîn, ji Pîr Siltan Ebdal heta bi Şah Îsmâîl, ji serîrakirina Celaliyan heta bi serîrakirina esnafan) Mirov van mînakên hemûyan dikare di vê mijarê de numûne nîşan bide. Çanda xwe ya berxwedanê di vegotinên Pîr Siltan Ebdal, Qereceoglan, Korogî û Dadalogî de bi şêweyekî destanwarî nîşan dane. Li dijî

zimanê sosret ê desthilatdariyê ji têkelkirina Farisî û Erebi çêkiribû, Tirkmenan zimanê xwerû yê Tirkî hilgirtin û xwedî lê derketin. Bi dostî nêzî gelên Rojhilata Navîn bûn û bi dilê xwe di nava wan de man û ji vê fikar nekirin.

Weke çanda civakî, divê mirov hem ji aliyê maddî hem jî ji aliyê manewî ve bi awayekî berfireh li Tirkmentiyê bikole. Avakirina dîroka civakî ya wan bi xwe hewce ye. Di dema modernîteya kapîtalîst de bêhtir bi şert û mercên zehmet dor li hebûna Tirkmenan hat girtin. Derfet û îمكانên civaka koçerî û jiyana niştecihî kêr bûn. Mîna eskerên azîb ên li qadên herî bi tehlûke tene wezîfedarkirin, lê mîna ev jî ne bes be, bi bêkarî, koçberbûna derve û bi jiyana fena kulmozan li keviyên bajaran di şert û mercên dijwar ên roja me ya îro de hewl didin hebûna xwe dewam bikin. Tirkmentiya dîrokî ya bi qasî neteweyekî maneyeke xwe heye, di nava çerxên zordestî û mêtinkariya dewleta netewe û yekdestdariyên kapîtalîst de, di nava lep û pencên partiyên dîndar û faşîst ên dewletê de bi qedînê re rûbirû ye. Yek ji sedemên girîng ê vê yekê ew e, nikarîbûye tevgera xwe ya demokratîk pêk bîne. Tevgerên dîndar û faşîst ên hedefa wan desthilatdarî û dewlet vê valatîyê tijî dikin, xisletên erênî yên Tirkmentiyê berevajî dikin û bi vî awayî xiyaneta herî mezin pêre dikin û herweha derba kuştinê li çanda dîrokî-civakî ya Tirkmen didin a ku nirxekî mezin îfade dike. Bi giştî li Asya Navîn û Qefqasyayê, bi taybetî li Anatolyayê Tirkê Tirkmen ê dîrokî civakî ji Tirkîtiya di nava çerxên desthilatdarî û dewletê de weke milliyetgir, dîndar, desthilatparêz û cinsiyetparêz çêbûye, pêkhatin û diyardeyeke pirr cuda ye. Ya ji vê jî girîngtir ew e, divê mirov Tirkmenan ji wan pêkhatinên di mişara modernîteya kapîtalîst de ji aliyê hêmanên ne Tirk ve weke dewletparêzên netewe, komploger-faşîst ên bi rengên spî-reş-kesk ve li hev hatine çêkirin cihê

bike, li ser bingehê neteweya demokratîk, welatê demokratîk û komara demokratîk veguherîne hêmanên modernîteya demokratîk. Ji bo vê jî divê mirov rêxistiniya siyaseta demokratîk, civakparêziya sîvîl û xweseriyê bike bingeh, vê bi çanda Tirk-Tirkmen a rêûresmê re sentez bike û bi vî awayî çandeke hemdem bi pêş bixe. Pîrsgirêka bingehîn a Tevgera Demokratîk a Tirkiyê ew e, pêwîst e ku vê çandê ji tevahiya aliyên wê yên civakî û dîrokî rast bide naskirin, lêbikole û xwedî lê derkeve, ji bo vê jî divê wê perwerde û bi rêxistin bike, bixe nava çalakîyê û bi vî awayî bi sîstema modernîteya demokratîk re bike yek.

Li Anatolya û Mezopotamyayê ji bilî Tirkmenan rastiya çand û gelên din ên bi çanda Îslamî radibûn heye. Hindikayiya Erebb a li Başûrê Torosan ji dema fetha Îslamî maye. Ji ber ku ji îmtiyaza desthilatdariyê mehrûm bûye, her ku çûye bûye çandeke xizan. Tebeqeya wê ya jor di nava elîta Tirk de heliyaye. Çanda beşê Erebb ê xizan jî bi bandora asîmîlasyonê paşvemaye û her diçe nayê bikaranîn. Tevî ku di nava Kurdan de ne, hebûna xwe parastine. Di şert û mercên kapîtalîzmê de her ku diçe zehmet dibe hebûna xwe dewam bikin.

Komên Arnawit û Boşnak ên bi koka xwe Balkanî ne, çandeke girêdayî desthilatdariyê temsîl dikin. Zêde jê dûr neketine. Di nava burokrasiyê de hewl didin hebûna xwe dewam bikin. Gelekî bi îdeolojiya fermî ve girêdayî ne. Ji bo berjewendiyên xwe gelekî xwedî li milliyetgiriya Tirk derdikevin. Beşên xizan ên ku ji aliyê hejmarê ve kêmtir in, bûne proleter û em dibînin di nava tevgerên kedê de cih digirin. Li gorî îdeolojiya desthilatdariya fermî, di mijara girêdana etnîk de zêde li ser a xwe namînin.

Yên bi koka xwe Qefqasî komên hê bêhtir xwedî giranî pêk tînin. Ji çanda wan e ku bi desthilatdariyê re di nava tîkiliyên nêz de bin û

di nava elîta desthilatdariyê de cih bigirin. Tevî ku bêriya dayikniştimana xwe dikin jî heta dema nêz jî vegeer xeyalek bû. Piştî jihevdeketina Yekîtiya Sovyetê careke din bi dayikniştimana xwe re têkilî danîn. Yên bi koka xwe Balkanî jî ketin nava rewşeke bi heman rengî. Li cem hêzê cihgirtin rêûresmeke tebeqeya jor a van beşan e. Em dibînin ku di asta pêşengtiyê de di nava tevgerên şoreşger de cih girtine û bi heman awayî di nava tevgerên rastgir de jî xuya dikin.

Ji bo erdên Anatolya û Mezopotamyayê gotina ‘mozaîka çandan’ tê bikaranîn. Herçiqasî ev têgîn di cih de be jî mixabin mîna rûyê mozaîkên ji bin erdê tene derxistin têra xwe peritî ye. Ji ber projeya afirandina civaka homojen a dewleta netewe, ev mozaîka çandê mîna xîçikê hûr kirine û hebûna wê xistine ber çerxa qirkirinê. Herçiqasî hebûnên çandî hindikayî bin jî mîrateyên dîrokî ne ku ji sedî sed divê bêne parastin. Xisleta qirkirinê ya dewleta netewe herî zêde xwe bi polîtîkayên li dijî wan çandan nîşan dide. Li her devera dinyayê modernîteya kapîtalîst tevkujîyan pêk tîne û ev polîtîkayên qirkirinê li dijî wan çandên hindikayî parçek ji wan e. Ji bilî polîtîkayên zorê yê li dijî wan, ji aliyê ekonomîk ve jî wan bêqîmet dikin û wer li wan dikin ku bêhnê li wan diçikînin. Mîna ku vê pîvanê li ser wan ferz dikin: Eger tu di çanda xwe de li ser a xwe bimînî, di vê de serhişkiyê bikî û xwe teslîmî çanda pîranyî ya fermî nekî, tu yê bêkar û birçî bimînî! Heta ku tu tevlî çanda fermî ya dewleta netewe nebî, dev ji çanda xwe bernedî û vê tevlîbûnê bi teslîmbûnê pêk neyînî di nava civakê de nikarî pêşde biçî û nikarî cih bigirî, ji ber ku bi hezar û yek kelemên li pêşiya te hatine danîn tu yê nikaribî gavê biavêjî. Bi vî awayî bivênevê endametiya fermî ya civaka homojen ferz dibe.

Ezmûna faşîzmê ya di Şerê Cîhanê yê Duyemîn de li Ewrûpayê pêk hat, modernîte neçar kir ku projeya xwe ya homojenkirina civakê di

ber çavan re derbas bike. Bi projeya Yekîtiya Ewrûpayê weke alternatîf li pirrçandîbûnê vegeriyaye. Tevî ku postmodernîte bi xwe pirrçandîbûnê weke nirxê bingeîn parve dike, ji alternatîfbûna modernîteya kapîtalîst dûr e. Tevahiya çandên li derveyî nasnameya çandî ya fermî ne, li gorî tehlîla dawî wê bêne marjînkirin û bi vî awayî bi wê rastiye re rûbirû ne ku yan bi xwe yan neyekser bi rêbazên zordestî û mêtinkariya kapîtalîst an jî bi polîtîkayên fermî yên afirandina civaka homojen a dewleta netewe bîn tesfîyekirin û bi qirkirinê werin tinekirin. Mirov çawa dikare bi awayekî herî rast li ber vî bisekine; bêguman divê mirov hebûna xwe ya çandî biparêze û ji bo wê azad bike divê têgihiştineke nasnameyê ya serê wê vekirî qebûl bike û vî yekê bi çandên din re sentez bike û li qonaxeke jortir projeyên hevpar ên jiyanê çêke. Neteweya demokratîk, welatîbûna destûra bingeîn, komara demokratîk, têgihiştina welatekî pirrçand û pirrparêz çendek ji van projeyên sereke yên bi vî rengî ne. Rêbazên weke siyaseta demokratîk, rêxistinîya civaka sivîl û xweseriya demokratîk ji bo pêkanîna van projeyan amûrên bingeîn in. Hem ji bo parastin û azadkirina çandên ji rêûresmê, hem jî ji bo bi awayekî sentez bi çandên hemdem re bijîn, çareseriya modernîteya demokratîk hewcedariyeke bîvênevê ye.

B- DI SERDEMA KAPÎTALÎZMÊ DE RASTIYA KURD

Wexta ku ez di dema zarokatiya xwe de bi sîstema dibistana seretayî ya Tirk re rûbirû bûm, rastiya Kurd a mirovan bi zorê dikarîn ji hev derxin, di mejî û ruhê min de rê li ber peyda bûna pirsan vekiribû. Bi awayekî xwezayî min Tirkîti qebûl nedikir. Min di kûrahiya ruhê xwe de bandoreke mirov piçûk dixê, his kir. Ya pêşî hat bîra min ew

bû ku divê ez têkiliyeke malbatê bi Tirkîtiyê re bibînim. Ji aliyê diyê ve, ji dûr ve têkiliyek bi Tirkîtiyê re hebû, lê zêde tiştek pê safî nedibû. Jixwe Kurdîtiyeke bavikanî xwe eşkere dida hiskirin. Min nikarîbû ji vê rastiye birevim. Lê bi dibistana seretayî re birîna min a pêşî jî bi vê rastiye ve girêdayî vebûbû. Kurdîti jî bo min gelekî bi pîrsgirêk bû û cara pêşî têkiliya min a bîrbirinê bi wê re bi vî awayî çêbû. Di vî warî de hestiyariya hemsalên min zêde çenedibû. Li gundê berê yê Ermeniyên li dibistana seretayî zarokên Tirkîtiya Komarê qebûl kirî hebûn û ji bo ku min mesafeya di navbera xwe û wan de ji holê rakirana, diviyabû min xwe bixista çavên mamosteyên xwe. Ji dibistana seretayî ve, ez timî li pey yekemîn bûnê çûm. Ez niha werfêhm dikim ku ji bo ez xwe ji neyênîyên ji rastiya Kurd bîn biparêzim min serî li rêbazeke bi vî rengî daye. Min bi vî awayî dixwest xweseriya xwe piştrast bikim. Ez di vê de serketî bûm. Min di vî warî de çîroka xwe ya serketinê ya heta sinifa dawî ya zanîngehê her dubare kir. Min bi vê rêbazê ciddiyeta xwe piştrast kiribû û nîşanî ‘dost û dijminan’ dabû ku ez dikarim bibim zîlam. Lewma ez dikarim êdî dest biavêjim karên girîng.

Ya rastî, bi duayên min ji ber kirî, ez li dîn serwext bûbûm. Ev awayê serwextbûnê jî awayekî ji rêûresmê bû. Min sîûsê sûreyên piçûk ji ber kiribûn. Ez di vî warî de wisa pêşde çûbûm, ez êdî her di ber mînbera melê gund de bûm. Jixwe mele jî ji bo min weha digot: “Abdullah tu bi vê lezê biçî tu yê karibî bifirî!” Ev jî ji bo min rêyeke din bû ku min pê rê li ber xwe vedikir û xwe bi bandor dikir. Bi vî awayî, min karibû xwe di nava civaka ji rêûresmê de bikim kesekî xuya û karibe bikeve çavê her kesî. Van herdu rêbazan têra min kiribû. Di mijarên din de zêde xwestek û hewesa min çenebû. Carcaran wexta min emeletî jî dikir, min karibû ku ez xwe bikim mînak. Di mijarên

din de min xwe li paş digirt. Bêguman meşên çiya, kuştina maran, nêçîra çivîkan jî ji wan mijûliyan bûn ku min pêşengiya wan dikir.

Min di sala 1969'an de pêşî cesaret kir gav biavêjim sosyalîzmê û di sala 1970'î de jî min cesaret kir gav biavêjim Kurdîtiyê. Diviyabû min herdu bi hev re bimeşanda. Şêwazê min ê rahiştina van herdu rastiyên di nava xwe de pîrsgirêkên mezin dihewandin, pêşî bi xisletên giraniya xwe bawerî û dogma bû û jixwe ji vê wêdetir jî nikarîbû biçûya. Dem demeke wisa bû, dema şoreşgertiya sloganan bû. Min jî hewl dida ez bi çend sloganên sereke bimeşim. Bêguman min timî guh dida hosteyan û lewma çend sloganên sereke yên min ew pîroz kiribûn hebûn. Ew jî ev bûn: 'Kurd hene', 'Pîrsgirêka Kurd heye', 'Mafê her neteweyî heye çarenûsa xwe diyar bike', 'Mafê her neteweyî heye dewleta xwe ava bike', 'Meseleya millî herî rast bi rêya sosyalîzmê çareser dibe', 'Mirov dikare şerê rizgariyê li ber çav bigire', 'Eger partiya hevpar çênebe partiya millî jî çêdibe'.

Jixwe ez di pratîkê de ji zarokatiya xwe ve ji bo peydakirina hevalên xwe nêçîrvan bûm. Yek ji derdê min ê sereke ew bû, ez komên piçûk ên zarokan pêk bînim. Ji bo vê jî min her tişt bi kar dianî. Di dema çûna xwe ya dibistana seretayî de min cemaeta xwe ya nimêjê pêk anîbû û dest bi îmamtiya wê kiribû. Seansên kuştina maran, seferên ji bo nêçîra çivîkan, kampanyayên ji bo berhevkirina pîvokan hertim di rojevê de bûn. Min ê hertim bahaneyek bidîta û bi pey hevalên xwe yên zarokatiyê biketama. Malbat jî di vî warî de têra xwe hişyar bûbûn. Li çareyekê digeriyan da ku zarokên xwe ji min biparêzin. Ma ne ez 'Dînekî Çolê' bûm. Çawa ku ev lêgerînên min jî nîşan didin, derdorên civaka modern û rêûresmê têra min nedikirin. Di ruh û zêhnê min de valatiyên kûr çê bûbûn. Wer xuya dikir ku ez ê bi hêsanî têr û razî nebûma. Rûsîpiyê gund carekê bi mebesta min hişyar bike weha

gotibû: “Tu mîna civayê qet di cihê xwe de nasekinî!” Bi rastî jî ez wisa bûm. Têgîna ‘di cihê xwe de bitebite’ ji bo min çenebûbû. Ez dema bi vê lezê gihiştim sala dawî ya zanîngehê ez bi awayekê serketî jî ezmûna gihiştî û pijiyayî bihurîbûm û ji bo karibim gav biavêjim karên ciddî dem hatibû.

Dema ku min di serê salên 1970’î de dest avêt karên civakî û neteweyî yên Kurdan ez têra xwe di nava nakokiyên de bûm. Mîna ku kesayeteke min a gelekî ciwan û ya gelekî kalbûyî ketibûn zikhev. Ez ji rêûresmê qut bûbûm, lê ez bi modernîteyê re jî nedibûm yek. Herdu jî mîna kincên lihevçêkirî û beloq ên li min nedihatîn bûn ku min ew li ser piştê xwe digirtin. Lê herdu jî ji bo xelk wan bibîne min li xwe dikirin. Ya rastî, bi vê awayî ez ji şoreşgeriyê gelekî dûr bûm. Ji vê jî ya rasttir ew bû, ez di navbera mizgeft û dêrê de mabûm, lê ez ketibûm neqebek wisa her kêlî pêkan bû ku têde bifetisim. Ji vê jî wêdetir, ji bo nefetisim, diperpitîm. Li pêşberî min du mekanîzmeyên xwe weke amûrên rizgariyê pêşkêş dikirin hebûn: Milliyetgiriya Kurd û çepgiriya Tirk. Min xwe nêzî herduyan kir. Aliyên balkêş ên herduyan jî hebûn. Kurdîtiya Barzanîgir-Talabanîgir deng vedida. Min bi şagirtên wan re têkilî danîn, lê ez tatmîn nekirim. Min millîtaniya çepgir a Mahîrgir-Denîzgir-Brahîmgir zêdetir nêzî xwe his dikir, lê ez di wê rewşê de nebûm ku karibim xwe bigihînim wan. Min qîma xwe bi sempatîzaniya Mahîr anîbû.

Bi vê rewşa derûnî di zivistanê sala 1975’an de min li gorî xwe dest bi propagandaya gotina fermî kir. Min teorî û pratîk bi hev re dimeşandin. Jixwe piştî Mahîr Çayan û hevalên wî di 30’ê Adara 1972’an de li Qizildereyê hatin kuştin boykota me kirî û piştî wê heft meh razana me ya li Girtûgeha Mamakê (Nîsan-Cotmeh 1972), di Newroza 1973’an de bi civîna me li keviyên Bendeve Çûbûkê kir, min

wêrîbû gavê biavêjim pratîka koma herî sist û berpirsiyariya wê bigirim. Ji bo min rastiya Kurd wê êdî bi encamên pratîka komê ve girêdayî bûna. Piştî ez timûtim fikirîm: Gelo ji bo gavavêtina ber bi rastiya Kurd ve ji bilî komê amûrekî baştir hebû? Ez hê jî bawer dikim ku ji bo xwe gihandina rastiye kom amûra herî rast bû. Ji bawerkirinê wêdetir, ji bo ez bibûma kesayeteke afirîner û şoreşger (ji bo muhafezekar û antî-şoreşger jî), komeke kolektîf amûrek bû ku bêyî wê nabe. Ez hê jî bawer dikim ku ferdê koma wî/wê yan jî rêxistina wê/wî nebe nikare bibe mirovekî civakî. Bêguman form û naveroka amûrê di warê encamgirtinê de diyarkerê bingeîn e. Diviyabû ez komê, kom jî min bi pêş bixe. Kom ji roja ava bû heta bi Mijdara sala 1978'an roja xwe weke PKK îlan kir, ji komeke li heqîqetê digere û belav dike wêdetir neçû. Mirov nikare bibêje di polîtîkayê de bi çarpîkan jî dimeşîya. Lê bi giştî, em ji rewşa şiddet û polîtîkayê bi tesîr dibûn.

Heta bi darbeya 12'ê Îlonê sala 1980'î em ji her komek di nava vê rewşê de pêşdetir nebûn. Gavavêtina Rojhilata Navîn gavavêtineke stratejîk bû. Rastiyê me bêhtir serwest bikirana. Bi awayekî sistematîk vegera me ya li têkoşîna çekdarî, em dahf dan ku em bêhtir li rastiya xwe serwest bibin. Me hewl da, em tîkiliya Kurdistan û zorê lêbikolin. Pêngava 15'ê Tebaxê bi awayê xuya dikir eskerî bû, lê bi xwe pêvajoyeke aliyê wê yê polîtîk bêhtir xwedî giranî dabû destpêkirin. Tîkiliya di navbera polîtîka û şiddetê de her ku diçû bêhtir êşkere dibû. Kesayeta civakî, afirîneriya ferd, hêza rêxistinî, civakbûna neteweyî û azadiya jinê xwe bi vê yekê bêhtir rave dikirin.

Duyemîn Hîcreta Mezin kir ku em rastiya navneteweyî bêhtir ji nêz ve nas bikin. Ez wexta dibêjim hîcreta duyemîn, hîcreta yekemîn jî li ser rêya Hz. Brahîm gavavêtina Rojhilata Navîn e, û heta divê mirov

bi isyana min a li gund hîcreta xwe ya bajêr jî zêde bikim. Pêvajoya girtina min a li Îmraliyê di serê sala 1999'an de dest pê kir, zor da min ku ez hûrûkûr û bi awayekî yekpare li rastiye serwest bibim. Asta heqîqetê ya di pêvajoya Îmraliyê de ji pêvajoyên berê bi gelekî li pêştir bû. Ji sêbjektîvîzmê ber bi objektîvîzmê, ji dogmatîzmê ber bi realîzmê, ji bêhestyariyê ber bi hestyariyê, ji dewleta netewe ber bi demokratîzmê, ji ekonomîzmê ber bi modernîteya kapîtalîst (sermayeparêzî, îndustriyalîzm û netewe-dewletparêzî), ji modernîteya kapîtalîst ber bi modernîzma demokratîk, ji dîroknasiya îdealîst ber bi dîroknasiya zanistî-felsefî ve gavên girîng hatin avêtin. Kesayeta xwedî heqîqet, tesewîfa Îslamî jî gelekî li ser rawestiyaye û payeberz kiriye. Gotin û kirina der barê çarenûsa netewe û civakan de bi qonaxên heqîqetê re ji nêz ve têkildar in, û bi rêjeya heqîqetê ya di çarçoveya encamên pratîk de diyar dibin.

Dema destpêkê, bi modernîteya kapîtalîst re pêwendî tê danîn, rastiya Kurd û Kurdistanê ji rastiya yek cîranê xwe jî ne li pêştir e, ne jî li paştir e. Heta, dema ku bi mînakên xwe yên di asta gerdûnê de li ber hev bê girtin, wê bê dîtin ku di navbera wan de cudahiyeke ciddî tineye. Belkî jî kêmasiya xwe tineye, zêdehiya xwe heye. Qutbûn ji rastiya gerdûnê di serê sedsala 19. de dest pê dike. Sedsala 19. di çarçoveya dîroka gerdûnê de demek e ku tede serwestbûna li dîroka neteweyî derdikeve pêş. Dabeşbûna civakan li ser bingehe dîn veguheriye dabeşbûna li ser bingehe neteweyan. Li Ewrûpayê ji ummeta Xiristîyan a Katolîk gelek neteweyên laîk cihê bûne, kategoriyên civaka neteweyî derketine holê. Civakên neteweyî bi mezinbûna kapîtalîzmê re kirasên netewe-dewletparêz û îndustriyalîst li xwe kirine. Civaka ji rêûresmê li ser bingehe sêberiya kapîtalîzm, îndustriyalîzm û neteweparêziya dewletê daqurtandine û ew kirine

‘qefesa hesinî’. Li beramberî vê, têgînên civakparêziya demokratîk û sosyalîst û kêr ezmûnên wan hatin bipêşxistin. Ev ezmûnên ku Ewrûpayê di sedsala 19. de pêk anîn di sedsala 20. de li tevahiya Ewrûpayê belav bûne. Bi globalbûna kapîtalîzmê re îndustriyalîzm jî global bûye û dinya dabeşî zêdetirî dused dewletên netewe bûye. Li nava dinyayê rastiya civakî her ku çûye di nava sînorên teng û şidiyayî de bi civaka dewleta netewe ya homojen re wekhev hatine hesabandin. Ji aliyê heqîqeta civakî ve pêvajoyeke gelekî berevajî û xapînok bi mezinbûna modernîteya kapîtalîst re xurttir bûye. Nêrîna metafîzîk a ku sîstema şaristaniyê ew bi pêş xistibû veguherî şeweyê pozîtîvîst ê kapîtalîzmê û bi vî awayî mohra xwe li têgihiştin, têgîn û teoriyên der barê rastiya civakî de xist.

Herçiqasî ev koma têgîn û teoriyan bi navê zanista mirovî û civakî têne pêşkêşkirin ji salên 1970’î ber bi roja me ya îro ve ketibin krîzeke kûr jî dîsa qalibên bingeşên ên têgihiştin û bîrbirina civakî pêk tînin. Têgîna rastiya civakî ya dabeşî hezar û yek şaxî kirine êdî bûye amûrekî sergirtin û maskekirina polîtîkayên kapîtalîzm, îndustriyalîzm û dewletparêziya netewe ku bi xwe dijminê rastiye ne. Tevî vê yekê, sêlingê distanê yên modernîteyê di nava xwe de yekpare ne, anga rastiyeke wan heye. Rastiya modernîteyê di berdêla înkara civaka dîrokî de pêk tê. Rastî di civakên şaristaniyê yên kapîtalîst de bi awayekî bêhtir qelişî, birîndar û parçeparçebûyî ye. Rastiya civakî ya li dora kara herî zêde hatiye avakirin ew rastî ye ku di berdêla qirkirin û asîmîlekirina civaka ew rastî zirarê lê dike, pêk tînin. Mînak, civaka kapîtalîst kengî civaka ji rêûresmê û civaka kedkaran bike dûvikê xwe yê kole, dikare xwe pêk bîne. Civakên bibin dûvik jî bi tenê dikarin weke obje û alav hebin. Ew bi serê xwe zêde heqîqetêkê îfade nakin. Anga rastiyeke pirr qels temsîl dikin. Civaka îndîsturiyel bi tenê li ser

bingehê mêtîngehkirina civaka cotkar û zenaetkar û bi heqdestê kolekirina wan pêk tê. Civaka dewleta netewe jî di berdêla kirina mîna moriyên û helandina civaka sîvîl a demokratîk û civaka li derveyî dewletê de pêk tê. Di van mînan de, kirine ku civaka dîrokî êdî ne rastî be, û civaka li şûna wê tê danîn, ji civakê wêdetir, veguheriya amûrên mekanîk ên diyardeya kara herî zêde pêk tînin. Hilweşîna rastiya civakî di vê diyardeyê de ye. Li vir, yekdestdariyên dêwane yên îndustriyê, saziyên fîransê û saziyên dewleta netewe di pozîsyona amûrên mekanîk de ne. Bi serê xwe rastiyeke wan a civakî tineye. Di pozîsyona amûrên kujer ên asîmîlasyonîst û millîtarîst, cinawirên malî û îndustriyel de ne ku civak û xwezayê diqedînin. Eger mirov rastiya Kurd li ber rohiya vê danasîna modernîteyê şîrove bike, wê şîroveya mirov gelekî nêzî rastiye be û mirov ê karibe jê gelekî hîn bibe.

1- Di Rastiya Kurd De Dayikniştîman

Modernîteya kapîtalîst li Anatolya û Mezopotamya Jor, li Tirkîyê û beşê mezin ê Kurdistanê mekanîzma sêling a distanê pêk anîye û bi vê, civaka ji rêûresmê ya Tirk-Tirkmen di nava wê de bi tevahî kiriye mêtîngeh û helandiye, rastiya Kurd jî di astên cûrbicûr de parçe kiriye û xistiye hedefa xwe ji bo hebûna wê tine bike. Min hewl da, ez bi awayekî pêşnûme pêşkêş bikim ka di rastiya çandên li derveyî Kurda de çi qewimiye, lewma ez ê dubare nekim. Lê ji ber têkiliya wê ya xurt bi rastiya Kurd re dubare be jî ez ê timûtim bi girîngî şîrove bikim. Eger mirov rastiya Kurd ji çend alîyan û şaxan ve şîrove bike, ji bo hêskirin û hînkirinê gelekî di cih de ye. Em dema ku bi tevahî alî û şaxên wê binirxînin, em ê bibînin ku hemû kirine tiştên parçekirî, helandî û kirine ku ew êdî ne ew bin (bi sedema qirkirinê) û tevî vê rewşê di nava hemû parçeyan de wekhevîyek heye û divê mirov vê bi girîngî li ber çavan bigire.

Bi awayekî dîrokî, ji Proto Kurdan heta bi Kurdên hemdem hertim rastiyeke dayikniştiman ji bo Kurdan hebû. Di dema Sumeran de Kurtiye, di dema Lûwîyan Kurdiwana (welatê Kurdan) û di dema Helenan de têngîna Kardokya hatiye bikaranîn. Ev têngî hemû ji yek kokê zêde bûne û bi demê re veguherîne û herî dawî jî siltanên Selçûqîyan ji dema serweriya xwe ya li Îranê û pêve (ji sedsala 11. P.Z.) bi awayekî fermî Kurdistan bi kar anîne. Di dema Împaratoriya Osmanî de têngîna Kurdistanê di nava sedan fermanî de ango di nava fermanên siltan de timûtim hatiye bikaranîn. Di dema damezrandina Komarê de M. Kemal bi xwe gelek caran têngîna Kurdistanê bi devkî û nivîskî bi kar anîye û parlementerên pêşî yên herêmê çûn Parlementa Tirkîyê xwe weke ‘Mebûsên Kurdistanê’ dane naskirin. Ji komploya Tirkê Spî ya sala 1925’an û pêve, her cure mîrate û navlêkirinên têkildarî Kurd, Kurdistan û Kurdîtiyê bi carekê bi rêbazên dehşetwarî hatin qedexekirin û xwestin bikin ku ew êdî ne diyarde bin.

Ev darbeya li dijî têngîna Kurdistanê gelek armancên xwe hene. Ya pêşî, Tirkên Spî (Em ji van re dikarin burokrasiya ciwan a bûrjûwaziya Tirk jî bibêjin, lê bi şertê ku li rêveberiya wê ya kakil sermayeya Cihû bê zêdekirin) bi rêbazên Ingilîz û Fransîyan Kurdistan ji nû ve kirin çar parçe û parçeyê herî mezin ji xwe re veqetandin û bi her tiştê di navê de Tirk hesibandin û xistin pêvajoya qirkirinê. Ev, li dijî cografya Kurdistanê darbeyeke komplowarî ye. Di sala 1925’an de bi Plana Islahkirina Şerqê xwestin rastiya Kurd bi temamî ji dîrokê rakin û welatê Kurdan ‘bi hikmê tine’ hesibandine.

Têngînen welat, dayikniştiman di serdema netewebûnê de girîng bûne. Dayikniştiman weke têngîneke sosyolojîk, cografyayeke bi sedsalan li ser çand hatiye afirandin, bazar hatiye çêkirin, serwextbûneke dem û dewranan pêk hatiye û weke demografîk li ser

cihûwarbûnê îfade dike. Kapîtalîst hewcedarî bazarê ne, lê ji vê girîngtir, ji bo gel û neteweyan ku ew afirênerên rastî yên çanda civakî ne, welat ew mekanê jiyane ye, bêtir wî nabe. Welat bi tenê ne ew cografya ye ku li ser çand pêk tê û hilberîna maddî ya jiyana civakî çêdibe, ew xanî û dergûşa jiyana civakî ye ku tede ruh û dîroka wê pêk tê. Mirov jê mehrûm û bêpar bimîne (weke ruh û tîgîn), ji bêruhmayîn û bêxanîmayînê xirabtir e. Yê civakê bêxanî û bêruh bihêle, dikare wê bê çanda maddî û manewî jî bihêle. Jixwe bûyerên bi vî rengî di bin navê Plana Islahkirina Şerqê de bi awayekî hovane pêk anîne. Di çarçoveya kompoyê de isyanên li ser zemînê provokasyonê pêk hatine, kirine bahane û kevir li ser kevir nehiştine û hewl dane ku gotineke bi tenê jî der barê rastiya Kurd û Kurdistanê de neyê bikaranîn. Hêmanê xwerû yê damezrînerê Komarê, gelê di dîrokê de belkî cara pêşî bi navê xwe bûye xwedî welat, hatiye ber jîdestdana wesfê gelekî xwediyê welatê xwe bi xwe.

Di ti serdema dîrokê de nehatiye dîtin ku îdeolojiyekê û dînekî welatek bi vî awayî tine hesibandibe. Di zêhn û biryara pirraniya civaka Tirk de nêzîkatiyeke bi vî rengî tineye. Mirov dikare mînakên pratîka diyardeya Tirkê Spî heman wextî di serî de Elmanya, Îtalya û Japonya li cem gelek neteweyên (neteweya dewletdar, neteweya bi destê dewletê hatiye afirandin, dewleta bi destê neteweperestî û milliyetgiriyê hatine pêkanîn) gav avêtine modernîteya kapîtalîst bibîne. Lê ji ber ku kadroyên burokratîk ên Îttîhad û Teraqîgir ên dixwestin ji neteweperestiya Tirk dewletê çekin di Şerê Cihanê Yê Yekemîn de tevî Elmanan şer kiribûn millîtarîzm û milliyetgiriya Elman a li mişara wê gihiştibûn esas digirtin, ne bi tenê cewî yan jî weke neteweperestên Nazî bûn, ji hêmanên wê yên damezrîner bûn. Hîtler li xwe mikur hatiye ku dema wî xwe li qirkirina Cihûyan

rakişandiye, wî ji ceribandina qirkirina Ermeniyana a Hukûmeta Îttîhad û Teraqiyê îlham girtiye.

Bêwelatmayîna Kurdan bi van du ceribandinên dîrokî re ji nêz ve têkiliya xwe heye. Herweha divê mirov bandora demeke îdeolojiya pozîtîvîst derket asta herî jor jî li vê zêde bike. Zanistperestiya pozîtîvîst diyardeyên civakî jî bi pîvanên zanistên fizîk û biyolojiyê dinirxandin. Tirkperestên Spî yên di bin bandora vê îdeolojiya dogmatîk laîk de bûn, kengî diyardeyek bi qanûnan tine dihesibandin, bawer dikirin ku ew diyarde êdî hukmê xwe û rastiya xwe namîne. Bi vî aliyê xwe, ji dogmatîkên serdema navîn bêhtir dogmatîk bûn. Têgîna Tirkîyê di van salan de pêk hatibû. Ji ber pirraniya şênîyên Tirk û pêkhatina wan a dîrokî, ev têgîneke şaş nebû. Lê bi darê zorê û qanûnan berfirehkirina sînorên vê têgînê bi awayekî ku Kurdistanê jî bigire nava xwe, bi rastiyan dîrokî re li hev nedikir. Modernîteya neteweperest a Tirk, bi awayekî, mîna dînekî nû ava bike, wisa ji xwe bawer dikirin ku her diyarde û têgîna qebûl nakin jêre bibêjin “tine bibe” wê tine bibe. Bêguman di vê yekê de millîtarîzma kujer bi rola sereke radibû.

Ji bo Kurdistan ji Kurdan re nebe welat, isyanên Kurdan bi awayekî bêrehm pelixandin. Li şûna gelekî beşdarî damezrandina Komarê bûyî, hinek kesên bê welat û hov mabûn. Navê wan qedexa bû. Jixwe dema li çiyê li ser berfê meşiyabûn dengê ‘kart kurt’ derxistibûn û navê xwe ji wir girtibûn; bê zar û ziman bûn, lewma diviyabû bi her awayî bêne pelixandin û tinekirin. Hêza hegemonîk a kapîtalîst Ingilîstan hevkarê herî nêz ê vê polîtîkayê bû. Qet dengê xwe dernexist û di binî re destek da vê polîtîkayê. Jixwe ji ber vê sedemê li ser petrolên Mûsil û Kerkûkê rûniştibû. Nêzîkbûna li Franseyê, qebûlkirina têgihiştina huqûq û neteweyê laîk, têrê dikir ku çavên xwe li van kirinên li derveyî

mirovahiyê bigire. Elmanya jixwe endamê damezrîner bû. Li gorî sosyalîzma pêkhatî ya Rûsyayê, kirinên Tirkperestiyê li Kurdistanê serketina pêşverûtiyê li dijî paşverûtiyê bû. Komara Mahabadê ya Kurd a li Rojhilatê Kurdistanê jî bûbû qurbana heman polîtîkayan. Hêzên modernîst ên kapîtalîst ji bo berjewendiyên xwe yên rojane welatê hezar salan ê gelekî bi carekê feda dikirin, tine dihesibandin û ji vê jî fikar nedikirin. Ev piştrast bûbû.

Rastiya Başûrê Kurdistanê di encama hesabên şerê sar de hatiye amadekirin. Gelê Kurd ê bi fizîkî be jî hebûna xwe diparêze, ji bo nikaribe bîr bibe û hukim li çarenûsa xwe bike bi vî awayî pêşî lê digirin û bi armanca qereqola pêşî ya sîstemê rabe Kurdistaneke piçûk timî yedek hiştin. Ji ber ku vê carê berjewendiyên wan ev ferz dikir. Çawa ku gelên Helen û Ermen ên welatên xwe yên dîrokî ji dest dan û di berdêlê de weke deynekî diyet mehkûmî parçeyekî piçûk ê welêt kirin, diyardeya jêre Kurdistanê Iraqê tê gotin jî bi heman awayî derket holê. Dema sedsala 20'an bi dawî bû, belkî jî di dîrokê de welatê pêşî û yê herî kevin hema hema hatibû tinekirin. Modernîteya kapîtalîst civakekê bêwelat bihesibîne, ev ji bo wê civakê tê wê maneyê ku nîv bi nîv rastî û hebûna xwe ji dest daye. Piştî ku welat tine hat hesibandin, ji bo civak li ser piyan bimîne, çanda maddî û manewî ya heyîna xwe dewam bike, hewcedarî mûcîzeyan e. Ev dişibe rewşa mirovekî di valatiyê de avjeniyê bike yan jî bimeşe. Yan tu yê bibe masî bilîzî yan jî tu yê bibî çivîk bifirî.

Yek ji gunehên herî mezin ên modernîteya kapîtalîst li beramberî diyardeya welat kirî ew e, têgihiştina hişk û naguehere ya sînorên tek netewe ye, û ev bi sextekarî weke têgîneke herî pîroz xistiye piyaseyê. Li ser têgihiştina sînor a dewleta netewe weke kult û îbadetekê radiwestin qaşo dixwazin nîşan bidin ka çawa welat diparêze. Sînorên

wê bi xwe, sînorên milkiyeteke herî berfirehkirî û giştîkirî ne. Sînorê herî pêşdebirî yê milkiyetê ye; qonaxa herî dawî ya dîroka milkiyeta bi çîtkirina dora erdekî destpêkirî ye. Sînoran wisa hişk û asê dikin, qaşo ji bo bihostek wê jî dikarin şer bikin. Şer dikin, lê ne ji bo gel, ne ji bo berjewendiyên netewe, ji bo potansiyela kara herî zêde ya di nava xwe de dihewîne. Sînorên dewleta netewe çiqasî hatibin şidandin û asêkirin, derfet û îmkanên kara herî zêde jî ewqasî hatine amadekirin.

Bêguman sînorên welat ên gel û neteweyan hene. Lê pêkhatin û bergirîya van sînoran bi temamî ji zêhnîyeta dewleta netewe cuda ne. Sînorên welat ên gel û neteweyan xetek e ku bi milkiyetê hişk nebûye, berevajî li ser bi cîranan re parvekirin û hevkartîyeke gurûgeş, senteza çandan a piştgirî, dostanî û pêkhatinên civaka jor dibe. Herî zêde li van qadan pirr netewebûn û çandbûn pêk tên. Ev qad xelekên afirîner in ku şaristanî û çandeke jortir lê dimeye. Ne qadên pevçûn an jî şer in, qadên aşî û biratiyê ne. Sînorên di dîrokê de ji karûbarên bi vî rengî re bûne dergeh, di dema modernîteya kapîtalîst de bûne xetên herî zêde li ser wan dijmintî û şer qewimîne, mayîn hatine danîn, têlên rêsayî lê hatine badan û dîwarên mirov nikare ji wan derbas bibe, hatine lêkirin. Veguherandine dîwarên girtîgeha ku gel û netewe têde têne hiştin. Gel û neteweyên di nava wan sînoran de têne hiştin, bergirîya wan nayê kirin, ew kirine qefesa hesinî, ew kirine girtî, ew kirine eskerê bi darê zorê, ew kirine bêkar û ew kirine karkerên heqdesta wan kêr. Rêûresm û çandên etnîsîte, gel û neteweyên li derveyî neteweya serdest a fermî dixin ber çerxa asîmîlasyon û qirkirinê. Di rastiya sînorê dewleta netewe bi xwe de berjewendiyên bêsînor ên yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê veşartî ne.

Rastiya Kurd a ji dayikniştiman hatiye qutkirin, rastiyeke e ku birîndar e, diperpîte. Gel û neteweyek li dayikniştimana xwe xwedî

dernekeve, ev tê wê maneyê ku dev ji dîrok û çanda xwe berdaye. Di encamê de dev ji netewebûnê û jiyana bi awayekî civakî berdide. Mirov nikare rastiya civaka Kurd bê welat bide naskirin, ji ber ku ew bê welat nikare hebûna xwe dewam bike, paşê şik têde nîne ku wê ji hev de bikeve û tesfiye bibe.

Herçiqasî rastiyeke welat a mêtingeh û qirkirinê hebe jî hebûna Kurdistanê înkâr nabe. Heta ferdê dawî yê ji wan kesan ku bixwazin bi awayekî azad, girêdayî û hêjayî dîroka wê û rastiya wê ya civakê li ser erdên wê bimînin, hebe, hebûna wê wê dewam bike. Ne bi tenê welatê Kurdan, wê bibe welatekî hevpar ê Ermenî, Suryanî, Tirkmen, Ereb û her ferd û çanda bi awayekî demokratîk, azad û wekhev parve dike. Nebûna dewleta netewe wê nebe bêşensî wê bibe şens. Vê carê, wê nebe welatê bajarvaniyeke biçîn a nû ku dijminê ekolojiyê ye, û nebe yê dewletdariya netewe, li Rojhilata Navîn wê bibe welatê şeveqa modernîteya demokratîk lê biavêje û bibe dergûşa wê ya têde mezin bibe.

2- Di Rastiya Kurd de Şaxê Neteweyî

Hewl didan rastiya Kurd di çarçoveya pirsgirêka Kurd de bikin têgîn. Dema ku behsa pirsgirêka Kurd dikirin, serwextî û bîrbirineke berfireh çênebûbû û nizanîbûn bi rastiyeke çawa re rûbirû dibin. Beriya her tiştî hewl didan rastiya Kurd bi aliyên wê yên ziman û çanda cuda piştrast bikin. Herweha ji ber ku îdeolojiya fermî bi kampanyayeke dijwar a înkâr û îmhayê dor li rastiya Kurd girtibû, piştrastkirina hebûna Kurdan dibû pirsgirêka pêşî ya di rojevê de cih bigire. Ev ji bo rastiya Kurd dibû nêzîkatîyeke çewt û gelekî paşvemayî. Jixwe hebûneke li naverastê hebû û piştrastkirina wê dişîbiya guftûgoya roj heye yan tineye. Ev jî dihat wê maneyê ku

axaftinên dihatin kirin vala û pûç bûn, dem bê mane dibihurî û ava diherikî aşê rejîma qirker û mêtinkar digerland. Ya rastî, guftûgo jî ji aliyê Jon Kurdên di asîmîlasyonê re hatibûn derbaskirin dihatin meşandin. Di bin navê guftûgokirina pîrsgirêka Kurd de ya rastî hebûn û statuya xwe guftûgo dikirin.

Dema min dest avêt van karan, min xwe zêde nekir destikê van guftûgoyan. Herçiqasî min a rast hûrûkûr analîz nekiribû jî min bawer kiribû rêbaza rast ew e ku divê pîrsgirêk ne weke guftûgoya hebûn û tinebûnê, belê bi têgînên rizgarî û azadiyê bê îfadekirin û min li ser vî bingeşî gav avêt. Sedema herî girîng a pê em ketin pêşiya komên heqîqetê yên ji hev belawela, ev rêbaza gavavêtinê bû ku me ji xwe re kir bingeş. Piştî ku me rêbaz rast hilbijart, zû dereng wê em bigihandana rastiye bi xwe. Lê kêmasiyeke ku vê rêbazê rê li ber vedikir hebû, wê rê li şîroveya dogmatîk a rastiya Kurd vekiribû. Jixwe pêşhukmên xurt hebûn ku weke her rastiya gelekî yan jî neteweyekî dikarîbûn rastiya Kurd binirxînin. Weke rastî guftûgonekirina rastiye çiqasî rêbazeke rast be, mirov pêşnebîne ku çawaniya wê dikare pîr guhertî be û bi guman nêzîkî nebe jî ewqasî rêbazeke kêr bû.

Di Newroza 1973'an de civîna koma me ya pêşî çêbû. Min têgîna 'Kurdistan mêtîngeh e' pêşkêşî civînê kir û di wan rojan de ev têgîn diviyabû weke sirr û razekê bihata veşartin. Herçiqasî nûnerên du komên sereke yên meylên asîmîlasyonîst hevkar ê wê demê Kemal Burkay û Mumtaz Kotan îddîa bikin ku ew têgîn bi kar anîne jî ez yeqîn nakim ku rast e. Eger wisa bûya min hewce nedidît vê têgînê weke sirrekê veşêrim. Paşê guftûgoyên der barê Kurdan de li ser têgîna 'Kurdistana Mêtîngeh' meşîyan. Pîrraniya çepgirên Tirk bi gotina "Tevahiya Tirkiyê mêtîngeh e, yan jî nîv-mêtîngeh e" hewl didan pîrsgirêkê ji ciddiyetê dûr bikin. Li gorî min hebûna Kurdan bi

şêwazekî şoreşgerî, di serî de Mahîr Çayan, Denîz Gezmîş, Brahîm Kaypakkaya û hevalên wan, kengî di berdêla canê xwe de weke gotin ev têgîn anîne ziman piştrast bûye. Ji vir û pêve, pîrsgirêk azadî û rizgariya ji vê statuyê bû. Teoriya Kurdistanê Mêtîngeh li ser vê riyê destpêkeke rast bû.

Rasyonalîzm û ampîrîzm, di rastiya Kurd de weke du rêbazên bîngehîn ên lêkolînê bikêrhatîbûna xwe nîşan dan. Rasyonalîstan wer bawer kiribûn ku ew ê karibin bi piştrastkirina rastiya Kurd bigihîjin armanca xwe. Rewşenbîrên bûrjûwa yê bi awayekî hay ji xwe heyî komele ava dikirin, kovar diweşandin û bi tevgerên partiyên destên xwe ji ava sar di ya germ de danedikirin, yeqîn dikirin ku wê bi vê riyê bigihîjin encamê. Bendewar bûn ku wê rojekê mentiqê modernîteya kapîtalîst ber bi bextê wan ve çerx bike. Kesên di nava hewldanên teng ên ceribandîna de bûn, bêhtir tercîh dikirin ku hisên isyankar biteqîn û serî rakin. Li gorî konjonkturê ciwanên şoreşger ketin vê rewşê. Bêguman darbeya 12'ê Îlonê bi hêsanî karîbû bêhnê li herdu aliyên biçîkîne, ber bi teslîmîyetê ve bibe û wan îmhaya bike û bi vî awayî hêza wan a heqîqet û îradeyê derxist holê. Yê bi xwe ji sîstemê qut nebûbûn li ser rêya teslîmîyetê dewam kirin, yê li derveyî sîstemê lêgerînê wan hebûn wê li pey îradeyeke bi hêz û lêgerîneke hûrûkûr bibeziyana.

Min darbeya 12'ê Îlonê ji van herdu meylan cuda bi lêgerîneke heqîqetê û bihêzkirina îradeyê pêşwazî kir. Rasyonalîteyeke min a diyar hebû. Hewldanên min ên îradeyî jî nabe ku piçûk bêne dîtin. Piştre, kengî min xwe di ber çavan re derbas kir, ez li cudahiya xwe serwest bûm. Ya min cuda dikir ew bû, min teorî û pratîk di zikhev de, ne bi gotinê, lê bi xwe pêk dianî. Min gotin û çalakî sipartibûn sedemên teorîk û pratîk û bi vî awayî meşiyabûm. Vê yekê hişt ku ez

karibim pêngava 15'ê Tebaxê 1984'an û vegotina aştiyê ya 1993'an bikim. Ez li ser heman riyê meşiyam û di pêvajoya Îmralityê de bi pratîkên çareserîya demokratîk ez gihiştim serwextbûna modernîteya demokratîk.

Rastiya netewe û gelê Kurd di dîrokê de cara pêşî ye ku gihiştiye asta herî bilind a bîrbirin û serwextbûnê. Li vir serwextbûn û bîrbirina em behsa wê dikin, ji qîmkirin an jî qîmnekirinê, bîrbirin û serwextbûna li rastiye ji komeke elît an jî partiyekê wêdetir e, jê bihurî ye. Gel û netewe weke qurmê bingehîn ê rastiye, li rastiya xwe serwext bûye. Ez behsa gel an jî neteweyekî li xwe serwextbûyî dikim. Netewe bi xwe weke têgîn, rewşeke zêhniyetê îfade dike. Ji bo Kurdan ev rewşa zêhniyetê pêk hatiye. Lê em heman xusûsê nikarin ji bo bigewdebûnê bibêjin. Ji ber ku bi tenê jiyan bi zêhniyetê nabe, bi gewdebûna wê pêkhatineke girîng e, anga rewşa heqîqetê îfade dike û wê bike.

Min serdema çanda neolîtîk weke serdema bi heybet a Proto Kurdan şîrove kiribû. Heta bi modernîteya kapîtalîst Proto Kurdan bi awayekî qewmî di sîstema şaristaniya navendî de weke rastiyeke bi hêz a Kurd gav avêtibûn. Kominên ji federasyonên qebîle û eşîrên serdema destpêkê heta bi ceribandîna împaratoriyan rêbazên polîtîk nas kiribûn, nexasim bi sîstema baweriyê ya Zerdeştî forma gelbûnê bi dest xistibûn. Formên pêşî yên Kurdan li gorî dema xwe ne paşvemayî bûn, bi roleke pêşeng radibûn. Herçiqasî ev form bi Îslama serdema navîn bêne berevajîkirin jî hem ji aliyê zêhniyetê ve hem ji aliyê bedenê ve Kurdan formên xwe yên qewmî xurt kiribûn. Her qebîle û eşîr bi qasî misilman bûn ewqasî jî Kurd bûn. Herweha her mezhebî rastiyeke çînî ya diyar îfade dikir. Forma gel an jî qewm, gava pêşî ye ku etnîsîte di nava xwe de dabeş dibe û vediguhêre çîna civakî.

Eşîr û qebîle hebûna xwe diparêzin, lê destûr didin ku di nava wan de çînên civakî pêk bên. Rastiya etnîk û rastiya çînî di zikhev de ne. Dînen yekxwedayî hinekî jî forma îdeolojîk a vê dizikhevdebûnê, perdeya wê pêk tînin. Çi bi awayekî begtiyên serbixwe bin, çi jî yekeyeke girêdayî sîstema împaratoriye bin, tebeqeyên jor ên qebîleyan rastiya çînan a bûye navenda desthilatdariyê îfade dikin. Xwe weke elîta serdest a xanedaniyê bi nav dikin.

Di serdema navîn de bi maneya desthilatdariyê ji bo qewman a pîrsgirêk ew e, qraltiyeke navendî pêk bînin. Di xet û rêzên Ehmedê Xanî de ev hesret tê ziman. Ereb, Fars û Tirk jî dilê xwe dibijînin derketina holê ya qraltiyên navendî ango seltenetiyê. Ji bo Kurdan jî wer dihesibînin ku qraltiyeke navendî ya Kurdan a bi vî rengî pêk bê, kes ê nikaribe li pêşiya wan bisekine û bi vî awayî pîrsgirêk ê çareser bibin. Di rastiya qewmî ya Kurd a serdema navîn de pîrsgirêkeke bi vî rengî heye. Dînamîzmek e ku her diçe hêza wê ya pêngavê zêde dibe îfade dike. Me berê diyar kiribû ku ji beşên xizan ên gel re ên ku ji qebîle û eşîran vediqetin Kurmanc tê gotin. Çawa ku li cem Ereban Bedewî, li cem Tirkan Tirkmen û li Îranê Ecem tê gotin. Kurmanc pêşî li gundan, paşê li bajaran hejmara wan her ku çû zêde bû. Ev kategorî bi firotina keda xwe yan jî kirêkirina wê debara xwe dike. Di çînîbûnê de ev beş tebeqeya jêr a bi heqdest dixebite û tê kirêkirin pêk tîne. Ev bi awayekî proleterbûn e. Nexasim dema ku bi heqdest û kirêkirinê dixebitin weke zehmetkêş an jî karker tene binavkirin. Di nava şert û mercên kapîtalîst de wê ev pêvajoyê bi leztir bibe. Bi pêvajoya gelbûnê re wê veguherîna ji çanda qebîle û eşîrê ber bi çanda gel ve pêk were. Di nava vê rewşa çandî ya maddî û manewî de wê bigihiştî qonaxa pêkhatina netewe.

Tê gotin, bazar netewe pêk tîne. Lê ev fikrek e ku şêwazê pêkhatina rastiya netewe ya bûrjûwa îfade dike û yek ji têgînên şaş ên netewe yên sosyalizma pêkhatî ye. Di şert û mercên modernîteya kapîtalîst de du cure rêbazên sereke yên netewe hene. Mirov dikare rêbazan cûrbicûr bike. Rêbaza yekemîn ew e, li ser bazarê divê serdest bibe, ji bo vê jî divê çîten feodal ango sîstema begtiyê rake, para karê û xistina mal a bazarê zêde bike. Bi vê armancê bi slogana bazara neteweyî radiibe. Ji ber ku ev rêbaza netewebûyîne di dema pêşî ya milliyetgiriya bûrjûwayê de beşekî berjewendiyên hevpar ên herkesî îfade dikir weke hêmaneke pêşdebir a civakê hatiye nirxandin. Di çarçoveya netewe de desthilatdarî û sermayeyê xwe bi rêxistin kirine û vê yekê herdu beş jî bi hêz kirine, lewma dewletdariya netewe xurt destek kirine. Neteweparêziyeke bi vî rengî alîkariya xwe ji neteweparêziya destpêkê re her ku diçe kêmtir dike û dîtirikîne. Neteweparêzî her ku diçe li ser bazarê û kesên bi heqdestê xwe dixebitin, li ser dezgehdar, dikandar, li ser bazirgan û zenaetkaran vediguhere amûrê îdeolojîk ê zordestî û mêtinkariyê. Duyemîn rêbaza sereke ya netewebûyîne, li dijî hêzên desthilatdarî û sermayeya hundir û derve neteweparêziya demokratîk a tebeqeyên kedkar e. Neteweparêziyeke bi vî rengî hem weke meyleke îdeolojîk, hem jî weke çalakî hewl daye bi bandor bibe. Diyardeyên ji wan re demokrasîyên Ewrûpayê tê gotin, di bingehê wan de ev bandor heye. Têgîna demokrasîya bûrjûwayê şaş e. Jixwe demokrasîya bûrjûwayê nabe, weke şêwazê dewletekê jî demokrasî hîç nabe. Rewşa li Ewrûpayê pêk hatî jî mirov dikare weha îfade bike; tebeqeyên kedkar ên têkoşîna heq meşandin bi yekdestdariyên sermaye û desthilatdariyê re li hev kirin.

Piştî ku hêzên hegemonîk ên kapîtalîst ên Rojava ketin herême, çawa ku li gelemperîya Rojhilata Navîn bû, pêşdeçûna neteweyî ya

diyardeya Kurd jî ji dînamîkên hundir qut bûye. Ev pêvajoya ku di serê sedsala 19. de bi lez bûye pêvajoyên netewebûyînê çeloxwarî kirine. Hêzên hegemonîk bi destek an jî astengkirinan hewl dane şêweyekî bidin netewebûyînê di nava Împaratoriya Osmanî de û di vê de jî pîvana diyarker berjewendiyên sîstemê ne. Li gorî berjewendiyên xwe neteweyan pêk tînin an jî ditepisînin, heta rê li ber tinebûna wan vedikin. Împaratoriya Osmanî demeke dirêj li dijî netewebûyînê li ber xwe da. Hewl da bi rêbazên netewetîya lihevçêkirî dewam bike. Li gorî rêzê rêbazên hatin ceribandin Osmanîgirî, Panîslamîzm û Pantirkîzm e. Piştî ku ev rêbaz têkçûn û li gorî berjewendiyên hêzên hegemonîk gelek dewletên netewe derketin holê, bi tenê li dawiyê jî neteweparêziya Anatolyayê re zemînekî di cih de ma. Pêvajoya em jêre neteweparêziya Komarê û Rizgariya Neteweyî dibêjin rastiya vê pêvajoyê îfade dike. Ev meyla ku dixwazin weke kemalîzmê jî nîşan bidin, me çîroka wê gotibû. Ji dubarekirina wê zêdetir, mirov di çarçoveya neteweparêziya Kurd, Tirk, Cihû û Erebi de binirxîne wê bêhtir kêrhatî be û mirov ê baştir jê hîn bibe.

Neteweparêziya Anatolyayê bi pêşengiya Mistefa Kemal weke tevgera rizgariyê bi gewde bû. Di vê de para rastiya heye. Destpêkê isyaneke li dijî hêzên hegemonîk kiribû bingehe xwe. Di vê tevgerê de Kurd û Cihû bi rola damezrîner radibin. Tevî xwediyên erdan û eşrafên Kurd, sermayedar û kadroyên elît ên Cihû, bi hêmanên milliyetgir burokratîk ên Tirk re hev girtin. Xiristiyan li derveyî vê hev girtinê man û bi giranî bûn hedefa wê. Ev hev girtin di qonaxa damezrandina Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê de dibe û di Şerê Cihanê Yê Yekemîn de tê pêkanîn. Di dema Şerê Rizgariya Neteweyî de (1919-1922) tê tengkirin û dewamkirin. Herçiqasê hin gumanên xwe hebin jî pîrriya rewşenbîr û eşrafên Kurd destekê didin vê hev girtinê. Protokola

Amasyayê, Kongreyên Erzirom û Sêwazê, pêkhênerên pêşî yên Meclîsa Tirkîyê vê hevîgirtinê eşkere nîşan didin. Bi Qanûna Reforma Kurd a di 10'ê Adara 1922'an de ev hevîgirtin tê xurtkirin. Bi îmzekirina Peymana Lozanê û îlana Komarê re qonaxeke nû dest pê dike. Arîşeya Mûsil û Kerkûkê ya bi Ingilîzan re dewam dikir, hewl dan bi peymanê gelekî trajîk a li dijî Kurdan bigihînin encamê. Peymana Enqereyê ya bi Fransîyan re herçiqasî jî Mîsak-î Millî paşvegavavêtinek bû û hinekî jî li dijî Kurdan û Tirkmenên li Sûrî bi encam bûbe jî di asta felaketê de pêk nehatiye. Beşekî Kurdistanê jî Franseyê re hatiye hiştin. Lê ji ber neyênîyên wê yên li ser rastiya netewe ya Kurd divê mirov bi girîngî li ser raweste.

Li ser bingehe avakirina Iraqê Kurdistan hat parçekirin û ev bi awayekî eşkere binpêkirina Mîsaq-î Millî bû. Vê bûyerê li Parlemanta Tirkîyê û di navbera Kurdan de rê li ber tengezariyeke mezin vekir. Ev peyman di 5'ê Hezîrana 1926'an de bi Ingilîzan re hatiye mohrkirin, gelek aliyên wê yên tarî hene. Şert e ku mirov vê peymanê weke destpêka dîroka qirkirina Kurdan binirxîne. Çawa ku tê zanîn, Mistefa Kemal di vê mijarê de jî gelekî tengav bûye û di warê hesabdayînê de ketiye zehmetiyê. Bi vê peymanê, dinamêt xistine bingehe lihevîkirina dîrokî ya Kurd û Tirkan. Ya rastî, isyana sala 1925'an a bi serokatiya Şêx Seîd ji bo sergirtina vê xiyaretê hem hatiye provokekirin, hem jî bi awayekî gelekî bêmane bi xwînrijandin û bêrehm hatiye tepisandin. Di vê çarçoveyê de sala 1925'an, ne bi tenê isyan, bi awayekî rastî dema destpêkirina komplo, xiyaret û qirkirinê ye. Di vê de dîplomasiya Ingilîz û hêmanên Cihû bi rola diyarker rabûne. Çawa ku tê zanîn, di vê demê de ji ber ku Fethî Okyar gotiye "Ez destê xwe bi tevkujiya Kurdan nakim" ji serokwezîrtiyê hatiye xistin û li şûna wî Îsmet Înonî hatiye wezîfedarkirin. Fethî Okyar ji zarokatiya xwe ve

hevalê Mistefa Kemal bû û herî zêde ji wî piştrast bû. Di dema ceribandina Firqeya Serbest de kengî hat dîtin ku serketiye, dîsa ji aliyê Îsmet Înonî ve hatiye xistin. Eşkere ye ku di van salan de bi tenê hêmanên Çepgir û Îslamî nayên tesfiyekirin, bi awayekî rastî yên weke netewe têne tesfiyekirin Kurd in. Wekî din, M. Kemal û koma wî gelekî bêhêz hatine hiştin. Ne ku komareke demokratîk, lê sistemeke dîktator a tesfiyeker derdikeve holê.

Ji bo rastiya hemdem a Kurd û Tirk û têkiliyên di navbera wan de rast bêne fêhmkirin, pêwîst e ku pêvajoya komploya 1925'an bi awayekî berfireh were analîzkirin. Îmajeke 'Atatirk' heye ku fikra fermî her tiştî pêve girêdide û ev îmaj li Tirkîyê di tevahiya têgihîştinên zêhnî de bi awayekî hegemonîk hatiye bicihkirin. Li gorî zêhniyeta Îslamî ya gelekî bi hêz e, ev îmaj serdesttir hatiye kirin. Ev zêhniyeta ku xwe weke neteweparêziya Tirk a laîk nîşan dide ji sedî sed diyardeyeke nû ya dînî ye. Laîktî û neteweparêziya Tirk weke dînekî pozîtîvîst hatine avakirin. Mînakê herî nêz a vê yekê li Franseyê di salên 1880'î de weke Komara Franse ya Sêyemîn hatiye avakirin û neteweparêziya Tirk ev mînak ji xwe re weke model girtiye. Ji vê jî ya girîngtir ew e, di vê avakirina neteweya laîk de ne bi tenê milliyetgiriya Tirk, milliyetgiriya Cihû ya Siyonîst jî gelekî bi bandor bûye. Heta di vê avakirina neteweya nû de milliyetgiriya Cihû ya Siyonîst di mijarên polîtîka derve, eskertî û rejîma ekonomîk de bi rola pêşeng rabûye. Di dîroka hemdem a Tirkîyê de xusûsa herî zêde tê veşartin naveroka vê rolê ye. Beriya Îsraîlê milliyetgiriya Siyonîst li Anatolyayê xwe bi maskeya neteweparêziya Tirk ango 'Tirkê Spî' serwer û ava kiriye. Proto Îsraîlek mewzûbehs e.

Neteweparêziya Tirk a Spî di bin rejîma dîktatoriyeke hişk de domandina herdu neteweparêziyan e. Li vir, di dema Şerê Rizgariya

Neteweyî de hêmanên Çepgir, Îslam û Kurd ên di çand û polîtîkayên hundir û derve de hev girtibûn, bi komployan têne tesfîyekirin. Komplo di nava xwe de bi dijarî û bêrehm hatiye meşandin. Weke hedef Kurd hatine hilbijartin, isyan hatiye provokekirin (Komeke piçûk a jendermeyan dişînin ser Şêx Seîd ê li Pîranê û di şerê li vir de du esker têne kuştin û ev bûyer bi temamî provokasyon e) û di encamê de bi rêbazên bigihîjin qirkirinê Kurd ji sîstemê hatine tesfîyekirin û bi ‘hukmê tinene’ hatine hesabandin. Ji koma Mistefa Kemal çar general (koma ji pênc generalên isyankar) bi dekûdolabên cûrbicûr li derveyî koma elît a desthilatdariyê têne hiştin û bi vî awayî Mistefa Kemal bi tenê dihêlin û bi Kurdan re tînin beramberî hev (Ji koma Mistefa Kemal hevalê wî yê herî nêz Fethî Okyar ji ber ku got “Ez destê xwe bi tevkujiya Kurdan nakim” kîrin ku ji serokwezaretîyê dest bikişîne), beşek ji vê dekûdolabê bi hewldana reşkujiya li Îzmîrê dewam kiriye û bi vî awayî Mistefa Kemal kirine rewşa kesayeteke sembolîk a bi tenê. Heman dekûdolab di tesfîyekirina hêzên Çepgir û Îslamî de jî hatine gerandin. Li vir, du hêzên diyarker ên xuya dikin, serokwezîr Îsmet İnönü û Serokê Fermandariya Giştî Fewzî Çakmak in. Lê ya rastî, li pişt wan jî hegemonya Ingilîz a wê demê û komên sermayê yên di nava wê de rejîma nû çêdikin, pêk tînin û dewam dikin. Yek ji van komên sermayeyê koma Cihû ye (ne tevahî), û ji bo Cihûyan li welatekî digere. Ji bo li Filistînê welatekî Cihûyan bê avakirin, pêşî hewl dane Ebdulhemîd bi kar bînin, lê ji ber ku bi temamî weke dixwazin tevnagere darbeya 9’ê Adarê (provokasyona wê) dikin bahane û wî ji text tînin xwarê, dikevin Şerê Cîhanê yê Yekemîn, şertên şer firsendê didin wan ji bo qirkirina Ermenîyan, mudaxeleyî Şerê Rizgariya Neteweyî dikin, pêşengiya pratîk pêk tînin, Xiristiyanên bi koka xwe Rûm ên mayî tesfîye dikin, di dema şer û

piştî şer de tevî hev girtiyên Çepgir û Îslamî hev girtiyê stratejîk Kurdan tesfiye dikin û bi vî awayî komplo di 1925'an de digihîje serketinê.

Çawa ku tê gotin di sala 1925'an de Mistefa Kemal di asta herî jor de xwedî hêz nîne, ew kirine xwediyê hêzeke sembolk, ew di dîne nû de rakirine mertebeya xwedatîyê û ew kirine 'îkon'ekî li Çankayayê mehkûmkirî û kesekî ji perestîne re terikandine. Komploya herî hûrûkûr, nexasim isyanên Kurdan weke firsend hatine dîtin, li dijî naveroka şoreşger a Şerê Rizgariyê (komara demokratîk, Destûra Bingehîn a 1921'ê) û isyanê yan jî li dijî serokê rastî yê şer Mistefa Kemal pêvajoyek heta dawiyê hatiye meşandin û bi vî awayî raûnda pêşî bi serketî temam bûye. Di vê mijarê de pirsgerê mezinkirin an jî piçûkkirina M. Kemal Atatürk nîne, divê mirov wî di nava dîroka rastî de bi cih bike û bi vî awayî rola rastî ya kesayeta wî ya ji mîtolojiyê şuştî deyne holê.

Dema mirov pêvajoya 1925-40'î binirxîne divê baş zanibe ku Ingilîstan hegemonê dinyayê ye, di Şerê Rizgariya Neteweyî de têk neçûye bi tenê alî guhertiye û ev yek ji bo berjewendiyên sîstemê kiriye. Komar li dijî Ingilîstanê nehat avakirin, berevajî bi alîkariyeke diyarker a Ingilîstanê hat avakirin. Bi vê du armancên Ingilîstanê hebûn: Yekemîn, di wê demê de Yekîtiya Sovyetê çavê xwe berdabû şoreşa dinyayê û dixwest Tirkiya li ser rêya wê ya Başûr di tewazuneke stratejîk de bihêle; duyemîn, ji bo dewleta netewe ya Tirk a nû jêre nebe tehlûke dixwest wê di nava sînoren teng de bigire. Peymana Lozanê encama vê nêzîkatîyê ye. Jê û pêve propagandaya erzan a serketinê ye. Li ser Komarê kontroleke xurt a Ingilîstanê heye. Vê kontrola xwe bi Proto Îsrailê pêk tîne. Li dinyayeke evçend hegemonîk bi tenê rewşenbîrên jihevdeketî û kêmaqil ên bûrjûwaya piçûk dikarin behsa 'serxwebûna temam a komarê' bikin. Di wan şert û mercan de

ne bi tenê li Anatolyayê, li ti devera dinyayê serxwebûneke tamam mewzûbehs nîne. Jixwe sîstema şaristaniya navendî ya temenê wê ji pênc hezar salî bihurî karekterê xwe yê hegemonîk bi modernîteya kapîtalîst re mezintir kiriye. Serxwebûn di şertên xweser de bi tenê nisbî dikare pêk bê. M. Kemal Atatirk jî ev şert û merc di nava balansa Ingilîstan û Rûsyayê de nîrxandine û bi qasî jê hatiye, hewl daye polîtîkaya serxwebûnê bimeşîne.

Eger em heta li Proto Îsraîlê serwext nebin, em ne dikarin damezrandina Komara Tirkiyê fêhm bikin û ne jî dewamkirina wê. Lê belê ji bo ev herdu dewletên netewe yên ketine zikhev pêkan bibin û dewam bikin, pêdivî bi ‘ya din’ heye. Ew “a din” jî bûn Kurd. Kurd kirin hedef û di vê de berjewendiyên Ingilîstanê jî hebûn. Komareke Kurd-Tirk a Mûsil û Kerkûk jî kiribe nava xwe (li gorî Mîsaqî Millî), wê ji aliyê petrolên Iraqê ve bibe derbeke ciddî li Ingilîstanê bikeve. Bi vî awayî M. Kemal Atatirk anîn serê duriyan, ango wê yan Komar an jî Mûsil-Kerkûk hilbijarta. Herdu bi hev re nedibûn. Eger herdu bikirana armanc, diviyabû şerê bi hegemonya dinyayê re li ber çavan bigirta. M. Kemal bi qasî ku vê yekê neke realîst bû. Ha ji vê nuqtayê û pêve wê pêvajoya komplo, qirkirin û trajediya mezin a Kurd dest pê bike ku heta roja me ya îro dewam dike. Mebest ji stratejiya Kurd ev e: Komar ji bo karibe bimîne, neçar dibe Mûsil-Kerkûkê ji Ingilîstanê re bihêle. Hiştina Mûsil-Kerkûkê ji Ingilîstanê re bi xencerlêdana ser dilê Kurdan re yek tişt bû. Komara Tirkiyê ya Proto Îsraîl û hegemonyadariya Ingilîz ji bo berjewendiyên xwe yên pîroz li qurbanekê geriyanê û ew qurban jî bûne Kurd. Ya ji vê jî girîntir ew e, trajediya Kurd a hemdem ku mirov dikare bi 1925’an bide destpêkirin, bi awayekî bêhtir girankirî heta roja me ya îro bênavber dewam dike.

Di dema Serokkomariya Îsmet Înonî de betoneke stûr rijandin ser rastiya Kurd. Piştî salên 1950'î li ser zêhnên mirovan wisa ferz kirin ku ev rastî nabe bikeve ber lêpîrsînê û nabe ku weke pîrsgirêk bê dîtin. Kirin ku weke tabûyeke rêveberiyên Komara Tirk bê parastin û kirin weke xeteke sor a polîtîkayên wê. Şaxê neteweyî yê rastiya Kurd hê serê xwe dernexistibû qurmiçandibûn û gotin li cih be, bi erdê re kiribûn yek. Kurdistan kiribûn çar parçe û vê yekê qîma wan nedikir, li ser her parçeyî jî polîtîkayên yek ji ya din xirabtir dimeşandin û bi van polîtîkayan hebûn ji hebûntiyê dikirin. Ji lewra mirov rastiya neteweya Kurd a piştî 1925'an weke rastiyeke ketiye pêvajoya qirkirinê binirxîne ev ê nêzîkatî û nirxandineke rastî be. Di vê nuqtayê de teza mêtîngeriya kêm e. Bêguman ji hemû aliyan ve mêtîngerî tê pêkanîn û meşandin, lê belê kirinên ji mêtîngeriya wêdetir ên bi armanca jîholêrakirina hebûna Kurdan mewzûbehs in. Jixwe navê vê jî qirkirin e.

Mirov pîrsgirêka Kurd piştî salên 1970'î weke pîrsgirêka azadiyê binirxîne ji aliyekî ve rast be jî, ji aliyê din ve kêmasiyeke girîng bi xwe re tîne. Ew jî pîrsgirêka Kurd a hebûnê ye, ango pîrsgirêka Kurd a ontolojîk e. Jixwe rastiyeke hebûna wê bi îmhayê re rûbirû be, pîrsgirêka wê ya pêşî azadî nîne, berê pêşî divê hebûna xwe biparêze û ev yek çiqasî pêkan be, ew û azadî wê di zikhev de pêk bên. Tiştên nebe azadiya xwe jî nabe ango tiştên hebûna wê tinebe azadiya wê jî nabe. Azadî bi tenê bi hebûnê mumkîn dibe. Xweseriya rastiya neteweya Kurd a hemdem di vê nuqtayê de ye. Dîsa ji qirkirinên Ermenî û Cihû yê di demên nêz de qewimîn cudatir (di van qirkirinan de îmhaya fîzîkî li pêş e) di qirkirina Kurd de qirkirina çandî (di zêhn de dev ji xwebûnê berdan) li pêştir e. Komeke çandê ya dev ji xwebûnê berdayî, çi fîzîkî çi zêhnî pêk hatibe, yan ketiye ber çerxa qirkirinê yan

jî pêvajoya wê ya qirkirinê temam bûye. Kurd kirine çar parçe û li ser hebûna her parçeyî bi sedema kirinên cuda yên tesfiyeyê pêvajo (qirkirin) bi awayekî cihê meşiyaye û her parçeyî di asteke cuda de para xwe ji qirkirinê girtiye. Ji ber karakterê qirkirina li ser tê meşandin ev pêvajo hê jî dewam dike. Rastiya Kurd a ji vî alî ve, bi dagirkerî, mêtîngerî, asîmîlasyon û kokqelandinê re rûbirû ye, divê di çarçoveya vê pêvajoyê de bê nirxandin: Rastiyek e ku dixwazin wê ji kirasê nasnameya neteweyî derxin!

Di roja me ya îro de hewl tê dayîn ku rastiya Kurd weke nasnameya Kurd bê îfadekirin. Gotina nasnameyê li miqabilî hebûnê tê. Di vê rewşê de xusûsa bingehîn a divê were nirxandin xisletên der barê nasnameya Kurd de ye. Mirov kengî dikare li pêkhatina rastiya Kurd, bi gotina aktuel nasnameya Kurd serwext bibe? Dema ku mirov, çiqasî bi rabihuriyeke dirêj a dîrokî, ewqasî jî bi kirinên xweser ên dema ‘niha’ tevahiya aliyên wê yên dixwazin wê pê ava bikin an jî bikin ji xwebûnê derxin binirxîne, hingê wê lê serwext bibe. Ango wê di warê heqîqetê de bi nirx bibe. Lêgerînên der barê pêkhatina Kurd an jî Proto Kurdên nava dîrokê de çiqasî girîng bin, rastiya Kurd bi awayekî rojane bi çi cureyên kirinan re rûbirû ye ewqasî girîng in. Ji ber ku me hewl dabû em têkiliya di navbera dîrok û niha de analîz bikin, ez ê dubare nekim. Lê divê mirov ji bîr neke ku mirov di nava dîrokê de li rastiye negere, ti diyardeya civakî bi tenê bi rêbazên analîtîk ên rojane nayên nasandin û eger li derveyî dîrokê bêne nirxandin wê rastiye civakî gelekî kêmtir û şaş bêne fêhmîkirin. Ji ber vê sedemê, her rastiya civakî ya em dinirxînin, em timê wê di çarçoveya dîroka wê de lêdikolin.

Herçiqasî min lêkolîna me ya dîrokî bi awayekî pêşnûme kiribe jî ez yeqîn dikim ku min bi awayekî berfireh kiriye. Em hewl bidin

rastiya Kurd an jî bi gotineke din nasnameya Kurd, li gorî rojanetiyê ango dema niha bi rêbaza analîtîk analîz bikin.

a- Nasnameya Kurd a Hemdem a di bin Hegemonya Yekdestdariya Sermaye û Desthilatdariya Tirk û Hevgirtiyên wan de

Çawa ku me di nirxandina xwe ya li ser dîrokê de dît, dema ku yekdestdariya mêtinkarî û desthilatdariya Osmanî ya ji rêûresmê hilweşiya, komeke elît a di nava rêûresma burokratîk de şikilgirtî û di nava Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê de bi rola kirdar rabû, bi komplo û darbeyên cûrbicûr di Meşrûtiyeta Duyemîn de, di Adara 1909'an û 1'ê Çileyê 1913'an de, di Şerê Cîhanê yê Yekemîn ê 1914-1918'an de û herî dawî di Şerê Rizgariya Neteweyî yê 1919-1922'an de weke hêzeke bûrjûwa burokratîk a herî rêxistinkirî yekdestdariya desthilatdariyê desteser dike. Hem ji aliyê îdeolojîk ve hem jî ji aliyê ekonomîk ve mohra xwe li yekdestdariya hegemonîk dixê. Ji sala 1923'an ve rêveberiya Komarê desteser dike. Li ser bingehe Tirkîtiya Spî li dora amûrê desthilatdariyê bi îdolojiya neteweparêziya Tirk komek pêk anîn û vê komê hevgirtiyên bingehe ên Şerê Rizgariya Neteweyî, Sosyalîst, Ummetgirên Îslamî û Hêzên Millî yên Kurd bi rêbazên komplowarî tesfiye kirin û heta roja me ya îro bênavber 'dîktatoriyeke olîgarşîk' damezrandin. Ev dîktatoriya hegemonîk a hundir, li derve bi perspektîf û kontrola nêz a serkêşê hêzên hegemonîk ên dinyayê Ingilîstanê dimeşiya. Nexasim kesayeta netewe ya serbixwe ya M. Kemal Atatirk dikin sembol ango bi kirinê gelekî hişk wî ji taqetê dixin, carcaran di bin navê Atatirkparêzî yan jî Kemalîzmê de ji muhafazekariyeke serdema navîn girantir bi nasnameyeke îdeolojîk a faşîst di nava sînorên Tirkparêziya etnîk-sunnî de bi bernameyeke qirkirin û asîmîlasyonê li ser tevahiya çandan pêk tînin.

Ji aliyê ekonomîk ve bi yekdestdariya dewletê dikeve heta nava dilê civakê dimije, zuha û hişk dike. Herçiqasî di nava wan bi xwe de hevrikî û şerên wan ên dijar hebin jî weke yekdestdariyên di nava têkiliyên hegemonîk de (weke îdeolojî, ekonomîk û desthilatdarî) li ser tesfiye û îstîsmara çanda civakî (ji aliyên maddî û manewî ve) di nava yekîtiyeke temam de tevdigerin. Klîka Tirkê Spî dîktatoriya xwe ya bi rêbazên komplo, darbe û kontrgerîlla (rêxistina veşartî ya NATOyê Gladîo, beşê Tirkiyê) ava kir heta serê salên 2000'î dewam kir.

Piştî Şerê Cîhanê Yê Yekemîn avahiya hegemonîk a li Anatolyayê hat avakirin naşibe çi avahiyekê. Bi qasî ku xuya dike, serweriyeke hişk a Tirkî mewzûbehs e; lê bi xwe sîstemek e ku bi manîpulyasyonên komeke teng a komploker dimeşe. Bi sîstemên dewletan bi monarşî, komar û demokrasiyan re zêde têkiliya xwe nîne. Despotîzmeke xweser e. Mekanîzmayeke wê ya gelekî veşartî ya bi falsîfikasyonan dimeşe heye. Bêguman di vê de para bûrjûwabûna burokratîk a Tirk, Proto Îsraîlê heye. Di tesfîyekirina hêmanên Ermenî, Suryanî, Pontûs û hêmanên din ên Helenîstîk ên Xiristîyan û tevgera îmhakirina Kurdîtiyê de pareke diyarker a vê Proto Îsraîlê heye. Rejîmeke di nava kirinên gihiştî qirkirinan de cihgirtî bi rêbazên êşkere û rewa nikare dewam bike. Bi tenê qirkirina çandî ya Kurd a rojane bi dizî tê meşandin, ji bo bi temamî rûyê rastî yê rejîmê were êşkerekirin têrê dike. Lê ti kes newêre vê êşkere bike. Eger kes li ber rabe yan jî wê rexne bike dikare wî/wê bi awayên nediyar bike qurbanekî 'fail nediyar'. Li dinyayê belkî jî şefafî herî zêde ji bo vê pêkhatinê hewce dike.

Ev sîstema ku em dikarin weke Faşîzma Tirk a Spî bi nav bikin xwedî xisleta damezrîneriyê ye. Ya ecêb ew e, pirraniya kesên di sîstemê de rol digirin an jî dibin destik haya wan ji rola wan nîne û

nizanın ji çi re xizmetê dikin. Pirr kêr kes, ew jî yê ji derve bi sîstemê re eleqedar dibin haya wan ji rola wan heye. Di serî de Mistefa Kemal Paşa, bîranînên pênc generalên navdar ên isyanê baş bêne xwendin, wê pirr eşkere bê dîtin ku li derveyî berhema dixwazin ava bikin bi pêkanîna avahiyên din re mijûl dibin heta bi pêkanîna yê dijber re mijûl dibin û ji vê gelekî bêzar û bi hêrs in. Ji vê jî ya xeternaktir ew e, têkiliya Faşîzma Tirk a Spî bi Tirkîtiya navê xwe jê girtiye pirr kêr e, û haya pîraniya civaka Tirk ji vê nîne û heta di vî warî de korfêhm û serkorî ye. Bi herhalî ‘Etrak-î bî îdrak’ vê rastiye îfade dike. Ya rastî di tevahiya dîrokê de dema desthilatdarî tene avakirin argumanên bi heman rengî tene bikaranîn, lê ti ji wan bi argumanên avakirinê yê desthilatdariya hemdem a Anatolyayê re nikare rabe û naşibe van argumanan.

Piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn, Dewletên Yekbûyî yê Emerîkayê pêşengiya hegemonîk a sîstemê kir destê xwe û Faşîzma Tirk a Spî bêhtir tekûz kir û bi vî awayî kontrola li ser Komara Tirkiyê dewam kir. Çawa ku tê zanîn, wê komeke efserên ku wê darbeya 27’ê Gulanê bikin, li ser bingehê rêxistiniya Gladîo di navbera salên 1945 û 1950’î de perwerde kir û di kompasekirina sîstemê de bi kar anî. Dîsa tê zanîn ku berê jî Ingilîstanê komeke pîlotên Tirk di vê çarçoveyê de di şer de bi kar anî. Nexasim di nava van efseran de yê berbiçav Alparslan Türkeş û koma wî piştî salên 1960’î dîsa di vê çarçoveyê de ji bo bêtêsîrkirina çepgirên Tirkiyê û tevgerên kedkar hatine bikaranîn. Ev komên em behsa wan dikin, di vê nuqteyê de têkiliya wan bi Faşîzma Tirk a Spî re hebe jî divê were zanîn ku versiyoneke wan timî li ser kar e. Ev kom antî-Siyonîst in, nijadperestên Tirk in ku bêhtir li ser xeta Hîtlergiriye kar dimeşînin. Ev beşên ku em dikarin weke Faşîzma Tirk a Reş bi nav bikin, hebûnên Proto Îsrailê li Anatolyayê tesfiye dikin û

dixwazin sîstemeke hegemonîk a Tirk a Anatolyayê ya ji Tirkparêziya xwerû pêkhatî, ava bikin. Ev beşên em behsa wan dikin, sîstema di Şerê Cîhanê yê Yekemîn de bi dest xistin û cara pêşî li dijî Ermeniyên pêk anîn careke din bi temamî nikarîbûn bi dest bixin. Hinekî, ew jî li ser hewcedariya Faşîzma Tirk a Spî bi ser avahiya heyî ve hatin kirin. Nexasim li dijî tevgerên sosyalîst û demokratîk ên Tirkîyê bi awayekî gelekî bêrehm, bi şêwazê komployan û li derveyî huqûqê hatin bikaranîn. Ya seyr û ecêb ew e, dema mijar dibe tesfîyekirina nasnameya Kurd, pêkhatinên çepgir û demokratîk ên dewleta netewe, li derveyî îstîsnayan, di nava pêkhatina kakil a Faşîzma Tirk a Spî de cih digirin û ji vê namînin. Hem jî bêyî ku haya wan jê çêbibe, bi destê emperyalîstên li dijî wan tevdigerin têne bikaranîn!

Yên dixwazin nijadeke xwerû biafirînin, wexta hewce bibînin dikarin Anatolyayê hemûyî –Kurdistan jî di navê de- ji nû ve fetih bikin. Ev kes dixwazin li ser bingehê etnîstîteyêke teng dewleteke netewe ya Tirk ava bikin û vê weke utopya xwe ya bingehîn dibînin. Alîgirên Îsraîlê û kesên ji çandên hindikayiyên cûrbicûr nakokiya van kesan e. Lê ji ber ku dizanin bêyî Îsraîlê (hem Îsraîla li hundir û hem jî ya li derve) nikarin bimeşin, eşkere li hemberî wê nabin xwedî helwest. Weke partî sedema hebûna wan milliyetgiriya etnîk a Tirk a herî nijadperest û dewletdariya netewe ye. Dema mijar nasmaneya Kurd e, hem polîtîkaya Faşîzma Tirk a Spî û hem jî ya Reş bi tevahî tesfîyekirina fîzîkî û çandî ye, û dixwazin bikin ku Kurd êdî ne hebûn bin. Li gorî Tirkên Spî her kesê xwe Tirk bihesibîne divê wan weke Tirk qebûl bikin, lê Tirkên Reş (mirov ji van Tirkan re dikare bibêje Gurên Spî) xwe nêzî vê têgihîştinê nakin. Ew zêdetir li pey nijadeke xwerû diçin. Çi demeke dûr çi demeke nêz, qirkirina Kurdan bi awayekî fîzîkî ji hedefa wan a bingehîn e. Tirkên Reş ên ji aliyê hêzên

hegemonîk ve di tesfîyekirina tevgerên sosyalîst û demokratîk de hatin bikaranîn, roja me ya îro weke berê qîmeta wan tineye.

Darbeya 12'ê Îlonê senteza Tirk-Îslam qebûl kir û vê jî tevgera faşîst a nîfşên sêyemîn kir rojevê. Ev ekola ku em dikarin jêre Faşîzma Tirk a Kesk bibêjin, DYÊyê ji salên 1970'î ve li dijî belavbûna Yekîtiya Sovyetê ya li Rojhilata Navîn, ji bo derxistina Rûsya Sovyetê ji Afganistanê û lebikandina wê li Asya Navîn bi pîrsgirêkan û pêşgirtina pêşketina sosyalîzm û demokrasîyê li welatên Îslamî, li gorî milliyetgiriya nijadperest bêhtir kêrhatî dît û destek dayê. Bi palpiştiya Emerîkayê ev ekol xurt bû. Tevgera Îslamî bi giranî li ser hîmê xizmetkariya ji hegemonya Ingilîz re derketiye holê. Ji modernîteya kapîtalîst serbixwe nîne. Weke ku tê zanîn, millîgir û azadîxwaz nîne. Weke versiyoneke milliyetgir a kapîtalîst hatiye hûnandin. Hedefa wê ya bingeîn ew e, pêşî bigire li civakên bi giranî bi çanda Îslamî radibin ji bo demokratîze û sosyalîst nebin û çanda Îslamê entegreyî kapîtalîzmê bike. Yek ji wan amûran e ku tevahiya hêzên hegemonîk wê bi vê armancê bi kar tînin.

Di Împaratoriya Osmanî de ji bo hêmanên Îslamî di nava dewletê de li cem hev bîne girtin û li dijî hegemonya Ingilîz bîne bikaranîn, pêşî PanÎslamîzma bi desteka Elmanyayê hat xurtkirin. Ingilîstanê li cografya Ereb bi xurtkirina Wehabîtiyê bersiva vê yekê da. Hevkarên hêzên hegemonîk ên ku çanda Îslamê îstîsmar kirin, ji bo para xwe di nava mêtinkariya hêzên hegemonîk de zêde bikin û pêşde bibin, Îslamtî hê ji roja derketina wê ve xistin xizmeta xwe. Îslamtî bi şeweyê milliyetgiriya dînî bi ser hegemonya kapîtalîst ve dibe. Divê mirov hêmanên Îslamî yên welatparêz ji Îslamgirên siyasî cihê bike. Çawa ku tê zanîn, serokên antî-hegemonîk ên bi vî rengî derketine holê. Çanda Îslamê homojen nîne, li gorî rewşên çînî û civakî li pêkhatina

helwestên cuda vekirîye û ev jî rewşek e ku tê fêhmkirin. Di Şerê Rizgariya Neteweyî de Îslamgiran weke hêzeke antî-hegemonîk helwest nîşan daye. Mîna hêmanên welatparêz ên Kurd û sosyalîst, hêzên welatparêz ên Îslamî jî ji aliyê Faşîzma Tirk a Spî ve hatine tesfîyekirin. Nabe ku Îslamgirên welatparêz bi komplogeriya Tirk a Spî re di nava dewletê de bin. Ev Îslamgirên welatparêz nikarîbûn bi laîktîya hişk re ango bi dîndariya laîk re bimana. Ji ber vê hatin bêdengkirin. Bi pêşengiya hegemonîk a DYE'yê re weke baskên din ên antî-komînîst hewl dan Îslama siyasî jî ji nû ve gurûgeş bikin, ji nû ve zindî bikin. Fena faşîzma Tirk a nijadperest, ev êkol jî piştî pêngava tevgera sosyalîst û demokratîk a salên 1960'î bû partî. Herçiqasî bi baskên din ên faşîst re nakokiyên wan hebin jî hemû li dora hedefeke sereke dibûn yek û digihiştin hev. Wan jî ji salên 1970'î ve di desthilatdariyê de cihê xwe girt.

Tevgera şoreşger a mezin bû, bandoreke êşkere li vê rewşê kir. Lê bi darbeya 12'ê Îlona 1980'î re gihiştin astekê ku bi hêzên din re bibin hevgiştî û di vê de pareke girîng a dagirkirina Sovyetê ya Afganistanê û Şoreşa Şîî ya li Îranê heyê. Hem ji bo şikandina hegemonya Yekîtiya Sovyetê û hem jî ji bo pêşîgirtina li Şoreşa Îranê, bi lez hewcedarî bi tevgera Îslamî hebû ku diviyabû ji nû ve bihata avakirin. Em fêhm dikin ku li Tirkîyê ji nava Tevgera Necmeddîn Erbakan (bi Tevgera Millî Goruşê armanc afirandina bûrjûwazîyeke Tirk a millî bû) a ji bo vê modelê radîkal dihat hesibandin, hêmanên nerm dihatin qebûlkirin, hatin neqandin û bi kadroyên ji cemaetên cuda berhevkirî komeke elît a desthilatdar hatiye devşîrmekirin. Bi Turgut Ozal a dixwestin bikin ev bû. Lê hê jî weke sirrekê ye ka çawa û çima Turgut Ozal bi awayekî fizîkî û siyasî hat tesfîyekirin û piştî Necmeddîn Erbakan di 28'ê Sibata 1997'an de ji Serokwezaretîyê hat xistin, lê bi van bûyeran em

fêhm dikin ku li ser modela ku wê weke AKP'ê bi gewde bikin, xebitîne. Weke ku tê zanîn, AKP di sala 2001'ê de derneketiye holê; bi kêmanî kokên wê digihîjin heta darbeya 12'ê Îlonê. Di dema Serokê DYE'yê G.W. Bush de Projeya Rojhilata Navîn a Mezin ket rojevê û herweha dagirkirina Afganistan û Iraqê, projeya Îslama Nerm a li Tirkîyê kir alternatîfeke nû. Faşîzma Tirk a Spî ji ber avabûna xwe ya kevinbûyî û laîk ji girseyan îzole bûbû. Herweha deriyên xwe li derve girtibûn. Li kapîtalîzma global zêde ne vekirî bû. Ji ber ku li hemberî Emerîkayê tevgera ciddî ya sosyalîst û demokratîk tinebû, hewcedariya wê zêde bi faşîzmeke nijadperest tinebû. Ji vê jî ya girîngtir ew bû, Tevgera Demokratîk a Azadiya Gelê Kurd li gelemperiya Kurdistanê û li parçeyê Kurdistanê di bin serweriya Tirkîyê de pêşketina xwe dewam dikir. Ango wexta ku mirov rewşa îdeolojiyên faşîst ên di rengên nijadperest û spî de li ber çavan bigire, mirov bi hêsanî fêhm dike ku hewcedariyê bi elîteke Tirk a faşîst kesk dibînin.

Çanda Îslamî di nasnameya çanda Kurd de xwedî roleke girîng e, û ev jî di vê de bi bandor bûye. Bi sedsalan e ku meylên terîqetparêz di civaka Kurd de bi tesîr in, û vê jî alternatîfa faşîst a Tirkê Kesk kire argumanêke bêhtir bê bikaranîn. Herdu baskên din ên faşîzmê, nûnerên wan ên di nava artêşê û partiyên siyasî de (di serî de CHP û MHP) li vê destguhertina desthilatdariyê ya li hundir razî nebûn û bi dijarî li ber rabûn. Ji sala 2001'ê heta bi sala 2007'an xwe li kirina çar darbeyan rakîşandin. Lê ji ber ku ji desteka DYE û Yekîtiya Ewrûpayê mehrûm bûn, derfeta wan a serketinê çênebû. Herweha alîgiriya zêde ya AKP'ê bi sermayeya finans a global re ew kir alternatîfa bi tenê û heta hişt ku ew weke partiya bi tenê ya desthilatdariyê bimîne. Hatina AKPê ya desthilatdariyê, di nava

dewletê de demeke nû ya hegemonîk îfade dike. Hegemonya heştê salî ya Tirkê Spî ya Komarê hêdî hêdî û bi awayekî bi êş cihê xwe ji Faşîzma Tirk a Kesk a xwe weke Îslama Nerm a Komarê dihesibîne hişt. Bêguman ev nayê wê maneyê ku dewlet bi temamî hatiye fetihkirin, lê ketiye ser wê riyê. Li şûna Faşîzma Tirk a Spî ya navenda wê Enqere ye, Faşîzma Tirk a Kesk a navenda wê Konya-Qeyserî ye, hêdî hêdî, lê bi awayekî ji xwe piştrast gav diavêje ji bo bibe hêza nû ya hegemonîk a Komarê. Sala 2023'an sedsaliya Komarê ye û ji niha ve bi awayekî êşkere tê plankirin ku ew roj di bin vê hegemonyayê de bê pêşwazîkirin.

Di vê dema nû ya hegemonîk de nasnameya Tirk wê karektera xwe ya dewleta netewe weke heyî biparêze û bi amûrên îdeolojîk ên Îslama Sunnî bêhtir were xurtkirin. Ya rastî, wê pîrsgirêka nasnameyê bêhtir bibe pîrsgirêka Kurdan. Baskekî artêşê bi hêza nû ya hegemonîk re hev girtin. Ji ber ku bawer dike, di tepisandin û tesfîyekirina nasnameya Kurd de amûrên îdeolojîk ên Îslamî wê bi roleke girîng rabin. Bi sedema ku herdu amûrên îdeolojîk ên faşîst hatin bêtesîrkirin, femandariya nû ya artêşê bi hegemonya faşîzma kesk razî bû. Jixwe femandariya darbeya 12'ê Îlonê jî xwedî meyleke bi heman rengî bû û têkiliya organîk a di navbera wan de êşkere bûye. Xusûseke din a girîng, têkiliya hêza nû ya hegemonîk bi sermayeya Cihû û versiyonên wê yên îdeolojîk re ye. Hêza nû ya hegemonîk bi sedema karektera wê ya Îslama nerm û têkiliyên wê bi hêzên Îslamî û desthilatdariyên weke wê re bivênevê wê bi Siyonîzma Îsraîlê re (milliyetgiriya hişk) rê li ber nakokiyê vekirina. Lê belê ev rewş nayê wê maneyê ku têkiliya AKP'ê bi sermayeya Cihû û bi amûrên wê yên din ên îdeolojîk re tineye. Berevajî, AKP bi baskê sermayeya Cihû ya gerdûnger-global a finansê ya ne Siyonîst, bi îdeolojiya Cihû ya Karaîm a gerdûnger re

xwedî têkiliyên xurt e; ya rastî, li şûna baskê Siyonîst ev bask bêhtir bi hêz tê bicihkirin. AKP ji her partiyeke Tirk a nijadperest û spî bêhtir bi rola acente û nûneriya sermayeya Cihû û amûrê îdeolojiya wê li Anatolyayê di nava Komara Tirkîyê de radibe.

Divê mirov ji bîr neke ku ev sermayeya Cihû ya bi kok û amûrên wê yên îdeolojîk ji wan hêzên bingehîn in ku ji çarsed salî ve hegemonya global a modernîteya kapîtalîst pêşde birine û meşandine. Di pêkhatina bi sedan sermaye û desthilatdariya dewletan de ango derketina şer û pevçûnên wan de xwedî roleke diyarker e. Di hegemonya dinya modernîteya kapîtalîst de hêzeke di warê ekonomîk û îdeolojîk de evqasî bi bandor, rasyonel nîne ku li cografyayeke ji bo xwe herî stratejîk dibîne, di avakirina modernîte û pêkanîna desthilatdariya li Anatolya û Mezopotamyayê de bê bandor bimîne. Çawa ku di salên damezrandina Komarê de dewleteke netewe ya laîk-milliyetgir ava kir û li gorî berjewendiyên xwe (Proto Îsrail; avakirina desthilatdariyeke li herêmê îzole bûyî û li dijî hegemonya Sovyetê) modela modernîteyê ya herî di cih de hesiband, di salên 2000'î de jî li ser bingehê armancên weke wan, lê bi amûrên berevajiyê wan (dewleta netewe ya Tirkî-Sunnî ya ji nû ve birêkûpêkkirî ya zêdetir dest wer dide herêmê û Komareke Tirkîyê ya bi sermayeya global re bûyî yek) hêza hegemonîk birêkûpêk kir. Xusûsa herî girîng a divê were zanîn ew e, di avakirina vê hegemonya nû de hêza hegemonîk a dinyayê bi roleke diyarker rabûye.

Ji bo nasnameya Kurd di dema vê hêza hegemonîk a nû de bê tesfîyekirin rêbazên nû yên kompoyê têne ceribandin, wê bêne ceribandin. Provayên vê yekê cara pêşî bi awayekî eşkere bi navê Hîzbûllah a Tirkîyê di salên 1990'î de hatin kirin. Gelê Kurdistanê ji vê pêkhatinê re Hizbul-Kontra digot. Çawa ku damezrînerê JITEM'ê

Albay Arîf Dogan eşkere anî ziman, Hizbul-Kontra wan bi xwe ava kiriye. Ji aliyê herkesî ve baş tê zanîn ku vê pêkhatinê di kuştina ji deh hezarî zêdetir mirovî bi awayekî failê wan nediyar de roleke girîng girt. Piştî vê ezmûn û tecrûbeyê bi AKP'ê gav avêtin qonaxa duyemîn. Modela bingehîn a tesfîyeker û amûrên bingehîn ên vê modela AKP û hevgirtiyên wê (hêzên wan ên hevgirtî terîqet-holdîng, nexasim ê bi navê F. Gulen didin naskirin bi xwe pêkhatineke nava dewletê ye û kontraya kesk e ku Emerîka dixwaze wê li şûna kontraya reş a nijadperest bi cih bike) ji bo Kurdistanê difikirin, Îslamtiya Sunnî ya Nerm e, û li şûna Hizbul-Kontra jî hêzeke nû ya tetikkêş difikirin, ew jî pêkhatineke mîna Hamasê ye ku em jêre dibêjin 'Hamasa Kurd'. Plana nû ya tesfîyeyê rêbazên berê yên Tirkên Spî û Tirkên Reş ên faşîst bi temamî ji dewrê dernaxe, bêhtir wan bi awayekî temam dike, qadên ew bêbandor in, ji nû ve bi rêkûpêk dike. Li gorî vî pîlanî, van qadan 'li dijî terora PKK û şaxê wê yê bajêr KCK'ê' di bin navê ekonomî, civakî, çandî, psîkolojîk, eskerî, siyasî û dîplomatk de dabeşî pênc-şeş beşan dikin, û hewldanên xwe bêhtir zêde û sistematîze dikin. AKP, nexasim bi DYE û koma fermî ya fermanbaran a artêşê re bi Protokola 5'ê Mijdara 2007'an li Washingtonê û Protokola 4'ê Gulana 2007'an li Dolmabahçeyê (Ev protokol di navbera serokwezîr Erdogan û Serokê Giştî yê Femandariya wê demê Yaşar Buyukanit de bi şertê heta hetayî veşartî bimîne, pêk hat) hewl dan van planan bi lez bi cih bînin û hê jî hewl didin bi cih bînin. Êrîşên hewayî yên berê hîç nehatibûn dîtin, yekser parvekirina îstîxbaratê bi DYE'yê re, operasyonên KCK'ê, girtina DTP'ê, insiyatîfên civaka sivîl ên bûrjûwa Kurd a sexte, êrîşên li ser ROJ TV'ê, operasyon û girtinên berfireh û zêde yên li welatên Ewrûpayê, li her bajarê Kurdistanê avakirina holdîngan û hewldanên

wan ên ji bo zarokên Kurdan bixin dibistanên qîşleyî YIBO, ji wan nimûneyên girîng in ku mirov dikare pê di van pîlanên wan derxe. Kirine ku rastiya Kurd angî nasnameya Kurd bi xwe, bi şerekî taybet ê di dîrokê de herî berfireh û di her qadê de hatiye plankirin rûbirû bibe. Ji qada ekonomîk, çandî, civakî, siyasî, eskerî, dîplomatîk, sportîf û hwd. di gelek qadan de hatiye plankirin. Bi hin gavavêtinên qaşo demokratîk ên weke qursên Kurdî, serbestkirina weşanê, TRT-6, belavkirina komirê û alavên spî xwestine ser vê qirkirinê bigirin û ev jî bi propagandayê gelekî berfireh kirine. Sermayerazandina li Başûrê Kurdistanê, têkiliyên dîplomatîk û hevgirtinên sêalî yên xurt jî divê mirov li van zêde bike. Angî bi hevgirtina Iraq-DYE-KT, Sûrî-Îran-KT; dixwazin dorgirtina li hundir bi dorgirtina derve temam bikin. Bi vî awayî, şerê qirkirinê, şerê taybet, şerê sergirtî, bi dizî û eşkere yê li tevahiya qadên civakî û di dîrokê de herî berfireh, xistin pratîkê û dimeşînin.

Dema desthilatdariya hundir a hegemoniya nû ya li dema hilweşîna komara burokratîk rast tê, ji aliyê avahiyên yekdestdar ên qadên îdeolojîk, civakî û ekonomîk ve ji avahiyên dema damezrandinê xwedî cudahiyên girîng e. Îdeolojiya fermî ya di dema avakirina dewleta netewe de pozîtîvîst laîk milliyetgir bû. Fikrên hişk ên Darwinîst serdest bûn. Ji ber ku biryar dabûn çandeke homojen pêk bînin, diviyabû hebûna çandên din û nexasim jî hebûna çanda Kurdan tesfiye bikin û li gorî qanûna Darwinîst a ‘mafê jiyanê yê bi hêz heye’ ev li ser navê pêşketinê rewa dihesibandin. Heman qanûn li Ewropayê jî di avakirina dewletên netewe de hatibû bicihanîn. Encam, çandên li derveyî îdeolojiya fermî heta qira wan bînin wê îmha bikirana. Karektera burokratîk a bûrjûwabûnê, ev fikra biyolojîst bêhtir ber bi awayekî bêrehm ê pêkanînê ve dibir. Li pişt qirkirinên li Anatolyayê

ev hêza îdeolojîk a xwe disipart fikra hişk a pozîtîvîst-biyolojîst hebû. Hêza hegemonîk a avahiya civakî ya nû pêk anî bûrjûwaziya burokratîk e ku bi destê dewletê ghiştiye. Di vê gihandin û mezinkirinê de daneheva sermaye û malên nemisilmanan ên desteserkirî xwedî roleke girîng in. Jixwe diyar e ku bi awayekî din pêkanîna bûrjûwaziya Tirk ne mumkin e. Bi awayekî ekonomîk li dora bazareke girtî ya hundir bi saziyên dewleta yekdestdar firsenda pêşengiyê dane pêşesaziyê. Ya rastî, yekdestdariyên bazirganî, malî û pîşesaziyê di zikhev de ne, lê li gorî demê rola sereke didin hin ji van sektoran. Modela kapîtalîst a Elman ango modela bi destê dewletê rê dide kapîtalîstbûyîna ji serî ve û bi awayekî neçar hatibû tercîhkirin. Yekdestdariya desthilatdariyê bi xwe dîktaya olîgarşîk a tek partiyê ye. Ji ber mêtinkariya kapîtalîst mirov fêhm dike ka çima ev avahiya desthilatdariyê ji navîkê ve bi faşîzmê ve girêdayî ye.

Ji ber ku li qadên van avahiyên sereke dewletdariya netewe hatiye avakirin û hedefa wê ya bingehîn afirandina civaka homojen e, aqûbeta rastiya Kurd bi qirkirinên fizîkî û çandî tesfiyekirin e. Pêvajoya tesfiyekirina Kurdan bivênevê wê rê li ber isyanan vekirina û provokekirina civakê jî li gorî armanca heman tesfiyekeran bû. Li gorî pozîtîvîzmê bawerî bi vê anîbûn. Tesfiyekirina rastiya Kurd weke pêşketin dihesibandin. Hêzên dewleta netewe gelekî ji xwe piştrast bûn ku wê di demeke herî kin de di vê tesfiyeyê de bi serkevin. Di Destûra Bingehîn de xala ev yek îfade dikir jî weha bû “Her kes ê bi welatîbûnê xwe bi dewletê ve girê dide Tirk e.” Îdeolojiya pozîtîvîst bi qasî ku xuya dike, xwe weke dinyewî (sekularîst), diyardeyî û zanistî dide naskirin. Piştî fikra dînî û metafîzîk, xwe weke paradîgma sêyemîn û dawî ya mirovatiyê dihesibîne. Lê ew bi xwe jî qalibekî fikrê yê metafîzîk e, û fikreke dinyayê ya bêhtir teng, hişk û dogmatîk

e. Em vê rastiyê bi awayekî eşkere di danasîna Tirkîtiyê ya dewleta netewe ya Tirk de dibînin ku xwe disipêre îdeolojiya netewegir û laîk. Bi zêhniyeteke wisa radibe, çawa ku bi fermana xwedê ya “bibe” her tişt dibe, ji xwe wer bawer kiriye ku dema ew jî bibêje “bibe Tirk” mirov ê bibin Tirk. Çawa ku di vê mînakê de tê dîtin zanistiya sosyolojîk ketiye valatiyê, karakterê xwe yê metafizîk pozîtîvîst bi awayekî balkêş piştrast kiriye. Bi awayekî bêrehm tê pêkanîn û ev jî li gorî wê ye. Îdeologê sereke yê milliyetgiriya nijadperest Nîhal Atsiz jî ev kirinên Tirkên Spî weke ‘dehşeta Tirkîtiyê’ şîrove kiriye.

Dema salên 1950-1980’î dema gihiştin û stewînê ya Faşîzma Tirk a Spî ye. Lê bi darbe û komployan hatiye meşandin. Li ser guherîna hêza hegemonîk a derve (DYE ket şûna Ingilîstanê) hin kirinên cuda ketin rojevê (demokrasiya parlementerî ya pîrr partî, gavavêtina kapîtalîzma lîberal, di warê laîktiyê de dayîna beşek tawîzan), lê bi awayekî bingeşîn dîktatoriya faşîst a olîgarşîk avahiya xwe parast û dewam kir. Şerên çînî û civakî yên dijwar encam nedane. Encam, darbeya eskerî ya 12’ê Îlonê ye. Darbeya eskerî ya li gorî konjonktura hundir û derve hatiye plankirin (Li Rojhilata Navîn tewazuna hundir xira bû ji ber ku Şoreşa Îranê pêk hat û Yekîtiya Sovyetê Afganistan dagir kir; tewazuna hundir xira bû ji ber ku mezinbûna têkoşîna şoreşger a hundir nehat rawestandin), di çarçoveyeke dîrokî de li pêvajoya hilweşîna sîstema faşîst a Tirkê Spî rast hatiye û xwestiye hilweşînê rawestîne. Ji bo vê yekê jî di çarçoveya îdeolojîk de li şûna laîktiyê milliyetgiriya Tirk-Îslamê kir bingeşê xwe, di qada ekonomîk de jî li şûna ekonomiya xwe li hundir girtî ber bi yekparebûneke bi yekdestdariyên global re gav avêt, ji bûrjûwaziya bi giranî burokratîk ber bi pêşengiya sermayeya taybet ve çû, di qada siyasî-deştilatdariyê de jî wesayeta eskerî ferz kir. Destûra Bingeşîn a 12’ê Îlonê ev bi

rêkûpêk kir û bi darê zorê bi gel dane qebûlkin. Rejîma wesayetkar a dema hilweşînê bi giranî heta dema Hukûmeta Bulend Ecewît dewam kir (1999-2002) û bi temamî bi nîzamekî şerê hundir hat meşandin. Li ser civaka Tirkiyê rejîmeke pasîfikasyonê zêde hat meşandin û li Kurdistanê jî her cure şerê taybet hat ceribandin. Belkî jî rejîmeke şerê taybet ê hundir ê ku di dîrokê de kê mînakên wî hatibin dîtin, hatiye tesîskirin, ango Destûra Bingehîn şiklî maye. Bi gotineke din Destûra xwe jî bi awayekî berbiçav bin pê kirine. Hem di nava dewletê de (di sala 1993'an de pêvajoya tesfîyeyê ya berfireh bi tesfîyekirina Turgut Ozal û Eşref Bitlis dest pê kir), hem jî dewletê bahozeke dijwar a terorê li civakê rakirîye (bi hezaran gundên Kurdan hatin valakirin, hovîtîyên li zindanan, bi deh hezaran kuştinên failê wan nediyar, li Sêwazê komkujiya li Hotêla Madimakê, çalakiyên kontr-gerilla yên di ti qanûnên şer de tinene, girtinên ji sedhezaran bihurî, kuştinên ji hezaran derbasbûyî). Belkî bi vî awayî pêşî li hilweşîna dewleta netewe hatiye girtin, lê bi awayekî klasîk dewlet jî ji dewletbûnê derketiye. Jixwe Komar di çarçoveya Rohnbûnê de bi ti awayî ava nebû û di sala 1980'î de teslîmî wesayeta eskerî bû.

Ji serê vê pêvajoyê û pêve bi pêşengiya PKK'ê nexasim bi Pêngava 15'ê Tebaxê pêvajoyeke berxwedanê ya gelekî bi zor û zehmetî pêk hat û bi vê pêvajoyê ne bi tenê tesfîyekirina hebûna rastiya Kurd hatiye rawestandî, li ser riya azadiyê dîrûdirêj ber bi pêş ve gavên girîng hatin avêtin. Di şerê taybet de ku bi desteka zêde (di berdêlê de ji aliyê ekonomîk ve teslîmî sîstema fînans a global dibe, destekeke temam dide polîtîkayên wê yên herêmê, di warê eskerî de mezinkirina beşê Tirkiyê yê artêşa bi dizî ya NATO'yê Gladîo'yê û erêkirina wê ji bo bikaranîna di şer de) ya hêzên hegemonîk ên derve (di serî de DYE, Ingîlistan û Elmanya) tê meşandin, ji bilî çend hevkar û xayînan,

Kurdên di nava şerê hebûnê û azadiyê de bi tenê hatine hiştin û tecrîdkirin. Bi tevahî dewletên netewe yên hişk, li gorî berjewendiyên xwe yan di pêkanîna van hovîtiyan de bûne alîgir an jî lê temaşe kirine. Nexasim dewleta netewe ya Îsrailê, ji sala 1958'an ve peymanên eskerî yên bi dizî di sala 1996'an de bêhtir berfireh kirin û di vî şerê taybet de desteka xwe ya ji bo dewleta Tirk gelekî pêşde bir. Eger desteka hêzên hegemonîk ên modernîteya kapîtalîst (di nava van de Rûsya Sovyetê jî heye) nebûya, ti çanda civakî ya Anatolya û Mezopotamyayê wê neketibûya ber çerxa qirkirinê. Di encama vê rewşê de meyla sermayeyê ya ji bo kara herî zêde diyarker bûye. Ev rastî bi tevahî rewşa xwe ya eşkere û bi tevahî rewşa xwe ya li derveyî huqûq û exlaqê ji sed salî zêdetir e ku xwe di qirkirina çandî ya Kurd de piştrast dike. Qirkirina çandî ya Kurd ku em behsa wê dikin, her ku diçe diwartir dibe. Ji bo berjewendiyên demkin ên sermayeyê yan çavên xwe li tesfîyeya kom û hebûna çandên hezar salan girtine yan jî destek dane. Bi qasî li Kurdistanê li ti welatekî dinyayê têkiliyên di navbera yekdestdarên sermaye û dewleta netewe de bi qirkirinê eşkere xuya nekiriye. Tevera Rizgariya Filistinê jî tawîzkar tevgeriyaye, bi desthilatdariyên Tirkîyê re li hev kiriye û desteka diviyabû bidaya nedaye.

Ji ber ku di şerê navxweyî de rejîm gelekî ji hev de ket û operasyona Iraqê ya Emerîkayê (bi qasî xuya dike, êrîşa provokatîf a rêxistina El Qaîdeyê bir ser Bircên Cêwî bikin bahane jî), li Tirkîyê gera li hegemonya desthilatdariyeke nû ferz kiriye. Amûrên hundir ên hegemonya nû ji salên 1970'î ve dihatin amadekirin. Qebûlkirina senteza Tirk-Îslamê, Biryarên Ekonomîk ên 24'ê Çileyê 1980'î (derî vekirina li sermayeya fînanse global), darbeya 12'ê Îlonê, girtina partiyên dewleta netewe yên Tirkê Spî, di nava Serokatîya

Femandariya Giştî de wezîfedarkirinên li derveyî usûlê, di nava Partiya Rêya Rast de operasyona Tansû Çîller û Hukûmeta wê, pêvajoya 28'ê Sibatê, xistina hukûmeta Erbakan û herî dawî jî bi awayekî şexsî tesfîyekirina Bulend Ecewîr û hukûmeta wî mirov dikare weke qonaxên diyar ên vê pêvajoyê rêz bike. Gelekî girîng e ku mirov AKP'ê weke rêkûpêkirina tevahiya van hêmanên hundir û derve binirxîne. Ev di dîroka hemdem a Tirkîyê de pêngavek e ku bi qasî pêngava Komarê girîng e; navê veguherîneke di wê eyarê de ye. Çawa ku CHP partiya dewletê ya navendî ya pêvajoya Tanzîmat, Meşrûtiyeta Yekemîn û Duyemîn û Şerê Rizgariya Neteweyî ye, AKP jî di heman pêvajoyan de bi giranî muxalîf maye, bi rejîma Ebdulhemîd re li hev kiriye, li dijî hegemonya Elman hegemonya Ingîlîstanê kiriye esas, li dijî neteweparêziya laîk milliyetgiriya Îslamî bi pêş xistiye, li dijî milliyetgiriya Siyonîst bi gerdûngeriya Cihû ya Karaîm re hevgirtine, îdeolojiya Tirk-Îslam a artêşê bi darbeya 12'ê Îlonê destek dayê ji xwe re kiriye destek, piştî ku artêşê bi xwe bi pêvajoya 28'ê Sibatê partiya millîgirê radîkal Necmeddîn Erbakan parçe kir, AKP weke partiyeke dewleta netewe ya navendî di encama vê pêvajoya dirêj de derketiye holê. Di berdêla CHP a Denîz Baykal serokatiya wê kirî de bibe muxalefeta sereke, bi serokatiya R. Tayyip Erdogan jî partiyeke bi stratejîk hegemonîk û di dema nû de weke hêza rêveber û avaker a faşîzma Tirk a Kesk, xwe dispêre rabihuriyeke dirêj û bi desteka hêzên hegemonîk ên hundir û derve li desthilatdariyê rûniştiye.

Eger mirov rejîma bi pêşengiya AKP'ê weke Komara Duyemîn an jî Komara Îslama Nerm bi nav bike wê bibe şîroveyeke zû hatiye kirin. Tevî ku weke karakterê bingeînê ê komarê tê îdeakirin û di destûrê de ev tê îfadekirin jî ti carî rejîm nebû dewleteke demokratîk, laîk û

civakî, berevajî ji dema damezrandinê ve timî karakterê xwe yê faşîst olîgarşîk parast. Di çarçoveyeke klasîk de rejîma komarê timî weke navekî maye. Nexasim nikarîbûye bibe komara demokratîk. Çawa ku li dijî hegemonya CHP'ê têkoşîna ji bo komara demokratîk û destûra bingehîn her di rojevê de bû, li dijî hegemonya AKP'ê jî ev yek wê her di rojevê de be. Ji lewra mirov ji pêvajoyê re bibêje, dema têkoşînê ya di navbera dîkta olîgarşîk û komara demokratîk a li dijî wê de, bawer dikim wê rasttir be. Herçiqasî bi israr û bi berevajîkirinên bi zanebûn ên medyatîk weke alternatîfa Faşîzma Tirk a Spî ya heştê salî were pêşkêşkirin jî bi biryar e ku vê rejîmê bi xwe dewam bike bi cudahiya reng ê ku di cewher de pêre li hev dike. Rejîma faşîst a Spî ji hev de ketiye, beşekî mezin ê desteka xwe ya derve û hundir ji dest daye û herweha weke encameke normal a jihevdeketina wê û jidestdana wê ya desteka wê ya veşartî, rê û pêşî li rejîma Faşîst a Kesk a AKP'ê hatiye vekirin.

Heşt salên pêşî yên desthilatdariya AKP'ê gelekî dişibin heşt salên pêşî yên CHP'ê (1923-1931). Li cem herduyan jî rejîmeke tekpartî serwer e. Mîna faşîzma Îsmet Înonî û Recep Peker a ji salên 1931'ê ve (tevî ceribandina Firqeya Serbest a Mistefa Kemal) her ku diçû giran dibû, AKP jî ji hilbijartinên sala 2011'an ve diktatorya xwe zêde kir (gelekî dişibe rewşa hilbijartinan a Hîtler a di sala 1933'an de) û îhtîmaleke xurt e ku bi destûra xwe ya bingehîn wê bi hêztir bike. Dîsa dibe ku li cem CHP'ya hingê çawa qewimî, pêvajo bi êş derbas bibe û nakokiyên hundir zêde bibin (çawa ku di navbera Mistefa Kemal û Îsmet Înonî de), û heye ku ev jî AKP'ê bixe ser rêyeke din. Heye ku xwelihevrahişandina R. Tayyîp Erdogan û Abdullah Gul xurt bibe. Beşekî guh bide lihevkarîna demokratîk, dikare cihê bibe. Gengaz e ku Tirkiya Demokratîk û Destûra Bingehîn a Demokratîk weke

alternatîfeke ciddî di rojevê de giraniya xwe nîşan bide. Çawa ku desthilatdariya hegemonîk a AKP'ê vebirî nebûye, çarenûsa rejîmeke destûra bingehîn a demokratîk jî ji sedî sed zelal nebûye. Ji herdu îhtîmalan wê kîjan bi ser bikeve, wê ev bi rewşa têkoşîna di navbera hêzên hegemonîk û hêzên Tirkîyê yên demokratîk, sosyalîst û xweseriya demokratîk a Kurdistanê de diyar bibe.

Di dema desthilatdariya hegemonîk a nû de rejîma şerê taybet ê bi armanca tesfîyekirina hebûna Kurd û azadiya wî, wê bêhtir were bi hêzkirin û dewamkirin. Jixwe AKP'ê li ser vî bingehî di şexsê artêşê de bi xwediyên desthilatdariya berê yên rêjîmê re li hev kir anga di bingehê vê lihevkerinê de domandina tesfîyekirina hebûna Kurd (rastiya ontolojîk) û azadiya wî (serwextî û rêxistinî) û qirkirina çanda wî heye. Lewma bi awayekî din desthilatdarî radestî AKP'ê nedikirin. Di sala 1925'an de jî milliyetgiriya Siyonîst û neteweparêziya Tirk li ser bingehê înkara hebûna Kurd û bi şiddetê tepisandina hêzên isyanê li hev kiribûn. AKP'ê ne bi tenê ev lihevkerin qebûl kiriye, di heman demê de bi argumanên Îslamî bi hêz kiriye û dewam kiriye. Kurtûkurmancî, nuqtêya hevbeş a ku hersê ekolên sereke yên milliyetgir anga milliyetgiriya Siyonîst û neteweparêziya Tirk, milliyetgiriya Tirk û milliyetgiriya Tirk-Îslamê li ser li hev kirine ji aliyê çandî ve qirkirina Kurdan e. Hersê ekolan herçiqasî di tevahiya mijarên din de li dijî hev darbeyên xwînrij kiribin û li dijî hev têkoşiyabin jî li dijî راستiya Kurd timî xwedî helwesteke hevpar in. Diyardeya jêre 'qanûna hesin' a rejîma faşîst tê gotin ev e. Çi hêza ku vê qanûnê nas neke di nava sîstemê de mafê jiyanê û siyasetkîrinê nadinê.

Hegemonya AKP'ê pêkanînên taktîk ên bêhtir cuda dimeşîne û ev bi stratejiya hevpar re a ku armanca wê tesfîyekirina hebûna Kurd û

Tevgera Azadiyê ye, li hev dike û ji bo vê stratejiyê bi awayekî bêhtir afirîner pêk bîne, ev dibin manewrayên taktîk. Mînak R. Tayyip Erdogan di sala 2005'an de li Amedê pêşî got "Pirsgirêka Kurd pirsgirêka me ye" û bi vê gotina xwe beşekî girîng a desteka gelê Kurd kişand cem xwe û paşê di sala 2006'an de Qanûna Ceza ya Tirk bi xasûkî derxist; jin û zarok jî xistin çarçoveya vê qanûnê û di tevahiya demên Komarê de qanûna herî zêde antî-Kurd ev qanûn e. Ji ber vê stratejiyê, cara pêşî bi awayekî zêde zarok û gede hatin girtin, operasyonên KCK'ê destpêkirin û êrîşên hewayî pêk hatin. Dîsa ji nêz ve bi vê stratejiya nû re têkildar, her cure şerê psîkolojîk, sermayeyeke Kurd a hevkar hem li Bakur û hem jî li Başûr li bajarên girîng weke navendeke balkêş hewl dan pêk bînin û sazîyên rêxistinên civaka sîvîl ên Kurdî yên sexte ava kirin. Divê mirov medya Kurd a hevkar jî weke amûrên şerê psîkolojîk li vê zêde bike. Gelek şaxên huner û sporê jî di çarçoveya heman armancên stratejîk de têne bikaranîn. Belkî jî kirina herî xeternak ew e, li şûna Hîzbul-kontrayê Hamasa Kurd bê pêkanîn. Hedefa bingeîn a rêxistin û weşanên dînî ew e, di qonaxa dawî de li dijî KCK'yê koma xwe ya Hamasê ya Kurd damezrîne, bixe nava tevgerê û bike sereke. Mînak, tevî ku ti têkiliya Hamasê bi têkoşîna Filistînê re tinebû, MOSSAD'ê ji bo qelskirina Rêxistina Rizgariya Filistînê RRF'ê ew damezrand û kir ku îro RRF'ê û nexasim hêza bingeîn El Fetihê bîne ber tesfiyeyê. Heman modelê hewl didin li Kurdistanê li dijî KCK'ê pêk bînin û bi pêş bixin. Qursên Quranê û lîseyên dînî yên nû bi lez û bez bi vê armancê bi xwe ava dikin. Serokatiya Karûbarên Diyanetê mizgeft hemû xistine xizmeta tesfiyekariya çandî. Dîn bi temamî polîtîze kirine û weke amûrekî di rêşkirina têkoşîna azadiyê û înkara hebûna Kurd de bi kar tînin.

Bi sedan kirin û pêkanînên bi heman rengî bi tenê niyet û polîtîkayên hêza hegemonîk a nû nîşan nadin, di heman demê de kirinên wê yên tesfîyekar ên gelekî bi tehlûke eşkere radixin pêş çavan. Çawa ku CHP di dema 1925-1940'î de ji bo berxwedana Kurd û hebûna wî bi awayekî xwînrij tesfiye bike partiya dewleta netewe ye, ji salên 2000'î û pêve jî AKP bi heman awayî û li ser bingehe şertên bêhtir girankirî partiyeke dewleta netewe ye, bi armanca tesfîyekirina rastiya Kurd û Tevgera Azadiyê radibe. Bêguman di nava wê de carcaran dengên cihê derdikevin û hin kirinên wê yên cuda yên demî hene û ev armanca wê ya stratejîk naguherîne, berevajî piştrast dike. Ji sala 2002'an ve tevgera tesfîyekirinê ya AKP'ê di nava PKK'ê de meşand (hewldana tesfîyeyê ya bi DYE, otorîteya Başûrê Kurdistanê û hêmanên hevkar ên PKK'yî hat meşandin), ji sala 2006'an ve hevdiştinên di bin navê diyalogê de bi nûnerên DTP û KCK'ê yên Ewropayê re hatin meşandin û heta xwe li cem Abdullah Ocalan nîşan dan, tevî niyetên baş ên hin rayedarên dewletê, li diwarên heman stratejiyê qelibîn û pûç bûn. Eşkere ye ku heta ev stratejiya tesfîyekar a dijminê aştiyê neyê terikandin, hegemonya AKP'ê ya nû wê di bin navê şerê taybet de bêhtir bi dijwarî dewam bike. AKP û hêzên hundir û derve yên ku AKP xwe dispêre wan, heta der barê aştiyê de nêzîkatiyeke stratejîk ji raya giştî re deklare nekin û ji bo destûreke bingeîn a demokratîk biryarên pêve girêdayî bimînin nedin, her helwest, çalakî û gotina der barê rastiya Kurd û Tevgera Azadiyê de wê ji tesfîyekariyê wêdetir tiştekî din îfade neke.

Weke encam em dikarin bibêjin, ezmûna şerê dused salên dawî li dijî rastiya Kurd û Tevgera Azadiyê bi awayekî bêhtir giranbûyî veguheriye qirkirineke çandê. Hebûna Kurd û xwesteka ji bo jiyanêke azad, di bin pêngavên qirkirinê yên bêrehm de hewl dane xwe bidin

dewamkirin. Tevgera tesfîyekirina otorîteyên şêxtî, serekeşîrtî û begtiyên Kurdistanê yên di dema modernbûna Împaratoriya Osmanî de dest pê kirin, her ku çû veguherîn tesfîyekirina rastiya çanda Kurd. Di dema pêşî ya Komarê de Faşîzma Tirk a Spî politîkaya behsa wê tê kirin hûrûkûrtir kir, li tevahiya civakê belav kir û di nava dewleta netewe de Kurd helandin, anîn ber tinebûnê. Berxwedanên li dijî vê yekê, bi sedema bingehe civakî yê li ser radibûn û karakterên serokatîyên wan, tesfiye bêhtir xurt dikirin û jê zêdetir ti encamên xwe tinebûn. Di dema gihiştin û stewînê de destûra hebûna tebeqeyên hevkar hat dayîn bi şertê rastiya Kurd înkâr bikin û vê yekê jî kir ku qirkirina çandî bêhtir hûrûkûr bibe. Ji salên 1980'î ve di dema hilweşîn û serberjêrçûnê de, DYE'yê li ser bingehe berjewendiyên xwe destek dayê û bi vî awayî serî li rêbazên şerê taybet ên nedîtî da, û ne bi tenê weke Tevgera Azadiyê, weke hebûnê bi xwe jî xwest Kurdîtiyê biqedîne. Çawa ku me di qedexekirina ziman de jî dît weke hebûneke ontolojîk dixwaze ji holê rake. Li dijî vê tevgera qirkirinê ya mislê wê nehatiye dîtin, Tevgera Azadiyê ya bi pêşengiya PKK'ê hat bipêşxistin, tevî gelek şaşî û kêmkurîyên xwe, ne bi tenê hebûna çanda Kurd piştrast kir, weke hebûneke azad dibe gihand qonaxeke gelekî girîng. Pêşketinên bi vî rengî parçeyên din ên Kurdistanê jî kirine bin bandora xwe; li Başûrê Kurdistanê rê li ber pêkhatineke siyasî ya aliyê wê yê dewleta netewe xurtir vekiriye, li Kurdistanê Rojhilat û Rojava jî bi awayekî xurt rê li ber hişyarbûna gel vekiriye, bi tevlîbûna wan a nav Tevgera Azadiyê û pêşdebirina wan a xweseriya xwe ya demokratîk bi encam bûye.

Şerê taybet ê tesfîyekar ê hêzên hegemonîk ên Tirk li dijî KCK'ê di dema li pêş me de wê ji aliyê stratejîk, politîk û civakî ve, ji sedî sed rê li ber bûyerên mezin ên gelekî girîng veke. Eger biryara aştiya

stratejîk neyê dayîn, di rewşa berbiçav a Kurdistanê de bi îhtîmaleke mezin şerê gel ê şoreşgerî wê bi perspektîfa modernîteya demokratîk pêk bê û her biçe wê li cografya cîran belav bibe, bi şerê xweparastinê di zikhev de wê şaxên rêveberiyên xweseriya demokratîk ekonomî, civakî, çandî, huqûqî û dîplomatîk bêne bipêşxistin.

b- Li Başûrê Kurdistanê Nasnameya Kurd a Hemdem

Piştî Şerê Cîhanê yê Yekemîn dewletên Iraq û Sûrî hatin çêkirin. Rewşa Kurdên di nava sînorên van welatan de hatin hiştin, ji bo analîzkirina nasnameya Kurd a hemdem gelek dersên kêrhatî pêşkêş dike. Di pêvajoya parçebûna Împaratoriya Osmanî de, li gorî Peymana Sykes-Picot (1916), di bin hegemonya Ingilîstan û Franseyê de rejîmên mandater ên Iraq û Sûrî hatin pêkanîn. Rejîma mandater tê maneya rêveberiyên demî yên mêtîngehê. Rêya trêne ya di navbera Komara Tirkîyê û dewleta Sûrî de sînor hat qebûlkirin. Sînorên Iraq-Tirkîyê jî li gorî Peymana Mûsilê (1926) hatin destnîşankirin û di diyarkirina sînoran de berjewendiyên petrolê esas in. Peymanên herdu sînoran jî di ber bînpêkirina Mîsaq-î Millî ya pîroz îlankirî de hatin îmzekirin. Berjewendiyên yek ji sê dewletên Lihevkirî yên Şerê Cîhanê Yê Yekemîn Franseyê li ber çavan hatin girtin û hê di destpêka Şerê Rizgariya Neteweyî de Peymana Enqerê di Çileyê 1921'ê de hat îmzekirin. Paşê dewleta bi navê Komara Erebia Sûrî hat îlankirin. Kurdên di nava sînorên wê de hatin hiştin, heta Tirkmenên hatin hiştin qet li ber çavan nehatin girtin, bi tenê tewazuna eskerî û siyasî hesibandin û weke meseleyeke, bû çû qediya, nêzîk bûn. Jixwe rewşa Ereban jî bi çî awayekî qanûnî ve nehatibû girêdan, bi tenê berjewendiyên dewleta mêtinkar ango Franseyê li ber çavan hatibûn girtin.

Ji ber statukoya destpêkê çêkirin diyar bû ka wê bi serê xwe rê li ber pirsgirêkên çiqasî ciddî veke. Jixwe dewleta Sûrî ji 1920'an ve bi ti awayî nebû normal û neket rêyekê. Hê jî bi awayekî fermî bi îdareya orfî tê birêvebirin. Xwedî sistemeke destûrî ya ku civakê li ser li hev kiribe, nîne. Beşekî mezin ê Kurdan hê nebûne welatî jî ango ji aliyê huqûqî ve bi hukmê tinene têne hesibandin. Jixwe yên mayî jî ti heqekî wan ê qanûnî, çandî, ekonomîk, îdarî û siyasî tineye. Rewşa Kurdan pêşî ji ber berjewendiyên mandater ên Franseyê û paşê jî ji ber berjewendiyên millî yên Ereb ji statuya mêtîngehê jî gelekî paşdetir e, û li ser hebûna wan (mîna sîstema dewleta netewe ya Tirkî) pêvajoya înkâr, îmhâ û qirkirina çandî hatiye destpêkirin. Ev statuko li gorî hesabên tawazunê yên desthilatdariyên hegemonîk, bi guhertinên qismî, lê di encamê de bi awayekî bêhtir mezinbûyî heta roja me ya îro dewam kiriye.

Di destnîşankirina sînorên Iraq û Tirkîyê de komploya li serê rastiya Kurd gerandin girîngiya xwe ya diyarker heye. Dema ku ev komplo li dijî yekparebûna Kurdan pêk anîne, hesabên sedsalan ên piştî kirine. Ev komplo ji bo Kurdan destpêka fermana qirkirinê ye. Li ser vê demê gelekî xweş tê axaftin û wêje tê kirin û tê gotin Kurdistan di vê demê de kirine çar parçe, lê mixabin naveroka wê demê bi awayekî rastî qet nayê ravekirin û şîrovekirin. Eger ev rastî bi awayekî eşkere û berbiçav neyê analîzkirin û şîrovekirin, bi tevahî bûyerên li Kurdistanê diqewimin, rastiya Kurd û hebûna wî ya civakî, nabe ku rastûdurist bêne terîfkirin.

Di çarçoveya sînorên Iraqê de parçebûna Kurdistanê û Kurdan di sedsala 20. de yek ji bûyerên herî trajîk e. Bi vê re, ne bi tenê bingehe dîroka Kurdan, ji bombeya atomê bi bandortir bombeyekê dixin bin hîmê dîroka Ereb, Fars û Tirkan. Di wê demê de li parlamenta Tirkîyê

li dijî vê rêveçûnê îtirazeke mezin çêbûbû. Rewşenbîrên Kurd ên wê demê û efserên di artêşê de li ser piyan bûn. Di bingehe isyana 1925'an de ev rastî heye. Berevajî rewşa di dîroka fermî de li hev anîne, yên bi hegemonya Ingilîz re li hev kirine Kurd nînin, rejîma Tirk ê Spî ye. Divê mirov ji bîr neke ku vê rejîmê M. Kemal jî bi komployê bê tesîr kiriye. Tê zanîn, M. Kemal ev peyman weke bûyera herî nexweş û zor a jiyana xwe nirxandiye û aniye ziman ku vê peymanê erê nekin Komar ê bi temamî bikeve tehlûkeyê. Pêşî li Rojhilat bi Peymana Qersê (1921), paşê li Rojava bi Peymana Lozanê yên bi destxistibûn, di 5'ê Hezîrana 1926'an de bi Peymana Mûsil-Kerkûkê bi awayekî stratejîk têkbirin. Dagirkeriya dawî ya Iraqê bi awayekî eşkere nîşan da ku ev têkçûn çiqasî stratejîk e. Dîsa, berevajî yeqînan, bi xêzkirina van sînoran bi tenê petrolên Mûsil-Kerkûkê ji dest neçûne, di heman demê de Kurd ji dest çûne, biratiya dîrokî ya Kurd-Tirkan ji dest çûye, yekparebûna tevahiya çanda gelên Rojhialta Navîn ji dest neçûye.

Hê jî rojane virde wirde sînoran dişemitînin qaşo hewl didin sererast bikin, dîwaran lê dikin, têlên rêsayî yên bi elektrîk datînin, qereqolên mîna kelhan rêz dikin û bi rêbazên mîna artêşa taybet bawer dikin ku wê van sînoran biparêzin û sererast bikin. Bikaranîna van rêbazan bi temamî xeflet e, ji dîrokê ders negirtin e, pişt a xwe bi komployê germkirin e, yan jî xwe dikin destikê wê. Eger şaşıyên bingehe bêne rakirin û li şûna wan rastiyên bingehe bêne danîn wê bêne sererastkirin. Jixwe Ingilîzan ev lîstika xwe li tevahiya Ewrûpayê, Asya, Efrîka, û Emerîkayê, heta li parzemîna Awisturalayê lîstin û bi vî awayî hegemonya xwe xurt kirin û dewam kirin. Bi sedan, bi hezaran çandên civakî bi sînorên bi cedwelan xêzkirî hatin parçekirin, ew berdan hev û bi vî awayî ew bi rê ve birin. Dewletdariya netewe di nava vê lîstikê de weke pevçûna di asta

desthilatdariyê de şeweyê herî bi tehlûke ye. Dinya îro heta dabeşî ji dusedî zêdetir dewletên netewe nebûya, hegemonya kapîtalîst pêk nedihat û nikarîbû xwe dewam bike. Eger bi vê rêbazê were ravekirin wê dîroka rastî derkeve holê û em ê bi vî awayî serwext bibin ka kî bi vê rêbazê bi ser ketiye û kîjan îdeolojî û çand bi ser ketiye û kîjan têkçûne.

Dîroka Kurd a hemdem û hebûna wî, bi tenê di nava vê yekparebûnê de û bi parçebûna sînorên Iraq-Sûriyê dikare bê zelalkirin. Ev parçekirin û dabeşkirineke wisa ye, qirkirin jî di navê de, mîna ku tevahiya potensiyela alternatîfên îmhayê têde hatibin depokirin. Li ser pirralî hesab hatine kirin. Ya yekê, Kurdên Iraqê ji bo Ereben Iraqê kontrol bikin yedek hatine hiştin. Karakterê Tevgera Kurd a Iraqê têra xwe vê rastiye piştrast dike. Herî dawî bi awayekî bingeîn xwe sipartin Kurdên Iraqê û rejîma Saddam Husên hilweşandin. Ya diduyan, di nakokiya Iraq-Îranê de amûrê herî girîng ê bikaranînê ye. Dîrokê ev jî têra xwe piştrast kiriye. Ya sisiyan, ji bo Komara Tirkîyê kontrol bikin yedek hiştine. Ji 1925'an ve, heta ji isyana pêşî ya hemdem a Kurd a bi pêşengiya Babanzade Ebdurrehman Paşa Isyana Soran a 1806'an ve tevahiya bûyerên girîng ên dîrokî ji bo rêveberiyên Osmanî û Komarê mijûl û kontrol bikin, kirine amûrên girîng. Ya çaran, ji bo Rojhilata Navîn di kontrola hêzên hegemonîk ên dinyayê de bihêlin ango di kontrola Ingîlîstan û Emerîkayê de bihêlin (ji salên 1800'î heta salên 1945'an hêza hegemonîk Ingîlîstan e, ji salên 1950'î ve DYE ye), yek ji amûrên herî kêrhatî bûn. Ya pêncemîn û ya herî girîng, di statuya baregeha bingeîn de wê bi kar tînin, ji bo bi xwe tevahiya Kurdistanê û potansiyela şoreşger a gelê Kurd di kontrolê de bigirin û karibin ji rê derxin (ji 1920'an ve bi gotina wan ji bo Rêveberiya Kurd a Iraqê hewl

didin statuyekê pêk bînin. Herweha hewl didin bikin navenda îdolojiyên eşîrên paşvemayî, dîndar û modernîst ên bi wan ve girêdayî.) Kengî tevahiya Kurdistanê û gelê Kurd bi vê rêveberî û parçeyê piçûk ve girê bidin hingê wê wan bikin amûrekî stratejîk ê kontrolê. Ya şeşan, dewlemendiyên wê yên binerd ku têra xwe hene, ava wê û cografya wê ya xweş, bi hêsanî wê bêne bikaranîn û îstîsmarkirin.

Dema ku mirov van sernavên sereke bêhtir ji nêz ve analîz bike, mirov ê bibîne, dewletdariyeke netewe ya Kurd timî weke potansiyel yedek tê girtin, bi awayê, ha ava bû wê ava bibe, hem dewletên netewe yên herêmê kontrol û terbiye dikin, hem jî li şûna xwe bisipêrin hêza xwe, hêviya xwe bi pêkhatineke muhtemel a bi destê hêzên hegemonîk ên derve pêk bê girê didin û bi vî awayî ji wan nayê hebûna Kurdan biparêzin û potansiyela azadiya wan zêde bikin ango hêza wan bi xwe dîtevizê. Li ser vî bingeşê dikevin rewşekê ku ji xwe piştrast nînin, timî xwe hewcedarî hêzên derve dibînin û ditirsin ku her kêlî felaket û tevkujî bi serê wan de bîn û lewma dibin evd û bendeyên dilsoz ên efendiyên xwe. Di şexsê wan de heman dekûdolab li serê tevahiya Kurdan tê gerandin. Tevgerên bi rastî şoreşger, demokratîk, neteweyî û welatparêz ên hewl didin vê dekûdolabê xira bikin bi hêsanî tecrîd dikin, wan gunehbar dikin ku Kurdan dixin tehlûkeyê (ya rastî ev lîstikek e ku ew bi xwe baş dilîzin), ji dîplomasiyê fêhm nakin (dilsoziya bi efendiyan re), Kurdan parçe dikin (sînorên ku Kurd û Kurdistan ji can û dil parçe kirine, weke wezîfeyê xwe ya sereke rewa dikin) û tewazuna dinyayê (parastina statukoya ku hêzên hegemonîk ew afirandine) li ber çavan nagirin. Timî hewl didin bi teorî û pratîk bînin ziman ku gelê Kurd bi tena serê xwe nikare tiştekî bike (lê divê qîma xwe bi tîfingên hêzên hegemonîk bîne) û bi vî awayî

hewl didin nîşan bidin ku avakirina civakeke demokratîk, azad û wekhev pêkan nîne. Gelê Kurd ê belkî karîbû bibe yek ji gelên şoreşger ê hemdem, bi vê zêhniyeta hegemonîk kirin gelê dinyayê yê herî di binî de maye, kirin gelekî kole yê li ber qirkirinê. Ji gelê Kurd re gotin ‘gelê bêparêzer’ û bi vî awayî xwestin gelê Kurd timî li pey parêzerên sexte biçe û bibeze. Jixwe ya rast ew e ku gelek bibe parêzerê xwe bi xwe.

Lîstikeke din a girîng ku li ser Kurdên di nava sînorên Iraqê de dimînin, tê lîstin di pêkanîna nasnameya neteweyî ya Kurd de karakterê bûrjûwa yê Sunnî yê lihevçêkirî û çeloxwarî ye. Rastiya qewm û gelê Kurd ku yek ji çandên herî dewlemend ên dîrokê gihand heta roja me ya îro, çanda wî ya dewlemend a qebîle, eşîr û baweriyê tine tê hesibandin û hewl didin neteweyeke Kurd a lihevçêkirî ya bi bermahiya herî bêkêr û paşvemayî ya milliyetgiriyê û paşverûtiya Îslama Sunnî xwe xwedî dike, ava bikin. Hewl didin bi çandeke neteweyî ya ne demokratîk, li azadî û wekheviyê girtî û dijminê jinê, li şûna civaka neteweyî ya demokratîk dewletdariya netewe weke utopya xwe ya pîroz dihesibîne û fena rastiya bi tenê ya civakî û ew tenê dikare wan temsîl bike, têgihîştineke li heqîqetê biafirînin.

Li ser Kurdên di nava sînorên Iraqê de diman, hesabekî wan ê kûr heye. Dixwazin her kes bawer bike ku pîrsgirêka Kurd bi tenê bi modernîteya kapîtalîst çareser dibe. Di plansaziya demdirêj a têkiliyên hegemonîk de Kurdên Iraqê timî weke amûrên laboratûwarekê têne bikaranîn. Ji bo rastiya Kurd a neteweyî bi gewde bibe, wisa plan kirin ku bi tenê dikare bi têkiliyên kapîtalîst ava bibe. Fêhm û têgihîştineke dibêje rastiya neteweyî ya bi xisletên şoreşger, demokratîk û sosyalîst nabe, timî di rojevê de dihêlin. Di vê mijarê de destikê herî girîng ê hêzên hegemonîk pê radibin, Erebi-Sunnî ya navend Bexda ye yan jî

milliyetgiriya Şî ye. Tehlûkeya milliyetgiriya Ereb timî li ser serê wan digire û bi vî awayî Kurdan dixwe rewşekê ku timî xwe biavêjin bextê wê. Tehlûkeyê berevajî dike û vê carê tehlûkeya Kurdan li ser serê Ereban digire. Bi heman awayî, bi gotina, dewleta Kurd ha ava bû wê ava bibe, gefan li rejîmên dewletên Tirkî, Sûrî û Îranê dixwe. Li aliyê din, van hêmanên sêber an jî çarber weke çavkaniyeke tehlûkeyê zindî dihêle û bi vî awayî girêdan û dilsoziya Kurdan bi xwe bi temamî pêk tîne. Çawa ku tê dîtin, laboratûwar ji bo çêkirina lîstikên polîtîk têra xwe berhemdar e. Sîstem tene avakirin û xirakirin, lê di laboratûwara Kurd a Iraqê de bi ti awayî amûrekî mayînde ango polîtîka pêk nayê. Timî wan di bin fermana efendiyên wan de dihêlin û bi vî awayî wan berhemdar dikin. Tevî ku pîrsgirêka Kurd yek ji pîrsgirêkên herî kevin ên Rojhilata Navîn e, hê jî nehatiye çareser kirin. Di bin vê rastiyê de ev mentiq heye û lewma çareser nabe.

Çawa ku ji bo Siyonîzma Îsraîlê neteweparêziya Tirk a Spî li Anatolyayê bi roleke Proto Îsraîl rabûye, milliyetgiriya Kurd a li Başûrê Kurdistanê jî nexasim qebîleya Barzaniyan bi roleke heman rengî radibe. Ev bi awayekî neteweparêziya Kurd a Spî ye. Ji aliyê heman hêzan ve bi awayekî îdeolojîk û pratîk hatiye avakirin. Di navbera neteweparêziya Tirk a Spî û neteweparêziya Kurd a Spî de ne bi tenê di warê teoriyê de, di warê pratîkî de jî têkiliyên xurt hene. Partiya Demokrat a Kurd PDK weke CHP hatiye plankirin û parçeyek ji xebatên hêzên komploger e ku ji sala 1925'an ve li ser kar in. Hêzên komploger, ji aliyekî ve Kurdan di dema 1925-1940'î de dixin nava çerxa tevkujîyan, ji aliyê din ve jî ji sala 1926'an ve ne ku bi tenê bi zorê Kurdistanê parçe dikin, li ser parçeyê Iraqê vê carê hîmê neteweparêziya Kurd a Spî datînin ku wê di pozîsyona xelaskar de dihêlin.

Ya rastî, tevahiya provokasyonan li ser rêya diçin Îsraîlê qonax in. Mirov heman tiştî dikare ji bo milliyetgiriya Şîa û Ereba BAAS jî bifikire. Li Rojhilata Navîn êkolên netewegir ên milliyetgir (milliyetgiriya dînî jî di nava vê de) bi qasî xuya dikin çiqasî antî-Siyonîst û antî-Îsraîl xwe bihesibînin jî bi awayekî ontolojîk (hebûn weke zêhna avakirinê) varyanteke milliyetgiriya Îsraîlê ne. Çawa ku dînen yekxwedayî ji dînê pêşî Mûsewiyetê (Tewratê) zêde bûne, varyantekê wê ne, di çarçoveya modernîteya kapîtalîst de, ne bi tenê li herêmê bi tevahî milliyetgirî û neteweparêziyên dinyayê varyanteke Îsraîlê ne. Li navenda fermananê ya milliyetgiriya dinyayê milliyetgiriya Îsraîlê disekine, lewma herçiqasî milliyetgirî, partiyên netewegir û dewletên netewe hemû di pozîsyona dijber de xuya bikin jî bi awayekî ontolojîk bivênevê wê ji Hêza Sereke ya Fermananê re xizmetê bikin. Ji ber ku sîstem (milliyetgirî û dewletdariya netewe) li ser vî bingeşî hatiye avakirin. Di vê mijarê de aqûbeta trajîk a Saddam Husên mîna bîlê e, û mijarê piştrast dike. Saddam Husên sîstem nas nedikir û bi awayekî şaş li ber wê radibû. Ezmûna sosyalîzma pêkhatî ya heftê salî ya Rûsya Sovyetê jî li gorî tehlîla dawî di sîstema hegemonîk de ji ber rola sereke ya hêzên avaker ên kapîtalîzmê û dewleta netewe ji hev de ketiye. Çiqasî nirxandina rast a sîsteman girîng e, ewqasî jî dijderketina wan bi awayekî sîstematîk ji ber vê sedemê girîng e. Naxwe, mirov nikare pêşî li trajediyan bigire. Di ser re heftê sal jî derbas bibe, dawîya sîstemên şaş bi xem e. Ji ber van sedeman, ji bo Iraqê û Kurdên Iraqê bi modernîteya demokratîk dijberiya modernîteya kapîtalîst gelekî girîng e. Em ne mehkûmê dîndarî, milliyetgirî û dewletdariyên netewe ne. Em kengî xwe ji paradîgmaya milliyetgir û dewletdariya netewe ya mirovan serkorî

dike rizgar bikin hingê em ê civaka rastî fêhm bikin û em ê karibin wê demokratîze bikin.

Çawa ku ev danasîna me ya kin jî nîşan dide, parçebûna Kurdistan li ser bingehê pêkhatina dewleta netewe ya Iraq û Sûrî, rastiya civaka neteweyî ya Kurd birîndar kiriye û bandoreke welê lê kiriye ku ji xwebûnê derxistiye û bûye derbeke mezin a ku li pêşketin û yekparebûna civaka neteweyî ketiye. Ev jî bi awayekî dişibe mirovekî gewdê wî ji mil û piyan hatibe kirin. Kurd nebûn civakeke neteweyî, timî birîndar û seqet hatin hiştin û di vê de sînorên Iraq û Sûrî bi bandor in, lewma divê mirov bi girîngî li ser xêzkirina van sînoran raweste, û li dijî modernîteya kapîtalîst a berpirsê van sînoran e, modernîteya demokratîk bi pêş bixe. Em dema ku behsa yekparebûna civaka neteweyî ya Kurd dikin divê jê dewleta netewe neyê fêhmkirin, berevajî divê mirov jê civaka neteweyî ya demokratîk fêhm bike. Ji bo vê jî hewcedarî bi sînorên nû yên dewletdariya netewe nîne. Bi tevahî çandên civakî yên di nava hev de û nexasim jî gelên cîranên hev in, pêdiviya wan bivênevê bi çareseriyên xwe dispêrin xweseriyên demokratîk heye. Pirr baş êşkere bûye ku dewletokên netewe yên ku modernîteya kapîtalîst li Rojhilata Navîn ava kirine, nikarin bi hev re bijîn û nikarin civakan bextewar bikin. Li hemberî vê, sîstema modernîteya demokratîk a hedefa wê xweserî, wekhevî û azadkirina mîrateya çandên hezar salan e, rîya rast, baş û xweş a jiyana bextewar û aştîya civakî ye.

c- Li Rojhilatê Kurdistanê Nasnameya Neteweyî ya Kurd

Îran weke welat di pêkhatina nasnameya Kurd de xwediyê pareke girîng e. Nêzîkbûna çand û ziman di vê pêkhatinê de cihekî girîng digire. Navê Îranê ji têgîna Aryan tê, koka xwe diçe heta civaka

neolîtîk; tê maneya ‘welatê komên Aryen’. Komên Aryen jî ew qebîle û klanên şivan û cotkaran in ku şoreşa neolîtîk pêk anîn. Ji van koman Proto Kurd weke çand ji komên pêşeng in ku derketin ser dika dîrokê. Ya rastî, têngîna Arî ji bo danasîna van koman tê bikaranîn. Ard bi maneyeke xwe tê maneya erd, bi maneya xwe din jî tê maneya ar ango agir. Di herdu maneyan de heman rastî tê îfadekirin. Di bingehê têngîna Îranê de pîroztiya ard û ar heye. Li qûntara çiyayên Zagrosê zivistanan agir, havînan jî cotkarî hêmanên bingehîn ên jiyanê ne. Hem şaristaniya Sumer, hem jî şaristaniya li qûntara çiyayên Zagrosê berhemên agir, cotkarî û heywanxwedîkirina çandên van civakan e. Di tevahiya dîrokê de ango ji Sumer-Gûtiyan heta bi Med-Persan, ji Sasaniyan heta bi Îrana îro di tevahiya pêkhatinan de mirov dikare vê rastiyê bibîne. Nasnameya pêşî ya qewmî jî bi rêberiya rahibên Zerdeşt di dema Konfederasyona Med de pêngaveke girîng kiriye û di vê nasnameyê de gihiştine qonaxeke girîng. Med ji aliyê nasnameya Kurd ve di dîrokê de xwediyê nasnavê pêşiyên pêşî yên qewmê Kurd in. Ya rastî, nasnameya Pers jî hebûna xwe deyndarê Medan e. **Dîroka Heredot** Medan weke qewmê herî pêşketî yê wê demê dide naskirin, Pers û Grekên wê demê jî mîna şagirtan in ku ji Medan çandê hîn dibin. Di qonaxbihurîna sîstema şaristaniya navendî de bi kêmanî bi qasî Sumeran bi rolekê rabûne. Çanda Medan bingehê şaristaniyên Pers, Ege, Helen û Romyê daniye û pêkhatina wan mumkîn kiriye.

Heman mîrateya dîrokî di pêkhatina çanda Îslamê ya serdema navîn de bi roleke girîng rabûye. Beşekî mezin ê Quranê ji ber doktrîna Zerdeşt hatiye girtin. Beşekî mezin kategoriye hem baweriyê hem jî exlaqî ji vê rêûresmê tî. Êzîdîtî beşekî piçûk ê vê rêûresmê ye ku hê jî hebûna xwe dewam dike. Di nava rêûresma Kurdên Elewî, Soran û Lor de para vê mîrateyê heye.

Îran a Şîa bi awayekî kategorîk ji hebûna qewmên Tirkmen, Fars û Kurdan ên li dijî Îslama Sunnî ya desthilatdar hevgirtine, pêk hatiye û ava bûye. Kurdekî xwedî ocax ê bi navê Şêx Sefiyuddîn bingehê mezhebê Sefewîyan daniye. Şêx Sefiyuddîn di heman demê xanedanê pêşî yê Şîiyan e. Bi demê re xanedanên bi giranî Tirkmenên Şîi yên li dijî xanedanên Tirk ên Osmanî yên Sunnî jî bi nexweşiya desthilatdariyê ketin û nikarîbûn xwe ji vê bikin. Ji konfederasyoneke siyasî ya bi giranî xwe disipêre rêûresmên demokratîk ber bi sistemeke dewletê ya bi giranî xwe disipêre burokrasiya navendî ve vediguhere. Şîatî jî bûye parçeyekî îdeolojiya desthilatdariyê. Herçiqasî beşekî wê yê girîng bi rêûresmên antî-desthilatdar heta roja me ya îro hatiye jî Îslama Şîa jî mîna Îslama Sunnî desthilatparêz û dewletparêz e. Bi awayekî balkêş pîrraniya Kurdên Îranê bi rêûresmeke Îslamî yê ne hişk li dijî desthilatdariyên Şîa temsîla muxalefetê dike ango temsîla rastiye dike. Kurdîtiya hemdem a Îranê ji serê sedsala 19. ve hewl daye li dijî desthilatdariyên Şîa şikil bide xwe. Serîrakirina Simko di sala 1920'an de, ezmûna Komara Mahabadê di sala 1946'an de vê rastiye îfade dikin. Ev rêûresm û rastiya berxwedanê, herî dawî bi helwesta xwe ya li dijî Komara Îslamî ya Îranê ya bi pêşengiya Xumeynî (desthilatdariya despotîk a Îranê) xwe careke din piştrast kiriye. Hem Sunnîtî, hem jî Şîatî, çandên Îslamî yên desthilatparêz li ser Kurdan mîna kirasekî li wan nayê, mîna kirasekî gemarî yê bi darê zorê li wan kirine, disekinin. Kurd dema firsendê dibînin nabînin van kirasên gemarî û qirêj ji xwe dikin û bi kirasên çandî yên heqîqeta xwe, xwe gurçûpêç dikin.

Di qutbûna Kurdên Îranê ji yekparebûna Kurd û Kurdistanê de para Peymana Qesrî Şîrîn 1639 heye û para wê girîng e. Ji ber ku bi vê peymanê Kurdên Zagrosê ji yekparebûna Kurdan qut dibûn. Kurdên

Îranê şaneya kok a nasnameya Kurd bûn. Nûnerên rêûresma Zerdeştî bi xwe bûn. Li dijî desthilatdariya Şîa pozîsyona wan demokratîk e. Mîna têkoşîna azadiyê ya demokratîk a Kurdên Elewî li Rojavayê Kurdistanê li dijî rêûresma desthilatdariya Sunnî dimeşînin, bi awayekî mîna wê Kurdên Sunnî yên li Rojhilatê Kurdistanê jî li dijî desthilatdariya Şîa dimeşînin. Ev rewş bi çavkaniyên îdeolojîk û çandî yên desthilatdariyê re têkildar e. Di rastiya Kurd a Îranê de çanda serdest ji dînî û mezhebî bêhtir etnîk û qewmî ye. Di nava çanda Şîa de xisletên qewmî yên Fars û Azeriyan bêhtir qels dibin, lê pîraniya Kurdên ji ber dijberiya xwe ya li beramberî çanda fermî ya Şîa xisletên xwe yên qewmî parastine. Li aliyê dîn, Kurdên Şîa yên hindikayî ne, û Kurdên Lor (Yek ji şaxên çandî yê Kurdan ê herî kevin) xisletên wan ên qewmî jî qels bûne. Di nava çanda Şîa de zû asîmîle bûne. Li Rojhilatê Kurdistanê di pêkhatina nasnameya Kurd a hemdem de pareke girîng a bandora berxwedanên 1806 yên bi pêşengiya Babanzadeyên Soran hene ku heta roja me ya îro dewam kirin. Bandora isyanên di serê sedsala 19. de pêk hatin giştî ye. Tevgerên bi armanca xurtkirina desthilatdariya navendî û tesfîyekirina otorîteyên eşîr û begtiyên Kurdan hatin kirin, herçiqasî desthilatdariyên hevkar ên ji rêûresmê jî tesfîye kiribin, lê nikarîbûne li ser çanda civakî zêde bi bandor bibin. Bi awayekî Kurdîtiya desthilatdar tesfîye bûye, lê Kurdîtiya civakî ber bi qonaxeke nû ve beridiye. Bi giranî isyan bi armanca desthilatdariya ji dest hatiye dayîn ji nû ve bi meqseda bîdestxistinê pêk hatine. Ji armanca pêşdebirin û parastina hebûna neteweyî ya tevahiya Kurdan mehrûm in. Pêwîst e ku mirov baş li vê xisleta otonomiyên arîstokratîk serwext bibe û divê cudahiya wan ji tevgerên azadî û parastina hebûna neteweyî pêşde dibin, bibîne.

Şer û pevçûnên li ser otonomiyê yên ne demokratîk, ji ber şeweyê pêkhatina çînî ya pêşengên wê bi giranî bi têkçûnê bi encam bûne û vê yekê bi tevahî zirar û ziyaneke mezin daye hebûna neteweyî ya Kurd û azadiya wî. Her têkçûnekê bi xwe re rê li ber şikestinekê vekiriye û her şikestinê jî bi xwe re gaveke din qirkirina çandî pêşde biriye. Li Rojhilatê Kurdistanê, tevgera Şêx Ubeydullahê Nehrî ya sala 1878'an, tevgera Simko a salên 1920'an û tevgera Qazî Muhammed di salên 1945'an de rê li ber encamên bi heman rengî vekirine. Têkçûn û bêhtir tepisandinê, hebûna neteweyî û azadiya wî zêdetir qels kiriye û hiştiye ku bikevin rewşeke bêhêvî. Ezmûna Komara Mahabadê ya bi pêşengiya Qazî Muhammed tevî karektera xwe ya hemdem a gelparêz, nikarîbû xwe ji aqûbeta isyanên din xelas bike. Faşîzma Tirk a Spî û faşîzma Riza Pehlewî di sala 1937'an de peymaneke bi navê Pakta Sadabadê mohr kirin û ev bi xwe şeweyekî hemdem ê Peymana Qesrî Şîrîn bû, armanca wê bi awayekî hevpar tesfîyekirina tevgera azadiyê bû û bêhtir dabeşkirina Kurdan bû. Roja me ya îro li Tirkîyê di navbera desthilatdariya faşîst a Kesk û desthilatdariya faşîst a Îrana Îslamî de li dijî têkoşîna azadkirin û parastina hebûna neteweyî ya Kurdistanê, gelek peyman hene ku bi dizî hatine mohrkirin û têne meşandin.

Li Ewrûpayê, li Federasyona Sovyetê ya berê û li gelek welatên Rojhilata Navîn, hebûneke mirov dikare jêre Dîaspora Kurd bibêje hestiyariya wê ya neteweyî pêş dikeve heye û her diçe dibe parçeyekî girîng ê nasnameya neteweyî. Ev beşên em behsa wan dikin, nexasim li hêmana serwestbûnê ya çandê bêhtir vekirîne. Nasnameya neteweyî di warê pêkanîna yekparebûnê de divê bi rola katalîzor rabe.

Kurdîti weke rastiya neteweyî di serdema modernîteya kapîtalîst de derbên kujer dixwe û ev êşkere li pêş çavan hatiye raxistin. Ji vir encama herî girîng a divê mirov derxe ew e, bi amûrên bingeîn ên

modernîteya kapîtalîst hebûna neteweyî ya Kurd pêk nayê û nikare were parastin. Min ev mijar di parêznameya xwe ya bi navê Sosyolojiya Azadiyê de bi awayekî berfireh di çarçoveya sêberiya dewleta netewe, îndustriyalîzm û sermayeya yekdestdar de anîbû ziman. Çi seraktorên sîstema hegemonîk Ingilîstan, DYE, Elmanya û wekî din, çi jî hêmanên hevkar ên rejîmên faşîst ên spî yên herême, kapîtalîzma komprador û pîşesaziyên jihevdeketî yên hawîrdorê tine dikin, hesabên xwe li ser parçebûna Kurdistanê, li ser parçe parçe mayîna wê, li ser her parçeyê wê bi temamî qirkirin û asîmîlekirina hebûna neteweyî ya Kurd an jî bi pêkhatinên lihevçêkirî yên Kurd ên bi kirinên temamker ên bi heman xisletan dixwazin di bin serweriya xwe de bigirin. Eger ev hesabên wan, li gorî kêfa wan rasterast bimeşin, li naverastê ne Kurdistan, ne jî hebûna neteweyî ya Kurd dimîne. Sîstema hegemonîk li ser navê Kurdîtiyê li her parçeyî Kurdîtiyeke lihevçêkirî, sexte û jirêderketî çêdike, hêmanên hevkar ên vê Kurdîtiyê weke maske li rûyê xwe dixin, bi awayekî bingeîn dixwazin qirkirina çandî ya demeke dirêj bajo, rewşa bikin. Yên li ser hebûna neteweyî ya Kurd xebatên entelektuel, polîtîk û estetîk dimeşînin, xusûsa bingeîn a divê kêliyê be jî ji bîr nekin û di cîhana xwe ya hisan de zindî bigirin ev pêkhatinên Kurdîtiyê yên sexte yên bi maske û ser rastiye digirin bi xwe ne û divê hay jê hebin ku ev pêkhatin xefik in. Niyeta wan çi dibe bila bibe, rola wan rewakirina qirkirinê ye. Bi qasî ku xuya dike, ev kes îdea dikin, ew hêmanekî hebûna neteweyî ya Kurd in, û hewl didin vê realizasyone bikin, lê bi xwe kurmê darê ne, qurmê wê dixwin, hêmanên potansiyel ên hebûna neteweyî ya Kurd dikeritûnin. Mixabin cihê xemê ye, pirraniya wan jî vê rola xwe ya kurmê darê bi nezanî ji bo berjewendiyên xwe yên rojane dikin û ya ji vê jî xeternaktir vê bi niyeta baş dikin.

Di vê rewşê de rastiya neteweyî ya Kurd a hemdem bi du seriyên berevajiyê hev, hewl dide xwe heyî û azad bike. Meyla yekemîn, di bin statuyeyeke ji mêtîngehê wêdetir de bi rêbazên modernîteya kapîtalîst ên weke dagirkirin, îstîla, îmha, tenkîl, tedîp, asîmîlasyon û heta bigihîje qirkirinê awayeyekî tesfiyeyê û bi vî awayî wî ji netewebûnê derdixe, nahêle bibe civaka neteweyî ya azad û di encamê de tine dike. Di vê meylê de xusûsa bingeşên a divê haya me jê hebe ew e, qirkirinên Cihû, Çermesor û Ermeniyên bêtir fizîkî pêk hatin, lê qirkirina Kurdan ji van wêdetir bi rêbazên qirkirina çandî pêk tînin; vê jî bi komên Kurdparêz ên sexte û xayînên wan pirr ên ku mîna Kurdîti heye û kes destê xwe nadiyê nîşan didin, rewa dikin. Meyla duyemîn, li dijî meyla yekemîn weke neteweya Kurd bi awayekî xweber an jî bi serwextî, rêxistinî û çalakî bi wê re dimeşe û ji bo hebûn, meşandina hebûnê û bi vê hebûnê re yekparekirin û azadkirina tevahiya parçeyan, û bi vî awayî jî avakirina civaka neteweyî ya Kurdê azad e. Di nasnameya Kurd a hemdem de ev herdu meyl weke du seriyên dijber bi hev re hene. Gelo meyla dikuje, jiyanê her roja diçe ji holê radike û bêmane dike, yan jî meyla jiyanê heyî û yekpare dike, jiyanê manedar û azad dike wê bi ser bikeve? Têkoşîna di navbera herdu meylan de wê vê encamê diyar bike. Ev pêvajoya hemdem a bi qasî dused salan dewam dike, û em dikarin jêre têkoşîna ji bo parastin û azadkirina hebûna neteweyî bibêjin, bi berxwedana çandî ya Kurd a di qada îdeolojîk, eskerî, siyasî, civakî, ekonomîk û dîplomatîk de kirî, dike û wê bike, di asteke manûnemanê de bi têkoşîna berfireh a stratejîk û taktîk a hêzên azadîxwaz û demokratîk wê diyar bibe.

3- Şaxê Civakî yê Rastiya Kurd

Nasnameya Kurd an jî çi nasnameyeke din dema bibe mewzûbehs xusûsa pêşî ya divê bê fêhmkirin ew e, nasname rastiyeke civakî ye.

Diyardeya herî berfireh a cureyê mirov di nava xwe de dihevwîne civak e. Lewma dema têgîna civakê bê bikaranîn, ji bilî wê pêdiviya bi têgîna aîdiyetê dibe ku zêdeyî be. Belkî jî ya bêhtir rast ew e, divê mirov kategoriya civakê bi nasnameyên hundir bide naskirin. Lê ji ber ku civak gelekî cûrbicûr in, bivênevê mirov nav li wan dike. Li vir a girîng ew e, têgîna rastî ya civakê gerdûnî ye. Gerdûnî jî dikare tevahiya nasnameyan temsîl bike. Mirov gerdûniyê bi cûrbicûriyê dabeş bike, bandorê li wê bi xwe nake. Civaka Emerîka û civaka Ewrûpayê bi xwe yek in. Cudahiya navbera wan di warê şeweyê de ye. Em dema dibêjin rastiya Kurd, ya rastî em civaka Kurd kategorîze dikin. Mirov li vir dubare bibêje civaka civakê belkî nexweş û tewş be. Mirov bibêje rastiya Kurd ev yek bi awayekî maddî û îdeolojîk weke ku mirov bibêje civaka Kurd. Lewma mirov bibêje di civaka Kurd de şaxê civakî belkî bêmane be. Lê li vir nuqtaya em dixwazin hûrûkûr bînin ziman têkiliya di navbera beş û gerdûnî de ye. Weke rastiya Kurd civak naguhere û bi xwe timî weke xwe dimîne, lê şaxê Kurd ê civakî dibe şeweyê guherî yê civakê bi xwe. Şaxê Kurd ê klanê, şaxê Kurd ê neteweyî di çarçoveya rastiya Kurd de ne. Rastî weke xwe ye, klan û netewe civaka diguhere û şewe digire îfade dikin. Piştî ku me ev mijar bi serûber kir, em dikarin li ser şaxê Kurd ê civakî rawestin û bawer dikim mirov ê karibe gelekî jê hîn bibe.

Mirov dikare cudahiya mezin a di navbera Kurdîtiya serdema antîk an jî neolîtîk û Kurdîtiya di nava lepên modernîteyê de tavilê tespît bike. Çawa ku ya her civakê heye, rastiyeke neolîtîk an serdema antîk a civaka Kurd jî heye, lê rastiyeke wê ya hemdem an modern jî heye. Civakeke rastiya wê ya modern heye, nabe ku nasnameya wê ya klan, qebîle, eşîr an qewm çênebûbe. Qonaxa qewm kengî xwe bigihîne modernîteyê hingê êdî nasnameyê xwe cuda kiriye. Eger tine nebe, tê

wê maneyê êdî dest pê dîke xisletên neteweyî nas dîke. Netewebûyîn şêweyekî qonaxa jor e ku êdî qewm xwe gihandiyê. Mirov li civakê bi xisletên wê yên neteweyî serwest bibê ji bo rastiye bêhtir di cih de ye. Mirov jêre bibêje Kurdîtiya etnîk, ev bi zanebûn an bi nezanîn berevajîkirinek e. Di roja me ya îro de ev yek gelekî tê kirin. Etnîsîte diyardeyek e ku di salên 5000 B.Z. de pêk hatiye û bi gihîştina roja me ya îro rastiya civaka neteweyî ya Kurd ji mêj ve gihîştîye şêweyê wê yê jor û dixwazin vê înkâr bikin û mîna Kurd negihîştîbin vê qonaxê rastiye berevajî dikin. Lewma ya di bin vî sernavî de tê analîzkirin rastiya Kurd e ku bûye nasnameya neteweyî. Ji ber ku tê zanîn sosyolojî zanistê ceribandîna ya gelekî girîft e, daxuyaniyên bi vî rengî gelek caran hewce dikin.

Şaxê civakî di çarçoveyeke tengtir de, ji bo civakên bûne xwedî xisletên çînî tê bikaranîn. Mînak rastiye bûne xwedî xisletên qebîle, klan û qewm, mirov yekser bi navê wê qebîle, klan an jî qewmî behsa wan bike nêzîkatiyeke rast e. Hewce nake ku mirov di çarçoveyeke teng de têngîna civakê fonksiyonel bike. Civak kengî bibê xwedî xisleta çînî, mirov dikare jêre bibêje civaka Kurd an çî civak be mirov wî jêre bibêje wê bêhtir kêrhatî be.

Em bi hêsanî dikarin bibêjin, Kurdan tevahiya dîrokê meylên çînîbûnê yên hundir an derve gelekî nas kirine. Pêşiyên orîjîn ên Kurd ku ji serî heta binî neolîtîk pêk anîn û bi şêwazekî şoreşgerî jiyan, ji civaka bi çîn a Sumerê ve çînîbûn nas kirine. Çînîbûna şaxên xwe li derve berdide her ku diçe ew şaxên wê li hundir vedigerin. Mînak, Xanedaniya Gûtî (2250-2150 B.Z.) di civaka Sumer de çînîbûn pêk anî û xwe disipart federasyona qebîleyên orîjîna wan Kurd. Bêhejmar bûyerên bi heman rengî qewimîne. Serdema destpêkê di pêkhatina dewletên Babil, Hîtî, Asûr û Ûrartûyan de federasyonên eşîrên

Kurdan angu bi awayekî berbiçav bandoreke mezin a Hûrriyan heye. Yan gelek xanedanên ji wan di avakirina van dewletan de rol girtine yan jî van dewletan di nava komên Hûrriyan de gelek xanedanên bi ser xwe ve pêk anîne. Ev vebirî wisa ye. Tevî vê, kokên Kurd xisletên xwe yên xwerû yên qebîle û eşîrê bi girîngî parastine. Di van rewşan hemûyan de qebîle û eşîr gelekî serwext in ku bi tenê bi federasyonbûneke berbiçav dikarin hebûna xwe biparêzin û bi awayekî azad bijîn. Konfederasyona Medan di dawiya salên 600'î B.Z. de angu bi hilweşîna Împaratoriya Asûr re bûye împaratoriya herî mezin a wê demê. Piştî vê împaratoriye bi Persan dewam kiriye û diyardeya çînîbûnê ya di orîjînên Kurd de jî bûye navxweyî û rehên xwe berdane. Mirov dikare bibêje, sîstema begtiyê ya Kurdan ji wê demê ve veguheriye diyardeyeke civakî. Orîjînên Kurd di dema Helenîstîk, Sasanî û Roma de li ser bingehê nîzama begtî û eşîrtiyê bi hev girtinên hundir û derve girîngî dane parastina hebûn û azadiya xwe. Ji ber ku şerên wê demê bi giranî li cografya orîjînên Kurd diqewimîn.

Îslamiyet weke civakbûneke nû bandora wê li ser orîjînên Kurd li ser bingehê pêşdebirin û bi hêzkirina nîzamên cemaetên dînî û begtiyan pêk hatiye. Cemaetên dînî bêhtir xwe bi terîqetan bi awayê civaka sîvîl pêk anîn, lê nîzamên begtiyê yên ji rêûresmê xwe bi nîzamên pêşketî yên eskerî û çînî nû û bi hêz kirin. Terîqet weke rêxistinên civaka sîvîl, belkî jî piştî civaka rahîb a Zerdeşt di binyeya civakê de bêhtir bi cih bûn. Ya rastî, terîqet bi rewşa xwe ya xwerû saziyên berxwedanê ne li dijî desthilatdariya li ser hîmê çînîbûnê. Terîqetên berê ji yên roja me ya îro bêhtir rêxistinên civaka sîvîl ên radîkal û kêrhatî bûn. Lê desthilatdariyan timûtim destê xwe dirêjî nava wan kir û tebeqeyên wan ên jor bi desthilatdariyan re ketin nava hevkarîyê û bi vî awayî riziyan û bi armancên xwe re ne li hev

meşîyan. Mirov dikare civaka serdema navîn bi xwe bi begtiyên feodal û cemaetên terîqetan ên derketin pêş karakterîze bike. Di civaka Kurd de herdu diyarde jî têra xwe pêk hatine. Pîrraniya begtiyan bûne dewletên berfireh. Heta bi sedsala 16. begtiyên Kurdan xwedî statuyeke nêzî serxwebûnê bûn. Girêdaneke wan a sembolîk bi xelîfeyan re hebû. Kengî li dijî Sefewiyan bi Împaratoriya Osmanî re dilsoziya xwe nîşan dan, her ku çû xweseriya xwe ji dest dan. Sedsala 19. di 1847'an de, di şexsê Bedîrxan Beg de bi tesfîyekirina Begtiya Botanê dawî li wan hat. Terîqet, nexasim Qadîrî û Neqşîbendî weke rêxistinên paralel timûtim weke alternatîf li dijî begtiyan hatin bikaranîn. Siltanan li gorî berjewendiyên xwe ji herdu beşan jî sûd wergirtin. Kengî di sedsala 19. de dawî li begtiyan anîn terîqet derxistin pêş û asta temsîla wan a di civaka Kurd de gelekî bi pêş ket. Lê ji ber ku ev rola wan di isyanan de bi kar anîn, bêguman neyênî bû. Ji ber vê, di civakê de rê li ber zirar û ziyaneke mezin vekirin. Alayên Hemîdiyê di nava civaka Kurd de rê li ber encamên malwêran vekirin. Tebeqeya jor a Kurd hem di nav xwe de bera hev da, hem jî ew bi eşîrên Ermenî, Suryanî û Ereban re da şerkirin. Hevkartiya Kurd a bi serdestan re ket qonaxa xwe ya herî xirab û neyênî.

Bi sedsala 19. re bûyerên di civaka Kurd de qewimîn, encama dînamîkên navxweyî nebûn. Şêwazê paşvemayî, hevkar û her ku diçû şêwazê înkarker mohra xwe li bûyeran dida. Tebeqeyên jor ji bo kurtêlan û girêdana bi desthilatdariyê devberdana ji Kurdîtiyê kiribûn polîtîkayeke bingeîn, ya rastî kiribûn bêpolîtîkatî. Xîyaneta herî mezin a civaka Kurd bi modernîteya kapîtalîst ve girêdayî di dused salên dawî de pêk hat. Li vir a diyarker berjewendiyên maddî yên tebeqeya jor bûn. Girêdan û dilsoziya bi civaka Kurd, şerkirin û çûyîna li pey civaka neteweyî ferz dikir. Li ser vî bingeîn, kengî isyanên pêk

hatin bi ser neketin, bivênevê bi lez teslîmî desthilatdariyê bûn, di berdêla kurtêlan de dev ji Kurdîtiyê berdan, xiyamet bi Kurdîtiyê re kirin û di tesfîyekirina wê de rol girtin. Naxwe nikarîbûn debara xwe bikin. Jixwe yên mayî jî girse bûn ku ji serwextî û pêşengiyê mehrûm bûn. Ew jî li formên hezar salan berê li klan û qebîleyan vedigeriyan. Yên diketin nava lep û pencên terîqetan bi temamî ji rastiya civakî qut dibûn. Ji ber ku di van sedsalan de terîqet ji jor ve bûbûn saziyên herî bi bandor ên sîxurtiyê. Di wê demê de bûyera herî girîng a di warê civakî de diqewime, yên derketine derveyî qebîle û eşîran, yên di nava rêxistinên begtî û terîqetan de cih nedîtine, ya rastî beşên civakê yên li derve hatine hiştin pêk tên. Ango di encama pêşdeçûna kapîtalîzmê de mirovên bêmilk û keda xwe di berdêla heqdestê de dixin bazarê çêdibin û mirov ji vê re dikare bibêje proleterî. Ev proleterî ji kesên nîvcotkar, şirik, karkerên bi heqdest ên demsalê pêk dihat. Bi gotineke din mirov ji van kesan re dikare bibêje kesên bê xwedî. Her ku diçû hejmara wan zêde dibû. Ev girse li jêr çêdibe û weke kategorî ji van kesan re Kurmanc dihat gotin ango ‘Mirovê Kurd’. Her ku çû Kurmancî û Kurdîtî ket zikhev. Di sedsala 19. û 20. de wexta Kurd dihat gotin bi giştî Kurmanc dihat fêhmkirin.

Li vir a balkêş ew e, ya li cem ezbetên Tirkan qewimiye mîna wê bi derengî be jî li cem eşîrên Kurdan pêk hatiye. Li cem Ereban jî berê bi şeweyê Medenî-Bedewî ango Erebe Bajar û Erebe Çolê pêk hatiye. Tebeqeya jor a Tirk li ser bingehe desthilatdariyê çiqasî ji tebeqeya jêr dûr dikeve û cihê dibe, ewqasî komên Tirkmenan berfireh dibin. Tebeqeyên jor ên Tirkmenan ew piçûk didîtin û ew bi gotina ‘Tirkê bêfêhm’ mohr dikirin. Lê ya rastî, Tirkîtiya ji rêûresmê li cem Tirkmenan bû. Heman rewş bi derengî be jî di cihêbûn û jihevduketina tebeqeyên civaka Kurd de jî derdiket holê. Li vir

cudahiya bingehîn a tebeqeyên jor ên Erebi û Tirkan ji yê Kurdan ew e, tebeqeyên Erebi û Tirkan hêmanên serdest ên dewletê bûn, lê yê Kurdan ji beşekî hevkar pêk dihatin. Tebeqeyên jor ên Tirk û Erebi bi awayekî xweser bi Erebtî û Tirkîtiyekê ditamijîn (li cem tebeqeya jor a Tirk a pêk dihat, çandeke kozmopolît a ji çand û zimanê Erebi û Farsi pêkhatî), lê tebeqeya jor a Kurd ji bo di desthilatdariyê de cih bigire ji Kurdîtiyê nexasim bi giranî ji Kurdîtiya siyasî û neteweyî qut dibe û bi pirranî bi Kurdîtiyê re xiyaretê dikin. Lewma ji bo ku xulamtiyê ji desthilatdariyê re bikin rêyeke din nîne. Lewma girseya her diçe mezin dibe weke li cem Bedewî û Tirkmenan, girseya Kurmanc e. Diyardeya Kurdîtiyê jî bi awayekî bingehîn dibe xisleta vê girseyê. Ev şeweyê prîmîtîf û destpêkê yê civaka qebîle û terîqetê ber bi civaka neteweyî ve diberide û ji vir û pêve beşê rastî yê civaka Kurd a hemdem pêk bîne ev beş e. Kurmanc weke xwediyê hêza kar a serbest, ji ber ku ji şoreşa pîşesaziyê mehrûm pêk hatin, bi giranî bêkar bûn. Şeweyê nîv-proletertiyê herî zêde di qada cotkariyê de bi hevpartiyê pêk dihat. Piştî vê jî rêncbertiya demsalî dihat. Mîna vê rewşê gelek mînak li cem civakên mêtîngeh û nîv-mêtîngeh tene dîtin. Ev Kurmanctiya pêşî li gundan pêk hat, paşê wê bajaran tijî bike û wê li keviyên bajaran bi girseyî cih bigire. Herweha girseya bingehîn e ku wê koçberî derve bibe. Ev beş ji aliyê siyasî û çandî ve di valatiyê de bû û PKK bi îddîaya temsîla şaxê civakî yê hemdem derket holê û xweber nîne ku ev girseya bingehîn a PKK'ê ye.

Li cem Kurdan di tebeqeyên jor û jêr de veguherînên hemdem ên diqewimin li gorî xwe xwedî cudahiyan in. Eger mirov ji tebeqeya jor a Kurdan re bûrjûwazî bibêje, ev ê bibe şîroveyeke pirr bi zorê hatibe kirin. Bûrjûwazî weke çîneke afirîner hêza gavavêtinê ya Ewropaya Rojava ye. Bûrjûwaziyê bi xwe re teknîk û çandeke xweserî xwe bi

pêş xist. Çanda xwe ya siyasî bir nav desthilatdariyê. Sektorên ekonomîk ên li ser bingehê karê derxistin pêş. Li ser vî hîmî li nava dinyayê hegemonya xwe ava kir. Li cografyayên bi ser wê ve bûrjûwaya pêk hat ji bivênevê teqlîda wê kir. Xisletên bi heman rengî yên tevahiya sîstemên hegemonîk hene. Ya li Rojhilata Navîn qewimî, şêweyekî vê bûyera gerdûnî bû. Lê Rojhilata Navîn a bi hezarê salan ji sîstema navendî ya şaristaniyê re pêşengî kiribû li dijî modernîteya kapîtalîst gelekî li ber xwe da. Rastiya Împaratoriya Osmanî û Îranê ku bûbûn pêlîstoka sîstema hegemonîk, ev bi xwe bû. Li dijî bûrjûwabûnê demeke dirêj li ber xwe dan. Kengî biryara bûrjûwabûnê dan, li şûna bi temamî tine bibin, şêweyê wê yê burokratîk kirin bingehê xwe. Bûrjûwaziya burokratîk bûrjûwazîbûna bi destê dewletê ye. Bi awayekî giştî, xwediyên desthilatdariya ji rêûresmê bi awayekî paşverû bûrjûwaziyê pêk tînin. Ji lewra afirînerî û millîtiya bûrjûwaziyên bi vî rengî bi sînor e, xisleta wan bêhtir komprador e, ango veguhezêner û acentekar in.

Derfet û îmkanên bûrjûwabûneke bi vî rengî ya tebeqeya jor a Kurd hema bêje bi qasî tine be, kême e. Ji ber ku bi xwe xwediyê çî dewleteke serbixwe yan nîv-serbixwe nîne û bi awayekî dîrokî xwedî rabihuriyeke hevkartî û înkarkeriyê ye, bûrjûwabûna Kurd qaşo bûrjûwabûn e. Ne hêzeke wî heye ji bo bazara millî şer bike, ne jî ji bo vê çandeke wî ya siyasî mewzûbehs e. Berevajî, bi tenê dema ji şerê xwe yê bazarê û çanda wê ya millî geriya, pirr kême be jî derfet û îmkanên jiyane didanê. Ji lewra tevahiya sedsala 19. û 20. ji bilî dengên ferdî, em retorîkeke bûrjûwa Kurd nabînin. Berevajî bi helwesteke ji qral bêhtir qralparêz (jixwe di dîrokê de mînakên bi vî rengî gelek in) çiqasî di tesfîyeya Kurd de cih digirtin ewqasî kara xwe zêde dikirin. Li gorî vê meyla bûye mîna pîvanekê, ne ku ji bo

netewetiyê, berevajî di înkarkirina neteweyî de li ber hev didan. Kokên wan ên dîrokî jî li gorî vê meylê bûn. Ji bilî hin hêmanên ferdî, pêkan nîne, mirov tebeqeyeke jor a Kurd weke bûrjûwa afirîner an burokratîk bîne ziman. Jixwe hê zehmettir e ku mirov karibe behsa çanda çîna bûrjûwayê bike.

Me beşek ji xisletên bûrjûwaziya Tirkê Spî ya di sedsala 20. de xwe weke Cemiyeta Îttîhad û Teraqî û Komara Tirkîyê bi rêxistin kir, rave kiribû. Bi rastî, di bin van şablonan de bûrjûwaziyeke aliyê wê yê burokratîk xurt heye. Ji sedî sed ev bûrjûwabûyînek e ku xwe sipartîye desthilatdariyê. Herweha xwe nesipartana hêzeke hegemonîk a derve nikarîbû pêk bê. Li hundir jî Xiristiyan, Ermenî û Rûmên zû bûn bûrjûwa çiqasî tesfiye bikirana wê ewqasî xwe bi pêş bixista. Ya herî rast ew e, mirov tesfiye û qirkirina Ermenî û Rûman li ser vî bingehe rastîya çînî û hegemonîk analîz bike. Bi awayekî bingehe hêza hegemonîk a bûrjûwaziya Tirkê Spî sermayedarên Cihû û hêmanên wan ên çandî ne. Ya rastî, ew hem ji aliyê maddî ve, hem jî ji aliyê îdeolojîk ve di pozîsyoneke hegemonîk de bûn. Herweha bi sedsalan bû ku bûrjûwayên Ermenî û Rûm li pêşîya wan asteng bûn. Li gorî qanûna kara herî zêde diviyabû ji van astengan rizgar bibin. Şerê Cîhanê yê Yekemîn û Têkoşîna Rizgariya Neteweyî ev firsend da wan. Tirkên li mişarên xwe gihandibûn û hindikayiyên Misilman tevî hêmanên ne millî bi pêşengiya xwe bi hostetî gihandin hev. Ji herdu şeran jî weke hêza serdest derketin. Herweha li nava dinyayê rewşa wan a bi hêz di nava hegemonya Ingilîz de ew bi temamî bi şens dikirin. Li ser bingehe lihevkirina bi Ingilîzan re îlana Komarê firsendeke bêhemta dida van beş û derdoran. Komara nû, hem ji aliyê cografîk ve, hem jî ji aliyê şênîyan ve, ji bo kara herî zêde ya kapîtalîst potansiyeleke mezin dida. Ermenî û Rûm hatibûn tesfîyekirin,

Çerkezên serhişkî kiribûn li derveyî sîstemê hiştibûn. Ji Misilmanên Balkanan û yên bi koka xwe Qefqasî kodroyên burokrat ên îdeal ên Komarê hatibûn amadekirin. Ereb jî li derve hatibûn hiştin. Bi tenê çavkaniyeke muhtemel a tehlûkeyê mabû, ew jî Kurd bûn.

Tebeqeya jor a Kurd herçiqasî ji mêj ve bûbû hevkar jî eger bixwesta pareke zêde ji desthilatdariyê bigire û statuya xwe ya berê bi dest bixe, dibe bi tehlûke bibûya. Herweha girseyeke gel a potansiyel a her kêlî karîbû serê xwe rake çêbûbû. Em wer fêhm dikin ku di qirkirina Kurdan a 1925'an de ku Ingilîzan senarîstiya wê kir, ev rastiyên bingehîn diyarker bûne. Ji bo kara herî zêde ya li Anatolyayê were misogerkirin, mîna qirkirina Ermenî, Rûm û Suryaniyan, diviyabû Kurd jî ji kokê ve bêne qelandin. Ingilîzan weke hêza hegemonîk tevî kadro û sermeyedarên Siyonîst li ser vê mijarê bi hêmanên bûrjûwaya burokratîk a Tirk re li ser bingehê hevgirtineke pîr bi dizî û komplowarî li hev kiribûn. Ji bo serwextbûna li diyardeya Tirkê Spî ev lihevkerin gelekî girîng e, û bi rola kilîtê radibe. Berxwedana bi pêşengiya Şêx Seîd a hate provokekirin û bi awayekî bêrehm hat pelixandin û paşê ji hegemonya Ingilîzan re hiştina Mûsil-Kerkûkê encamên pêşî yê vê hevgirtinê bûn. Dîsa di çarçoveya vê hevgirtinê de sosyalîst û ummetgirên Îslamî bi dijarî hatin tesfîyekirin. Seltenet û xîlafet ji holê rakirin. Dîrok ji 1920'an dan destpêkirin, çandêke îdeolojîk û siyasî ya ecêb a ku mirov dikare jêre bibêje xwedatiyeke nû, pêk anîn ya ku ti têkiliya xwe bi çanda Tirk û Îslamê bi xwe re tine, ti têkiliya wê bi çanda Ewrûpaya Rohnîbûnê re tine ya ku gelekî dilê xwe dibijandinê. Bi vê çand û îdeolojiya hişk armanca wan afirandina civakeke homojen bû. Ji sedî sed sertewandin ferz dikirin. Çawa ku me qal kiribû, piç û kirtikên demokrasiyê hatibûn tesfîyekirin. Ji lewra bi giştî xisletên Kurdîtiyê hemû, bi taybetî jî

tebeqeya jor a Kurd wê di nava vê hedefa civaka homojen û hişk de bi dilê xwe biheliyana yan wê bi zorê bihatana helandin an jî bihatana tinekirin. Kengî behsa tinekirinê bû, yekser serîrakin ketin rojevê. Bi vê bahaneyê jî xwe li tesfîyeya fizîkî rakişandin. Li gorî felsefeya pozîtîvîst ji vê bawer kiribûn û bi heman biryardariyê pêk anîn. Naxwe weke îddîa dikin, di wê demê de berxwedaneke Kurd a bi rêxistinkirî û bi serwextî hatibe kirin û bibe tehlûke tineye. Lê belê potansiyeleke xurt a berxwedanê çêdibû. Lewma diviyabû serîrakinê bikin bahane yan jî bi kompoyan vê potansiyelê tine bikin, ji holê rakin. Ya kirin jî ev bi xwe bû.

Hêmanên bûrjûwaya burokratîk a Tirk di pêkanîna vê tesfîyeyê de bi roleke girîng rabûn û ji bo para xwe ya karê zêde bikin jî di dema Şerê Cihanê yê Duyemîn de ji dewlemend û sermayedarên Cihûyan bi temamî mîna ya li Emania nebe jî bi awayekî weke wê bi navê Baca Hebûnê xûkî stendin. Sermayedarên Cihû yên di çêbûna bûrjûwaya Elman de ‘pîriktî’ kiribûn li Elmania Hîtler ji aliyê bûrjûwaya Elman hatin tesfîyekirin û sermayeya wan hat desteserkirin, dema Hîtler bi hêz bû, bûrjûwaziya burokrat a ciwanên Tirk hinekî bi sînor be jî heman tişt li hemberî sermayeya Cihû kir. Sermayeya Cihû di çêbûna bûrjûwaziya Tirk de jî ‘pîriktî’ kiribû. Cihûyên ji sermayeya wan gelekî hat xwarin an bi tişteki pirr kêr razî bûn an jî pirraniya wan bi koçberiya bi lez dibû, Anatolya terikandin. Bûrjûwaziya burokratîk a Tirk ev tevgera tesfîyeyê li dijî tebeqeya jor a Tirk a li derveyî xwe jî meşand. Nexasim nehiştin xwediyên erdan û erbabên bazirgan-esnaf çavên xwe vekin. Jixwe Kurd ê weke nijad timî li hedefê bûya. Darbeyên piştî salên 1950’î, pêvajoya komplo û şerên hundir dewamkirina vê rêûresmê bi awayekî bêhtir xurtbûyî nîşan dide. Piştî salên 1980’î li dijî Kurdan komplo, îmha, êşkence, gundvalakirin û

qedexekirina Kurdî derxistin asta herî jor û ev dîsa kirinên berfireh ên heman hêza hegemonîk in ku ji aliyê rêxistina Gladîo ya NATO'yê ve palpiştiya wê tê kirin. Ango rêûresmeke sed salan a pêkanînan bi awayekî berfirehtir û lezeke mezinkirî tê meşandin û ji vê pêve jî ne tişteki din e.

Bi vî awayî em dikarin bibêjin, rastiya civakî ya Kurd li Komara Tirkîyê rastiyeke e ku bi dijwarî tê tesfîyekirin. Rastiya Kurd di rewşeke nakok de ye. Ji bo hebûna xwe divê ji ya xwe neyê xwarê û ji bo vê jî divê li ber xwe bide, plana tesfîyeyê ya bi armanca afirandina civakeke homojen jî ji bo pêk bê divê tine bike. Ji lewra rastiya civakî ya Kurd rastiya civakî ya ji rêzê nîne. Tebeqeya wê ya jor bi awayekî dîrokî ji aliyê çandî û siyasî ve ji rastiya civakî ya Kurd qut bûye, pekiyaye rewşeke hevkar û xiyanetkar, girseya bingehîn û sereke ya mayî jî bi awayekî bêîdeolojî û bêpêşeng ketiye ber çerxa asîmîlasyonê. Eger ev têrê neke, bi çi bahaneyê bibe bila bibe wê ecîqandina serê wan bikeve rojevê. Armanca vê yekê ew e, bi temamî dev ji Kurdîtiya kolektîf berdin, bikevin rewşekê ku ti îdîaya wan nemîne, ji Kurdîtiya xwe fedî bikin, dema nêzî wê jî bibin wê bela mezin bînin serê xwe, bêkar û bêqîmet bibin, ew jî eger hê tişteke mabe. Belkî jî li vê dinya me ya hemdem, mînameke duyemîn a realîteyeke civakî bi vî rengî tinebe. Aliyê xeternaktir ê vê meseleyê ew e, pirr kêma kes bîra vî aliyê meseleyê dibin yan jî ti kes bîr nabe. Li naverastê ne bûrjûwaziyeke Kurd a bi çand û bîrbir heye (jixwe ji bo vê kesî niyet jî nekir), ne jî proleterîyeke hemdem an jî bûrjûwaziya piçûk heye. Di rewşeke bi vî rengî de divê mirov behsa çînen ferazî yan jî siha wan bike. Hinekî jî li dijî vê rastiya kirine ferazî divê mirov welatparêzî, netewebûyîn û civakbûyîna Kurd ava bike, bêguman di çarçoveya van analîzan de baştir tê fêhmkirin ka ev karekî çiqasî zor e.

Zemînê Tevgerê, nexasim zemînê Tevgera PKK'ê xwest xwe bisipêriyê ew zemîn bû, hebûna Kurd ji xwebûnê derketibû, bi xeyalî be jî cesareta ku bi xwe bîr bibe nemabû, mirovê Kurd biketa pozîsyona berxwedanê ew hezar carî poşman dikirin, îddeaya dayikniştiman, neteweyetî û civakbûna xwe bi xwe yan nemabû yan jî ji mêj ve hatibû terikandin. Paşê wê baştir bê fêhmkirin ku li ser vî zemînê tevgera berxwedan û rizgariyê ya bi îdeolojiya hebûn û azadiyê gelekî zehmet bû.

Ji serê salên 2000'î ve di sîstema hegemonîk a Tirkê Spî de veguherînek heye. Herçiqasî rabihuriya wê biçe salên 1970'î jî destguhertina desthilatdariya hegemonîk di van salan de dest pê dike. Ev bûyer girêdana xwe bi desthilatdariya hegemonîk a dinyayê re heye û bi awayekî bingeîn teoriya 'Kembera Kesk' a DYE'yê li Komara Tirkîyê xwe nîşan dide. Guhertin di meseleyê bi xwe de nîne di şikil û şîbûtê wê de ye. Çawa ku tê zanîn, teoriya 'Kembera Kesk' li Rojhilata Navîn bi sîstema hegemonîk re têkildar e. Sîstema hegemonîk a kapîtalîst nexasim sîstema hegemonîk a dused salan bi pêşengiya Ingilîstan û DYE'yê hat avakirin biparêze, pêşde bibe û di ihtîmala guhertina wê de ji bo neşîkê û ji dest neçe bi pîrsgirêkan re mijûl dibe û hewl dide ji van pîrsgirêkan re çareyan bibîne. Heta bi Şerê Cîhanê yê Yekemîn û bi rejîma Hîtler re heta bi Şerê Cîhanê yê Duyemîn îdeayeke Elmanan a hegemonîk ji bo Rojhilata Navîn hebû. Piştî Şerê Cîhanê yê Yekemîn Yekîtiya Sovyetê ber bi mezinbûnê ve gav avêtin û piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn li ser Rojhilata Navîn ket nava reqabetê û di nava wan de rê li ber 'Şerê Sar' vekir. Projeya 'Kembera Kesk' bi awayekî bingeîn armanca wê şikandina hegemonya Rûsya Sovyetê li herêma bû. Piştî ku li Afganistanê Rûsya Sovyetê têk bir, bi ser ket. Şoreşa Îranê herçiqasî di teoriya 'Kembera Kesk' de rê li ber

aloziyê vekir jî bi xwe tiştek neguhert. Bêhtir aliyê wê yê veguherîna demokratîk a gelan dişikîne, dewam kirin.

Senteza Tirk-Îslamê ya bi darbeya 12'ê Îlonê li Komara Tirkîyê kirin îdeolojiya fermî, ya rastî gavavêtineke bi patenta DYE û Ingilîstanê bû. Şoreşa Îranê ya wê demê û dagirkeriya Yekîtiya Sovyetê li Afganistanê (1979-1980), sîstema hegemonîk a bi giranî ji DYE û Ingilîstanê pêk hatî li hemberî van bûyeran neçar kir ku bi rêya Komara Tirkîyê tevdîran bigire. Di encama vê tevdîrê de têkoşîna şoreşger a Tirkîyê bi awayekî bêrehm tepisandin, li Kurdistanê polîtîkayên qirkirinê hûrûkûr meşandin û Komara Tirkîyê li Rojhilata Navîn kirin jendermeyekî pê ewle û jê piştrast. Rejîma dewleta Tirkîyê di vê çarçoveyê de bi temamî bûbû Gladîo. Ya rastî, ya pêkhatibû ew bû; artêşa NATO'yê ya bi dizî Gladîo bi awayekî berfireh hatibû bikaranîn. Ev amûrên Gladîo yên cara pêşî li Tirkîyê ketin nava tevgerê şerê îro li Iraq û Afganistanê dimeşînin. Civîna Bilind a dawî ya NATO'yê ji bo vê konseptê şer weke stratejiya nû ya fermî ya NATO'yê îlan bike (Civîna Bilind a Lîzbonê ya di dawiya 2010'an de), xwe amade dike.

Faşîzma Tirk a Spî, derfet û îmkanên Gladîoyê danê bi salên 1985'an re hewl da Kurdan tevî şûnûşopên wan hemûyan ji nava rûpelên dîrokê bibe. Di vê nuqteyê de nakokiyek di navbera wan de peyda bû. Mîna nakokiya Mûsil-Kerkûkê ya di sala 1923'an de, bi heman awayî Faşîzma Tirk a Spî ya xwest Başûrê Kurdistanê jî bixe kontrola xwe, mîna di dema derketina xwe ya holê de dîsa li hemberî xwe Ingilîstan û hevparê wê yê stratejîk DYE dît. Nakokiyên berê ji nû ve geş bûn. Faşîzmê wisa dida nîşan ku bi tenê tesfîyekirina PKK'ê ji xwe re kiriye armanc. Lê di rastiyê de bi awayekî berbiçav bi tevahî Kurd kiribûn armanc û hedefa xwe. Ji lewra bi hêzên pêwendîdar re

nakokî bêhtir zêde bûn. Rejîmên Îran, Iraq û Sûrî jî tevî pêvajoyê bûn. Herweha hatibû fêhmkirin ku PKK weke tevgerên berxwedanê yên pêvajoyên 1925-1940'î bi hêsanî tesfiye nabe. Vê rewşê kir ku hegemonya faşîst a Tirk a heştê salî (1925-2002) bi awayekî ciddî biheje û hilweşe. Bûrjûwaziya burokratîk a Tirkê Spî (gelek derb cara pêşî li hevparên xwe yên Siyonîst dabûn û beşekî wan ê girîng li derve hiştibû) ji aliyê civakî ve bi temamî ji hevrikên xwe rizgar bûbû û wexta hê nû hegemonya xwe ava kiribû (Di şerê Gladîoya Tirk bi PKK'ê re tevahiya kanalên sîstemê xistin kontrola xwe) bi awayekî ne li bendê bû, hegemonya DYE-Ingilîstanê derketin pêşîya wê.

Rejîma Gladîo ya Tirk (bi taybetî dema Dogan Gureş, Tansu Çiller, Silêman Demîrel, Erdal Înonî û Mehmed Agar) bi erkên bê sînor hatibû gurçûpêç kirin û DYE, Ingilîstan û hevgirtiyên din ên Rojavayî ev bi temamî erê kiribûn. Ji ber hebûna PKK'ê ya li Başûrê Kurdistanê nakokî çêdibû. Bi vê armancê, heta bi dawîya dema 1984-1999'an ango ji Pêngava 15'ê Tebaxê heta bi kompoloya ku A. Ocalan di 15'ê Sibata 1999'an de pê êsîr hat girtin, her cure çalakîyên kontrgerîlla bi hev re pêk anîn. Hêzên hevkar ên Başûrê Kurdistanê jî bi temamî destek dan vê yekê. Lê belê Faşîzma Tirk a Spî jî vê zêdetir dixwest, wê tesfîyekirina tevahiya Kurdan plan dikir. Sîstema Rojava di vê nuqteyê de sekinî. Rejîma Faşîst a Tirkê Spî ya navenda wê Enqere kengî xwe bi tenê dît matmayî ma. Eger zêdetir lingê xwe dirêj bikira, pêkan bû ku weke Hîtler bihata dadgehkirin. Dema ku ev nakokî mezin dibû, operasyonên DYE û hevgirtiyên wê li Aftanistanê ketin rojevê. Bi vê rewşê re, têkiliyên stratejîk ên Gladîoya Tirk bi îstîxbaratên eskerî yên rejîma Saddam Husên û Pakistanê re derketin holê. Bi awayekî nedihat payîn Gladîoya NATO û Gladîoya Tirk (di vê demê de bi navê Ergenekonê tam millî bûbû) hatin beramberî hevdu.

‘Bûyera çewal’ a li Silêmaniyê qewimî, nîşaneyêke sembolîk a vî şerî bû. Di encama vê bûyerê de ku haya DYE û Ingilîstanê jê hebû, ji bûrjûwaziya Tirk a Spî ya ji rêûresmê desteka xwe kişandin û li gorî teoriya ‘Kembera Kesk’ a berê xwedî kiribûn bi operasyonên li pey hev weke bûrjûwaya Tirk-Kurd a Kesk derxistin pêş û kirin hêzeke hegemonîk. Nîşaneyên herî girîng ê vê yekê, tevî ‘bûyera çewal’ a li Silêmaniyê, bombekirina Sînegogekê û bankeya global a Ingilîz HSBC’ê, ji nû ve çalakirina Talîbanan û bi hêzkirina muxalefeta Iraqê bûn. Herçiqasî şer weke di navbera DYE û El Qaîdeyê de xuya bike jî bi awayekî rastî êdî di navbera Gladîoya Tirk û DYE’yê de ye.

Di encamê de hevgirtina hegemonîk a hêzên hevkar ên nû yên AKP’ê, Emerîkaya bi kirasê sivîl, Ingilîstan û hevparên din ên Rojavayî derket pêş. Gladîoya Tirk a bi temamî millî bû yan jî bi tenê hat hiştin, di nava artêşê de çar caran xwe li darbeyê rakîşand, lê bi ser neket. Mîtûngên Komarê, hevgirtina ‘Sêva Sor’ a CHP û MHP’ê, di qada siyasî û civaka sivîl de nîşaneyên vê yekê bûn. Hevgirtina em behsa wê dikin ji Rûsya, Çîn û Elmanyayê desteka dipa negirtibû. Ji têkiliyên bi Sûrî û Îranê re zêde piştrast nebûn û lewma asê man. Di vê navberê de pêkhatina siyasî ya Kurd a li Iraqê gelekî pêşde çûbû. Gavên qaşo serketî yên AKP’ê di vê rewşê de hatibûn avêtin. Ev bûyerên qewimîn hemû weke serketina hîlbijartinê ya AKP’ê bê şîrovekirin û weke hunerê R. Tayyîp Erdogan bê nîşandan, ev ê bi tenê lîstikeke propagandayê be. Hêzên rastî yên şer gelekî bi dizî û bi awayekî berfireh tevdigeriyan. Mîna salên 1920’an, li ser Anatolya û Mezopotamyayê şerekî mezin ê hegemonîk dihat meşandin.

Ya herî tîpîk pozîsyona sermayeya Cihû di vî şerê hegemonîk de ye. Di şerê hegemonîk ê heştê salî yê bûrjûwaziya Tirkê Spî de hevgirtiyê bingehîn sermayeya Cihû ya milliyetgir Siyonîst bû. Vê

hevgirtina stratejîk pêvajoya avakirina Îsraîlê ferz dikir. Hêza Îsraîlê ya roja me ya îro tê zanîn. Bi qasî berê hewcedariya xwe bi bûrjûwaziya Tirkê Spî tineye. Brevajiyê vê di cih de ye. Ji lewra mirov karîbû bipa ku têkiliya di navbera wan de biheje. Lê ev rewş nedihat wê maneyê ku wê di pêkhatinên nava Komara Tirkîyê û avakirina hêza nû ya hegemonîk de sermayeya Cihûyê bêbandor bimana. Kesên ne li gorî sermayeya milliyetgir a Siyonîst, bêhtir globalîst û nexasim di warê finansê de bi bandor bi awayî çalak ketin dewrê. Van beş û derdoran Tirkîye xerqî ‘pereyên germ’ kirin. Beşê bi awayekî bingeîn AKP’ê finance dike ev e. Ev beşa ku em dikarin wê weke sermayeya Cihû ya gerdûnî global û îdeolîjîya wê (Evangelîzm) bi nav bikin, bi hêsanî li şûna sermaye Siyonîst û îdeolîjîya wê hat bicihkirin. Jixwe di navbera herdu beşên van îdeolîjî û sermayeyan de bendên Çînê yên ba di ber wan re naçe tinebûn. Kurtûkurmancî serdema Komara Tirkîyê ya Îslama Nerm a ku bûrjûwaziya nû ya Tirkê Kesk a navenda wê Konya-Kayserî bi hêzên hundir û derve re ava kir (ya pêşî îdeolîjîk, ya duyemîn bi giranî sermaye) dest pê dikir.

Dema em dibêjin, ji salên pêşî yên avakirina Komarê heta bi serê salên 2000’î beşê ji sermaye û îdeolîjîya hegemonîk berpirsiyar, bi wê mezinbûyî û pê bi hêzbûyî Tirkê Spî ye, mebesta me bi vê bi tenê orîjîna Tirk nîne. Di nava vê de îdeolîjî û sermayeya hegemonîk a derve pareke xwe ya pêşeng a diyarker heye. Xulase, mirov bi giştî hêza lihevkerinê ya dîplomatîk û hêza îdeolîjîk û sermayeya hegemonîk a Ewrûpayê û bi taybetî jî ya Ingilîstanê nebîne nikare li Komara Tirkîyê serwext bibe û jê fêhm bike. Eger mirov îddîa bike ku lê serwext bûye û jê fêhm kiriye, mînak bibêje Komar bi sermayeya millî ya serbixwe û bi îdeolîjîya millî ya xwe ava bûye, wê xwe bixapîne û mehkûmê şaşiyê bike. Mirov vê tespîta giştî dikare ji bo

hegemonya bûrjûwaziya Tirkê Kesk a hewl dide li şûna bûrjûwaziya Tirkê Spî bi cih bikin bêhtir bîne ziman. Ji ber ku di salên destpêkê yên Komarê de bi hêza ji Şerê Rizgariyê tê girtin, ruhekî xurt ê serxwebûnê heye û li hundir derfetên tevgerên azad bêhtir in. Herweha hêzên hegemonîk ên kapîtalîst di Şerê Cîhanê yê Yekemîn de gelekî ji taqet ketibûn. Ingilîstan di nava xwe de bi zor û zehmetî li ser piyan disekinî. Şoreş ji bo tevahiya dewletên Ewrûpayê weke tehlûkeyeke nêz bû. Ji vê jî girîngtir, bûrjûwaziya Tirkê Spî hem bi awayekî pratîkî hem jî bi awayekî objektîv ji Rûsya Sovyetê destek didît. Lê îdeolojî û sermayeya kesk di rewşeke bi vî rengî ya konjonktûrel de nîne. Daneheva wê ya heyî di bin kontroleke zêde ya sermayeya burokratîk yekdestdar a navend Stenbol û Enqereyê de ye. Herçiqasî xwe sipartibe îdeolojiya Îslamê ya ji rêûresmê (Îslama desthilatdar) û navendên sermayeya navneteweyî ya Îslamî tê hesibandin jî ev derfet û îmkân ji bo avakirina hegemonyayê bi sînor in. Lewma bivênevê gelekî hewcedarê sîstema hegemonîk a cîhana kapîtalîst e. Mirov li AKP'ê binêre bi hêsanî dikare vê hewcedariyê bibîne. AKP'ê li derve bi sermayeya global re têkiliyên xwe germ û xweş pêşde birin, li hundir jî bi giştî rojeva demokratîkbûnê bi taybetî çareserîya pîrsgirêka Kurd timî di rojevê de dihêle, li şûna çareserkirinê dikeve pozîsyonekê ku mîna wê çareser bike tevdigere û li dijî navendên hegemonîk ango hinekî artêş, dadgerî, CHP, MHP û rêxistinên çepgir ên bi wan ve girêdayî, vê rewşa asêmayî ya nehatiye çareserkirin dike amûrê propagandayê û bi vî awayî mezinbûna xwe dewam kir. Çawa ku di salên pêşî yên Komarê de ji bo avakirina hegemonîk hêza motor a derve Ingilîstan û nexasim DYE bû, di avakirina desthilatdariya nû ya hegemonîk de jî dîsa heman hêz li ser kar in.

Di vê çarçoveyê de desteke kapîtala finansê ya globalîzmê jî diyarker bû. Di qada îdeolojîk de jî li şûna Tirkê Spî yê ji milliyetgiriya Siyonîst zêdebûyî, nêzîkatîyên dînî yên hêmanên Cihûtiya gerdûnî yên Evangelîst, Kabalîst û Karaîmî bi roleke bi tesîr rabûne. Ev mezinbûna hegemonîk a em dikarin weke Îslamî yan jî Tirkê Kesk bikin têgîn, dewam dike. Di warê bikaranîna stratejî û taktîkên xwe dispêre wan de gelekî bûye hoste. Kiriye armanc ku di sedsaliya Komarê de avabûna xwe ya hegemonîk temam bike.

Ji bo Kurdan girîng e ku li ser vê hegemonya nû rawest in. Ev hegemonya di mijara pîrsgirêka Kurd de li aliyekî bi ser sermaye û desthilatdariya yekdestdar û burokratîk a Tirkê Spî (her tim di zikhev de bûn) ya di qirkirina Kurdan de gelekî pêşde çûyî de diçe, li aliyê din, tevî rêbazên di qonaxa damezrandina hegemonya xwe de bi rêbazên pêşketîtir xwe bêhtir bi hêz dike û bi awayekî hewce bi rêbazên berê nehêle, dimeşe. Ji bo vê, hêza xwe ya rastî ji amûrên sermaye û îdeolojiya derve (saziyên think-tank) digire, û ji bo desteka artêşê jî bigire hoste ye ku Îslamê bi kar bîne. Li şûna argumanên faşîst ên Tirkê Spî yê ti rewabûna xwe nameye, weke îdeolojiya rewaker ‘biratiya dîn’ û ‘bihevrebûna dîrokî’ (ji dil na, bi şewazekî demagojîk) bi kar tîne. Têkçûna milliyetgiriya nijadperest û neteweperestiya înkarker bi kar tîne û hewl dide artêşê û sazîyên din ên burokratîk îqna bike ku bi tenê bi rêya bikaranîna Îslamê, ne tevahiya Kurdan be jî beşekî girîng dikare di bin kontrola xwe de bigire. Xulase, bandora dînê ji rêûresmê li ser Kurdan, di nava hesabên hegemonîk ên sermayeya kesk de cihekî girîng digire. Di vê mijarê de terîqetên ji rêûresmê, Kursên Quranê, Lîseyên Îmam Xetîban û amûrên weke wan ên îdeolojîk dixin dewreyê yên ku nû vekirine û wê bêhtir vekin. Di serî de Neqşîbendîti û Qadîrîti, çawa di dîrokê de bûye, beşê wan ê jor

ku timî ji desthilatdariyê xwarine, û di dema dawî de pêşengên terîqetan ên bi xwe bûne holdîng weke karteke girîng bi kar tînin. Hinek ji wan bi rola hêzên lêdanê radibin mîna bazkên Hîzbûllahê. Hegemonya sermayeya kesk ji bikaranîna dîn berjewendiyêke mezin dipê.

Beşekî din ê girîng ku difikirin bi kar bînin, bûrjûwaziya Kurd a lihevçêkirî ye. Li şûna feodalên hevkar ên ji rêûresmê, hevkarên hemdem ên bûrjûwaya Kurd çêdikin. Pêkhatina siyasî ya li Kurdistanê Iraqê bi vê armancê gelekî tê bikaranîn. Li gelemperiya Kurdistanê ji bo tevahiya komên sermayeyê karibin sermayeya ekonomîk razînin, şensê pêşengiyê didinê. Mîna rola Dubaî li Erebiyê di lîze diwazin wê rolê li Kurdistanê bi Hewlêrê bidin lîstin. Silêmanî û Amedê jî weke gava duyemîn difikirin. Li ser vî bingeşê rêxistinên civaka sîvîl û partiyên siyasî tene avakirin. Mîna ku di doza Kurd de can, mal û hêza aqil dane, cureyekî Kurdîtiyê yê qelp di vê projeyê de weke perdeyêke sexte tê bikaranîn. Sermayeya global a li pişt vê pêkhatinê, mîna li Tirkiyê di vê de jî bi roleke diyarker radibe.

Hem sermayeya global hem jî sermayeya Tirk eleqeyêke zêde nîşanî pêkhatina sermayeyêke bûrjûwa Kurd didin, mîna dûvikê xwe, maketa xwe pêkhatineke civakî ava dikin. Bi vê armanca wan ew e, hêzên civakî û neteweyî yên li Kurdistanê bi can, mal û zêhniyeta xwe berdêlên giran dane, tevgera wan a demokratîk û şoreşger parçe û bê tesîr bikin. Yeqîn dikin ku di vê de çiqasî bi ser bikevin, bi qasî berjewendiyên xwe yên ji rêûresmê, wê ewqasî karibin derfetên nû yên sermaye û kurtêlên derdikevin holê biparêzin û pêşde bibin. Berjewendiyên xwe yên berê ku li ser bingeşê înkarkirina Kurdîtiyê bi dest dixistin û diparastin, vê carê jî bi Kurdîtiyê sexte (jixwe di berdêla wê de ti fedekarî nekirine, yên bi can û malê xwe fedekarî

kirine jî wê bi awayekî bêperwa bi alîgiriya şiddetê gunehbar bikin) hem dixwazin dewam bikin hem jî mezin bikin. Hevkarên Kurd di vê mijarê de bi awayekî dîrokî xwedî tecrûbe ne, û dizanin sura ba ji kîjan alî ve tê û hoste ne ku li gorî wê bibin xwedî pozîsyon. Federalîzma dewletê û dewletoka netewe ya Kurd a navend Hewlêr ku dixin nava guftûgoyên rojane, ji nêz ve têkiliya xwe bi sermayeya global re heye. Dewletokên netewe yên Erebi û Tirk çawa bin, dixwazin bi awayekî versiyona wan a Kurd pêk bînin. Bi vî awayî li dijî projeya Kurdistanê Xweser a Demokratîk a bi perspektîfa modernîteya demokratîk roj bi roj pêş dikeve alternatîfekê pêşkêş dikin.

Hewlêr didin bûrjûwaya millî enjeksiyê rastiya civaka Kurd bikin, ev yek ji dînamîkên hundir mehrûm e; ji derve û bi awayekî lihevçêkirî tê ferzkirin. Hêzên qirkirin meşandin, dema gelekî tengav dibin, bi hêsayî dikarin Kurdekî hevkar, rewşenbîrê sexte yê Kurd û sektoreke bûrjûwa biafirîne. Çawa ku Alayên Hemîdiye û cerdevaniya gundan mumkîn e, di berdêla kurtêlan de bi van rewşenbîrên sexte û tebeqeya bûrjûwayê dewam bikin. Bi awayekî dixwazin bi ‘cerdevaniya gundan’ û îtîrafkariya entelektuel di qada modern a civakî û siyasî de temam bikin. Ji ber ku dînamîkên hundir ên rastiya civakî ya Kurd bi giranî şikiyane, ev hêmanên sexte û lihevçêkirî dibin xwedî cesaret û diwêrin gav biavêjin. Lewma divê bi nêzîkatiyên hosteyane û baldarî maskeyên van kesan ji rûyê wan bîne kîrin û rûyê wan ê rastî bê nîşandan.

Hesabên hegemonya nû bi tenê bi Îslamiya ji rêûresmê û hêmanên lihevçêkirî bi sînor nîne. Ev hegemonya hemû rêbazên Faşîzma Tirk a Spî jî di dewreyê de digire. Hegemoniyadariya ekonomîk, civakî, siyasî û çandî, rêbazên heta digihîjin asîmîlasyon û qirkirinê, bi tenê bi mafên ferdî û mirovî ser wan şapînez dike û dewam dike. Her kes

baş dizane ku mafê kolektîf nebin mafên ferdî nabin û bibin jî ti maneya xwe nînin. Welatê Kurdistan, netewe û nasnameya wan a civakî nayê naskirin. Gotinên ‘tek ziman’, ‘tek welat’, ‘tek netewe’, ‘tek civak’ û ‘tek al’ weke berê dewam dikin. Tevî ku ti mafê Kurdistan ê destûrî û qanûnî tineye, xwestina vê yekê jî sûc û guneh tê hesibandin. Diyarkirina mafê ekonomîk, mafê perwerde û tenduristiyê, mafê xwe bi netewe û nasnameya civakî ya dixwaze, di asta îfadeyê de jî sûc e. Jixwe em behsa mafên siyasî nakin. Hegemonya nû bi tenê bi awayekî hişk bi desteserkirina van mafan namîne; di bin navê ‘têkoşîna li dijî terorê’ de bi artêşên xwe yên eskerî, siyasî, civakî, ekonomîk, çandî, psîkolojîk û dîplomatîk ên hejmarê wan gihiştîye mîlyonan bi heft bedenên dor li hebûna Kurdistan û îradeya wan a jiyana azad girtiye; bi tevahî derfet û îmkânên dewletê û hevgirtiyên wê seferber kirine û vê jî weke wezîfeyeke xwe ya bingeşîn dihesibîne. Rêûresma bûrjûwa burokratîk a CHP’ê ya ji Îttîhad û Teraqiyê tê, tevahiya sedsala 20. li dijî hebûnên çandî, demokrasî û sosyalîzmê asîmîlasyon û qirkirin meşand û hewl didin vê di sedsala 21. de bi cîlayeke cuda bi AKP’ê temam bikin.

Di rastiya civakî ya Kurd de van pêkhatinên civakî yên hemdem ên di asta tebeqeya jor de li gorî kokên xwe yên dîrokî bi aliyên xwe yên neyênî yên hişk û jixwedûrketî, li bûyerên hemdem ên di asta tebeqeya jêr de jî bi neyênî tesîr kirine. Ji ber ku tebeqeyên modern ên ku divê çanda neteweyî û civakî bi kêmanî temsîl bikin (ji bilî îstîsnayên ferdî) çênebûn û yên çêbûne jî xerîb ketine û weke dûvikê neteweyên serdest bûne heyî û mîna gotina pêşîyan ‘masî ji serî ve genî dibe’ zirar û ziyaneke mezin dane tebeqeyên Kurmanc û karkeran. Rastiyeke civakî ya têra xwe bi birîn û kurmîbûyî... Ev rastî çiqasî nû û hemdem be, birîn û kurmîbûn jî ewqasî berfireh û kûr e. Bihêlin ji xwe re qadeke

civakî û çînî biafirîne, bi awayekî xweber nikare bibe rastiyeke çînî û civakî. Ji bo xweber pêk bê, ji hewldan û taqeta pêdivî pê heye, mehrûm hatiye kirin. Bihêlin çandeke civakî û çînî pêşde bibe, ji ya rêûresmê jî mehrûm bûye. Rastiya civakî ya Kurd li tebeqeyên jêr bi awayekî marjînal dewam dike. Nikare xwe di nava neteweya serdest û hêzên civakê de bihelîne û ji wê hêzê mehrûm e, mîna meYTEKÎ û parçeyên termekî li naverastê ye. Ji ber ku ji bo helandina di nava çandên serdest de jî hêz û jêhatibûn divê. Dema ev jî nebe, ya dimîne hêmanên marjînal ên Kurdîtiyê ne. Kurdîtiya eşîrî, dîndarî û Kurmancî nikare ji marjînalbûnê bibihure û nikare bibe tebeqeyeke çînî û civakî ya hemdem.

Ev rewş hemû bi awayekî giştî bi tenê encama mêtinkarî û zordestiya rastiYên civak û neteweya serwer a bi destê modernîteya kapîtalîst tê rêvebirin nîne. Jixwe em dîrûdirêj li ser modernîteya kapîtalîst sekinîbûn. Ev mêtinkarî û zordestî tÊkildarî polîtîkayên qirkirina çandî ye ku bi armanca Kurdan ji rastiya neteweyî, welatî, civakî, ekonomîk û çandî bike, tê kirin. Rastiya civakî ya Kurd bi kirinên wisa YÊN qedandinê re rûbirû ye ku mînakên wê li dinyayê kêm tÊne dîtin. Xwezaya van kirinan hemû neYê analîzkirin, diyardeya Kurd nayê fêhmkirin, eger bê fêhmkirin jî wê di navê de şaşiyên mezin hebin. Encam ‘Kurdîtiyek’ e ku ji xwe ditirse, direve, xwe înkare dike, çiqasî xwe înkare dike bawer dike ku wê nasnameya mirovekî modern bi dest bixe, xafil, sextekar, nezan, ûqela, xwe nenas, maf nenas, ji huqûqê fêhm nake, li derveyî siyasetê, anormal û qediyayî ye. Mirov jî vÊ Kurdîtiyê re dikare marjînal jî bibêje. Belkî jî bi sedema ku şeweyekî wê yê norman bigire nemaye diyardeyeke danasîna wê mirov nikare bike mewzûbehs. WêjeYeye Cihûyan der barê qirkirina xwe de kirine heye û li nava dinyayê cihekî wê yê hatiye qebûlkirin

heye. Li ser wan bêhejmar film, roman, berhemên zanistî, muzîk û resim hatine çêkirin, ji bo serhatiyên Kurdan an jî ji bo felaketên bi serê Kurdan de anîne rewşeke berevajî mewzûbehs e. Ji bo serhatiyên Kurdan ne wêjeyek, sînamayek, ne jî lêkolîneke zanistî hatiye kirin. Bi tenê di qada muzîkê de şeweyekî destanwarî yê ji rêûresmê maye, heye. Ew jî diqede, wê diqedînin.

Dema ku min cesaret kir ez li ser realîteya Kurdîtiyê rawestim, min bandora giran a van heqîqetan timî his kir. Min xwest wê bi rêbaza zanistî qebûl kiriye îfade bikim. Ravekirinê têrê nekir, min xwest siyaseta wê bikim. Wê jî têrê nekir, min xwe li şerê wê rakişand. Wê jî têrê nekir, min gav avêt aştîyê. Ew jî dikim nakim pêk nayê. Ev hemû nîşan didin û piştrast dikin ku rewşa hemdem a rastiya civakî ya Kurd çiqasî tirsna e. Min bi hezar zor û zehmetiyê karîbû bi van rêzan rastiye bînim ziman û haya min ji min heye ku divê ev ti car piçûk neyê dîtin. Ez dema li van hemûyan difikirim, ji bo dost û hevrêyên li derveyî vê dimînin xemgîn dibim, li dijî yên rastiye durû û bêrû îfade dikin, hêrsa xwe diparêzim.

4- Şaxê Ekonomîk ê Rastiya Kurd

Têgihiştina zanistî ya modernîteyê xwezaya civakî vediqetîne li qadên cûrbicûr an gelek şaxan jê dibe û bi vî awayî hewl dide lê serwext bibe û fêhm bike. Kapîtalîzm weke sîstemeke hegemonîk mezin dibe û ev rêbaz bi vê yekê ve têkildar e. Polîtîka ekonomiyê di nava zanistên civakî de ya herî çav li ser in û di vê de jî para aktîvîteya kapîtalîst a li ser ekonomiyê heye. Aktîvîteya kapîtalîst xwe wisa nîşan dide, mîna ku qadek e, ji siyaseta û desthilatdariyê serbixwe ye, lê bi xwe ew qad e ku lê herî zêde siyaseta û desthilatdarî ango zor lê heye; îfadeya wê zor, şiddet û diyardeyê ye ku em jêre dibêjin kara herî

berdar û bêhtir xwe bi pereyan berbiçav dike û herî zêde hukim li civakê dike. Kapîtalîzm bû ew sîstem ku herî zêde civak ji civakbûnê dûr kir û ew li hemberî rastiya wê xerîb kir. Sedema ku kapîtalîzmê dike sîstemeke bi vî rengî têkiliya nêz a di navbera pere û şîddetê de ye. Pere şêweyê zorê yê herî parzûnkirî ye, şêweyê wê yê herî dawerivandî ye. Herçiqasî ji aliyê îdeolojîk ve weke dijberê desthilatdarî û dewletê were pêşkêşkirin jî hêmanê di bingehe dewlet û desthilatdariyê de ye. Kapîtalîzm bi tenê sîstemeke xwe disipêre desteserkirina berhemê zêde nîne; bi xwe bingehe tevahiya sîstemên desteserker, sîstemên talanê angî pêkhatinên desthilatdariyê ye. Mirov bi tenê wê bi îndustriyalîzm, kara herî zêde, hilberîna hemdem û bazarê bide nasîn, mirov ê bixape. Navê sîstemekê ye; şêweyên herî pêşketî yên rêbazên wê mêtinkarî û zordestiyê bi kar tîne, xwe bi maske kiriye û bi hegemonya îdeolojîk xwe rewa kiriye, bi şêweyê desthilatdariyê yê herî zêde şîddetê enjekteyî civakê dike (bi dewleta netewe) xwe bi rêxistin kiriye û bi îndustriyalîzmê angî bi awayekî teknolojîk êrîş dibe ser hawîrdora xwezayî. Sîstemek e ku civak xistiye ‘qefesa hesinî’ û ew êsîr kiriye. Ew îdeolojî û pratîka zorê ye ku gihandine şêweyên herî berfireh ên qirkirinê.

Ev danasîna me, serhatiyên rastiya Kurd dema bi rasthatina wê li modernîteya kapîtalîst dîtine piştrast dike û ji bo vê delîlên balkêş pêşkêş dike. Ji bo kesên dixwazîn kapîtalîzmê û vê sîstema hegemonîk a serdema me fêhm bikin, rastiya Kurd û Kurdistanê bi temamî weke laboratuarekê ye. Rûyê rastî yê kapîtalîzmê ne li London û New Yorkê ye, mirov dikare wî rûyî li ser xeta Amed-Hewlêr, Mahabad-Qamişloyê nas bike. Ji bo em bi awayekî balkêş bibînin welat û gelek bi tevahî xwezaya wî xistine çî rewş û halî, divê em van xetan tevî hawîrdora wan nas bikin û rastiya rûtî tazî bibînin ya ku nikare xwe

veşêre û rewa bike. Dema me ev kir, em ê bibînin, bi qirkirin û asîmîlasyonê, bi talan û bêkarhiştinê, bi her cure şeweyê zordariyê, bi kirinên qirker û sînornenas ên dewleta netewe, ji bo berjewendiyên rojekê yê sernayendariya burokratîk û taybet rastiya Kurd çawa ji civakbûnê hatiye derxistin, çawa welat û netewe nehatine hesibandin û çawa Kurd ji mirovbûnê derxistine.

Lewma di rastiya Kurd de şaxê ekonomiya hemdem nabe ku bi tenê weke jiyana ekonomîk were şîrovekirin. Ev ê bibe şîroveyeke gelekî teng û mirov pê bixape. Bi qasî xuya dike, ji sedî heştêyî zêdetir bêkarî, heywanxwedîkirin û cotkariyeke hatiye tesfîyekirin, çavkaniyên dewlemend ên sererd û binerd ên hatine talankirin weke nîşaneyên bingeîn ên ekonomiyê tene pêşkêşkirin. Ev rast in, lê ev nîşane gelek kêmtir in; heqîqeta diyardiya jêre ekonomî tê gotin, kêmtir îfade dikin. Niha mirov dikare rengê berevajîker û manetêkbir ê polîtîka ekonomiya bûrjûwayê bêhtir bi hêsanî derxe holê. Ew jî ev e; rastiye parçe parçe dike, ango jiyanê dike mîna meyekî û dixê ber lêkolînê. Rêbaza ‘bikuje, parçe bike, lêbikole’ rêbazeke bi qasî sistemê hov e, rêbazeke jiyanê dide înkarkirin e! Dema ya behsa wê tê kirin civak be, ne weke sistemeke zindî, bi îrade, bi exlaq û yekpare radîhêje civakê, berevajî wê parçe dike, ji eyarê zindîbûnê derdixe, dike mîna alavekî, ji exlaq û îradeyê (bi maneya rastî ji polîtîkayê) bêpar dihele, ne maneyê û bêmanebûnê, bêwijdanbûnê û korfêhmîyê pêşde dibe.

Bi qasî ku xuya dike, mirov yeqîn dikin ku di rastiya Kurd de bandora hêmanên modernîteya kapîtalîst zêde pêşde neçûne, bi wan bûyeran re ku diqewimin têkiliya wan tineye yan jî bi sînor e. Bi vê helwestê pêxapîneke ciddî heye. Eger hêmanên modernîteya kapîtalîst (qanûna kara herî zêde, dewleta netewe û îndustriyalîzm) nebûna, tevahiya şaxên rastiya Kurd (welat, netewe, sosyalîte, ekonomî, çand,

dîplomasî) wê li ber îmhî û înkare nebûna. Ji ber sîstemê bi xwe di vê mijarê de tinebûn û nemanek pêk tê. Hêmanên weke rastiya Kurd li ser piyan tînin girtin li aliyekî di înkarkirina diyardeya Kurd de tîne bikaranîn û bi awayekî mînakên wê kêmtir hatine dîtin xiyaretê dikin, li aliyê din jî heman hêman ji bo berjewendiyên xwe jê namînin û Kurdîtiya sexte dikin, rêxistinên xefk ên bi maske ava dikin û sîstemên bi heman rengî bi pêş dixin. Vê jî li ser navê sermaye razandinê, li ser navê çêkirina fabrîkeyan, rê, bendav (li dijî jiyana cotkariyê û cografyayê qirêj), dibistan (saziyên qirêjîna çandî) û mizgeftan (di warê sergirtina îmhayê de dîtin weke amûrekî îdeolojîk tîne bikaranîn), li ser navê parastina welêt çûna eskeriyê (hunerê li xwe danê, bi kêmanî ji aliyê red û qebûla rastiya Kurd ve) weke xizmetên heta dawiyê hemdem pêşkêş dikin, li aliyê din jî li dijî têkoşîna tekûzîkirina azadiyê û parastina hebûna xwe ji tevahiya bereyên civakê ve êrîş dikin û weke beşekî ji îmhayê hevkarîyê dikin; weke mînakê kurmê darê yê ne ji darê be, îhmal nakin kurmên darê çêdikin ji bo qurmê darê bikeritînin. Ji vî alî ve ekonomî weke amûrekî îmhayê zêdetir bi rola xwe radike.

Di dîrokê de Proto Kurdan hîmê çanda ekonomîya cotkarî û heywanxwedîkirinê danî. Bi çandên gelên din ên cîran re cara pêşî di dîrokê de li ser bîngehê madenkarî, bazîrganî û acentekariyê (karûm) ekonomîya bazarê ya xuya dike pêşde birine. Heta bi serê sedsala 19., ango heta modernîtiya kapîtalîst bandor li herêma wan kir di ekonomîya dinyayê de ji hêmanên sereke bûn. Ekonomî, hem weke çandeke maddî ya bi sazî bûyî, hem jî weke zêhniyeteke exlaqî û manewî hîmê mirovatiyê kirine. Çandên di dîrokê de evçend bi kok di dused salên dawî de ji aliyê ekonomîk ve anîn ber îflas û petaxê. Modernîtiya ji afirînerên rastî yê ekonomiyê tolê hiltîne. Serê pêşî, cotkarî, heywanxwedîkirin, çavkaniyên binerd û sererd kirin

mêtingeh, talan kirin û bi temamî miçiqandin. Pirranî girseya şêniyan, tebeqeyên kedkaran kirin artêşeke mezin a bêkaran. Bi heqdesteke herî kêr hewcedarî karên herî li erdê mayî kirin. Ew kirin girseyeke mehkûm a hêza xwe ya karkirin bi herî erzanî bifiroşin tevahiya dinyayê. Ji bilî çend hêzên zordar û serdestên mêtinkar û kompradorên sîxur (qaşo bûrjûwayên xwecihî), civak bi temamî di nava birçîbûn, bêkarî û nexweşiyê de diperpîte, ew bêperwerde û bêçare hiştin. Ya rastî, di vî warî de bi kirinên desthilatdariyê yên bi zanebûn ferz kirin, zor dan civakê ji bo wê bi temamî teslîm bigirin.

Li Kurdistanê di roja me ya îro de ekonomî bi temamî weke amûrekî sîxurkirin û zilmê tê bikaranîn. Civakê bêkar û birçî dihêlin û zorê lê dikin da ku xwe ji tevahiya rengên xwe yên civakî bişo û pê didin qebûlkirin ku eger dev ji Kurdîtiyê berde wê bibe xwedî kar û xwarin. Ji bo kesek bibe xebatkarekî baş ê dewletê yan xebatkarê şîrketekê li pêşiyê weke şertên bingeşîn datînin ku divê nixrên neteweperestîya serdest hemûyan qebûl bike. Mirov Kurdîtiyê bike, ji nasnameya Kurd neyê xwarê wê vê bikin sedem ku mirov ji çavan bikeve, ji derfetên kar bêpar bimîne, birçî û xizan bibe. Holdîng û zanîngehên têne avakirin weke navendên tinekirina Kurdîtiyê bi kar tînin. Bendav bi rola cinawirê cihûwarên dîrokî, qadên cotkariyê, gund û ekolojiyê dadîqurtînin radibin. Bi tevahî saziyên maddî û manewî yên karibin ji diyardeya Kurd re xizmetê bikin têne pûçkirin, paşê dikin mêtingeh û bi vî awayî wan dikin ew amûrên xisletên Kurdan dadîqurtînin. Ji bo vê jî her cure amûrên zor û ekonomiyê (pere, kar, bazar, pîşe) weke sîleh têne bikaranîn. Weke ku xuya dike, qadên ekonomîk ên divê bi polîtîka û desthilatdariyê re zêde di nav hev de nebin, wan dikin ew qadên herî zêde rastiya Kurd dîkerîtînin û diqedînin. Ji bo vê xebateke herî ji rêzê ya dukandariyê jî weke kart tê

bikaranîn. Jixwe ji bo mirov karibe bibe xwediyê amûrên weke banke, kooperatîf û fabrîkeyê divê mirov ji rastiya Kurd re bibêje bi xatirê te. Qedexe ye ku bi awayekî ferdî yan kolektîf ji bo rastiya Kurd li jiyânê bimîne xebat bêne kirin û li ser xebatên têne kirin jî kontroleke zêde pêk tînin. Jixwe qet fîrsendê nade ku bazara xwe ya xwecihî pêşde bibe û biparêze. Li ser bazarê divê ji sedî sed amûrên qelpezan û muhtekîr ên kapîtalîzmê serdest bibin. Jixwe hema bêje li şûna alavên xwecihî yên tinene, alavên têne anîn derfetên reqabetê nayên hiştin û dikin ku xweparastina ji buhayên yekdestdaran bêîmkan bibe. Di mijara qrêdî, teserrûf û bacgirtinê de heman armanc heye, ango ji bo mirov karibe ji wan sûdê bigire divê dev ji Kurdîtiyê berde û di nava neteweya serdest de bihele.

Biqasî ku tê fêhmkirin, têkoşîna ji bo parastina hebûn û azadiyê nikare were tinekirin û li ser vî binge hî berxwedan tê birêxistin kirin û qadên jiyana azad têne berfirehkirin, qada ekonomîk ji nû ve tê dizayn kirin. Di serî de li navendên bajarên mezin ên Kurdistanê, li qadên potansiyela wan a ekonomîk xurt ê bi temamî têne birêvebirin û li navendên metropolan bi hevparên qaşo bûrjûwa Kurd re holdîngan ava dikin. Heta di vê mijarê de behsa karsazên Kurd ên rêveber û jinên wan dikin. Xwedêgiravî gelek Kurd, heta yên Kurdîtiyê dikin û hewldanên civaka sîvîl amade ne ku vî aliyê xwe bi awayekî ji kexaneyê xirabtir pêşkêş bikin. Ode, yekîti têne avakirin. Bêguman di tevahiya van qadan û hewldanan de hêmanên durist ên bi nasnameya xwe ya civakî û neteweyî ve girêdayî hene. Lê çawa ku di tevahiya qadan de dibe, îstîsna pîvana giştî betal nakin, berevajiyê wê, wê piştrast dikin. Li vir a girîng ew e, mirov karibe hêman û hewldanên îmhî û derblêdanê li ser rastiya Kurd ferz dikin û hêman û hewldanên rastiya Kurd li ser piyan digirin û diparêzin ji hev cuda bike. Li gorî

ku heta civak hebe wê qada ekonomîk jî hebe, divê mirov destûrê nede ku rastiyan wê yên civakî bi xwe derbê bixwin û bêne îmhakirin, li şûna vê, divê mirov ekonomiyê ji bo pêşxistina hebûna civakî û azadkirina wê bike amûrekî kêrhatî.

Piştî dagirkirina dawî ya Iraqê (2003) di çarçoveyê stratejîk de ji bo modernîteya kapîtalîst girîngiya rastiya civakî ya Kurd û Kurdistanê zêde bûye û li ser vê, ekonomî jî di navê de, kirinên veguherî yên bingeîn mewzûbehs in. Nexasim hewl didin ekonomiyê xweşaliyê ya ku navenda wê Başûrê Kurdistanê ye, pêşde bibin. Li vir, tevî pêkhatina siyasî, pêkhatinên ekonomîk jî bi temamî di kontrola hêzên xwecihî, herêmî û global ên hegemonîk de tên pêşxistin û weke model tên pêşkêşkirin. Li gelek herêmên dinyayê modernîteya kapîtalîst dikeve nava veguherînên bi vî rengî û pirr hewce dike ku mirov bi paradiğmaya modernîteya demokratîk van veguherînan analîz bike û amûrên çareseriyê yên alternatîf bi pêş bixe. Gelekî girîng e ku mirov firsendê nede vê sîleha dawî ya emperyalîst-mêtinkar ku nexasim bi rêbazên ekonomîk veguherîna demokratîk bêtesîr bike. Ji lewra divê mirov sê amûrên bingeîn ên modernîteya demokratîk bi pêş bixe; ango divê mirov neteweya demokratîk, pişesaziya ekolojîk û ekonomiya bazarê ya bi armanca civakî bi pêş bixe. Hem pişesaziya ekolojîk, hem jî ekonomiya bazarê ya civakî ya armanca wê ya karê tineye, ji bo piştgiriya civakî xizmetê dike û xwe dispêre pêdiviyên bingeîn ên civakî, divê weke amûrên herî girîng bêne nirxandin.

5- Şaxê Çandî yê Rastiya Kurd

Di çarçoveya teng de divê mirov behsa şax û aliyê civakî bike. Şax û aliyê çandî bêtir têkiliya xwe bi rewşa zêhnîyetê re heye. Ji ber ku

ziman amûrê bingehîn ê îfadeya zêhniyetê ye, girîng e. Ziman yek ji amûrê herî kevin ê civakbûyînê ye; kevirên verrotî ji amûrên pêşî ne, û civakbûyîn jî bi roleke bi qasî ya wan rabûye. Ya rastî, pêşketina zimanî bi pêşketina amûran ve girêdayî ye, û gelekî di zikhev de bandor li hev kirine. Nîzama zimanê sembolan yek ji sedema girîng a gavavêtina Homo Sapiens e. Bi vê nîzama zimên mirovatîyê hêza fikrê bi pêş xist, piştî jî li pey hev rê li ber bûyerên şoreşî vekir. Cinsê mirov bi van şoreşan di warê civakî de gelekî bi pêş ket. Ji aliyê cografîk ve navenda van şoreşan sîstema çiyayên Toros-Zagrosê ye. Em li ser sedemên vê rawestiyabûn. Dapîr û bavpîrên Kurdan koma sereke ya vê sîstemê bûn. Çand û zimanê Aryen a koma ziman a herî kevin pêk anî, hem di warê pêşketina neolîtîkê, hem jî di warê pêşdebirina pêvajoya bajar-şaristaniyê de bi roleke bingehîn rabû. Ev bûyer hemû heta bi beriya bîst hezar salan şaxên xwe ber didin, diçin. Ango mirov dikare di cîhana Kurdan a zêhniyetê de şopên pêvajoyên neolîtîk û şaristaniyê bigerîne. Piştî, bûyera jêre koma çand û ziman a Hind-Ewropayê tê gotin jî kokên xwe ji vê rabihuriyê digire. Yên di nava vê koma çand û ziman de timî li hemberî xwe du komên çand û ziman ên cuda dîtin. Li Başûr komên Semîtîk ên ji nêz ve bi kokên xwe Efrîkî (çanda çol û qadên germ) û li Bakur komên Êral-Altay ên li keviyên Sibîryayê (çanda qutbê û qada sar). Li gorî van herdu koman koma navî bi derfet û avantaj bû. Avantaja cografîk di pêşketinê de xwedî roleke diyarker bû. Ji ber vê yekê, em dibînin ku komên qada navîn bi awayekî dîrokî gavên mezin diavêjin û mohra xwe li bûyerên mezin dixin. Lewma em dikarin fêhm bikin ka çima hem di pêşketina çanda maddî û hem jî di ya çanda manewî de bi rola sereke rabûne.

Çanda Kurd tevahiya dîrokê di mezinkirina çanda çemê sereke de û di tesîrlêkirina wî de bi roleke pêşeng rabûye. Lê ji ber ku devera wê

ya jiyânê timî li qada şer a dîrokê bû, ji bo hebûna xwe biparêze û bergiriya xwe bike, xwe vekişandiyê serê çiyân. Bi saya çiyân, karîbûye bibe gelê herî kevin û bibe xwediyê vê nasnavê. Aliyê vê yê neyênê jî ew e, di nava xwe de zêde cih nedaye çanda bajêr. Bi bajêr re timî di pozîsyoneke dijber de maye û bajar weke cinawirekî wê daqurtîne û bixwe dîtiye. Lewma çanda qebîle û eşîrê ya ji rêûresmê heta roja me ya îro hebûna xwe parastiyê. Forma qebîle û eşîrê şêwe û qalibê bingegehî e çanda Kurd e. Çawa ku sosyolojî dide nasîn çanda eşîrê çandêke bi rêya baviktî û xizimtiyê nîne, çandêke jiyana azad û şêwazekî heyînê ye, bi berxwedana li dijî şaristaniyê xwe diyar dike, bawer dikim ku bi vî awayî danasîna wê duristir û rasttir e. Li cem Kurdan çanda eşîrê gelekî bi hêz û xurt e. Ji ber ku tevahiya dîroka şaristaniyê bûne xwedî îrade ku bi berxwedanê xwedî li hebûna xwe û jiyana azad derkevin. Di vê de têkiliya baviktî an jî xizimtiyê diyarker nîne. Rêûresma Zerdeştîyê di vê çarçoveyê de ji rêûresma dînê Semîfîk cudatir e; mirovan nake evd, bêhtir wan dikişîne aliyê jiyana azad. Di navbera wan de cudahiyeke evqasî bi kok û binyad heye. Di dema serdestiya Îslamê de rêûresma Zerdeştî derb xwar û bi vê re jî evdîtî hat. Desthilatdariya Îslamê bi dijarî dijmintiya rêûresma Zerdeştî kir û di binê vê dijmintiyê de ev diyardeya evdkirinê û çînîkirineke hişk heye. Kurd çiqasî tevî Îslama desthilatdariyê bûne ewqasî bûne evd, bûne kole û ev xusûseke gelekî girîng e. Di çanda Kurdan de îradeya ji bo jiyana azad bi hatina Îslama Desthilatdariyê re derbeke xedar xwariye. Li dijî vê, berxwedanên li ser bingegehê Elewî û Êzîdîyê bi rêûresma Zerdeştîya kevin re têkildar in, û bi awayekî bingegehî a di vê de rol dilîze destnekişandina ji îradeya jiyana azad û çanda derfetê dide wê ye. Terîqet û mezhebên ji Îslama Desthilatdariyê reviyane û xwe jê dûr girtine, çiqasî bi nexweşiya desthilatdariyê neketine, bêhtir

alîkariya jiyaneke azad û bi exlaq kirine. Ev bi awayekî rêxistinên xweparastinê yên serdema navîn in. Çanda Kurdan bi awayekî bingeîn di serdema navîn de bi van du rîyan hem hebûna xwe parastîye, hem jî di jiyana xwe de cih nedaye evdîtîyeke bikeve hinavê wê û xwesteka xwe ya ji bo azadiyê bi dilsozî dewam kiriye.

Modernîteya kapîtalîst, çawa ku di qada çanda maddî de kiriye, di qada çanda manewî de jî helwesteke asîmîlasyonîst û qirker nîşan daye û ev jî bi mekanîzmeyên tinekirinê yên dewleta netewe pêk aniye. Dewletên netewe yên Erebb, Tirk û Îranê ku bi awayekî acente û saziyên sîxur ên modernîteya kapîtalîst in, ji avahiyên desthilatdariyê yên rêûresmê sûd wergirtine û çanda Kurdan bi temamî kirine mengeneyê, ji tevahiya derfet û îmkânên perwerdeya bi zimanê dayikê mehrûm kirine, pergala perwerdeyê ya medreseyên rêûresmê xira kirine qedexa kirine, çand û zimanê Kurdî di nava saziyên çand û zimanê serdest ên dewletên netewe de jî îmhayê re terikandine. Hinek hewldanên lawaz û zelûl ên milliyetgirîya Kurd ji bo parastina çanda Kurd (xebatên wêje û ziman) bi ser neketin û tevî vê jî li hemberî hevrikên wan ên bi hêz rê li ber reaksiyoneke dijber vekiriye. Eger çanda berxwedanê ne bi hêz be, çawa di her diyardeya bi vî rengî de tê dîtin, bivênevê her ku diçe dihele û tine dibe. Herweha bi awayekî giştî formên milliyetgir ên bûrjûwayê di wê kapasîteyê de nînin ku çandên gel zindî bihêlin û pêşde bibin, berevajî xwedî fonksiyonekê ne ku wan çeloxwarî dikin û naveroka wan pûç dikin. Di modernîteyê de çanda nivîskî li asta herî jor e, lê bi sedema qedexekirin û asîmîlasyonê, ji bilî çend xebatên lawaz û qels çanda Kurd pirr kêr berhem dane. Di van berheman de jiyana azad negihîştîye îfadeyeke rast, bêhtir di van berheman de arîstokrasiya eşîrê, pergala wan a begtiyê û otorîteyên dînî derketine pêş.

Di rastiya Kurd de ji bo pêşketina çanda neteweyî rola modernîteya kapîtalîst neyênî ye. Di warê pêkanîna çanda neteweyî ya bûrjûwayê de nêzî rastiye ji nebûye. Çanda dimeşe û tê pêkanîn, çanda îmhaker, asîmîleker û qirker a dewleta netewe ya serdest e. Sloganên faşîst ên weke ‘tek welat’, ‘tek netewe’, ‘tek ziman’, ‘tek dewlet’ û ‘tek al’ ku her roj têne dubarekirin vê rastiye îfade dikin. Hêmanên modernîteya kapîtalîst ên ji asîmîlasyon û çanda zordest a serdema destpêkê û navîn bi gelekî wêdetir xwedî sistemekê ye, weke sê suwarên meşerê, demekê beriya demekê li pey pêkanîna meşerê ye. Çanda dewleta netewe, îndustriyalîzm û kara herî zêde ji bo ku çanda Kurdan a rêûresmê ya hê ji modernbûnê dûr e, û hê nebûye neteweyî biqedîne, bêperwa tevahiya rêbazên îmhaker bi kar tîne.

Çîroka pêkhatina bûrjûwaziya Tirkê Spî ya kapîtalîzma burokratîk a Tirk ew afirand, bi temamî komplokê e. Komplokeriyê ji serî ve çanda împaratoriye ya ji rêûresmê ji xwe re kiriye pêpelûk û maske, bi awayekî navenda wê derve û hundir be civak rehîn girtiye. Di vê çandê de civak êsîr e. Elîteke çînî ya welê çêbûye ku çanda civakî ya ji xwe re orîjîn dihesibîne jî (etnîsîteya Tirk û Îslama Sunnî) rehîn girtiye, û eşkere ye ku ev elît wê li ser rastiya çandî ya Kurd bi roleke texrîbkartir rabe. Tevahiya sedsala 20. bi mînakên bi vî rengî yên balkêş tijî ye. Çanda Îttîhad û Teraqî ya îdeaya wê ya gavavêtinê li ser bingehê laîk hebû û nexasim bi CHP’ê şeweyên wê yên bêhtir bûne desthilatdar, piştî ku tesfîyekirina hebûna çandî ya Ermenî, Helen û Suryanî temam kirin bi tevahiya hêza xwe berê xwe dane tesfîyekirina çanda Kurd. Hem di dema 1925-1940’î pêvajoya isyanên provokekirî de, hem jî paşê di bêdengiya mirina spî de rêbazên tineker heta dawiyê bi kar anîn. Tevî ku carinan qirkirinên fizîkî pêk anîn jî bi awayekî bingehîn a pêk anîn modela qirkirina çandî bû.

Di vê demê de çanda Kurd bi tevahî hêmanên xwe yên maddî û manewî ji sedî sed hatiye înkarkirin û qedexekirin, bi pêkanînen asîmîlasyonê yên bê sînor, xwestine qirkirina çandî temam bikin. Ji bo Kurd hebûna xwe ya çandî li ser piyan bigirin, îmkân nedane ku bi tenê dibistana ‘baxçeyê zarokan’ jî vekin. Pêkanîneke welê ye ku mînameke wê ya din li dinyayê tineye. Di xaleke bi tenê ya qanûnê de ji îfadeya nasnameya çandî re cih nehatiye veqetandin. Çanda Kurd tevî hêmanên xwe hemûyan ango wêje, dîrok, muzîk, resim û hwd. li derveyî huqûqê hatiye hesibandin. Li ser rûyê erdê jî emsaleke duyemîn a vê yekê nîne. Der barê Kurdan de çi hêmanên divê bêne hilweşandin û tinekirin hebin hatin hilweşandin û ji holê hatine rakirin û yên divê bêne bikaranîn jî bi çanda dewleta netewe ve entegre kirin û helandin, ji çanda Tirk hesibandin. Bi qedexekirina zimanê dayikê re navên dîrokî yên gund, bajar, herêm û dayikniştîman hemû hatine qedexekirin û li şûna wan navên Tirkî yên ‘Tirkê Spî’ hatine danîn û bi vî awayî hukim dane ku rastî wê bi hêsanî bêne tesfîyekirin. Tevahiya şêwazên îfadeyê yên çanda Kurdî ango wêje, muzîk, resim, dîrok û zanist di çarçoveya heman qedexeyan de girtine û bêhtir bi çavsorî bi ser de çûne, yên di van qadan de xebatê dikin ne ku bi tenê li derveyî huqûqê hesibandine, kirine mehkûmê bêkarî û xizaniyê û ew tevizandine. Ji bo Kurd karibin bijîn şert ew e, divê ji çanda xwebûnê bigerin û ev pêk anîne. Nemaze piştî dema isyanan ekonomî, huqûq û siyasî weke sîlehên herî bi bandor ên tesfîyeyê hatine bikaranîn. Piştî van pêkanînan a li dawiyê mayî Kurdekî ji xwebûnê dest kişandî û çandeke Kurd a weke meyt û beratê ye ku kî nêzîkê wê bibe ji serî ve belayeke mezin bi serê xwe de tîne. Çiqasî ev rewş bê qebûlkirin, ewqasî jî mirovî tine dike. Bêguman weke rizîna hêmanên berate û

meytekî ji ber qirrakan mayî ye. Di diyardeya çandî ya Kurd de pêvajoyeke mezin a rizînê pêk hatiye, pêk tê.

Ji rêûresma deshilatdar a Îslamî ya bûrjûwayê nehatiye ku ji nêzîkatiya Tirkê Spî bibihure heta ji wê paşketîtir e. Li dijî hebûna çandî ya Kurd tevî rêbazên laîk modernîst, rêûresma Îslamî jî bi kar anîye û di bin navê senteza Tirk-Îslamê de milliyetgirî hê diwartir kiriye û pêk anîye. Nexasim kengî di tesfiyeyê de Tirkkirina laîk kêma, motîfên Tirk-Îslamê kirin dewreyê. Di serî de terîqetên Neqşî û Qadîrî, bi tevahî amûrên dînî di vê mijarê de weke amûrên tinekirina çandê hatine bikaranîn. Serokatiya Karûbarên Diyanetê Ya Fermî bi Komarê re hat avakirin û ji wê rojê ve di xizmeta laîkgiran de hatiye xebitandin. Nexasim girêdana Kurdan bi çanda dîn îstîsmar kirine û bi giranî dîn weke şewazekî komplowarî bi kar anîn. Naveroka xisletên terîqetên xwedî rêûresmeke berxwedêr, hatin pûçkirin û ew ne li gorî armancên damezrandinê, berevajî van armancan bi kar anîn. Têkoşîna milliyetgiriya Tirkê Spî (rojane bi awayekî berbiçav CHP, MHP û yên weke wan) li dijî çanda jiyana azad û berxwedana PKK'ê bêkêr bû, lewma li şûna wê yan bi wê re, li gorî polîtîkayên dewleta netewe (tevî ku bi prensîbên Komara Atatürk re li hev nakin) pêkhatinên Îslamgiriya Tirk temsîl dikin (di serî de AKP, partî û êkolên mîna Millî Görüşê û yên weke wê) bêyî ku fikaran bikin bi kar anîne. Dema ku mijar bûye hebûna çanda Kurd, gelek partî û êkolên Îslamgir bi awayekî biçin 'Seferên Xaçperestan' tevgeriyane û ev şewaz weke pêdiviyeye 'yekîtiya millî û yekparebûnê' hesabandine.

Di demên dawî de piştî ku hat fêhmkirin hebûna çanda Kurd nayê tinekirin, bi ferzêkirina hegemonya global polîtîkayên tinekirinê yên ji rêûresmê hatine sistkirin rê li ber pêkhatinên seriyekî wê yê sexte bigihîje heta çanda dewleta netewe ya Kurd hatiye vekirin. Di vê de

hêmana diyarker, çanda jiyana azad û berxwedanê ye. Bi vê Kurdîtiya ku bi şêwazekî komplowarî, sexte û naveroka wê pûç, hedefa bingehîn çanda civaka neteweyî ya Kurd a demokratîk û şoreşger e. Mîna ku Kurdîtiyeke lîberal a bûrjûwa bi vî şêwazî heye, hewl didin vê nîşan bidin û dixwazin wê li şûna çanda jiyana azad û berxwedana Kurd bi cih bikin.

Ev rêbaz, ji aliyê hegemonya îdeolojîk a modernîteya kapîtalîst ve, ji roja ku derketine holê ve li dijî tevahiya îdeolojiyên şoreşger, sosyalîzma pêkhatî û çandên rizgariya neteweyî pêk anîne bi kar aniye û di vê de têra xwe jî bi ser ketiye. Hegemonya îdeolojîk a lîberal di sêsed salên dawî de nexasim di serdema şoreşan de ev fonksiyona xwe hem bi amûrên hûrûkûr, hem jî bi yên çor bi awayekî serketî pêk aniye û di vê de têra xwe bûye xwedî tecrûbe. Ezmûnên sosyalîst, demokratîk û neteweparêz ên bi serketin jî nikarîbûn xwe ji hegemonya îdeolojîk lîberal a modernîteya kapîtalîst rizgar bikin, nikarîbûn xetên zelal bikişînin nava xwe û wan, û lewma di nava wê de heliyane. Bêguman ev nayê wê maneyê ku çanda jiyana azad û rewşa berxwedanê bi temamî tine bûye; ev piştrast dike ku zordestiya hegemonîk a di dîroka şaristaniyê de timûtim kiriye mînakeke wê bi awayekî bêhtir pêşketî bi serketî bi pêş xistiye û pêk aniye.

Tevahiya dîrokê îdeolojiyên hegemonîk û çandên bi cihkirî yên li ser çanda jiyana azad û berxwedana Kurd hatin ferzkirin pêkanînen xwe yên herî dijwar û asîmîlasyonîst di pêvajoya modernîteya kapîtalîst de kirin. Ev rewş bi naveroka faşîst a modernîteya kapîtalîst re têkildar e. Kara herî zêde îndustriyalîzmê, îndustriyalîzm jî dewleta netewe mecbûrî sistemeke koletiyê dike. Di asta gerdûnî de qirkirinên çandî yên pêk tên ji bo ev sîstem fonksiyonel bibe ji wan pêkanînan e ku timûtim serî li wan didin. Qirkirina çandî ya Kurd ji wan mînakên

sereke ye ku vî rengê heyînê yê sîstemê darî çav dike. Qirkirin weke ku tê îddîakirin ji diyardeyeke Tirk, Ereb, Cihû yên ku her yek ji wan diyardeyeke civakî ye yan jî ji diyardeyeke neteweyî pêk nayê. Qirkirin diyardeyek e ku bi şewazê mêtinkariyê yê modernîteya kapîtalîst re têkildar e. Lê weke ku xuya dike, qirkirinê mîna diyardeyeke di navbera neteweyên modern de pêk tê nîşan didin. Çandan bera hev didin heta bigihîjin qirkirinê, eger vê nekin meyla kara herî zêde ya kapîtalîst kar nake.

Pêvajoya qirkirinê ya dewleta netewe ya Tirk li ser hebûna çandî ya Kurd dimeşîne, bi heman awayî û pêve girêdayî, ji aliyê dewletên netewe yên din ên parçeker dewletên Ereb û Îranê jî tê meşandin. Li gorî mentiqê sîstemê, bi hev re parçekirin û tinekirin ji bo serketinê hewce dike. Di van demên dawî de ceribandina koalîsyona antî-Kurd a di navbera dewletên netewe yên Îran, Sûrî û Tirkî de bingehe xwe yê dîrokî heye. Lê kengî ji ber petrolê û ewlekariya Îsraîlê berjewendiyên hegemonya global bi yên dewletên netewe yên xwecihî re li hev nekin, ev pêkanîn weke berê bi hêsanî nameşin. Nakokî dike ku carinan derz li sîstemê bikevin. Di vê rewşê de ji bo tevgera jiyana azad û berxwedana çanda Kurd careke din şens heye bi roleke dîrokî rabe; ango li dijî modernîteya kapîtalîst a hêza herî dawî ya navendî ya şaristaniyê ye, firsend çêdibe modernîteya demokratîk xwe weke alternatîfeke bi hêz pêşkêş bike. Çanda Kurd a modern ji ber sedemên xweser bi tenê dikare xwe bi hêmanên modernîteya demokratîk bigihîne serketinê. Em dema serketin dibêjin, em behsa mayîndebûna çanda jiyana azad û hebûna wê ya nayê tinekirin dikin. Formê bingehîn ê vê jiyane, ekonomiya kominî ye ku cih dide bazara civakî, îndustriya ekolojîk û neteweya demokratîk. Kurdistan û rastiya Kurd a hemdem bi awayekî dîrokî çawa ku di derketina holê ya sîstema şaristaniyê de

bi rola dergûşê rabûne, şensê wan heye ku ji bo modernîteya demokratîk weke sîstem xwe piştrast bike dîsa bi rola dergûşê rabin. Çanda demokratîk ne bi tenê weke çanda jiyana modern a Kurd, weke şensekî herêmê û mirovatiya gerdûnî, li ser vî bingeşê bi rola xwe rabe, ev yek xwedî girîngiyeke dîrokî ye.

Weke encam mirov dikare bibêje, di danasîna rastiya Kurd de zehmetî hene û ev ji rastiyên wê bi xwe ne. Kurd ne bi tenê rastiyeke civakî ne ku xwedî pîrsgirêkên giran in; weke hebûn di danasîna wan de jî pîrsgirêk derdikevin pêş. Di dîrokê de û bêhtir jî di pêvajoya modernîteya kapîtalîst de hebûna wan hat guftûgokirin û di bin vê de sîstema zordestî û mêtinkariyê heye û ev sîstem xwedî wan xisletan e ku qir dike. Kurdîti ne bi tenê ji azadbûnê mehrûm dimîne, di heman demê de tê parçeparçekirin, ji mêtîngehbûnê jî wêdetir mîna kelaş û meytê civakî parçe dikin û dixwazin bi vî awayî tine bikin. Lê dîsa jî dikin û nakin, nikarin biqedînin. Di vê de hêmanên bi rola bingeşê radibin cografya Kurdistanê ya derfet û îmkân dide, û xisletên civakî yên qebîleyî û terîqetî ne ku civaka Kurd tevahiya dîrokê parastine. Kengî dixwaze bibe civakeke siyasî, desthilatdarî û dewletdarî hingê bi dijarî dor lê tê girtin û bi armanca tinekirinê seferan dibin serê, destûrê nadinê di vî warî de bikeve nava kategoriyeke. Di rewşên bi vî rengî de neçar maye dabeşî komên piçûk ên civakî bibe û xwe biavêje bextê çiyar. Ev komên piçûk ên ji serdema neolîtîkê pêk tên nikarîbûne ji civaka qebîleyan bibihurin. Weke komên piçûk dabeşbûna wan têkiliya xwe bi paşvemayîne re tineye bi hêzên şaristaniyê (bajar, çîn û dewlet) re yên li dora wan û yên dirêjî nava wan bûne, heye. Rastiya di qebîlegirî û eşîrgiriya Kurd de û israra di vê rastiyê de ji ber dînamîkên hundir nîne. Di dewamkirin û pêkhatina sîstema şaristaniya navendî de pozîsyona stratejîk a cografya Kurd

diyarker e. Pozîsyona cografyayê û pêvajoya bi şer a bi şaristaniyê re li ser rastiya civakî ya Kurd ferz dike ku weke qebîleyên çiyayî û komên eşîr bimînin, hebûna xwe dewam bikin û biparêzin. Heman xusûs ji bo rastiyan civakî yên Erebb û Tirk jî bi vî rengî ye. Erebbistan û Çolên Asya Navîn û sistemen şaristaniyê yên li dora wan, tevahiya dîrokê Erebb û Tirk neçar kirine ku bi xisletên bi hêz ên qebîle û eşîrê bimînin.

Di rastiya Kurd de pêvajoya çînîbûn û bajarbûnê rê li ber veguherînin girîng ên civakî vekirine. Di vê pêvajoya veguherînê de ku xwe bi şeweyê sazî û îdeolojiyên dînî nîşan da, rastiya Kurd bi şeweyên civakê yên ji civaka qebîle û eşîrê ya Kurdan dibihure, da naskirin. Îdeolojiya dînî ya rê li ber bandoreke dualî vekir, li aliyekî tebeqeya jor a qebîle û eşîrê neçarî dewletbûnê kir, li aliyê din jî tebeqeyên jêr veguherandin komên terîqetan. Mirov dikare terîqetan bi rewşa wan a xwerû bi awayekî wan weke komên xweparastinê yên li dijî hiyerarşiya dînî ya dibe desthilatdar û dewletdar bide naskirin. Mirov van herdu dualîteyan li cem komên orîjînal ên Kurdan di rêûresma Zerdeştî ya serdema pêşî de û di rêûresma Îslamî ya serdema navîn de gelekî dikare bibîne. Ji bo Kurdan Zerdeştîtî girîng e, ji ber ku di dîrokê de mîna keke payeberz a civaka exlaqî û polîtîk e. Di Konfederasyona Medan de û di dewama wê Împaratoriya Persan de ev herdu dualîte bi hêz hatine dîtin. Di destguhertina desthilatdariya navbera Med û Persan de Magî gelek bi tesîr bûne û têkoşîna wan a zêde vê dualîteyê piştrast dike. Di Îslama serdema navîn de dualîteyên bi vî rengî û têkoşînên wan bêhtir êşkere xuya dikin û berbiçav dibin. Ji dema derketina holê ya Îslamê û pêve, dualîteyeke bi awayê Îslama dewletê û Îslama qebîleyan pêk tê. Bi gotineke din, hiyerarşiya jor a

qebîleyan dibe dewletdar û li beramberî vê, isyanên tebeqeyên jêr wan ber bi bêhejmar şerên mezheb û terîqetan ve dibe.

Ev pêvajoya têkoşînê ku di tevahiya civakên Îslamê de tê dîtin, çawa ku tê zanîn di rastiya civakî ya Kurd de jî timî û gelekî pêk tê. Di orîjînên Kurd ên serdema destpêkê de civaka qebîle û eşîrê sereke bûn, lê di pêvajoya şaristaniya Îslamî ya serdema navîn de Kurdîtî hem weke nav, hem jî weke diyarde xwe baştir dikare bide naskirin. Lê heman pêvajoyê bi xwe re dabeşbûneke kûr jî aniyê. Kurdîtîyê bi giranî xisletên xwe yên qebîleyî û eşîrî parastine, lê bi Kurdîtîya çînî û bajarî re weke Kurdîtîya dewletdar û Kurdîtîya li dijî wê ya xwe bi mezheb û terîqetên sivîl diparêze, gelekî ji hev dûr û cihê dibin. Dîroka civakî ya serdema navîn bi awayekî bingeşîn xwe disipêre vê cihêbûna sêber û diyardebûnê. Vegotin xwe bi çî şeweyên îfadeyê binixumînin bila binixumînin, di bingeşê wan ê maddî de diyardeyên eşîr, terîqet û mezhebê dimînin. Şerên qewmî û çînî hemû xwe disipêrin yekeyên di nava van sê kategoriyan de cih digirin. Parçebûnên bi vî şewazî ji bo tevahiya civakên Rojhilata Navîn dibin û heta bûye xisleteke gerdûnî. Ji bo rastiya Kurd jî rewş cuda nîne. Xisar û destketî hevdu temam dikin, tevî hemû hebûna asîmîlasyonîst û tineker a rêya desthilatdarî ketiyê, beşên civakî yên mezheb û terîqetan ên ketine ber çerxa zordestî û mêtinkariyê xwe hişk bi hebûna xwe digirin û li jiyana azad xwedî derdikevin.

Pişî ku sîstema şaristaniya navendî dest guhert û ket aliyê Ewrûpaya Rojava, di civaka Rojhilata Navîn de veguherînên bi kok pêk hatin. Jixwe sîstema şaristaniyê ya timî bi pêxîrtengiyên dewrewî xwe dewam dike, di vê qonaxa nû ya modernîteya kapîtalîst de bi awayekî kûr ketiye pêvajoya hilweşînê. Hegemonya Rojava ya bi sedsala 19. re li ser herêma xurt bû, bi saziyên sîxur û acenteyên bi ser

xwe ve bi veguherîna pêk anî, hilweşîn bi lez kir. Kapîtalîzmê meyla xwe ya kara herî zêde bi tenê bi dewletokên netewe yên îfadeya herî zêde ya despotîzmê ne, dikarîbû dewam bikira. Ev statukoya nû ya ji şoreşa îndustriyê mehrûm û ji şoreşa polîtîk gelekî dûr, çawa ku li gelemperiya civakê jî rê li ber vedike, bivênevê wê di rastiya Kurd de jî rê li ber dualîteya hebûn û tinebûnê vekirana. Hem weke dewlet, hem jî weke civak mayîna li ser piyan êdî bûbû mijareke ku li ser guftûgo bê kirin. Li cem Împaratoriyeke Îran û Osmanî mirov dikare van guftûgoyan bibîne. Di dema şaristaniya Îslamîk de serwerên Erebb, Fars û Tirk ku bêhtir xwedî rola sereke bûn pîrsgirêka wan a bîngehîn parastina dewletên wan bû, lê kom û milliyetên bîndest bi pîrsgirêka parastina hebûna xwe ya civakî re rûbirû bûn. Di vê demê de ji ber rewşa jeostratejîk a cografîyayê û avabûna civakê ya belav, ji pêkanînen statukoyê yên mêtinkarî û zordestiyê yên ji rêûresmê wêdetir, Kurd bi gelek pêkanînan re rûbirû bûn. Di serî de Împaratoriya Ingîlîz, hêzên hegemonîk ên modernîteya kapîtalîst bi rêbaza rejîmên sîxur û acenteyî yên pêk anîbûn, ji gelemperiya li nava dinyayê gelekî zêdetir li herêmê, nexasim li Anatolya û Mezopotamyayê li ser qewm û komên li derveyî desthilatdariyê mayî, rê li ber felaketeke temam vekirin. Gelên Xiristîyan li ser bîngehê îdeolojiyên ummetê yên ji rêûresmê hatibûn fetihkirin û ew kiribûn mehkûmê statuyêke bi vê yekê re hatî pêkanîn; ha bi serê van gelan de felaketa herî mezin anîn ango ew qirkirin û tevî wan çanda hezar salan jî tesfîye bû. Komên Misilman jî ketin ber çerxa mêtinkarî û zordestiya ji rêûresmê û wan jî para xwe ji felaketa mezin girt. Bi qasî Ermenî, Helen û Suryaniyan, bi awayên cuda be jî felaketa mezin a bi destê saziyên sîxur û acenteyên herêmê yên ku modernîteya kapîtalîst li pişt

wan e, li Fellah û Bedewiyên Erebb, Tirkmen, Ecem, Berberî û Kurdan jî qewimî.

Rastiya Kurd hebûna xwe ya qewmî û çanda xwe ya tevahiya serdema navîn pêk anî bû bi giranî di vê demê de ji dest da. Rewş serberjêr diçû, ya rastî berepaş paşve diçû. Li gorî şewazê hebûnê yê modernîteyê bihêlin bibin xwedî sistemeke kapîtalîst, îndustrî û dewleta netewe, ji aliyê hêzên hegemonîk û saziyên wê yê sîxur-acente ve li ser sêlingê distanê hatin hiştin. Di nîvê sedsala 20. de ji bo Kurdan mijara guftûgoyê ji azadiya hemdem, demokrasî û wekheviyê wêdetir li dora dualîteya “gelo em hene, yan tinene?” digeriya.

Li ser gelên herêmê û neteweyên wê pêkanîn û kirinên digihîjin qirkirinê hene. Hêzên hegemonîk ên modernîteya kapîtalîst bi girîngî berpirsiyariya van pêkanîn û kirinan dixin stûyê dewletdariya netewe. Lê ev rûyê rastiyê nîne, rastî tiştekî din e. Sermayeya hegemonîk û yekdestdariyên îdeolojîk bi xwe van elîten dewleta netewe pêk tînin, wan hem di warê îdeolojî de, hem jî di warê eskerî û ekonomîk de bi gurçûpêç dikin. Mînak, faşîstên Tirkên Spî ên laîkgir ku ji qirkirinên li Anatolya û Mezopotamyayê berpirsiyar tîne dîtin, hem di warê îdeolojîk de, hem jî di warê bi gurçûpêçkirina maddî de ji serî heta binî bi desteka hêzên hegemonîk ango Ingilîz, Franse, Elmanya û Emerîkayê hatiye avakirin. Eger desteka van hêzên hegemonîk nebe, hebûna Tirkê Spî ne pêkan bû. Jixwe weke çand ne Îslamiyet ne jî Xiristiyanî yan Mûsewîti xwediyê wê kapasîteyê nînin ku pratîka qirkirinê pêk bînin. Lê ev kapasîte li cem hêmanên modernîteya kapîtalîst heye, di nava xwe de digire. Lê bi awayê xuya dike, ji van qirkirinan bi giştî bi awayekî kategorîk Erebb, Tirk, Cihû û Kurd berpirsiyar tîne dîtin. Roja me ya îro bi îdeolojiyên milliyetgir ên di bin navê Îslamgiriya de çêkirine hewl didin kirinên bi heman awayî

dewam bikin. Lê di bingehe van gavavêtinên îdeolojîk û rêxistinî de para diyarker a rêûresma Ingilîstanê û niha jî ya DYE'yê heye. Eger desteka hêzên hegemonîk nebe, navendên ji wan re hêzên Îslamî tê gotin nikarin bêhna xwe jî bidin. Faşîzma Tirk a Kesk ku pêkanînen qirkirinê yên bi awayekî nûkirî roja me ya îro li ser rastiya Kurd dimeşîne û divê ji van kirinan berpirsiyar bê dîtin, ji serî heta binî navenda wê London, Washington û Berlîn e. Eger desteka van navendan nebe faşîzma Tirk a Kesk nikare gavekê jî biavêje. Li vir berpirsiyariyê dixin ser milê dîne Îslamê yê rêûresmê. Lê ya rastî, çawa ku ji aliyê sosyolojîk ve Faşîzma Tirk a Spî pirr kêmtêkiliya xwe bi Tirkîtiyê re heye, herweha Faşîzma Tirk a Kesk jî ji aliyê sosyolojîk û rêûresmê ve pirr kêmtêkiliya wê bi Îslamê re heye. Hebûna wan û şeweyê wan ji sedî sed bi modernîteya kapîtalîst û hêzên wê yên hegemonîk re têkildar hatine pêkanîn. Dewamkirina wan jî bi desteka nêz a van hêzan pêkan e. Mînak, çawa ku li tevahiya Rojhilata Navîn dibe, li Tirkiyê jî pêkhatinên desthilatdariyê yên bi meyla Îslamî û dewamkirina wan ji modelên laîkgir zêdetir li navendên hêzê yên hegemonîk tene avakirin û destekirin.

Rastiya Kurd bi awayekî ji hebûnên civakî yên rêûresmê yên Îslamî yên din cuda, nikarîbûye xwe veguherîne civaka neteweyî, nikarîbûye îmkanên wan ên dewleta netewe bi kar bîne. Berevajî, ji bo nebin civakeke neteweyî dewletên netewe yên serdest li ser wan rejîmên zordest û talanê yên bigihîjin qirkirinê timî û sistematîk meşandine. Ev rejîmên zordest û talanê desteka hêzên hegemonîk nebe nikarin dewam bikin. Ji ber ku nebûne civaka neteweyî, bi awayekî xwezayî di bin bandora hiyerarşîk, korker û berjewendîperest a çandên terîqet û mezhebên dînî yên serdema destpêkê û navîn, û çanda eşîr û qebîleyê ya serdema neolîtîk de mane, ji dînamîkên hundir mehrûm bûne. Mîna

meyt û kelaşeyekê dihêlin. Li ser vî meytî bê sînor pêkanînên tinekirin û talanê yên hêzên hegemonîk û dewletên netewe yên mehkûmî wan e, tene pêkanîn. Di binê guftûgoya hebûn-tinebûnê de ev rastî heye. Li gorî tehlîla dawî, ev rastî bi temamî ji aliyê hêmanên modernîteya kapîtalîst û saziyên sîxur-acente yên hevkar ve tê avakirin û ew wê mumkin dikin.

Bêguman, çawa ku di her diyardeya civakî de weke gerdûnî dibe, di rastiya Kurd de jî qutbên berxwedanê weke heyînê ji roja derketina holê heta roja me ya îro her hebûn. Di pêkhatina qebîle û eşîrên pêşî de ya diyarker civakên dijber û li dijî tehlûkeyên şertên xwezayî refleksa bergiriyê û parastinê ye; fikir û rêxistiniya parastinê ya destpêkê û pêşneketî ye. Di vê mijarê de şîroveyên Darwinîst rastiye nîşan nadin, berevajî dikin. Di pêkhatina qebîle û eşîran de aliyê diyarker têkiliya xwîn û xizimtiyê nîne, li dijî tehlûkeyan parastin, xwezêdekirin û bêhtir bi başî xwe xwedîkirin e. Di çanda qebîle û eşîr a rastiya Kurd de berxwedan, hilberandin û avahiya xwezêdekirinê vê feraziyê bi awayekî vebirî piştrast dike. Heman xusûs, paşê di rewşa herî xwerû ya çanda mezheb û terîqetan de bi şêwazê berxwedan, hilberandin û bi xwezêdekirineke tekûz a civakê ve girêdayî dibe. Mezheb û terîqet li dijî navendên desthilatdariyên hundir û derve, li dijî bandora bajêr a xiraker û çînîbûnê, bi rola parastina civakê, dewamkirina hebûna wê û azadhiştina wê radibin û ev rola wan girîng e. Ji ber ku wisa bûye, yan xwestine wan tine bikin an jî hêmanên hevkar xistine nava wan û hewl dane ku wan ji rola wan a berxwedanê, ya azadker û heyî dike, dûr bikin.

Li dijî modernîteya kapîtalîst tevgerên hemdem ên demokratîk, azadîxwaz û wekhevîxwaz hewl dane vê rêûresma dîrokî dewam bikin. Bi destê hêmanên modernîteya kapîtalîst firsend nehatiye dayîn

şert û mercên xweser ên rastiya Kurd civakeke neteweyî ya hemdem pêk bînin. Hewldanên qels û lawaz ên hêmanên feodal û bûrjûwaya piçûk di vî warî de negihiştine encamê. Herî dawî dewletoka netewe ya Kurd a serî lê dane, eger bi pêkhatinên berfireh ên civaka neteweyî demokratîk neyê xurtkirin, ji tesfîyekirina bi qirkirinê, ji vexwendina felaketên mezin wêdetir wê ti encameke ciddî dernexe holê. Avakirina civaka sosyalîst demokratîk a bi PKK'ê îfade dibe, rastiya Kurd bi têgihiştineke cuda ya modernîteyê digihîne hev û tîne ziman ku Kurd dikarin bi teoriya modernîteya demokratîk û pratîka wê hebûna xwe biparêzin, pê bibin yekpare û azad bibin.

Modernîteya demokratîk a weke alternatîf tê pêşkêşkirin ne bi tenê utopyayeke paşerojê yan mîtolojiyeke civakî ya li rabihuriyê mayî ye; bi xwezaya rastiya civakî re paralel rêyeke dikeve pêşîya me. Modernîteya demokratîk tevî ku li gorî deman şeweyê xwe diguherîne her heye û di tevahiya dîroka şaristaniyê de rastiyeke e ku mîna dijberê xwe dîrokeke wê heye. Dîroka gerdûnî ya tevahiya mirovatiya li derveyî hêzên zordest û mêtinkar dimîne temsîl dike. Rastiya Proto Kurdan weke orîjîn ji bo şaristaniyê bi rola dergûşê rabûye. Ha ji ber vê ye ku mîna dayikekê li zilma ewladên şîrheram rast tê; lewma ji hêzên şaristaniyê herî zêde derban dixwe û çanda wan ji aliyê van hêzan ve tê tinekirin. Ji lewra hebûna xwe bi tenê dikare bi şaristaniyeke li derveyî şaristaniya çînî ya ji rêûresmê, bi şaristaniya civakparêz a demokratîk pêk bîne. Eger dîrokeke manedar a Kurd ê bê nivîsandin, bi tenê di vê çarçoveyê de dikare bê nivîsandin. Roja me ya îro îfadeya vê modernîteya demokratîk e. Kurd parçeyên ji hebûna xwe mayî (parçeyên ontolojîk) bi tenê dikarin li ber rohnîya dîroka şaristaniya demokratîk bi awayekî zelal bibînin; bi van dikarin bikevin ser rê, bi hêmanên modernîteya demokratîk neteweya demokratîk,

îndustriya ekolojîk û ekonomiya bazara civakî ji nû ve xwe ava bikin û bi vî awayî hebûna xwe pêk bînin.

Di dîrokê de cografya Toros-Zagrosê di navbera Efrîka (parzemîna cinsê mirov lê derketiye holê) û Avrasyayê de (cografya lê civaka şaristaniyê pêk hatiye) ne bi tenê di civaka mirov de ji Homo Sapiens, şoreşa cotkarî ya neolîtîkê û şoreşa bajêr a şaristaniyê re bûye dergûş, di heman demê de ew gihandine dîroka me ya nêz û heta şoreşa îndustrî ya Ewrûpa Rojava aniye, mezin kiriye. Niha jî di krîza herî kûr a mirovatiyê de ku koka wê di modernîteya kapîtalîst de ye, hebûna rastiya Kurd weke qebiraneke mirov diçin ziyaretê. Dîrok careke din li heman cografyayê li ser navê mirovatiyê zorê dide Kurdan ku hebûnên civakî biparêzin û mirovî azad bikin û bang li wan dike da ku modernîteya demokratîk ava bikin.

BEŞA DIWEMÎN: DI SERDEMA KAPÎTALÎZMÊ DE PIRSGIRÊKA KURD Î TEVGERA KURD

Mirov dikare têgîna pîrsgirêkê bi awayekî gerdûnî weke zoriya di pêvajoya bi êş a hebûn an nebûnê de bide nasîn. Ev kategoriyeke ku di tevahiya pêvajoyên heyînê de pêk tê. Dema mijar civak be, mirov dikare pîrsgirêkê di çarçoveyeke teng û fireh de bide nasîn. Di

çarçoveyeke fireh de pîrsgîrêka civakî, zor û zehmetiyên xwezaya civakî li hemberî hawîrdor û xwezaya yekemîn dikeviyê îfade dike. Mînak, ji ber hişkesalî, germî yan jî serma dijwar jiyana hawîrdorê bi awayekî biyolojîk nikare xwe dewam bike û ev rewş rê li ber pîrsgîrêkên ciddî yên civakî vedike. Dîsa komên di statuyên bi heman rengî de ne, di nava wan de yên bi hêz li dijî qelsan serî li hin çalakiyên zorê didin û mirov van tevgeran jî dikare di heman çarçoveyê de binirxîne. Di çarçoveyeke teng de jî mirov dikare pîrsgîrêka civakî bi derketina holê ya diyardeyên civaka hiyerarşîk, bajar, çîn, desthilatdarî-dewletê re weke bûyer û pêkanînen xwe dispêrin mêtinkarî û zordestiya van diyardeyan bide nasîn. Ji aliyê sosyolojîk ve pîrsgîrêkên civakî yên bingeîn çavkaniya xwe zordestî û mêtinkarî ne. Mirov pîrsgîrêkên din dikare di çarçoveyên cuda de binirxîne.

Hiyerarşî û dewlet, tevî ku di destpêkê de bi armanca çareserkirina pîrsgîrêkên civakî yên derketine holê hatine pêkanîn, bi demê re ew bi xwe bûne çavkaniya sereke ya pîrsgîrêkên civakî. Di civakekê de saziyên hiyerarşîk û dewletî çiqasî giraniya xwe hebin, mirov dikare hukim bide ku ewqasî jî pîrsgîrêk hene. Hiyerarşiyên pêşî bi giştî weke serweriya mêr li ser jinê pêk hat, lewma mirov dikare ji pîrsgîrêka pêşî ya civakî re pîrsgîrêka jinê bibêje. Paşê çînen civakî, çîna kole û pîrsgîrêkên civakî yên li cudabûna cinsan guhdarî nakin ku îlhama xwe ji koletiya jinê girtin, derketin holê. Di vê qonaxê de, di civakê de hiyerarşî û çînîbûn dikevin zik hev û her ku diçe dema civakên bi pîrsgîrêk a di tevahiya qadên civakî de bi bandor dest pê dike. Cinsparêzî û çînîparêziyê yekser mohra xwe li her qada civakî xistin. Pîrsgîrêkên li hundir ên yeke û komên civakî derbasî nava civakên li derve jî bûn. Diyardeya mêtinkarî û zordestiyê ji civakê ber bi civakê ve pêşde çû. Bêhtir bi awayekî berbiçav ji klanê ber bi klanê, ji eşîr û

qebîleyê ber bi eşîr û qebîleyê, ji qewm û neteweyan ber bi qewm û neteweyan pirsgirêk pêk hatin û xwe dirêjî hev kirin. Bi pêşdeçûna bajar, çîn û dewletê re şaristaniyên pêk hatin pirsgirêk gerdûnî û sistematîze kirin. Mirov dikare bi awayekî bingeîn bi tevahî sistemen şaristaniyan ên serdema destpêkê û navîn li ser hîmê diyardeya zordestî û mêtinkariyê bide naskirin. Mirov dikare modernîteya kapîtalîst jî weke sistema şaristaniyê ya herî dawî ya zordestî û mêtinkarî herî zêde mezinkirî bide nasîn. Bi giştî di tevahiya qonaxên şaristaniyê de, bi taybetî di qonaxa modernîteya kapîtalîst de pirsgirêkên civakî rê li ber krîzên trajîk û rewşên kaotîk ên demdirêj vekirin. Roja me ya îro, nexasim ji salên 1970'î ve, pêvajoya kapîtala finansê ya mohra xwe li modernîteya kapîtalîst da, mirov dikare weke serdema krîzên civakî yên herî kûr û domdar pêkhatî binirxîne.

Civakên li cografya Rojhilata Navîn a Kurdistan di navenda wê de cih digire, ji sedsala 19. û pêve di nava krîzeke kûr de ye ku çavkaniya wê modernîteya kapîtalîst e. Dewletên Rojhilata Navîn, statuya xwe ya hegemonîk a ji pênc hezar salan zêdetir di nava sistema şaristaniya navendî de bi destê şaristaniya navenda wê Ewrûpaya Rojava ve berdan û bi vî awayî ji serê sedsala 20. ve ketin rewşa civakên mêtîngeh. Ya pêk dihat û diqewî bi tenê pirsgirêkên civakî nebûn, bi awayekî yekpare krîzeke sistemê bû ku tevahiya qadên desthilatdarî, ekonomîk û îdeolojîk di nava xwe de dihawandin. Roja me ya îro ev krîz bi şiddeta xwe hemûyî dewam dike. Yek ji xisleta girîng a krîza pêk tê ew e, demdirêj e, û ketiye rewşeke kaotîk. Rewşa kaotîk tevahiya cografyayê û cîranên nêz dixê bin bandora xwe û bi vî awayî ji Asya Navîn heta bi Qafqasan û Balkanan, ji Hîmalayan heta bi Bakur û Nava Efrîkayê bandora xwe li tevahiya civakên li van qadan dike. Cografya Kurdistanê di dîroka mirovatîyê de li ser sistema çîyan

a Toros-Zagrosan bi rola avaker a herî demdirêj rabû û cara pêşî ye ku ber bi roja me ya îro hûrûkûr ketiye paradoksa ji ber rewşa kaotîk a çavkaniya wê modernîteya kapîtalîst e. Paradoks ew e, piştî şoreşên mezin ên dîrokî çemê mirovatîyê yê şaristaniyê ku her diçe gurr û boş dibe, di dema modernîteya kapîtalîst de zuha dibe, dimiçiqe. Kurd weke gelê herî kevin ê otantîk ketine rewşa qurbanên herî zehmetkêş ên vê atmosfera kaotîk. Cografya Kurd li ser wê, mirovatî ji şoreşa Homo Sapiens heta bi şoreşên neolîtîk, kalkolîtîk, sifir, bajar û hesin gihandiye heta roja me ya îro û hema hema ji tevahiya serûbinbûnên dîrokî re dergûşî kiriye. Gelê Kurd gelê vê cografyayê ye û ev gel li qonaxekê ye ku kêr maye ji nava dîrokê rabe. Bêguman ev rewşa gelê Kurd trajediyeke mezin îfade dike. Ya pêk tê û diqewime, gulokeke besît a pîrsgirêkên civakî nîne. Di her civaka mirov de pîrsgirêkên hemdem ên bi heman rengî pêk tên. Herçiqaşî rehên Kurdan bigihîjin kûrahiya dîrokê jî weke gel, ji ber ku ji gelek aliyan ve di nava hûr û pencên hêmanên herî zalim û mêtinkar ên modernîteya kapîtalîst de hatine hiştin, diperpitin û pîrsgirêkên wan jî ji ber vê ne.

Pîrsgirêkên pêk tên, krîz û rewşa kaotîk a civakê dixin navê bi tenê ji ber qanûna kara herî zêde ya kapîtalîzmê nîne; tevî qirkirinên çandî yên dewleta netewe kirinên îndustriyalîzmê yên bi tevahî civakê ji civakbûnê derdixe, bi temamî rê li ber xizankirin, tinebûn, bêperwerdehî, bêtenduristî û têkçûna zêhnîyetê ya saziyên avahiya jor û binesaziyê vedike. Rewşa pêk tê, ji pîrsgirêkê wêdetir di asta felaketa herî mezin a civakî de ye. Civak bi awayekî xweber ji civakbûnê dernakeve, ji vê wêdetir civakeke ji hev belavkirî, navendên refleksên wê bazkokirî û veguherî parçeyên tevîzî, li naverastê ye. Dema ku pîrsgirêka Kurd tê gotin, qala her çi pîrsgirêkeke dîrokî yan jî her çi pîrsgirêkeke civakî ya rojane nayê kirin; çawa ku me di tevahiya

analîzên xwe de hewl da rave bikin, ji ber rewşa xweser a rastiya Kurd, dema pirsgirêka Kurd tê gotin a tê fêhmkirin ev e: qewimîna felaketên li pey hev û di nava hev de yên ku gihiştine heta bi qirkirinên çandî û tevahiya qadên civakî dikevin ber wan û li demeke dirêj a dîrokî belavbûyî ne.

A- PÊŞDEÇÛNA DÎROKÎ YA PIRSGIRÊKA KURD û REWŞA WÊ YA NIHA

Çavkaniya pirsgirêka Kurd a îro, ne bi tenê ya Kurdan belkî jî çavkaniya pirsgirêkên pîrraniya mirovahiyê ye. Çavkanî hiyerarşî, bajar, çîn û dewleta ji nava civaka neolîtîk a Kevana Bi Bereket derketî ye. Şaristaniya Sumerê ya li Mezopotamya Jêr (3000-2000 B.Z.), bi awayekî weke çareyekê ji bo pirsgirêkên civakî pêk hat yên ku civaka neolîtîk a çavkaniya wê Mezopotamya Jor rê li ber wan vekiribû. Pirsgirêk pêk dihatin lewma şênî zêde dibûn, erdan qîm nedikir û şer pîrr dibûn. Rahibên Sumeran ên li Mezopotamya Jêr bi zanebûna xwe ya pêşketî û bi çanda neolîtîkê ya xwe pê serwext kiribûn, bi tevahî hêmanên maddî û manewî bi kar anîn û bajar, çîn û dewleta bi navend perestgeh vedîtin û di vê çarçoveyê de ji van pirsgirêkên dîrokî re li çareyê geriyan. Di destpêkê de dîtin ku nexapiyane. Mirov dibêje qey serdema destpêkê ya xwe disipêre sêbera bajar, çîn û dewletê ji pirsgirêkên demê re çareyên mûcîzewarî dîtine. Mîtolojiya demê bê sedem nîzamekî nû îfade nedikir, belkî jî ya bê menaye gava pêşî ya tevahiya bûyerên di dîroka mirovatîyê de nîzamekî xwedayî îfade dikir. Mûcîzeyê şoreşa neolîtîk veguherîbû mûcîzeyê şaristaniyê. Sîstema hatibû avakirin belkî jî dîsa sîstema dîrokê ya herî dirêj û bêpirsgirêk dixebitî bû. Lê her ku nakokiyên di nava wê de mezin bûn û gihiştin, vê carê ji derketina holê ya pirsgirêkên civakî re bi rola pîrîktîyê rabû û xwe ji vê nehişt. Di belgeyên nivîskî yên pêşî de cih

digire ku di dîrokê de pîrsgîrêka civakî bi rewşa xwe ya herî xwerû di civaka Sumeran de pêk hatiye. Di navbera xweda û xwedayan de, di navbera xweda û evdên wan de pîrsgîrêkên rastî yên civakî, şer û nakokiyên navbera xwediyên desthilatdariyê û mirovên weke koleyê xwe bi kar tînin nîşan didin. Civaka Sumer a di dîrokê de mohra xwe li gelek yekemînan daye, di heman demê de ji aliyê pîrsgîrêkên rê li ber wan vekiriye jî yekemîntiyeke bêhemta temsîl dike.

Mirov dikare pîrsgîrêkên civakî yên ciddî û pêşî yên komên orîjînên wan Kurd bi şaristaniya Sumer ve girê bide. Jixwe Destana Gilgamêş li ser van pîrsgîrêkan hatiye hûnandin. Hem çanda hiyerarşik a El Ubeydê (4500-3500 B.Z.) hem jî çanda sîte ya Êrûkê (3500-3000) diviyabû xwe timî ber bi Rojhilat û Bakur ve berfireh bikirana. Ji bo karibin weke pêkhatinên pêşî yên xwedî çanda bajar, çînî û dewletdar dewam bikin neçar û mecbûr bûn ber bi herdu aliyên ve biçin û xwe bi civaka neolîtîk xurt û xwedî bikin. Neçarî, şer bi xwe re tîne. Têkiliya di navbera Gilgamêş û Enkîdo de, problematîka têkiliyên tîpîk û pêşî ya emperyal-mêtinger a di dîrokê de îfade dike, nîşan dide. Komên orîjînên wan Kurd di şexsê Hûmbaba de berxwedana li dijî têkiliya bi emperyal mêtingeran re temsîl dikin. Di bingehe pîrsgîrêkê de li dijî jiyana bajarî, çînî û dewletdarî parastina jiyana wekhevîxwaz û azad û civaka neolîtîkê heye. Enkîdo weke êsîr tînin Êrûkê, wî kedî dikin û di nava civaka bajêr de li dijî civaka ji navê tê hevkarîyê dike û di rênişandanê de tê bikaranîn.

Qebîleyên Hûrrî li dijî mezinbûna şaristaniya bajêr timî li ber xwe dan. Ev berxwedanên li rêzeçiyayên Zagrosê nîşan didin ku pîrsgîrêkên civakî çiqasî belav û domdar bûne. Gûtî avahiyeke konfederatîf ya eşîrên bi koka xwe Zagrosî ne; ew ji van eşîran ên pêşî ne ku li dijî rêveberên Sumeran bi ser ketin û navê xwe li dîrokê

nivîsandin. Paşê çawa ku em di dîroka şaristaniyê de gelek caran dibînin, yên serketî di nava çanda serwer ên têkçûyî de dihelin û em mînakên pêşî yên di vî warî de bi awayekî vebirî dibînin. Hegemonên ku hunerê şer ew derxistine holê, sîstema serwer timî bi hêz dikin. Dema hewl didin pîrsgirêkan çareser bikin, bi awayekî nakokane bêhtir mezin dikin. Desthilatdarî bêhtir rê li ber desthilatdariyê, dewlet bêhtir rê li ber dewletê vedike; bi vî awayî pîrsgirêk qat bi qat zêde dibin.

Hegemonên Babîl û Asûr ên rêûresma desthilatdariyê ji Sumeran girtibûn, sîstem bi awayekî berfireh û seranser belav kirin û bi vî awayî ketin rewşeke bi heman rengî. Ev pîrsgirêkên çavkaniya wan bajar, çîn û desthilatdarî-dewlet e, bi berfirehî û kûrahî mezin bûn û xwestin çareseriya wan jî di heman xeleta kor de bi bêhtir berfirehbûn û kûrkirinê bibînin. Berfirehbûn rê li ber emperyalîzm û mêtîngeriyê, seranserî-kûrbûn jî rê li ber bêhtir çînîbûn û mêtinkariyê vedike. Paşê vê mekanîzmeya sîstemê heta roja me ya îro bi dubarekirinê xwe mezin kir û hat timî weke xwe ma: Li derve avahiya emperyalîst û mêtînger mezin kir, li hundir jî serweriya çînî. Yê bi ser dikeve û yê têk diçe dibin qurbanê heman sîstemê. Xeleta berxwedanê ya antî-şaristanî ya li rêzeçiyayên Toros-Zagrosê jî wê her tim bi dubarekirinê xwe mezin bike û mekanîzmeya xwe ya azad pêşde bibe. Bi mekanîzmeya berxwedanê ya ji bo azadkirinê bîreweriya qebîle û eşîrê wê bêhtir bi pêş bikeve, rêxistiniya wan bêhtir berfireh bibe û bi vî awayî wê hewl bidin bêhtir qebîle û eşîran azad bikin. Li cem herdu mekanîzmeyan jî diyalektîka heyînê dimeşe, meşa herdu diyalektîkan jî timî xwe mezin dike.

Bi belavbûna çanda Sumer û hegemonya Babîl û Asûran pîrsgirêkên şaristaniyê dijar dibin. Bersiva orîjînên Kurd ji van

pirsgirêkan re di rêûresma Mazda-Mîtra û Zerdeşt de xwe nîşan dide. Di vê rêûresmê bi xwe de çanda Sumeran heye. Lê vê çandê çawa digirin, qebûl nakin wê vediguherînin ango afirîneriya wan bi xwe bingeh e. Veguherîn dîrokî ye. Ya rêûresma çanda Greko-Romen mumkîn kir, ev veguherîna dîrokî ye. Erê di dîroka mirovatiyê de dogmatîzma civaka koledar hilneweşand, lê dîsa jî xwedî wê serdestiyê ye ku dikare hinekî nerm bike, bişikîne û carinan jî alternatîfên nû pêşkêş bike. Mirov, exlaqê wî, ango îradeya wî digihîne qonaxeke jor. Têkiliya azadiya mirov bi exlaq û îradeyê re datîne. Mirovatiya ku li cem xweda û qral-xwedayên beriya hingê di dereceya ne tiştêkî de bû, di rewşa girseyên evdan a besît de bû, êdî isyan dikir, bi îradeya xwe radibû û exlaqê xwe bi xisletên nû yên azadiyê ava dikir. Çanda li qûntara çiyayên Zagrosê û nexasim bersiva Zerdeştî, ji bo ku mirov li pirsgirêkên bingehîn ên demê serwext bibe gelekî girîng e, mîna kilîta deriyê fêhmê ye.

Mirov dikare bersiva Îslamê ya ji pirsgirêkên çavkaniya wan şaristanî re ji nêz ve analîz bike. Du heta sê hêzên hegemonîk ên demê şaristaniyên Bîzans, Sasanî û Hebeşê bandora wan her diçe ji çar aliyan ve li ser jiyana qebîleyî ya Nîvgirava Erebiistanê zêde dibe. Bi vê re jî pirsgirêkên civakî pirr dibin. Mirov dikare Îslamê weke bersiva van pirsgirêkên civakî şîrove bike. Şaristaniyên behsa wan tê kirin, nûnerên herî dawî yên çanda serdema destpêkê bûn. Ji pirsgirêkên tevahiya serdema destpêkê re nebûn bersiv, berevajî li qadên berfirehtir belavkirin û kûr kirin. Jixwe ji vê zêdetir roleke wan a din nemabû. Mirov dikare rêûresma bersivdanê ya dînî ya Brahîmî bi awayekî bingehîn weke şewazekî xweser ê çareseriyê ji bo pirsgirêkên ji çanda qral-xwedayên serdema destpêkê peyda bûyî şîrove bike. Di qonaxa ji Brahîm heta bi Mûsa de di navbera Nemrûtên Babîl û Asûr

ên bi koka xwe Sumerî (dema qral-xwedayan) û Firewnên Misrê de (qralên îdea dikin ku ew xweda bi xwe ne) civakeke tengavbûyî heye. Mirov dikare vê demê weke dema bersivdan û çaredîtina ji pirsgirêkên civakî re bi awayekî pêxemberwarî, şîrove bike. Tevî xweseriya xwe hemûyî, bersiva Mûsawarî ya ji bo pirsgirêkên qebîleya Ibrî ji Qraltiyeke Piçûk a Îsrailê wêdetir neçûye. Qraltiya bi taybetî xwe bi figurên Pêxember Dawid û Silêman nîşan dide, sentezeke çor a çanda Misrê ye; çîroka qraltiyê ya tebeqeya jor îfade dike.

Rêûresma berê di dema Împaratoriya Romayê de pirsgirêkên civaka koledar bi qasî çijan mezin kirin. Rêûresma Îsewî jî ji aliyê xizan, kole û bêkarên aware bersivek bû. Nakokiya di navbera Xiristiyantî û Mûsewîtiyê de pêşî çînî bû. Romayê hem di nava qebîleyên Ibrî de, hem jî di nava çanda qebîleyên din ên cîran de qelşek vekir û vê jî xwe weke veqetîneke nû ya dînî nîşan daye. Rêûresma Îsewî li qada pirsgirêkên civakî lê herî zêde û rêûresma serîrakinê lê bi kok pêk hat, lewma bi qasî rêûresma Zerdeştîyê nebe jî dîsa di wê potansiyelê de bû di dîroka mirovatiyê de rê li ber serdemekê veke. Xiristiyantiyê ji bo tevahiya pirsgirêkên di nava çanda qebîleyan de pêk tên xwe weke bersiv pêşkêş kiriye. Cara pêşî ye ku civakên cemaetên dînî yên ji civakên qebîleyan dibihurin pêk tên û ew ji wan berfirehtir û mayînde ne. Mirovên ji her etnîsîte û qebîleyê weke endamên dînê nû pîroz têne hesibandin. Ji aliyê civakbûnê ve, ev qonaxeke girîng e. Civakên gelan li ser dika dîrokê xwe bêhtir bi awayekî êşkere û bi dengê bilind nîşan didin. Ermenî, Suryanî, Grek û Latîn bêhtir bi Xiristiyantiyê derketine ser dikê û xwe nîşan dane.

Muhammedîtî jî bersiveke dîrokî ya qebîleyên Erebb e. Lewma heman rêûresma nikare pirsgirêkên xwe çareser bike û naveroka wê ji mêj ve pûç bûye, nûnerên despotîzma wê yê serdema destpêkê ji çar

aliyan ve misêwa qebîleyên Erebb tengav dîkin. Hz. Muhammed ji aliyekî ve xwediyê dengê dijber ê Împaratoriye Hebeş, Sasanî û Bîzansê ye, ji aliyê din ve jî Mûsewîti û Xiristiyanîya weke dînen heq qebûl dike, di heman demê de weke dînen êdî dema wan bihurî ye îlan dike û ev jî rastiya em behsa wê dîkin piştrast dike. Hem li hundir, hem jî li derve pîrsgirêkên komên qebîleyên Erebb ji sînore xwe bihurîne û ne Cihûtî û ne jî Xiristiyanî nikare ji van pîrsgirêkan re çareyê bibîne. Cihûtî û Xiristiyanîya vê demê naveroka xwe ya şoreşgerî ji zû ve ji dest dane, veguherîne qebîlegirîya hişk û milliyetgirîya qewm. Qraltiyên Hebeş, Bîzans û Sasanî ku nûnerê dawî yê despotîzma qral-xwedayên ji rêûresmê bûn, şer û pîrsgirêkên wan ên hem di nava xwe de hem jî di navbera xwe de hem ew qels dikirin, hem jî hewcedariya bi wan nedihîşt. Lewma mirov dikare fêhm bike ku Hz. Muhammed xwestekên zindî yê qebîleyên çolê ji bo azadiyê û xwesteka fetihkirinê ya tebeqeyên jor bi arezûya bîdestxistina diyarên cennetê bi rêûresmeke nû ya dînî pêşwazî kir.

Rêûresma Îslamî xwedî wan xisletan e ku di dema derketina xwe de rastiya qebîleyên Erebb û rastiya şaristaniyê li ber çavan girtiye. Du çandên alternatîf bi awayekî îdeolojîk û polîtîk ango çanda alternatîf a qebîleyên xizan û tebeqeya jor a alternatîf ku ji bajar, çîn û dewletê pêkhatî, karîbûye bi hostetî sentez bike. Bajarê Mekkeyê li ser rêyên çûnûhatinê ye. Lewma ev herdu çand li vir gelek caran li hev rast tên û sentez dibin. Lewma Mekke di vê pozîsyonê de xwedî avantaj û serdestiyekê ye. Hz. Muhammed ev sentez bi awayekî serketî kiriye û mohra xwe lê xistiye. Jixwe girîngbûna wî ya dîrokî jî ji vê tê. Ji aliyê civakî ve, encama girîng a Şoreşa Îslamê ew e, ji civaka qebîlegir a hişk karîbû gav biavêje civakeke cuda ya ummetê. Li qadeke mîna Erebbistanê îzolebûyî ji civaka bi rêûresma çanda hezar salan a qebîleyê

gavavêtina civaka ummetê şoreşeke mezin a civakî ye. Sosyalîteya nû hê ji destpêkê ve dualîteyek di nava xwe de dihawand. Meyla veguherînê ber bi çîneke dewletdar a tebeqeya jor ji arîstokrasiya qebîleyê girtibû û meyla demokratîk û wekhevîxwaz a tebeqeya xizan timî li ber hev didan. Pirsgirêka civakî hê giştî bûbû û ji nû ve reng digirt. Van pevçûn û problematîkên nû hê Hz. Muhammed sax bû dest pê kirin, bandora wan heta roja me ya îro dewam kir.

Ev şoreşa civakî ya herî mezin a serdema navîn, yekser bandora xwe li ser komên orjînal ên Kurd jî nîşan da. Hem meyla fetihkar a arîstokrasiya Erebb, hem jî lêgerîna desthilatdarî û dewletê ya tebeqeya jor a Kurd, di çarçoveyeke demdirêj a bi têkilî û pevçûn de li cem Kurdan civaka ummetê pêk anî. Çawa ku bi giştî pêk tê, civaka nû ya ummetê bi pirsgirêk bû. Meyla bajarî, çînî, dewletdarî û meyla wekhevîxwaz û demokratîk bi cudabuneke bi rengê mezheb û terîqetan xwe nîşan dan. Yên ku hegemonya desthilatdariya Îslamîk temsîl dikirin çiqasî mohra xwe li civaka ummetê dixistin, Kurdên Elewî û Zerdeştî jî terîqetên tesewîfî yên li binî kirin sedema hebûna rêûresma xwe ya berê û bi vî awayî cemaetên xwe yên xweser ên berxwedanê bi israr pêşde birin. Diyardeyeke ku ez dikarim jêre bibêjim civaka Kurd pêk tê, lê tevî vê jî bi awayekî gelekî parçebûyî, dabeşbûyî tebeqe û çînen ji hev re xerîb hebûna xwe dewam kir. Pirsgirêkên civakî bêhtir xwe bi awayên gelekî cuda yên terîqetan nîşan didan. Nakokiyên di navbera bajar û yên li derveyî bajar de bi dabeşbûnên çînî di zikhev de pêk dihatin. Di serdema navîn de her tişt jî serdema destpêkê zêdetir bûbû pirsgirêk û dabeş bûbû. Tevî pirsgirêkên qebîle û eşîran ên koçerî û bicihbûnê, li ser bingehe nakokiya bajar û gund pirsgirêkên ji ber dabeşbûna çînî ya li bajêr jî derketibûn holê. Tebeqeyên jor ên qebîlean bêhtir bi awayê dewletê

radibûn, lê parçeyên qebîleyan ên xizan ku bêhtir piçûk bûbûn, vediguherîn qebîleyên nû yên xizan. Çanda jiyanê ya xwe disipart gund li hemberî çanda jiyanê ya xwe disipart bajêr paşve diçû. Di civaka bajêr de nakociyên civakî û pevçûn zêde dibûn. Di encamê de ji bo çareseriya van pîrsgirêkan li amûrekî dewletê yê bêhtir bi hêz difikirîn. Lê ya rastî, dewlet bi xwe dihat wê maneyê ku wê pîrsgirêk û xanedanên kurtêlxur bêhtir bibin. Civaka serdema navîn bi pîrsgirêkên civakî yên bi vî rengî li dora singê xwe dizivîrî û mehkûm bûbû her wisa li dora xwe bigere.

Civaka Kurd a serdema navîn ji elîtên desthilatdariyê yên Ereb, Fars û Tirk cuda nikarîbû elîteke bi hêz a desthilatdariya xwe pêk bîne. Ji pîrsgirêkên xwe yên bingeîn re ne çareseriyêke qraltiyê ya navendî û yekbûyî didît, ne jî karîbû bi civaka qebîleyê ya sekan, li derve girtî ya rêûresmê dewam bike. Ji lewra ji pîrsgirêkan re yên ku ji vê nakociyê derdiketin holê, hewl didan bêhtir bi civakên terîqetgir û mezhebگیر çareyê bibînin. Zerdeştîfî her ku diçû parçe û qels dibû. Elewîtiyê bi tenê li deverên çiyayî yên fetihkirina wan zor, dikarîbû hebûna xwe biparêze. Îslamtiya li ser gelê bajar û deştê serdest bû gelekî îstîsmarkar bû. Nûnerên siltanan û begtiyên xwecihî civak di nava pîrsgirêkên welê de xeniqandibûn, jibinderketina wan gelekî zehmet bû. Lewma di rewşêke welê de mirov wê pîrsgirêkan çareser nekin, bi tenê wê ji wan birevin. Ango terîqetgiri û ummetgiriya bi navê çareseriyê xwe lê girtibûn, vediguherîn amûrên pê bi lez ji rastiya xwe birevin, pê xwe nas nekin, bi xwe re xerîb bikevin. Bi kurtî em dikarin bibêjin ku diyalektîka serdema navîn bi vê rêveçûnê xwe nîşan dida.

Pîrsgirêkên bingeîn ên civaka Kurd di dema modernîteya kapîtalîst de bi kok bûn û şax berdan. Modernîte bi xwe weke sîstem

hewl dide qadên civakê hemûyan û ji her alî ve bixe qefesê. Mirov civakê bixe qefesê ev tê wê maneyê ku civak bi tevahî dibe pîrsgirêk. Ji bo qanûna kara herî zêde bimeşe, bivênevê divê sistemeke zordestî û mêtinkariyê li ser civakê were ferzkirin. Lê belê ev sistema mêtinkarî û zordestiyê li gorî serdemên destpêkê û navîn ji aliyê kûrahî û berfirehî ve cuda ye. Nîrxê zêde yê di serdemên destpêkê de ji bo xwedîkirina xanedaniya qraltiyekê pêdivî pê hebû û yê di serdema kapîtalîst de pêdiviya bi hezaran yekdestdariyên îndustiriyê pê heye, ne bi tenê cuda ye, ji hev gelekî dûr in. Tevahiya dîrokê ji bo kapîtalîzm nebe sistemeke serwer bi tevahî tedbîrên di qada îdeolojîk, siyasî û ekonomîk de hatin girtin, ji ber wê tîrsê bû ku wê nikaribin bersiva vî şewazê mêtinkariyê bidin. Civakê di wê demê de wê nikarîbûya kapîtalîzmê weke sistemeke serwer rake û hilgire. Li hemberî kapîtalîzmê, mumkîn nîne ku civak karibe li ser piyan bimîne. Faktora binbehîn a vê yekê ew e, di xwezaya civakî û hawîrdorê de tişta li beramberî şewazê mêtinkariyê yê kapîtalîst dewamî bersivê bide tineye. Kapîtalîzm ji bo xwe weke sistemekê pêk bîne di destê wê de sîleha herî mezin desthilatdariya dewletê ya veguherandiye dewleta netewe ye. Dewleta netewe bi xwe, kengî desthilatdarî li tevahiya mûrehk û rehên zîro yên civakê giştî belav bû, pêkan e. Civakeke ku desthilatdarî li tevahî mûrehkên wê belavbûyî, wê ne bi tenê heta bi mejiyê hestiyên xwe bi pîrsgirêkan bifetise, wê bê parçeparçekirin û mehkûmî belavbûnê bibe. Dewleta netewe civak bi tevahî kiriye qefesê. Sînorên welat, artêşa neteweyî, burokraşiya sîvîl a navendî, îdareya navendî û mehellî, bazara neteweyî, serdestiya ekonomîk a yekdestdar, pereyê neteweyî, pasaport, nasnameya hevvelatîyê, îbadetxaneya millî, dibistana seretayî, tek ziman û sembolên mîna alê, tev digihîjin hev û bi hev re ji bo pîvana kara herî zêde ya kapîtalîzmê

bimeşe, encameke bingehîn derdixin holê. Sosyologên modernîteyê vê pêvajoyê weke ji civaka rêûresmê bihurîn û pêkanîna civaka homojen a modern didin naskirin û herweha weke nîşaneyê bingehîn a pêşketina civakê nîşan didin, lê ya rastî ev pêvajo bi xwe bi kûrahî qefeskirina hesinî ya civakê îfade dike. Kengî civak bi temamî li gorî pîvanên kapîtalîzmê hat kedîkirin hingê serbest tê berdan. Ev serbestiya jêre lîberalîzm tê gotin, ji koletiya hemdem pêve ne tişteki din e. Di civaka serdema kapîtalîzmê de berdêla israra di azadiyê de faşîzm e. Faşîzm jî navê sîstema herî xwînrij û mêtinkariya kara herî zêde ye. Li vir a rast ew e, mirov nikare behsa hebûna civakê bike, mirov dikare behsa tinebûna wê bike.

Sosyolojiya serdema me bi zanebûn koletiya kapîtalîst analîz nake, li gorî îdeolojiya lîberal rastiya koletiya çînî rewa dike û vê jî weke erkeke xwe dizane. Lewma ne zanistî ye, xwediyê xisletên mîtkî ên paşverû ye. Di serdema finans kapîtalê de ku dema herî zêde paşverû û zordest a kapîtalîzmê ye, hukimraniya ‘pere’ bûye xwediyê wê di dîrokê de ti xweda nebûye xwediyê wê hêzê, belkî jî xwedayê herî bi hêz ê hukimranan îfade dike. Eger ev xweda nebe, ne kapîtalîzm, ne dewleta netewe, ne jî îndustriyalîzm mumkîn e. Ji bo mirov karibe li hemberî pere civakê li ser piyan bigire, hewcedarî bi hêza jiyana civaka kolektîf û maneya mezin a mirov heye. Ji civakeke bi vî rengî li naverastê zêde tişteke nemaye. Ezmûnên civaka sosyalîst ên bi vê îdeayê rabûne bûne xwediyê serketineke bi sînor, lê bi pirranî têk çûne û nikarîbûne pêşiyê li vê encamê bigirin.

Herçiqasî mirov li hemberî modernîteya kapîtalîst bi mehkûmî bijî jî dîsa ji israra di civakbûnê de û ji parastina civakê pêve ti çare tineye. Pirsgirêk çiqasî kansêrwarî bûbin, gihiştibe wê asta bi krîz û kaotîk jî ji bo jiyaneke mirovane şert e ku mirov hebûna civakî biparêze û hewl

bide azad bike. Jiyana alternatîf an jiyana sosret a ji tevahiya nîrxên mirovî şuşî ya hukmê kara herî zêde li ser e, yan jî jiyana di qebrê de ye ku ji rizînê re hatiye hiştin.

Mirov sîstema koleker a modernîteya kapîtalîst li ser rastiya civakî ferz dike bi awayekî herî eşkere dikare di rewşa rastiya civakî ya Kurd ketiyê de bibîne. Rastiya civakî ya Kurd, ji civakîbûneke bi pîrsgirêk wêdetir, bi qîrkirineke li dema dirêj û li tevahiya komikên wê pêk tîne belavbûyî tê qedandin. Ne bi tenê her çi civakeke bi pîrsgirêk e, yên diqewimin ji pîrsgirêkbûnê wêdetir rewşekê îfade dikin. Ji bo ku mirov rewşa tijî ders û xeternak a rastiya Kurd ketiyê fêhm bike, qîm dike ku mirov bi tenê li rewşa ziman binêre. Zincîr li zimanê herî otantîk ê dîrokê xistine. Ji zarokan re jî nikarin baxçeyê zarokan vekin. Ji vê rewşê jî xeternaktir rewş ew e, ji bo xwedîderketina li zimanê Kurdî û hewldana ji bo vî zimanî, di nava sîstema serdest de divê birçîmayîn û bêkarmayîn li ber çavan bêne girtin. Kurdîtî bi xwe kirine tiştekî pênc pereyan nake. Ne tenê ev, kî pihînekê li vî tiştî bide, sîstem xwedî lê derdikeve û ji bo bêhtir karibe bijî hukim dide. Tu çiqasî rastiya xwe ya civakî înkâr bikî û piçûk bibînî, di nava sîstema neteweya serdest de ewqasî dibî xwedî paşeroj, dibî xwedî kar û şensê te yê mezinbûnê mumkîn dibe. Ev rewş sîstematîk e, û ji bo tevahiya nîrxên civakî yên Kurd bi vî rengî ye. Li ku Kurdekî derketibe pêş, pereyê wî zêde û ji karê xwe piştrast hebe, ew Kurd ji sedî sed li dijî civaka xwe di nava hîleyê de ye, yan jî bi zanebûn hewl dide xwe înkâr bike, ji xwe bireve û xwe xerîb bike. Herçiqasî di van demên dawiyê de hin fîgurên Kurd bi etîketa neteweyî bêne pêşkêşkirin jî divê mirov baş zanibe ku têkiliya van hemûyan ji nêz ve bi berjewendiyên global ên hegemonya kapîtalîst re hene.

Di serî de fethên Ereb, Tirk û Farsan, tevî hemû fetihkarî, mêtîngerî û asîmîlekariya hêzên serwer, civakbûyîna orîjînên Kurd ên serdema navîn bi pêş dikeve. Hem civaka qebîleyî, hem jî civaka cemaetî li ser xeta civaka qewmî xwe pêşde dibirin. Pirsgirêkên derdiketin holê, pirsgirêkên çavkaniya xwe hiyerarşî, desthilatdarî û dewlet bûn û ev pirsgirêk ji bo tevahiya civakan mewzûbehs bûn. Mirov dikare bibêje, dema ku civaka Kurd di serdema navîn de gav diavêtin, ji gelek civakên serdemê pêşdetir bû. Ji gelek pirsgirêkên xwe re çareseriyên weke yên her kesî didîtin, heta mirov dikare bibêje di çareserkirina pirsgirêkan de ji gelek civakan re pêşengî dikir. Tevî êriş, dagirkerî, destavêtin û mêtîngeriya fatihan gişan jî xweparastina civakê û têkoşîna ji bo jiyaneke azad bênavber dewam dikir. Bi vî awayî, pirsgirêkeke ciddî ya hebûnê û yan jî rewşeke koletiyê ya ji yên weke xwe gelekî cudabûyî nîne.

Di serdema kapîtalîzmê de ev rewş bi kok guherî ye. Ji ber ku gelê Kurd nikarîbû xwe li gorî pîvana kara herî zêde bi rêxistin bike, weke dewleta netewe xwe bi sazî bike û nikarîbû îndustriyalîzmê seferber bike, bi awayekî pirralî bi tevgerên mêtîngehkirin, asîmîlasyon û qirkirinê yên dewletên netewe yên serdest û yekdestdariyên kapîtalîst û hegemonên sîstemê yên li ser serê wan ên hêmanên li jor behskirî hemû pêk anî re rûbirû bû. Mirov vê rewşê nikare di sedsala 16. de bi mezînbûna sîstema hegemonîk a kapîtalîst re bi fetihkirina parêzemîna Emerîkayê, ne di sedsala 19. de bi dagirkirina Efrîkayê re, ne jî di sedsala 18. de bi mêtîngehkirina Asyayê re bidin ber hev û qiyas bikin. Rastiya serdest a mohra xwe li jiyana civakî ya Kurd xistiye ji vê gelekî cudatir e. Rejîma hukim li Kurdan dike beriya her tiştî hebûneke bi navê Kurd qebûl nake, qebûl bike jî ji bo wê tine bike û di nava xwe de bihelîne xwe bi rêxistin kiriye, bahaneyên xwe yên hundir û derve

yên xwe bisipêre wan bi girîngî bi sazî kirine, lewma rejîmeke tineker û îmhaker e ku timî bi taktîk û stratejiyên komplowarî tê meşandin. Ji sedsala 19. û pêve, bi guloka problematîk a her diçe mezin dibe û tevkujîyên li pey hev pêk tên, ji nû ve di nava pencên dijwar ên dewleta netewe de û bi fethan li talana kapîtalîst vedibe. Sîstemeke bi vî rengî mumkîn nîne bi qirkirinê bi encam nebe. Jixwe bûyerên diqewimin jî bi vî awayî ne.

Di modernîteya kapîtalîst de çawa ku bi giştî dibe, pîrsgirêka Kurd jî hewl da xwe di aliyê ‘neteweyî’ de nîşan bide. Dema ku pîrsgirêka Kurd tê gotin yekser pîrsgirêka neteweyî tê bîra mirov û ev jî ji lêkolîneke berfireh wêdetir gotinek e ku li gorî konjonkturê hatiye kirin. Naveroka wê ya rastî ji nîşandana yekparebûna dîrokî-civakî nîrxandîneke gelekî dûr bû. Bi helwestekê hatibû kirin mirov digot qey hema hema da ku dost û cîran bibînin hatiye kirin. Ji danasînên rastî û çarçoveya teorîk gelekî dûr bû. Lê ya rast ev bû, ne bi tenê rastiya Kurd bi pîrsgirêk bû, her tişt û her kesê bi pîrsgirêka Kurd re pêwendîdar mîna ku bi pîrsgirêk bûn. Kesekî xwe bi pîrsgirêk his neke, nefikire tinebû. Bi awayekî bingeîn a bi pîrsgirêk der barê naveroka rastiya heyî de bû; ango der barê nêzîkatiyên cuda yên çawabûn û çibûna xwezaya civakî ya Kurd de bû. Bêguman, dema ku her tişt û her kes bi pîrsgirêk bê hesibandîn, naveroka pîrsgirêkê jî ji ber çavan wenda dibû, qîmeta lêkolîn û lêgerînan nedima.

Min bi xwe di bin berpirsiyariya xwe de timî weke meseleyeke bingeîn hewl da ji vê xeleta her li dora xwe dizîvire, derkevim. Li ser diyardeya Kurd bi zêdeyî demogojîya dihat kirin û ji awayê xuya dikir gelekî bêhtir giran bûbû, lewma serê pêşî diviyabû pîrsgirêk bi xwe bihata zelalkirin, ew jî diyardeya Kurd bû û eşkerekirina aliyên wê yên xweser bû. Di destpêkê de bi gerdûnîbûna pîrsgirêka neteweyî

rabûm, nêzîkatiyên ku min hewl da di vî warî de nîşan bidim di demeke kin de bi nêzîkatiyeke din a gerdûnî, bi nêzîkatiya ‘Kurdistana Mêtingeh’ bi encam bûn. Lewma ji bo çareserkirina pîrsgirêka Kurdistana mêtingeh rêçeteya rizgariyê teoriya demê ya populer teoriya ‘rizgariya neteweyî’ bû û dîsa pratîka wê ya populer ‘şerê rizgariya neteweyî’ bû. Bêguman bi van têgîn, teorî û kirinan pîrraniya pîrsgirêkên nava rastiye hatibûn dîtin. Lê çawa di gelek bûyeran de mirov bi giştî nêzî dibe, di vê de jî bi awayekî giştî nêzîkbûnê wê bi xwe re şaşî û çewtî baniya. Nexasim îhtîmala diyalogê di navbera muxatebên pîrsgirêkê de, neçar dikir ku mirov bêhtir bi awayekî berbiçav nêzîk bibe. Ji salên 1990’î ve gelemperiya dinyayê ji modernîteyê dibihurî û bandorên postmodernîteyê xwe nîşan didan û ev rewş jî di vê neçarkirinê de xwedî rol bû. Jihevdeketina sosyalîzma pêkhatî, bi awayekî bingeîn bi xwe re jihevdeketina îdeolojiya lîberal jî dianî. Ji ber ku ya têk diçû û ji hev de diket ne sosyalîzm bû, mezhebê wê yê çepgir ê ji rêderketî û hişkîkrên wê bûn. Lewma mirov neçar dibû bêhtir bi awayekî berbiçav nêzî rastiye bibe û ev jî ji nêz ve têkiliya xwe bi vê jihevdeketina çepgiriya lîberal re hebû. Di encamê de, çiqasî aliyên dogmatîk-pozîtîvîst ên di fêhmîkirina rastiya Marksîst de dipişkivîn, derfet û îmkân çêdibûn ku mirov bi perspektîfa dîrokî, felsefî, hunerî û zanistî rahêje rastiya civakî û li ser bisekine. Nexasim derfet û îmkân çêdibû ku mirov bêhtir yekpare kapîtalîzmê di çarçoveya sêlingên distanê yên sereke de weke meyla kara herî zêde, dewleta netewe û îndustriyalîzmê de bixe ber lêpîrsîn, lêkolîn û şîroveyê, bêguman ev jî di qada zanista civakî de bi qasî rêvekirina li qonaxê nû girîng bû. Li ser vî bingeîn ya di zanista civakî de diqewimî û pêk dihat şoreş bû. Ya rastî, derdiket holê ku Marksîzma xwe herî zêde zanista civakî hesibandibû û weke sosyalîzma zanistî

raxistibû pêş çavan, nikarîbûye xwe ji zêhniyeta dogmatîk û metafizîka pozîtîvîst qut bike.

Dema mirov bi vê perspektîfa nû ya zanista civakî (bi paradîgma) li rastiya Kurd û avahiyên bi pirsgirêk ên di nava wê de binêre, dikare her tiştî bêhtir yekpare û berbiçav şîrove bike. Mirov hay jê çêdibû ku nêzîkatiyên mutleq xwedî xisletên dogmatîk in, dîsa tehlûke hebû ku zêde berbiçavkirin jî rê li ber heman encamên dogmatîk veke. Di encamê de ji bo rastiya diyardeya Kurd a gelekî tevlihev, parçebûyî û bi lez tê tinekirin û pirsgirêkên wê yên gelekî berfireh, yekpare û avabûnî yên ku rehên wan ên dîrokî hene, derfet û îmkân çêdibin mirov helwestên nêzî heqîqetê nîşan bide. Analîzên bêhtir berbiçav rê li ber çareseriyên bêhtir berbiçav ên ku nîrxê wan ê bicihanînê bilindtir e, vedikir.

Sosyolojî û zanistên civakî yên modern ên ku bi fonksiyona normkirin û rewakirina hêmanên modernîteya kapîtalîst erkdar in, berevajî îddîayan, di rahiştina rastiya civaka dîrokî de bi tenê dualîteyên serdema navîn ên weke reş-spî û qenc-xirab ji nû ve çêkirin û ji vê wêdetir jî tiştêk pêk neanîbûn. Li ser xeta dewleta netewe bi tenê jî pêkan bû ku rastiya civaka dîrokî bi giranî bi erdê re bikin yek. Heta, mirov dikare bibêje, xwe sipartibûn metafizîka serkorî ya ji afirandina fikrê û hestan mehrûm. Jixwe di qonaxa dawî de derket holê ku ji afirandina faşîzmê bêhtir ti encama dewleta netewe tineye. Ne jiyanêke biyolojîk, ne jî jiyanêke civakî ya xwe bisipêre îndustriyalîzmê hebû. Modernîte ji van hêmanên ku zanistên wê ew gelekî kiribûn norm û rewakiribûn pêk dihat û jê bêhtir ne tiştêkî din bû.

Dema ku mirov hûrûkûr li ser pîrsgirêka Kurd radiwestiya, mirov didît ku nirxandinên weke pîrsgirêk û çareseriya wê dihatin pêşkêşkirin bi xwe bi pîrsgirêk bûn. Di bingehe pîrsgirêka Kurd de hêmanên modernîteya kapîtalîst bi xwe hebûn. Ji lewra mirov xwe bisiparta van hêmanan û analîz bikirana û li gorî wan çareseriya pratîk bianiya wê ji xwexapandinê bêhtir bi kêra tiştê nehatana. Bi awayekî gerdûnî di vî alî de diyalektîkên pîrsgirêk-çareseriyê li pêş çavan hebûn û di encamê de van hemûyan krîza fînans-kapîtala global a her diçû kûr dibû û çaresernekirina wê piştrast dikirin. Li Rojhilata Navîn dewletên netewe yên ku modernîteyê rê li ber wan vekiribû pîrsgirêkên wan ber bi roja me ya îro bi herêmeke tam kaotîk û civakeke bi krîz bi encam bû. Îdeolojiyên dewletdarî û milliyetgirî û hewldanên ji bo bisazîkirina wan ji Afganistanê heta bi Lubnanê, ji Çeçenistanê heta bi Yemenê li gelek welatan naverast kir gola xwînê. Dewleta netewe ya Iraqa Sunnî ku di navîka van herdu xetan de cih digire, bi rewşa xwe ya berbiçav mîna ku bi belgefilmekî trajîk têkçûna şaristaniya rêûresmê û şaristaniya kapîtalîzmê nîşan bide, îşaret bi rastiyeke berbiçav a pirr xwînrij û bi êş dikir.

Bi tevahî hêmanên min hewl da di çarçoveya rastiya Kurd de analîz bikim, di şert û mercên modernîteyê de neketin pêvajoya netewebûyînê, berevajî ketin pêvajoya derketina ji netewebûyînê. Lewma ji pîrsgirêka neteweyî ya Kurd zêdetir, pîrsgirêka nebûna netewe bêhtir giraniya xwe nîşan da. Bi ti awayî dayikniştiman nedibû welatê neteweyî, berevajî weke welatê dewleta neteweyê serdest dihat nîşandan. Yanî mekanê bingeîn ê netewe ji dayikniştimantiyê dihat derxistin û weke welatê neteweyên din dihat nirxandin. Hebûna neteweyî bi xwe hê nebûbû Kurd û neteweya Kurd hê pêk nehatibû, hewl didan di nava neteweya serdest de bihelînin. Ji aliyê çandên

dewletên neteweyên serdest ên Ereb, Tirk û Fars ve dikirin eşya, dikirin mêtîngeh û asîmîle dikirin. Ji bo vê jî bi tevahî hêmanên modernîteyê seferber dikirin. Di vê qonaxê de pîrsgirêk gelekî giran dibû, ji ber ku derketina ji netewebûnê diket rojevê. Di modernîteyê de tebeqe û çînên civakî yên weke hêza çareserîya pîrsgirêka neteweyî derdiketin holê, di nêzîkbûna li pîrsgirêka Kurd de bi temamî di nava rewşeke nakok de bûn. Tebeqeya jor a ji rêûresmê çiqasî bûrjûwayî dibû, para ji kurtêlên dewletê bêhtir digirt û di berdêla vê de ji hevkarîyê wêdetir bi amûrtiya her cure îmha û înkarkeriya Kurd radibû. Tebeqebûna bûrjûwaya piçûk ji ber bêhêziya xwe û ji ber pêdiviya wan a bi kurtêlên dewletê, ji hêmanên demagojîk ên pîrsgirêkê wêdetir bi roleke din ranedibû. Bi vî awayî, herdu hêzên modern jî nikarîbûn bibin hêmanên pîrsgirêkê çareser dikin. Beşên mayî yên pirranî bêkar, nîv-proleter û kedkarên din bi awayekî objektîf dibûn hêza bingeşîn a çareserîya pîrsgirêka Kurd. Di vê çarçoveyê de pîrsgirêka Kurd bi awayekî bingeşîn nedibû pîrsgirêkeke bûrjûwayê, dibû pîrsgirêka civaka kedkar.

Ji bo netewebûyînê hewcedarî bi îradeya siyasî heye û her cara ji bo vê piçûk be jî serî hatibe rakirin bi awayekî bêrehm hatiye pelixandin. Ev bi sloganên berevajîkirinê yên weke ‘yekîtî û yekparetiya dewletê têk dibin’ meşandin û ji bo civakekê çanda siyasî demokratîk a bivênevê pêwîst e, mohra ‘cudakarî’ û ‘cîhêkariyê’ lê dan û bi kirinên heta bigihîjin qirkirinê, ser wan girtin. Civakek bêyî pêdiviyên maddî nikare li ser piyan bimîne, lewma tevahiya qada ekonomîk kirin kontrola xwe û ev weke amûrê civakê ji neteweyê ekonomî derxe, bikaranîn. Ekonomî bi xwe kirin amûra nebûna netewe ya herî girîng. Der barê nasnameya Kurd de îmkân nedidan ti belgeya huqûqî û statuyê. Nasnameya Kurd dema hewl dida bibe

netewe, li ser wê bêhuqûqî û neqanûnîbûn dihat ferz kirin û bi vî awayî tine dihat hesibandin; bi nasnameyeke ti têkiliya xwe bi huqûqê re tine, bênav û bêterîf mehkûm dikirin. Ji çil mîlyonî zêdetir hebûneke civakî di huqûqa neteweyî û navneteweyî de bi hukmê tine dihat hesibandin. Di netewebûnê de perwerde yek ji amûrê herî girîng ê modernîteyê bû, lê Kurd di çarçoveya nasnameya xwe ya dîrokî û civakî de hê di dema dibistana baxçeyê zarokan de bi sîstema perwerdeya înkarker a neteweyên serdest ji nasnameya xwe dihatin qut kirin. Amûra civakbûnê ya jêre perwerde tê gotin, kirin amûra pê Kurd ji nasnameya xwe û civakbûna xwe bigerin. Perwerdeya bi zimanê dayikê li pirraniya parçeyan qedexa ye, û zimanên neteweyên serwer li şûna zimanê dayikê ferz dikin; zimanê dayikê li şûna ku bi rola civakbûnê rabe û di vê çarçoveyê de bi kêr bê, dibe amûra reva ji civakbûnê. Kurdîtî weke zêhniyeta çandî li şûna ku hebûna Kurd bîne bîra Kurdan, dikirin nîşaneyê teslîmbûna li çanda neteweyê serdest.

Mînak, mirov dema asta netewebûyîna gelên Efrîkayê bi gelê Kurd re bide ber hev, mirov ê bibîne gelê Kurd ji gelên Efrîkayê gelekî paşve hatiye hiştin. Bêguman têkiliya vê yekê bi cudabûna dewletên netewe re yên ku modernîteya kapîtalîst pêk tînin, heye. Kurd hêmanên modernîteyê bi îradeya xwe pêk nayînin. Yên pêk tînin dewletên netewe yên serdest in. Dema ku wisa dibe, ev dewlet di bin serweriya xwe de mafê netewebûyîna nadin rastiya Kurd û ji bo Kurdan rejîmeke faşîst a taybet ji sedî sed pêk tînin, çerxên îmhaya û înkare timî digerin. Di encamê de pîrsgirêka derdikeve holê ew e, Kurd ji netewebûyîna derdikevin û nikarin bibin netewe.

Pîrsgirêka Kurd xwe ji gelek aliyên ve, bi xisletên cuda di şertên zeman û mekan de nîşan dide. Bi qasî van xisletên wan ên sereke yên

bi şertên zeman û mekan ve girêdayî, herweha xisletên wan ên cuda û taybet jî hene. Em hewl bidin wan jî berbiçav bikin.

a- Rastiya Kurd û Kurdistanê di bin serdestiya dewleta netewe ya Tirk de ji destpêkê ve pêkhatin û şêwazê heyîna wê bi rejîmeke hişk a îmhaker û înkarker re rûbirû ye. Bi awayekî xwezayî, ev rewş dihêle ku rastî ji destpêkê ve bi pîrsgirêkên giran seqet bibe. Bi demê re hêmanên nasnameya xwe ji dest dide. Sîstema dewleta netewe ya Tirk, rastiya Kurd berî ku bibe netewe ji netewebûyîna, ya rastî ji bûyîna netewe dûr dike, li ser ferz dike ku xwe red û înkare bike. Ev rewş ji pîrsgirêkbûnê wêdetir rastiyeke îfade dike, hûn ji kîjan alî ve li mijarê dinê binêrin, rejîmeke qirkirinê ya nav lê nehatiye kirin îfade dike. Rejîmeke qirkirinê ya ser wê hatiye girtin, bi dizî û bi awayekî cuda tê meşandin heye. Ji qirkirina Ermenî û Helenan cuda tê kirin. Ev gelên navbihurî bi awayekî eşkere hatin tesfîyekirin. Lê Kurd bi rêbazên hîle, bi pîr xayînan, bi hevkarî, bi zorê, bi bêkarî, bi birçîhiştinê û êşkenceyê, li ser bingehê bi dizî û sergirtî tene tesfîyekirin. Pîrsgirêk ne pîrsgirêkeke netewebûyîna ye, pîrsgirêka bêbandorkirina rê û rêbazên tinekirinê ye. Bi awayekî xwezayî, bivênevê navê rawestandina vê pêvajoyê dibe; tevgera Kurdan a ji bo hebûn û azadbûnê. Her çî rêbazeke din, nexasim bûrjûwayên lîberal ên sextekar, rêbazên bûrjûwaziyên piçûk ên xwe zîrek dihesibînin, xwe milliyetgir û çepgir qebûl dikin, nikarin pêvajoya îmhê û înkare rawestînin, xwedî wê hêzê nînin ku têgîn û pratîkên wê bi pêş bixin. Li hemberî rejîmê bi vî rengî pîrsgirêka hebûnê heye. Çareserîya wê jî şerê ji bo hebûnê ye, û li gorî xwezaya wê hêza jiyana azad e.

b- Rastiya Kurd û Kurdistanê di bin serdestiya dewleta netewe ya Îranê de ji aliyê rewşa hebûna xwe ve ji modela dewleta netewe ya Tirk pîr cuda nîne. Cudatî, ji cudatiya modernîteyan tê. Ji ber

serhatiyên cuda yên rastiyan dîrokî û civakî di modelên pêkanînê de rê li ber şeweyên cuda yên pêkanînê vedibe. Mîrateya desthilatdariyê ya herdu jî xwe dispêrinê ji serdema navîn ve bi Peymana Qesrî Şîrîn a 1639'an bi awayekî fermî Kurd parçe kirine, bêhêz hiştine, bi modernîteyê re li hemberî serîrakinên Kurdan bi hev re tevgeriyane, bi vî awayî rê li ber rejîmeke hevpar a îmhî û înkare vekirine. Di navbera herduyan de li ser hîmê sînoran dixwazin pîrsgirêka Kurd li gorî xwe çareser bikin û ji bo vê jî bi hev re tevdigerin. Roja me ya îro, hevgirtina antî-Kurd a di navbera dewletên neteweyên Tirk û Îranê de vê rastiya dîrokî piştrast dike.

c- Rastiya Kurd û Kurdistanê ya di bin serdestiya dewleta neteweyê ya Iraqê de hinekî rêyeke cuda şopandiye. Di vê de hegemonya Ingilîz diyarker e. Ji ber ku dewleta neteweyê ya Erebb dereng û qels pêk hatiye, Kurdan jî keysa xwe lê aniye hebûna xwe ya neteweyî hinekî pêşde bibin. Rejîm çiqasî hişk û tund bûye, berxwedana Kurdan jî ewqasî hişk û tund bûye. Ev hişkbûn û tundbûna li beramberî hevdu çiqasî dewam kir, ji bo Kurdan pêvajoyeke ku ji aliyê tinebûnê bêhtir aliyê wê yê hebûnê xurt bike, bi pêş ketiye. Di dema dawî de bi avabûna hegemonya Emerîkayê re şensê Kurdan çêbûye dewletokek neteweyî ya bi karektera federe ava bikin. Lê ev şens ji aliyê dewletên neteweyên cîran ve, heta ji aliyê dewleta neteweyê ya navendî ya Iraqê ve timî wê weke tehlûke û gef bê dîtin û kengî keysa xwe lê bînin armanca wan tesfîyeya wê ye. Di herdu rewşan de jî derî li netewebûnê û derketina ji netewebûnê vekiriye. Bi vî awayî, pîrsgirêkên Kurdên Iraqê yên hebûn û jiyana azad dewam dikin.

d- Kurdên di bin serdestiya dewleta neteweyê ya Sûrî de, ji helandina wan a di nava sîstemê de zêdetir li derve hiştina wan rê li ber pîrsgirêkan vedike. Beşekî Kurdan bi hukmê tine ne tene qebûlkin.

Kembera Erebî ya li ser sînor bi armanca Kurdan demeke dirêj bihelîne hatiye danîn. Sînorên hegemonya Ingilîz û Franseyê piştî Şerê Cîhanê Yê Yekemîn danîn ji bo Kurdan duyemîn parçebûna mezin bû. Armanc ew bû, bi hegemonya Tirk re li ser bingehe berjewendiyên hevpar Kurdan tesfiye bikin. Ji bo Kurdan ev parçebûn derba herî xedar bû ku ji modernîteya kapîtalîst xwaribûn. Ji ber ku bi vê derbê pêşî li netewebûna Kurdan digirtin û pêşî lê vedikirin da ku ji netewebûnê derkevin. Nexasim hegemonyadariya Ingilîz ji bo berjewendiyên xwe rêbazeke li cih didît ku li Rojhilata Navîn Kurdan timî weke pirsgirêk bihêle. Problematîk bi xwe ava dikirin û ji bo mayîndebûna sîstemê weke destik û palpiştên sereke radigirtin.

Weke encam em dikarin bibêjin, pirsgirêka Kurd bi parçebûna dayikniştimana wan û înkara wan, bi dabeşbûneke kûr a rastiya wan a civakî û derketina wan a ji xwebûnê, bi berbendkirina îradeya wan a siyasî, bi sedema ku neçar hatin hiştin li hemberî rêbazên dewletên îmhaker û înkarker stûyê xwe xwar bikin, bi sedema ku kirin, di berdêla tedarikkirina pêdiviyên xwe yên ekonomîk de dev ji nasnameya xwe berdin, bi sedema ku firsend nedan wan û nehiştin statuya qanûnî ya nasnameya wan a xwe bisipêre hebûneke çandî û îdeolojîk, bi sedema ku ji amûr û pêkanînen hemdem ên perwerdeyê mehrûm hatin hiştin û tevî hemû kirinên di van qadan de, hebûn û nasnameya wan tine hat hesibandin, û bi awayekî azad nikaribûn bijîn. Ev hemû dibûn pirsgirêk û weke rastiya pirsgirêka Kurd derdiketin holê. Bi gotineke din, pirsgirêka Kurd pirsgirêkeke neteweyî nîne, pirsgirêk ji netewebûnê derketin e.

Ji ber ku parçebûn domdar e, û her ku diçe li ser her parçeyî rejîmên înkarker û îmhaker bi hêz dibin, pirsgirêk ji pirsgirêkbûna netewebûyîne derdikeve, dibe pirsgirêka dewamkirina hebûnê.

Herçiqasî tinekirina fizîkî bi temamî negihîştibe asta jîholêrakirina hebûnê û weke rêbaza bingeîn nehatibe meşandin jî qirkirina di asta çandî de timî hatiye meşandin. Ermenî û Cihû bi awayekî fizîkî hatin qirkirin, lê li ser Kurdan ev rêbaz yekser nehat meşandin û vê jî pêvajoyê bi êştir û bi elemtir kir. Eşkere ye ku dema mirov van hêmanan hemûyan li ber çavan bigire, bêhtir rast e ku mirov ji pîrsgirêka Kurd zêdetir behsa girêka kor a Kurd bike. Çawa ku Skender girêka kor a Gordîonê bi şûr ji hev vekir û vê yekê fetihkirina tevahiya Asyayê mumkîn kir, vekirina girêka kor a Kurd jî di serî de Rojhilata Navîn wê şens bide tevahiya civakan ji bo fetihkirina demokratîk û jiyana azad.

B- DÎROKA TEVGERA KURD

Tevgerên civakî bûyerên bi bîreweriyê re pêwendîdar in. Tevgerên xweber bi xwe jî bîrbirineke paşvemayî nebin, pêkan nîne pêk bîn. Kengî mijar dibe civak, bîrbirin û objektîvîte bêhtir xweser dibin. Di çarçoveyeke gerdûnî de ya tevgerê mumkîn dike, hebûna em jêre dibêjin enerjî ye ku bi awayekî diyalektîkî ji rewşekê vediguhere rewşeke din. Enerjî bi xwe mûammayek e, ango rewşek e ku hê diyar nebûye; lê em pê dizanin ku bi veguherînê tevgerê, ya rastî pêkhatinê pêk tîne. Dîsa em dizanin ku bêyî zeman û mekan tevger nikare bibe. Mûammaya jêre enerjî tê gotin, kengî di nava demê de bi lez dibe, di nava mekan de ji qonaxan dibihure, tevger pêk tê. Ev jî tê maneya pêkhatinê û heyînê. Dema ku em bûyerên ji teqîna mezin a pêşî (big bang) ya tê îdeakirin pêk hatiye, heta bi civaka mirovî şîrove bikin, em ê bibînin ku yên tene ziman ji rewşên cuda yên enerjîyê bêhtir tiştekî din nînin. Gerdûn xwe bi xwe bi rêya enerjîk ava dike. Ji fizîkê heta biyolojiyê zanistan di vê mijarê de danasînên girîng ên zanistî kirine, bi pêş xistine. Enerjî vediguhere maddeyê. Têkiliya van xusûsên ku

em behsa wan dikin hemûyan bi vê veguherînê re hene. Ji bo zanist mumkîn bibe, bi kêmanî bi zêhniyet û rêbaza Rojavayî, divê obje û sêbje ji hev bêne cihêkirin. Sîstema şaristaniya Rojava bi xwe ji nêz ve têkiliya xwe bi pêşketinên zanistî yên xwe dispêrin cihêkirina obje û sêbje hene. Dîroka modernîteya kapîtalîst xwe sipartiyê rêbazên zanistî û zêhniyeta wê ya cihêkirina obje-sêbje û ev weke ji sedî sed rêyeke heqîqetê qebûl kiriye û xwe pê kiriye hêza hegemonîk. Eger modernîteya kapîtalîst hûrûkûr li ser jihevcihêkirina obje-sêbje weke bîrbirin û pêkanînê nesekine, nikare hegemonya modernîteya kapîtalîst pêk bîne. Lewma gelekî girîng e ku mirov tevgerên pişta xwe didin jihevcihêkirina obje-sêbje bixe ber lêkolînê.

Civakên dema neolîtîkê û yên beriya wê, pirsgrêkeke wan a obje-sêbje tineye. Hîmê vê cihêbûnê bi pêşdeçûna şaristaniya bajarî, çînî û dewletdarî hatiye danîn. Em dizanin ku rahibên şaristaniya Sumerê ku şaristaniya pêşî ye, di çarçoveya xweda û evdên wan de cara pêşî obje û sêbje ji hev cihê kirine. Bi xwe têngînên xweda û evd xwe dispêrin hukmê bajêr li ser gund, hukmê çîna jor li ser a jêr, hukmê dewletê li ser civakê û li ser yekdestdariyê pêk tîne û nîrxê zêde desteser dike. Şêweyê mîtolojîk ê destpêkê yê cihêkirina obje û sêbje ye. Di vê rewşê de mîtolojî dibe şêweyê pêşî yê zanist an jî bîrbirinê yê xwe dispêre cihêkirina obje û sêbje. Di çanda Rojhilata Navîn de şêweyê bîrbirinê yê rêûresma pêxembertiyê ku weke reaksiyoneke li dijî mîtolojiya Sumer û Misrê derket holê, têngînên evd û xwedê, cihêkirina obje û sêbje bêhtir pêşde birin. Li vir xwedê kirdar û evd jî obje ye. Lê ji mîtolojiyê cudatir evdîfî hinekî hatiye nermkirin; hindik be jî derfeta tevgerê dane mirovê kole ye.

Rêûresma Zerdeşt li ber evdîtiyê serî radike, têngîna xwedê dixe ber lêpirsînê û hewl dide cihêkirina hişk a obje û sêbje bi dawî bike. Bi

sînor be jî hinekî xwe nêzî têgîna mirovê azad dike. Li vir, mirov bêyî ku hewcedarî xwedê bibe, bi exlaqê azadiyê dikare tevbigere. Rêûresma Zerdeştîyê di çanda Îon de tê pêşdebirin û bi vî awayî çanda felsefeya serbixwe pêk tê. Mirov bi xwe dibe kirdar û xwezayê weke obje nîşan didin. Li şûna xweda-evd obje-sûbjeyê, dualîteya kirdar mirov-ojbe xweza tê danîn. Di serdema navîn de dîsa li dualîteya xweda-evd obje-sûbjeyê vedigerin û felsefeya vê tê pêşdebirin. Di Xiristiyantî û Îslamîyetê de dualîteya xweda-evd bi awayekî dînê felsefî tê pêşkêşkirin.

Li Ewrûpaya Rojava cihêkirina obje-sûbjeyê (Descartes, Spinoza) hat pêşdebirin. Li vir bûyer ev e, bi awayekî rewşa nîvçemayî ya obje-sûbjeyê di serdema destpêkê û navîn de tê temamlîkirin û herî zêde tê bi hêzkirin. Hersê rewşên xwezayê fîzîk, biyolojî û civakê dikin obje, mirov dixin şûna xwedê û bi vî awayî mirov dikin kirdarekî temamlî. Ev şoreşa zêhnîyetê pêşî li modernîteya demokratîk vedike û wê rewşa dike. Sûbjektîvîteya mutleq a mirov û objektîvîteya mutleq a xwezayê rê dide sîstema kapîtalîzmê da ku bibe hegemon. Di ti serdema şaristaniyê de ji kapîtalîzmê re bi vî awayî rê û şens nehatiye dayîn û ev jî bi têkiliya wekhevîkirinê ya di navbera sîbjektîvîteya mutleq a mirov û objektîvîteya mutleq a xwezayê de pêk tê. Di vî dualîteyê de mirov bi temamlî bi rola xwedê radibe. Xweza jî bi hersê şêweyan jî bi temamlî di xizmeta mirov-xwedê de obje ye. Bêguman kirdarê mutleq di dawiyê de dewleta netewe ye ku di asta herî jor de yekîtiya sê hêmanên bingehîn ên modernîteya kapîtalîst îfade dike. Bi felsefeya Hegel mirovê kirdar derdikeve asta herî jor û kengî bi dewleta netewe li şûna xwedê tê danîn pêvajoya xwe temamlî dike. Serhatiya ruhê mutleq bi mirovê herî azad ê bîrbir ê dewleta netewe weke xwedatiya nû temamlî dibe. Kengî dewleta netewe bi tevahiya aliyên xwe yê

dîrokî û civakî hat analîzkirin wê bê dîtin ku xwedatiya herî pêşdebirî ye, û welatî jî evdê wê yê herî pêşdebirî ye. Ya rastî, di dîroka şaristaniyê de rewşa kirdarbûnê ya îdeolojiyên xwedatiyê, di dewleta netewe de xwedatiya herî bi hêz kirî îfade dike, îdeolojiya evdîtiya objetiyê jî bi evdîtiya welatî xwe îfade dike.

Xwedatiya dewleta netewe di dema Şerê Cîhanê Yê Duyemîn de bi şexsê Hîtler temsîla xwe ya xwedatiyê kir û piştê jî ji kuştina zêdetirî pêncî mîlyon mirovî berpirsiyar hat dîtin û xistin ber lêpîrsînê. Ya rastî, di dema mezînbûna wî de hin fîlozofên mîna Nietzsche ew bi tehlûke dîtîbûn û rexne lê girtîbûn. Di duyemîn nîvê sedsala 20. de maskeya wî ketîbû xwarê û bi vî awayî derketîbû holê ku xwedayê herî kujer e. Jihevderxistina wî û jihevdeketina wî bi hev re meşîyan. Di salên 1970'î de dewleta netewe ya di dema xwe ya herî xweş de bû dest pê kir ji hev de ket û ev jî vê rastiyê îfade dike. Lewma lingê distanê yê herî bi hêz ê modernîteya kapîtalîst çiqasî ji hev de ket ewqasî jî bivênevê sîstem ji hev de ket. Piştî salên 1970'î herî dawî xwe avêt bextê xwedatiya pereyê Serdema Kapîtala Fînansê, lê ev yek dihat wê maneyê ku jihevdeketin bi leztir dibe. Weke xwedayê şer maskeya wî çiqasî dihat xwarê, bêhtir êşkere dibû ku weke xwedayê pereyan xwedatiya wî çiqasî kirêt e, dijminê mirov û xwezayê ye. Ew hêzek e ku piştrast bûye, bi rêbazên ferazî şelandinên di dîrokê de nedîtî dike, civakê hildîweşîne û talana hawîrdorê ya xweber pêk tîne. Bûye hêza ferazî û divê ev weke xulaseyeke stûr a dîroka şaristaniyê were şîrovekirin. Bi tevahî xwedatiyên bi maske deşîfre dibin, karakterên wan ên rastî li naverastê li pêş çavan têne raxistin.

Qada ku ev xwedatiya şaristaniyê lê meyyayê qûntar û serê rêzeçiyayên Toros-Zagrosê ye. Di nava civaka neolîtîk de, lê bi awayekî mîna 'kurmê ji darê' dar dixwar û pê çêdibû. Rêxistina bajar,

çîn û dewleta li deştên Mezopotmayayê serdema wê ya rastî ya ciwanî û gihiştinê bû. Şaristaniya Ewrûpaya Rojava jî serdema wê ya yextiyarî û mirinê bû.

Weke welat Kurdistan û weke civak jî Kurd, ji vê xwedatiya di serdema mirinê de ku ji nava erd û civaka wan derket û pêşdeçû, ezabekî herî bi qehr û êş dikişînin. Kengî mirov hêmanên modernîteya kapîtalîst weke rewşên yextiyarî û mirinê yê xwedayê şaristaniyê şîrove bike, wê rastî bêhtir berbiçav bibe. Di rastiya modernîteya kapîtalîst a weke sûbjektîvîte û rastiya Kurd û Kurdistanê weke objektîvîte de, gewixandineke li ti devera dinyayê nehatiye dîtin pêk tê. Çawa ku di gelek şoreşên mezin de hatiye dîtin, mîna ku tevahiya dîrokê careke din vejiyaye, bi hunerên xwe hemûyan şer dike. Bi vî şerî re ya hildiweşe û ji hev de dikeve bi tenê dewleta netewe, qanûna kara herî zêde, sêlingên distanê îndustriyalîzm û 'sêla sor' nîne; cihêkirina obje-sûbje jî hildiweşe. Ev parçebûna têgînê xulaseya xulase ya şoreşê ye. Kengî ev têgîn ji holê rabe şoreş ê pêk bê. Mezinbûn, hişkbûn (dogmatîkbûn) û jihevdeketina îdeolojiya obje-sûbje, bi kêmanî ji bo sistemeke mêtinkar û xwînrij a temenê wê ji pênc hezar salan bêhtir e, pêk hat. Ev sîstem li ser dîroka mirovatiyê bi temamî bi rola kabûsê rabû. Mirovatî ji vê kabûsê hino hino nû hişyar dibe. Weke mirov û welatê azad tevgera hişyarbûna Kurd û Kurdistanê hêviyê dide.

Orîjînen Kurd ên şoreşa neolîtîkê li qûntar û rêzeçiyayên Toros-Zagrosê pêk anîn, cihêkirina obje-sûbje yê nas nedikirin; cihêkirina kirdar-mirov û obje-xweza jî li cem wan tinebû. Jiyan bi heybet bû, weke mûcîzeyeke bi coş û boş manedar pêk dihat. Jiyan bi xwe weke serhatiyeke tijî mûcîze diherikî. Ango di vê demê de mirovatî bi awayê qebîleyan civakî dibe û bi awayekî azad tevger her tişt bû. Bi tenê

tevger hebû, ew jî bi awayekî azad û serxweşker bû. Jiyan li dora jina dayik bi rêxistin dibû. Ango mûcîze dibûn malê jina dayik; di vê çarçoveyê de xwe digihandin xwedawendiyê. Bi hêza çor a mil û destan xwe nedigihandin rûmetbilindiya xwedawendîtîyê, qedirbilindiyeke zêhnî bû ku bi pêkanîna jiyanê û xwedîderketina li wê pêk dihat. Civaka neolîtîk bi dest, dil û zêhnê jina dayik pêk dihat. Li ser tevahiya vedîtin û keşfên bi cotkarî û heywan xwedîkirinê re têkildar mohra wê hebû. Bi derengî be jî xwedawenda bajarê pêşî Ûrûkê Înannayê li dijî mêrê desteserkar û xasûk Xweda Enkî şer dike bi sedema ku “104 vedîtinên wê” dizîne, û destana pêşî vê rastiye îfade dike. Tevî ku bajarbûna pêşî ye, xwedawendek hê bajêr rêve dibe û li dijî xwedatiya mêr têdikoşe. Bêguman ev gelekî manedar e. Hêza çanda civakî ya jina dayik, tevgera wê û berxwedana wê li dijî şaristaniyê tîne ziman. Gelekî zehmet e ku mirov çanda jina dayik bi zêhniyeta roja me ya îro ya şaristaniya mêrê serwer şîrove bike. Ev çand rastiye e ku bi hezarê salan dewam kiriye. Sîstema şaristaniya navendî ya ji pênc hezar salî zêdetir dom kiriye, timî weke sîstemeke serwer a mêr pêşde çû û ev vê rastiye îspat dike. Çawa ku di xwezayê de dibe, di civakê de jî her tişt bi dijberê xwe pêşde diçe. Li gorî vê yekê, pêşdeçûna sîstema şaristaniyê bi serweriya mêr bi tenê bi hebûna sîstema jina dayik a xwedî erk tişteki îfade dike.

Me destnîşankiribû ku dualîteya sûbje-obje pêşî di dema civaka Sumer de diyar bûye. Ji aliyê orîjînên Kurdan ve, maneya vê rastiye şerekî dûvdirêj e, bi civaka qebileyê re ya ku bi erka dayikê radibe. Bi rastî, tevahiya şaristaniya Sumerê, komên qebileyên ên li rêzeçiyayên Toros-Zagrosan xwedî jiyanê neolîtîk bûn, timî li dijî vê şaristaniyê di nava liv û tevgerê de bûn. Çawa ku sosyolojiya Rojava îddîa dike, qebîle bi tenê yekîtiyeke li ser xwîn û xizimtiyê ava nebûye, komek e

ku li dijî şaristaniyê xwe disipêre xweparastin, hilberandin û xwezêdekirinê. Ev pêvajoya di salên 5000-4000'î B.Z. de dest pê kir heta roja me ya îro dewam kir. Tevî ku hêzên hiyerarşik û hêzên bi şaristaniyê re hevkarî kirin ji nava wê derketin jî komên qebîleyan bi awayekî bingeîn karakterê xwe parastin. Ango qebîle di warê xweparastin, hilberîn û xwezêdekirinê de komên civakan ên herî kêrhatî ne. Di tevger û bîreweriya qebîleyê de ji cihêkirina obje-sûbjeyê wêdetir tevger û bîreweriya kominî ya ji rêûresmê giraniya xwe heye. Tevî pêngavên şaristaniyan ên li ber serê wan, qebîleyan ev tevger û bîrbirinên xwe yên kolektîf parastine û pêşde birine.

Hiyerarşî û hevkarîya bi şaristaniyê re çiqasî pêşde çû, çanda qebîleyê ji hev parçe bû, di nava tevger û bîrbirina qebîleyê de bivênevê cihêbûna obje-sûbjeyê pêk hat. Li dijî vê tevgera bîrbirinê ku hegemonya îdeolojîk a Sumer nîşan dide, tevî çanda dayika xwendawend a ji rêûresmê (Çanda Xwedawend Starê) tevgera baweriyê ya nûjenxwaz a Mazdayê bi pêş ket. Sîstema baweriyê ya Mazdaîk xwe disipêre dualîteya hêzên ronahî û tariyê. Ew bi xwe digihîje dualîteya diyalektîkê. Nîşan dide ku bîrewerî çêbûye di biwara tevgera diyalektîk tez-antîtezê de ya ku ji bo bûyînê hewce ye. Bi vî aliyê xwe, tevgerê e ku ji dualîteya xwedayê afirîner û evdê afirandî ya vedîtineke çor a mîtolojiya Sumer e, gelekî li pêştir e. Baweriya Mazdaîk bi xwe diyalektîka gerdûnê dike bingehe xwe. Bi îdeolojiya xwedayê afirîner û evdê afirandî evd-obje rastiya gerdûnê îfade nake û ji vê jî wêdetir di bîreweriya mirov de rê li ber berevajîkirinekê vekir ku sererastkirina wê gelekî zor e. Ev tevgera bîrbirinê ya mohra xwe li tevahiya dînan, nexasim jî li dînen yekxwedayî xistiye, bingehe tevgerên zêhniyetê yên xwe disipêrin cihêbûna obje-sûbje yên heta îro hatine, danîne. Tevî Taotiya li Çînê û hin şeweyên din ên li Hindistanê,

şêweyê bîrbirinê yê Mazdaîk celebekî cuda yê zêhniyetê temsîl dike. Bi vê zêhniyetê li şûna dualîteya afirîner-afirandî, li pêşketina diyalektîkî ya xwe bi xwe pêk tîne, derî vedibe.

Tevger û bîreweriya Zerdeşt a dewama şêweyê bîr û baweriya Mazdaîk e, exlaqê mirovê azad mumkîn dike. Baweriya Zerdeşt şêweyê bîr û tevgera pêşî ye ku xwedayê afirîner xistiye ber lêpîrsînê. Banga “bêje tu kî yî?” ya ji rêûresma Zerdeşt gihiştiye îro, cewherê wê felsefeyê pêk tîne ku xwedayê afirîner dixê ber lêpîrsînê. Şaristaniya Îonê vê felsefeyê ji Medan digire û bêhtir pêşde dibe. Ev felsefe bingehe şêweyê fikrê yê mohra xwe li serdema me dixê datîne. Bi pêşketina şêweyê fikrê yê diyalektîk ê ji xwedayan qut û xwe dispêre hêza mirov bi xwe, pêşî li mirovê azad dibe vedibe. Medan şaristaniya dawî ya Asûrê şikandin ku zalim bû û bi koka xwe ji şaristaniya Sumeran tê, û ev gaveke mezin a dîrokî ye. Medan li derdora sêsed salî tevgera bîrbirinê ya polîtîk û exlaqî meşandin û di şikandina wan a Asûran de ev hêmana bingehe e. Dîsa ev bûyera dîrokî ye ku pêşî li şaristaniya Îonê vekirîye. Tiştêkî xweber nîne ku van herdu tevgeran di salên 600’î B.Z. de mohra xwe li dîrokê daye, eger mirov bi carekê û bi hev ve girêdayî rahêje wan, dibe ku mirov bi awayekî rast li wan serwest bibê. Hêmanên Med-Kurdan di bin serweriya tevgerên Împaratoriya Pers û Sasaniyan de ketin dereceya duyemîn û bi vê re tevgerên bîrbirinê yên azad derb xwarin. Formên bîrbirinê yên eşîr û qebîleyên destpêkê jî xwe guvaştin ser hev. Bîr û baweriya Zerdeştî çiqasî bû amûrê împaratorîparastînê, ewqasî cewherê xwe yê azadîxwaziyê jî ji dest da û riziya. Rewşa em qala wê dikin heta serketina Skender (330 B.Z.) xwe nîşan daye. Felsefeya Îon a bi Arîsto herî zêde hatiye temsîlkirin bi vê serketinê diyarker bûye. Qonaxa şaristaniya Helenîstîk a paşê pêk hat (300 B.Z.-250 P.Z.), bi forma

serketî ya bîrbirinê ya felsefeya Îonê ji nêz ve têkildar e. Di vê qonaxê de cara pêşî senteza Rojava-Rojhilat pêk hat. Lewma bîrbirina di vê qonaxê de mohra xwe li tevahiya şêweyên fikir û baweriyê xist. Eşkere ye ku mezinbûna Romayê û kulta împaratoriye li ser şopa vê fikir û baweriyê pêşde çûye û manedar bûye.

Di vê demê de şaristaniyên Komagene (navenda wê Firata Jor), Abgar (navenda wê Êrfa û Firata Navîn) û Palmyrayê (navenda wê Palmyra û Firata Jêr) ku ji nêz ve bi hêmanên Kurd re di nava têkiliyê de ne, heybeteke berbiçav îfade dikin. Hem li dijî Romayê li ber xwe didin, hem jî bi peymanên lihevkerinê yên serketî mezinkirina tevgerên bîrbirinê dewam dikin. Tevgera bîrbirinê ya Xiristiyan vê demê bi dawî dike.

Xiristiyanî li ser bingehe înkara yekemîn felsefeya rohnîbûnê (felsefeya Îonyayê) û neyênîkirina wê mezin bûye. Tevgera bîrbirinê ya neyînî û nebextewar e; bîrbirina nebextewar a bêrehmîyên serweriya Romayê rê li ber vekirîye îfade dike. Tevî ku ji aliyê felsefeya rohnîbûnê ve paşketineke mezin îfade dike jî di çarçoveya tevgera kolektîf a xizanan de jî tê menaye pêşketineke mezin. Şêweyê pêşî yê bîrbirina çînî ya zû pêkhatî temsîl dike. Ji ber ku di salên 300'î P.Z. de vediguhere îdeolojiya împaratorî û begtiyê, vê xisleta xwe ji dest dide.

Pişti Zerdeştîyê Dînê Manî weke tevger û bîrbirina rohnîbûnê di salên 250'î P.Z. de li dijî sîstema şaristaniya hegemonîk weke nerazîbûnê derket holê û gelekî bi tesîr bûye. Eger ji aliyê împaratoriya Sasanî ve nehatibûya mehkûmkirin, belkî jî berî Ewrûpayê li Rojhilata Navîn rê li ber duyemîn tevgera rohnîbûnê vekira. Manî bi xwe felsefeya Îon, baweriya Xiristiyanîyê û rêûresma Zerdeştîyê sentez kir

û bi vî awayî, reforma herî mezin a fikir û baweriya wê demê pêk anî. Ev tevgera ji peravên Dîcleyê dest pê kir, di demeke pirr kin de ji Romyê heta bi Geliyê Îndus belav bû. Lê ji ber ku rêûresma riziya ya împaratoriya Sasanî firsend nedayê û di sala 276'an P.Z. de Manî gurandin û darvekirin, ev bextê dîrokê reş bûye. Ya rastî, cihê heq kiriye negirtiye û mohra xwe li demê nexistiye.

Dema ku mirov rahibên Suryaniyan (bi rahibên Xiristiyan ên bi koka xwe Asûr) bi Manîgir û Zerdeştiyan re bide berhev mirov ê bibîne ji wan serketûtir in. Heta tevger û bîrbirina Îslamî bê, tevger û bîreweriya mohra xwe li herêma xistiye, ya rahibên Suryaniyan e. Ji salên 300-600'î P.Z. ji Deryaspî heta bi nava Hindistan û Çînê tevgera bi hêz a bîreweriyê bi pêş xistine û cemaetên Xiristiyan pêk anîne. Bîreweriya Kurd di vê demê de ne bi temamî ji Zerdeştîyê qut bûye, ne jî bi temamî Dînê Manî qebûl kiriye, ne jî pêşengên Suryanî pejirandine. Kurdan forma xwe ya bîreweriyê ya pêşî û marjînal parastîye. Îdeolojiya qebîleyê ya ji rêûresmê ku gelekî li dawîya demê maye, bi tenê dikare hebûna qebîleyan li ser piyan bigire. Ji lewra Kurd di vê demê de ji pêşketinên civakên bi koka xwe Ermenî û Asûrî yê di nava wan de paşve mane. Bîreweriya Xiristiyanîyê komên bi koka xwe Ermenî û Asûrî bêhtir pêşde dibe û wan dike gelên hevdujirî û yekpare, lê formên bîreweriyê yê pêşî dike ku Kurd bêhtir di nava xwe de bimînin û bi tenê hebûna xwe biparêzin. Asêmayîna îdeolojîk li pêşîya pêşketina civakî bîndan datîne û dibe sedema pêxîrtengiyê.

Ji pêxîrtengiya bîreweriyê ya serdema destpêkê bi Îslamiyetê gav hatiye avêtin. Piştî Cihûtî û Xiristiyanîyê di civaka Rojhilata Navîn de Îslam tevgera şaxê dînî û dawî ya civakîbûyîn û bîreweriya gerdûnî ye. Forma bîreweriya Îslamî herçiqasî xwe weke gelekî nûjenxwaz û wehiyeke xwedayî pêşkêş bike jî belkî jî forma

bîreweriyê yê herî têkel û biserhevvekirî îfade dike. Di bingehe wê de tesîra tevahiya formên bîreweriyê heye. Ji anîmîzmê heta bi afirînerekî bi tenê yê mutleq, formên bîreweriyê hemû nîzameke têkel pêşkêş dikin. Nexasim formên mîtolojîk ên Sumer û Misrê bi rêya dînên Brahîmî xwedî tesîreke bi hêz in. Piştî formên mîtolojîk ên Cihûtî û Xiristiyantiyê versiyona sêyemîn e. Lê ne bi tenê şopên van versiyon û forman, bi giranî bandora felsefeyên Zerdeş û Eflatûn-Arîsto jî li ser heye. Divê mirov bandora dînên pagan (pûtperest) ên ji rêûresmê jî li van zêde bike. Yek ji sedemên bingeîn di belavbûna bi lez a Îslamiyetê de ew e ku xwe bi van formên bîreweriyê yê têkel pêşkêş kiriye. Her kom dikare li gorî xwe şîroveyekê bike û bipejirîne. Jixwe ya dibe jî ev bi xwe ye. Mîna ku ji her derdî re derman e.

Ev rewşa muxtelif a bîreweriya Îslamê di heman demê de qelsiya wê ya herî bingeîn e; ji ber ku wê ji xweseriyê mehrûm dike. Gerdûnîtiya pîrr zêde xisletên beşan qels dike û kiriye ku bi tenê weke rîtuêlên besît bimînin. Bi vî aliyê xwe, hem ji Cihûtîyê, hem jî ji Xiristiyantiyê bêbertir maye. Li şûna ku manedanê pêşde bibe, di vî warî de bibe forma pêşdebirina fikreke diyalektîkî, bûye kîsekî bîreweriyê yê cureyê çîrokê ku jihevbelavbûyî û bêserûber e. Di paşvemayîna civakên Îslamî de para van kîsên bîreweriyê mezin e. Di bîreweriya Cihûtî û Xiristiyantiyê de rewş cuda ye. Cihûtî ji xwedatiya xwe timî têgînan zêde dike û bi vî awayî serdestiya xwe ya îdeolojîk timî diparêze. Xiristiyantî bi rêxistinîtiya xwe ya şidandî ya dêrê cemaetên bêhtir berbiçav pêk tîne. Ji ber ku zêde girtî ye, derî li sekulerîzmê û laîsîzmê vedike. Ewropaya serdema navîn di bin bandora herdu dînan de li gorî diyalektîkê formên fikir û bîreweriya hem sekuler û hem jî laîk pêşde dibe û di vê de zehmetiyê nakişîne. Dogmatîzma hişk a di herdu dînan de, rê li ber tevgera modernîteya

Ewrûpayê vekiriye. Bîreweriya dogmatîk ewqas bêmane dibe, bivênevê formên nû li ser bingehe dijberiyê derdikevin holê. Lê divê mirov ji bîr neke ku forma bîreweriyê yê herdu dînan di tevgera şaristaniya Ewrûpayê de bi rola diyarker rabûne. Naxwe em ê nikaribin tevgerên civakî û formên bîreweriyê yên modern ên Ewrûpayê fêhm û terîf bikin.

Îslamiyet li ser xetêke cuda meşiyaye. Ji bilî bawerî û fikrên têkel ên di nava wê de, gelek hêmanên sekulerîzm û laîktiyê jî dihevin. Ji ber ku xwe hem weke dinê dinyewî hem jî yê uxrewî pêşkêş kiriye, ketiye nakokiyê û di nava xwe de xetimiye. Guftûgoyên felsefî yên di navbera sedsalên 9.-12. de ku mirov van sedsalan weke Ronesansa Îslamî jî dikare bi nav bike, mîna rohnîbûna Ewrûpayê bi kêra felsefeyê nehatine. Di vê çarçoveyê de forma îdeolojîk a dimîne, siya fîgura qralên xweda ne (Zîllûlah) ku ji dema Sumeran ve dewam dîkin. Rejîmên mîrtî û siltantiyên despotîk ên xwe sipartina van fîguran, ji sedsala 12. ve heta roja me ya îro jî pêşkêşkirina bêhejmar mînakên desthilatdariyên keyfî û dogmatîzmên hişk wêdetir bi ti rolê ranebûne. Di van sedsalan de li Ewrûpayê, heta li Çînê bûyerên girîng diqewimin, lê herêma sereke ya pêşketinê dîrokî mehkûmî pêvajoyeke paşvemaî bûye; bi sedsala 19. re li hemberî modernîteya kapîtalîst ji hev belav bûye û ji vê rizgar nebûye.

Di vê dema jihevbelavbûnê de herçiqasî xwestine ji nû ve bîreweriya Îslamê şîrove û ava bikin jî ev yek ji karektera reformeke rastî dûr e. Bi qasî Xiristiyantiyê jî nikarîbûye reformasyonekê pêk bîne. Ji ber ku şoreşên felsefî û zanistî jî nas nekirin, bivênevê ket pêvajoya jihevbelavbûnê û hilweşînê. Ya rastî, lêgerînên nû yên Îslamî ji modernbûnê wêdetir ti maneyên xwe tinene û bi van hewl dide entegreyî kapîtalîzmê bibe. Herçî ji afirînerî û xweseriyê dûr e.

Herçiqasî komên Kurdan li beramberî Îslamê demeke dirêj li ber xwe dan jî, lê kengî tebeqeya wan a jor bi Îslamiyetê û bi rêya şîroveya wê ya Sunnî firsenda desthilatdariyê bi dest xist, veguherînên bi kok û bingehîn pêk hatin. Civakbûneke dualî pêk hat. Tebeqeya jor bi şoreşa feodal re civakên xwe yên begtiyê pîrr zêde mezin kirin, lê tebeqeya jêr û beşên civakê yên çiya û baniyan, li dijî zordestiya desthilatdariyê û mêtinkariya wê bi awayekî xweparastinê xwe bi rêxistin kirin û ev jî bi rêya terîqet û mezheban pêk anîn, lewma bivênevê civakbûna wan jî di vê çarçoveyê de pêk hat. Formên cuda yên bîreweriya Îslamî ku dabeşbûna çînî xurt dikirin, xwe bi şêweyên terîqet û mezheban nîşan didan. Tebeqeya hiyerarşik a jor, kengî ji bîreweriyên qebîle û eşîrê bihurî ket formên bîreweriya Îslama Sunnî û mezhebên wê yên cuda, lê tebeqeya jêr di serî de Elewîti xwe bi şêweyên terîqetên tesewîfî berbiçav dikir. Kurdîtiya begtiya Sunnî ji aliyekî ve xwe bi awayekî bi kêra tebeqeyên jêr neyê mezin dikir, ji aliyê din ve jî bi formên wan ên bîrbirinê re bi dijarî pev diçû û şer dikir. Şer û pevçûna çînî xwe di bin perdeya dînî de dewam dikir. Li aliyê din, Kurdîtiya Elewî û tesewîfî timûtim xwe vediguherand rêxistina siyasî û eskerî û bi vî awayî diket pozîsyona parastinê. Tevahiya civakê ji vê dabeşbûn û pevçûnê zirareke mezin didît û êş dikişand. Ji bo bidawîbûna vê rewşê hêviyên mirovan bi axretê ve girê didan, yan jî dihiştin ku ji rejîmeke qraltiyê ya bi hêz û hevgirtî hêvî bêne kirin. Li cem Kurdîtiya serdema navîn form û lêgerînên îdeolojîk ên di vî warî de wê her biçîn bi hêz bibin.

Îdrîsî Bedlîsî (di sedsala 16. de) û Ehmedê Xanî (di sedsala 17. de) bi formên xwe yên bîrbirinê û lêgerînên xwe hewl didin di civaka Kurd de ji van bendewariyan re bibin bersiv. Li hemberî vê, kesekî bi navê Safiyuddîn ê ji binemaleke şêx û Kurd ji tevgera Şîî-Qizilbaş re

pêşengiyê dike û di dawiyê de ev tevger bi desthilatdariyeke nû ya xanedaniyê bi Împaratoriya Safewî bi encam dibe. Şerefnameya Şerefexanê Bedlîsî (dawiya sedsala 16.) şîroveya qraltî û begtiya Kurd dike, terîqetên mîna Qadîrî û Neqşîbendîtiyê jî civaka li derveyê desthilatdariyê mayî diparêzin. Tebeqeya jor a Kurd di navbera Safewî û Osmaniyan de ji xwe re li cihekî baş ê wan biparêze digere, lê Ehmedê Xanî çareya bi kok bi Qraltiyeke Mezin a Kurdistanê dibîne.

Di bîreweriya Îslamî ya Kurdan de pareke mezin a medreseyan heye. Hertim tebeqeyeke entelektuel a Kurd û bi hêz pêk hatiye. Pirraniya wan di qesrên Ereb, Fars û Tirkan de ji xwe re cih dîtine. Tevî ku têkiliya wan bi Kurdîtiyê re heye jî bi sedema karektera desthilatdariya li cem in, bi sînor mane. Bîreweriya qebîle û eşîrê tevahiya serdema navîn hebûna xwe dewam kiriye. Qebîle û eşîrên ku pirr û mezin dibin, çavkaniya sereke ya Kurdîtiya begtî û terîqetê ne.

Bîreweriya Îslamî komên Kurd bextewar nekirine, bi qasî Xiristiyantiyê nikarîbûye civakê homojen bike. Bi qasî ku civak kiriye xwenenas, ewqasî jî veguherandiye gelek komên bi hêviya axretê radibin û rûdinin. Ji civakên xwenenas û parçebûyî hêviya berdariyê nayê kirin û avakirina wan ne pêkan e. Di serê sedsala 19. de bi bandora modernîteya kapîtalîst burokrasiya bi pêş dikeve, xwestina esker û bacan statuya serdema navîn a Kurdan xira dike. Begtiyên Kurdan û terîqetên wan ên tesewîfî hewl didin statuya xwe biparêzin û ev jî bivênevê rê li ber şeran vedike, civaka ji rêûresmê dixwe nava kaos û krîzên kûr.

C- TEVGERÊN KURD ÊN HEMDEM

Zanista civakî ya modernîteyê hewl da tevgerên civakî yên hemdem bi şîfreyên wan ên çînî û netewe terîf bike û ji bo vê jî teorî hatin

çêkirin. Bi vî şêwazê pozîtîvîst şîrovekirina rastiye di warê heqîqetê de pêşketineke girîng bû. Encamên wê di pratîkê de piştrast bûn û vê jî kir ku civaknas bêhtir ji xwe razî bibin. Bawer kirin ku rêbaza yekane ya rastiye ev nêzîkatî ye. Her ku çû bêhtir di warê xwegihandina heqîqetê de bi rola vê rêbazê ewle bûn û ev veguherî baweriyeke hişk xwe pê bigirin. Li şûna zanistê zanistperestî bi cih kirin. Pozitivîzma îdea dikir ku ji dîn û metafizîkê bihuriye, bi xwe veguherî dîn û metafizîka materyalîst a herî çor û hişk. Hingê zanista civakî bi lez riziya û dejenere bû. Li aliyekî, di zanistên civakî de kategoriyên gerdûnî hatin avakirin û rastiya berbiçav hat înkarkirin, li aliyekî dîn jî di nava beşan de asê man û yekparebûna rastiye li guhereke din hat hiştin. Dema bêhejmar şaxên zanistên civakî û lêkolînên beşan dest pê kir. Dil xwe de ji dogmatîzma serdema navîn rizgar dibûn, lê dogmatîzma modern kirin amûrekî welê ku gefan li jiyana civakî bixwe û bixe tehlûkeyê. Nexasim di warê heqîqeta civakî de teoriyên polîtîka ekonomiyê, dewleta netewe û îndustriyalîzmê civak serkorî kirin, meylên ji bo kara herî zêde, dewleta netewe û îndustriyel jî li ser civakê veguherîn mekanîzmeyên malwêrankirinê.

Tevgerên civakî yên hemdem ku bi tenê weke netewe û çîn destnîşan kirin, her yek ji wan di çarçoveyeke gerdûnî de ji jor ve bi heman rolê rabûn. Rastiyên mîna civakê çeprast û di zikhev de, bi awayekî heta dawiyê reduksiyonîst xistin nava qalibên çîn û neteweyan û hewl dan bi vî awayî wan bidin naskirin, teorîzekirin û bi cih bînin. Teorî û têgînên der barê milliyetgiriye de diyardeya neteweyî kirin xwedayî, teorî û têgînên der barê sosyalîzma pêkhatî de diyardeya çînî kir kirdar an jî kir xweda. Li şûna ku wê ji fikra serdema navîn bibihuriyana, bi van şablonên teng û hişk ên reduksiyonîst, ketin nava dogmatîzmên mîna yên serdema navîn. Krîza modernîteyê ya ji

destpêkê ve hebû û xisletên wê yên kaotîk bi vî awayî xwe di nava krîza zanistên civakî de nîşan da. Krîza sîstemê ya avabûnê û global a ji salên 1970'î ve zêde bû, bandora xwe li ser ekonomî, hawîrdor û desthilatdariyê da der û da hiskirin. Ekonomî di serdema hegemonya finansal de, di nava pencê sistemeke şêlandinê de ku di dîrokê de hevtayê wê nehatiye dîtin, diperpitî û bi rizîna dewleta netewe re desthilatdarî bi temamî veguherî amûrekî manîpulasyonê. Jiyana îndustriyel li ser hawîrdor û avhewayê rê li ber felaketeke temam vekir. Zanistên civakî li beramberî van bûyeran bivênevê wê biketa krîzê. Di salên 1990'î de bi jihevdeketina sosyalîzma pêkhatî re rûyê rastî yê lîberalîzma rastgir û ya çepgir bêhtir derket holê. Krîza hegemonya îdeolojîk a lîberal ku hêmanekî girîng ê krîza zanistên civakî ye, di vê demê de xwe baş dide hiskirin. Rêçeteyên postmodernîzmê ji bo çareserkirina krîzê bi tenê krîza zanistî û îdeolojîk a modernîteyê îspat dikin. Bi vî awayî, analîzên teorîk û çareseriyên pratîk ên neteweyî û çînî yên hemdem ji bo ji krîza sîstematîk a modernîteyê bibihurin ketin rewşekê nikarîbûn bi rola xwe ya berê rabin. Jixwe pêk bîn jî, derket holê û hat fêhmkirin ku ji bo pirsgrêkên civakî yên çeprast û di zikhev de ne, utopyayên rizgariyê yên neteweyî û çînî têra çareserkirinê nakin.

Dema ku mirov di vê çarçoveyê de şîrove bike, mirov ê bibîne tevgerên Kurd ên hemdem diyardeya netewetiyê û çînayetiyê zêde nîşan nadin. Tevgerêke rizgariya neteweyî ya modern zêde nas nekirine. Tevgerêke zelûl û paşvemayî ya milliyetgiriya pêşî mewzûbehs e. Em tevgerên çînî yên modern jî nabînin. Dîsa bi şêwazê Rojava di çarçoveya çînî de em zêde nikarin behsa tevgerên bûrjûwa, proleter û bûrjûwa piçûk bikin. Gelekî zehmet e ku mirov tevgerên Kurd bi awayekî îdeolojîk, rêxistinî û çalakî di nava şablonên neteweyî

û çînî de bi proje û plan bide nasîn. Lê dîsa jî dused salên dawî gelekî tevlihev û xwînrij derbas bûne. Salên behsa wan tê kirin, bi serîrakin û şeran tijî ne. Tevî ku li dijî serîrakiyan artêşên her diçûn modern dibûn û dewletên netewe hebûn jî wan bi xwe nikarîbûn bi artêşên modern û dewletên netewe yê bi heman armancê rabûna, bihêlin rabûnê, nikarîbûn xwe bilivînin. Tiştê fikir ku pê rabin, fikirên wan ên di warê parastina desthilatdariya wan a begtiyê de û berjewendiyên wan ên di bin perdeya dînî de bûn. Ji bo dewletên netewe û artêşên modern ên bêhtir bi gurçûpêç, zehmet nebû ku van gavavêtinên îdeolojîk û çalak ên bi armanca dewamkirina hiyerarşî û parastina desthilatdariya xwe ya ji serdema navîn mayî bitepisanda. Jixwe mirov nikarîbû bipa ku pêkhatinên ji rêûresmê, îdeolojî û saziyên li Kurdistanê, li hemberî hêzên modernîteyê bi ser bikevin. Mirov bi hinek mînakên dikare vê mijarê zelaltir bike.

a- Statuya begtiya ji rêûresmê di serê sedsala 19. de ket tehlûkeyê. Împaratoriya Osmanî ya hewcedariya xwe ya bi modernbûnê didît, bi taybetî bi Siltan Mehmûdê Duyemîn (1839) ji bo reforman gav avêt. Reform der barê ji nû ve sererastkirina dewletê de bûn. Di gavavêtina ber bi dewleta netewe de burokrasiya navendî, sîstema bacê û artêşê ji wan mijaran bûn di serê reforman de dihatin. Li hemberî van reforman nîzama begtiyê ya Kurd a ji rêûresmê nikarîbû dewam bike. Jixwe begtiyên Kurdan sîstema wan a bac û eskertiye qebûl bikirana, vê bi xwe dawî li wan dianî. Lewma ya diviyabû bikirana ew bû, yan diviyabû xwe tesfiye bikin an jî serî rakin. Serîrakin pêşî ya dest pê kir navenda wê Silêmanî bû. Ev serîrakin bingehe xwe terîqet û begtî bû. Ji ber ku ev serîrakin terîqeta Qadîrî û Xanedaniya Babanzade bû. Ev serîrakin di sala 1806'an de destpêka vê pêvajoyê îfade dike. Silêmanî li seriyekî din ê Kurdistanê ye, têkiliyên wê yê bi qebîle û

eşîrên cîran re yên heta bi nava Îranê bandora xwe nîşan didin hene, rewşenbîrên xwedî kapasîteyeke bi hêz a entelektuel dihewîne û bi van aliyên xwe balê dikişîne ser xwe. Herweha ji navendên rêûresmê yên terîqetên Neqşî û Qadîrî ye. Di çarçoveya tewazunê de hostetîya siyasî ya bengtiyên Kurd bi pêş ketibû. Têkeltiyên pêşî yên rêûresmê û moderntiyê li vê herêmê pêk hatibûn. Yek ji wan deveran bû ku hegemonîya dinya nû Ingilîstanê cara pêşî dest avêtibûyê. Kurdîtiya Tevgera Kurd di van şert û mercan de dest pê kir. Di nava vê tevgerê de xisletên dînî, mîllî, qebîleyî û aristokratîk di zikhev de bûn xwedî rol, lê ev tevger li devera xwe asê ma. Li hemberî polîtîkayên împaratoriye yên ji rêûresmê û seferên tepisandinê, nikarîbû demêke dirêj li ber xwe bide. Lê ev tevger dihat wê maneyê ku pêvajoyeke nû dest pê dike. Jixwe paşê ber bi Bakur ve tevgerên bi heman rengî li pey hev serê xwe rakirin. Belkî jî ji van tevgeran a herî dawî û ya herî girîng a bi pêşengîya Mîrê Botanê Bedirxan Beg bû.

Bedirxan Beg nexasim ji mînakî Misrê ders girtibû û lewma ji salên 1820'an ve begtiya xwe timî berfireh kir; ber bi pergala dewleteke modern ve bir. Xwedî xisletên tevgereke mîllî ya zû destpêkirî bû. Eger nehata tepisandin, heye ku ber bi dewleteke netewe ve biberidiya. Tevgera ku herî zêde nêzî navlêkirina modern, bêguman tevgera bi pêşengîya Bedirxan Beg e. Lewma bûyer û polîtîkayên li dora vê tevgerê pêk hatin, mirov dikare ji bo roja me ya îro jî dersan ji wan bigire. Ingilîz bêhtir li pey pêkhatineke tampon a bisîpêrî Suryaniyan bûn. Tercîha wan di vî warî de bû. Li aliyê Bakur jî Çartîya Rûsyayê mekanîzmeyeke tampon a bi heman rengî dixwest bisîpêrî Ermenîyan. Împaratoriya Osmanî û heta ya Îranê dixwestin otorîteya xwe ya navendî berfireh bikin. Ji çar alîyan ve dor li Kurdan hatibû girtin. Vê carê cudahiya vê dorgirtinê hebû, yên dihatin dor li Kurdan digirtin bi

amûr û motîvasyonên modern gurçûpêçkirî bûn. Tevî ku rê li pêşiya Bedirxan Beg hebûn jî rêyên pêde biçûya bi sînor bûn. Suryanî kirin hedefa xwe û ev şaşiyeke stratejîk bû. Tevî ku têkiliyên wî bi Ermeniyên re baş bûn jî ji stratejîkbûnê dûr bûn. Ya herî girîng, ji hêzeke hegemon a xwe bisipêrê mehrûm bû. Mînakî Misrê xwe sipartibû Ingilîstanê û ber bi dewleteke netewe ya nû ve diberidî, lê Ingilîstan û Împaratoriya Rûs li beramberî Begtiya Botanê destek didan Siltantiya Osmanî. Helwesta Îranê jî neyênî bû. Herweha di nava xwe de jî artêşeke bi şêwazê gerîlla ava nekiribû, rêxistiniya wî ya eskerî jî artêşên nîzamî nebihurî bû. Ji bo berxwedaneke demdirêj niyet û amadekariyên wî tinebûn. Bi rêxistin û îdeolojiyên ji rêûresmê tevdiageriya. Ji nîzameke qanûnî wêdetir bi fermanan rêveberiya xwe dimeşand. Di nava binemalê de jî (Yezdan Şêr) li ser begtiyê xwelihervakîşandin hebû û ev jî dibû ku weke xiyamet derkeve pêşiya wî. Tevî van xusûsan hemûyan, ji ber ku di dema xwe ya herî baş de neket nava tevgerê û bi takîkên siltan re mijûl bû, dawî li xwe anî. Ji Bihara 1847'an ve şer dijiwar bû û bi xiyameta Yezdan Beg heman salê hat tepisandin. Bi desteka hêzên Rojava ev tevgera Kurd a herî nêzî modernbûnê hat tepisandin û bi awayekî neyênî rê li ber encamên stratejîk vekir.

Bi şêwazekî rêûresmî be jî saziyên çandê yên Kurdan ku xwedî xweseriyeke berfireh bûn êdî wê weke berê nikaribûna zindîbûna xwe dewam bikin. Burokrasiya navendî hewl dide gav bi gav otorîteya xwe li her goşeyê quncikê belav û bi cih bike. Statuya Kurdistanê ya eyaletê her diçe teng dibe; di salên 1860'î de bi dawî kirin û navê Kurdistanê weke gotineke cografî ma. Belkî jî nîzama begtiyê ya Kurdan a ji Mîtanî û Hîfîtan ve (1600-1200 B.Z.) xwedî rêûresmeke bi kok bû êdî bi dawî dibû. Bermahiyên begtiyên Kurdan wê ji bo modernbûnê

kabên xwe biavêjin û li metropolên mêtîngeran wê hewl bidin weke hevkarên Kurd hebûna xwe dewam bikin. Di vê babetê de çîrok û serhatiyên hem Babanzadeyan hem jî Bedirxaniyan gelekî balkêş in. Li aliyekî, kengî keysa xwe lê anîn û firsend dîtin di binî re isyan û serîrakin tevdan, li aliyê din jî di avakirina dewletên netewe yên serdest de weke kadroyên herî bi tesîr rol girtin. Çi di Împaratoriye de, çi jî di damezrandina Komarê de gelek kadroyên di vê çarçoveyê de rol girtine û endamên van malbatan in, hene. Herweha jî bi rola bavê milliyetperestiya Kurd a pêşî radibin. Di vî warî de mînaka herî balkêş neviyê Bedirxan Beg, Kamûran Elî Bedirxan e ku hem îdeolojîk (kovar û rojnameyên Kurdistan û Hawar hwd.) hem jî rêxistinî (di serî de rêxistina Xoybûn) di hewldanên milliyetgir ên pêşî de pêşengî kiriye. Wekî din, di danîna têkiliyên dîplomatîk de ku kalê wî nikarîbû deyne, hoste ye. Hêja ye ku mirov jêhatîbûna wî di warê ziman û çanda Rojava de destnîşan bike.

Ya ji vê jî balkêştir ew e, ji bo tevahiya şexsiyet û derdorên arîstokratên Kurd ên piştî xwe bîrên hîmê polîtîkaya Kurdîtiyê ya weke model bibînin daniye. Kurdî û Kurdîtî di destê van şexsiyet û derdoran de bûye amûrek ku pê xwe û malbatên xwe li ser piyan bigirin. Bi tevahî bazarên xwe di çarçoveya dewamkirina hebûna xwe de meşandine. Bazarên li ser serxwebûnê dest pê kirine heta pê efûyê ji bo şexsê xwe bixwazin birine. Bi Bedirxan Beg vê riyê dest pê kir û bi Kamûran Elî Bedirxan re bû weke model an jî rêbazekê. Kamûran Elî Bedirxan hewl daye heman bazarê bi rêya Komara Tirkîyê bi Mistefa Kemal re jî dewam bike. Di vê bazarê de li gorî şertên bazarê Kurdîtî carnan gelekî buha dibe, carnan jî pirr erzan dibe. Tevgerêke civakî ya Kurd û Kurdîtiyeke bi taktîk û stratejiyên dîrokî, civakî û bernameyî tê meşandin li naverastê nîne. Tam jî di vê nuqteyê de

çîneyetî û netewetî girîng dibin. Karakterê wan ên çînî yê dema wan derbasbûyî van şexsan ewqasî dixe tengasiyê û wan ber bi fîkarên şexsî ve dahf dide, karakterên wan ên neteweyî yên pêşneketî wan ber bi rêxistinî û îdeolojiyên paşvemayî yên tevgerên rê li ber heman encaman vekirî dibe.

Carnan van karakteran bi Îdrîsî Bedlîsî re didin ber hev. Îdrîsî Bedlîsî kesayetek e ku di dema begtiyan a gihiştî de heye. Di serê sedsala 16. de hem li qesrên Safewî û hem jî li qesrên Osmaniyan bi tesîr bûye, fîgura polîtîk a desthilatparêz a wê demê temsîl dike. Begtiyên Kurdan ên nikarin rejîma qraltiyên xwe yên serbixwe damezrînin, li qesrên hêzên hegemonîk li rêyekê digerin. Begtiyên Kurd ên pêşî di damezrandina Xanedaniya Safewî de rola wan hebû, piştî ku Şîatî bû mezhebê fermî xwe di tehlûkeyê de his kirin. Ji ber ku ji mezhebê Sunnî bûn xwe li hevkartiya bi Xanedaniya Osmanî girtin. Di vê de berjewendiyên wan ên girîng hebûn. Îdrîsî Bedlîsî di vê gera nû ya li xanedaniyê de mîmarê polîtîk û îdeolojîk e. Pirraniya begtiyên Kurdistanê li ser bingehe hevgiirtina hêzên wekhev razîbûn bi Xanedaniya Osmanî re desthilatdariyê parve bikin. Ev hevgirtinek bû ku li gorî şert û mercên di cih de bi rîza dil pêk hatibû. Di nava sîstema desthilatdariyê ya Osmanî de bicîhbûneke wan a xweser hebû. Begtiyên Kurdan belkî ji nava xwe begekî began derxistana wê bêhtir serbixwe bibûna û paşerojê karîbûn seltenetêke bêhtir navendî pêk bîniyana. Lê divê mirov ji bîr neke ku şert û mercên wê demê ji rejîmên ji gelek seltenetan pêkhatî wêdetir, sîstemên desthilatdariyan ên xwe bisipartina çend hêzên hegemonîk bêhtir di cih de didîtin. Statukaya wê demê xwe bi vî şêwazî ava dike. Qraltiyên serbixwe ne pîvanek in, îstîsna ne. Lewma xebatên hevgirtinê yên bi pêşengiya Îdrîsî Bedlîsî li gorî dema xwe di cih de ne, û serketî ne. Aliyê mirov

jê fikaran bike ew e, şert û mercên erênî û neyînî yên paşê derkevin holê ne hesibandine, konjonktûrel maye. Mirov nikare rewşa wî bi hevkarîya bi tehlûke ya di sedsala 19. de piştî hilweşîna sîstema begtiyê derket holê bide ber hev. Bi vî şêwazî liberhev girtin û daneberhev, şert û mercên demê li ber çavan nagire, deman tevlihev dike û xwe dispêre wekhev kirin û analojîyeke şaş.

Statuya Kurdan weke gel heta bi serê sedsala 19. ji statuya Tirkên an Tirkmenan û Ereban kêmtir nîne, belkî jî bêhtir li pêşîya wan e. Cudabûna statuyê û hilweşîna rastî di sedsala 19. de dest pê kir. Di vê demê de tê fêhm kirin ku êdî dema begtiyan derbas bûye. Lewma mîrasgirên mayî weke gel ji bo Kurdan daxwaza ti statuyê nekirin û heta ji vê jî wêdetir ketin nava helwestên bêhtir neyînî; ji statuya otonomiyê ya rêûresmê dest kişandin, rê li ber modeleke wisa vekirin ku li ser bingehe hevkarîyê neçar man berjewendiyên xwe yên şexsî û malbatî misoger bikin. Bêguman kesayet û malbatên behsa wan tê kirin bi riza dilê xwe ev hevkarî nekirine. Şert û mercên di serê sedsala 16. de êdî tinene. Hewl dane ku serî rakin, di statuya rêûresmê de ji ya xwe nehatine xwarê û heta bêhtir pêşde çûne li rê û rêbazên avakirina dewletekê pirsîne. Lê belê li gorî şert û mercên serdema modern û karakterê wan ê çînî di van hewldanên xwe de ji têkçûn û şikestinê rizgar nebûne. Rêyek bi tenê ya karin pêk bînin li pêşîya wan dimîne; dîsa li gorî karakterên xwe yên çînî, ji bo berjewendiyên xwe yên paşerojê yên şexsî û malbatî Kurdîtiyê dikin metayeke erzan a bazarê û bi vî awayî berê xwe didin cureyekî nû û bi tehlûke yê hevkarîyê. Dewletên netewe yên serdest jî ev qelsiyên wan xirab bi kar anîne; ji bo li ser civaka Kurd rejîmeke modern a mêtinkarî û zordestiyê pêk bînin ew weke amûrên herî bi tehlûke û bi bandor bi kar anîne.

Kesayet û malbatên behsa wan tê kirin dilê xwe bijandine û xwestine bibin çîneke bûrjûwayê û hê jî dilê xwe dibijîninê. Lê şert û mercên wan ên maddî, têkiliyên wan ên ekonomîk û desthilatdarî, rewşa wan a îdeolojîk û rêxistinî, rê nadin ku ew bibin çîneke modern a bûrjûwayê. Kamûran Elî Bedirxan dibe ku bi xwe milliyetgirekî îdealîst be. Lê şert û mercên wî yên berbiçav dike ku ev îdealên wî bibin xweziyên di ber wî de bimînin. Lê ev jî nikare pêşiyê lê bigire ku modela hevkartiyê ya ketine navê ber bi tehlûke û xiyanetê ve neçe. Jixwe çawa ku tê gotin ‘masî ji serî ve genî dibe’ model heta roja me ya îro gelekî bi tesîr dibe û mîna şêwazekî jiyana civakî ya normal be, di diyarkirina tevahiya çîn û tebeqeyên civakî û karakterên kesayetan ên ji nava wan derketî de bi rola sereke rabûye.

Dema ku mirov rêûresma arîstokratîk a Kurd binirxîne divê mirov bi ya Ewrûpiyan re û heta bi mînakeke li deverêke din a dinyayê re nede berhev û tevlîhev neke. Di vê mijarê de rewşeke xweser pêk hatiye. Rola vê tebeqeya arîstokratîk ew e, ji bo li ser Kurd û Kurdistanê hukmên dewletên netewe û şêwazên wan ên mêtinkariya kapîtalîst pêk bînin ew xistine rewşa amûr û destikan. Ev pozîsyona wan di dused salên dawî de bi ehemiyet pêk anîne. Li ser bingehe tesfîyekirina Kurdîtiyê, di serî de rêya şîddet û zorê, paşê her ku çûye rêbazên ‘qirkirinê yên taybet û sergirtî’ yên şikandina tevahiya qadên civakî kirine hedef û di vê de tebeqeya behsa wê kirî weke amûrekî bingeîn bi kar anîne. Lewma dema mirov di nava rastiya Kurd û tevgerên wê de bandora vê rêûresma arîstokratîk û terîqetgir binirxîne û nexasim modelên wê yên têkiliyê bi hêmanên serdest ên modernîteya kapîtalîst re analîz bike, mirov çiqasî li ser van aliyan raweste jî ne bes e. Gelekî girîng e ku mirov statu û pozîsyona wan hûrûkûr bixe ber lêkolînê, bandorên wan ên îdeolojîk û polîtîk diyar bike.

Dema mirov li ser mîrateya tebeqeya jor radiweste, ya divê mirov bike ne ew e ku etîketa xiyaretê li wan bike û wan kategorîze bike; li hemberî rastiyeke civakî ya li ber qirkirina çandî, divê mirov hewl bide lê serwest bibe ka xisletên tevahiya tebeqe û çînên wê civakê, nasname û kesayetên wan têne çî maneyê, ka di çarçoveya neteweyetî û çînayetiye de çî bandora wan çêbûye. Civaka Kurd civakeke normal nîne ku em jêre analîzên normal bikin. Cihû ji bo qirkirinên xwe têtgînên ‘taybet’ û ‘tekane’ bi israr diparêzin; bi israr tînin ziman ku qirkirineke hevtayê wê nîne bi serê wan de hatiye. Ji bo qirkirina Kurdan jî mirov dikare têtgînên bi heman rengî bi kar bîne. Qirkirineke çandî ya mînaka wê tineye, ‘taybet’ û ‘tekane’ pêk hatiye, pêk tê. Ji lewra hewcedarî bi lêgerîn û lêkolîneke xweser heye. Di vê çarçoveyê de gelekî girîng e ku mirov di qirkirina çandî de rola mîrateya tebeqeya jor a Kurd û bermahiyên wan ên îro binirxîne da ku bergiriya hebûna çanda Kurd û azadkirina wê bike.

b- Bi hilweşîna sîstema begtiyê re hiyerarşîya dînî derket pêş. Têkçûna Bedirxan Beg û Yezdan Şêr di nivê duyemîn ê sedsala 19. de kir ku saziya şextiyê ya her ku diçû bi hêz dibû însiyatîfê bigire û di nava civakê de xwe li rola pêşengtiyê rakişîne. Nexasim şêxên Neqşî û Qadirî gelekî girîng bûn. Herdu terîqet jî bi awayekî rêûresmî li Kurdistanê bi hêz bi cih bûne. Lê divê mirov rêûresma şextiyê bi tenê weke saziyeke xweserî serdema navîn nebîne. Rehên wê digihîjin heta bi dewleta rahib a Sumeran. Rahibên zîggûratên Sumeran bûn ên ku cara pêşî organîzasyona dewletê afirandin. Pêkhatina dewletê têkiliya xwe bi zanyartiyê re heye. Dewlet bi tenê organîsazyona hêzeke çor û hişk nîne, hêza wê ya maneyê bêhtir diyarker e. Demeke dirêj rahiban ango bi Erebiya wê, şêxan dewleta rahiban a Sumeran meşand. Siyasetvanên laîk paşê rêveberiya dewletê dixin destê xwe. Herweha

têkoşîna herdu beşan li ser desthilatdariya dewletê dewamî bûye û ji roja derketinê heta roja me ya îro dewam kiriye.

Di derketina holê ya dewletê de saziya rahibtiyê bi roleke bingeîn rabûye, lê di dewamkirin û berfirehkirina wê de rola xanedanên laîk derketiye pêş. Di pêkhatina postê desthilatdariya orjînen Kurd de jî mirov heman rewşan dibîne. Li cem Hûrrî, Hîtî, Mîtannî, Êrtatî û Konfederasyonên Med xwelihevraşandina rahib û xanedanên laîk li ser desthilatdariyê ti carî kêr nebû. Bi tîgîna qralê xweda hewl dane di navbera herduyan de sentezekê çêkin û ev dualîte tevahiya dîrokê her hebû. Dînen Ibranî weke dînen yekxwedayî timî xwedî dualîteyên bi vî rengî bûn. Di organîzasyona pêşî ya qebîleya Brahîmî de rahibî li pêş e. Mûsa bi xwe pêxember e, birayê wî Harûn serê rahiban e. Ev dualîteya di qebîleya Ibranî de heta roja me ya îro dewam kiriye. Îsa bi xwe hahamekî Cihû yê xwedî payeya piçûk e. Piştî wî bi sêsed salan hukmê rêveberên ne rahib hatiye naskirin. Dîroka Ewropayê ya hezar salên dawiyê bi tîr-têkoşîna dêrê û laîkan a li ser desthilatdariyê derbas bûye. Dema ku Îslamiyet weke dîn derket holê pirr zû desthilatdariya siyasî nas kiriye. Di ser avakirina dewleta Îslamê re hê sîh sal derbas nebûbûn, xanedaniya rahib Ehlîbeyt û xanedanên laîk Emewî pevçûn. Ev têkoşîna di navbera dewleta dînî û dewleta laîk de bûye yek ji pîrsgirêkên bingeîn ên di dîroka Îslamê de qewimîne.

Ev rêûresma dirêj a dîrokî ye, xwe di civaka Kurd û xwelihevraşadina li ser desthilatdariya wî de nîşan dide. Di pêkhatin û parvekirina desthilatdariya li Kurdistanê de rêûresma dînî bi roleke mezin radike. Bihêzbûna rêûresma qebîle û eşîrê rêûresma dînî bi sînor kiriye û pêkhatinên begtiyê yên laîk jî bi sedema wekhevîxwazî û azadîxwaziya di nava xwe de bi sînor kiriye. Tevahiya dîrokê otorîteya siyasî di nava van sê avahiyên de hatiye parvekirin. Kengî tewazuna

di navbera wan de xira bûye şer û xwelihevra kişandin jî kêr nebûne. Ti saziya otorîteyê bi temamî ji nava sîstemê tesfiye nebûye. Di tebeqeyên jor de pevçûn û lihevkerî li ser parvekirina desthilatdariyê di navbera van saziyan de pêk hatine û di tebeqeyên li jêr de dûvik û şaxên wan bi tesîr bûne. Li beramberî vê, parvekirina otorîteyê bi awayekî demokratîk di binyeya van hersê saziyan de xwe daye hiskirin. Mirov nikare behsa desthilatdariyeke mutleq bike. Rêuresma demokratîk hertim bi hêz bi sînor kiriye û heta îro hatiye. Her saziyê bi tenê bi girseya xwe, bi demos'a xwe hebûna xwe dewam kiriye. Herçiqasî carcaran hin sazî derketibin pêş jî tevî demosê timî tewazun li ber çavan hatine girtin.

Însiyatîfên begtiyê yên demdirêj di duyemîn nîvê sedsala 19. de bi giranî hatine şikandin. Saziya şextiyê ev rewşa hanê nirxandiyê. Jixwe Siltan Mehmûdê Duyemîn ê derbên giran li saziya begtiyê dan û Ocaxa Yenîçeriyê tesfiye kir, derb li terîqeta fermî Bektaşîtiyê jî da. Mehmûdê Duyemîn hewl da valatiya di warê meşrûiyetê de derket holê dîsa bi terîqeteke nû bi Neqşîbendtiyê tijî bike. Di vê demê de şêxên Neqşî yên Kurd ên di nava terîqeta Neqşî de bi tesîr derketin pêş. Yek ji van şêxan Mewlana Xalid ê Silêmaniyê ye. Piştî ku di sala 1826'an de Yenîçerî û Bektaşîti hatine tesfiyekirin, ew bû yek ji şêxên herî bi hêz e ku sîstemê ekola wî da pêş. Şêx weke hevkarên nû yên siltantiyê li şûna began hatin bicihkirin. Li qesrê her ku çû bandora wan zêde bû. Roleke bi heman rengî ya terîqeta Qadîrî jî derket pêş. Dîsa şêxên Kurdan li pêş bûn. Rola şêxan di tevgerên Kurd ên hemdem de kêr hatiye lêkolînkirin. Bi herhalî, piştî ku saziya begtî û eşîrtiyê qels bû saziya şextiyê ye ya ku bi sedema hevkartiyê li qesran saziya bi însiyatîf û bi hêz bû. Di vê de rêveberiyên qesran bi zanîn tevgeriyane. Li Kurdistanê di sedsala 19. û 20. de civak li ser

têgihîştina cemaetan bi pêş ket û di vê de saziya terîqetê bi roleke diyarker rabûye. Lê bi lez bi pêş ketin û di vê de hevkartiya wan a bi qesrê re ya ku bi awayekî ajantî ye, bi roleke girîng rabûye. Sîstem wan weke hêza nû a xwe pê rewa bike bi kar tîne. Lewma nakevin kategoriya civaka sîvîl a xweber pêk hatiye. Ya rastî, ev aliyê wan timî qels maye. Gel ji ajantî û hevkartiya saziya şêxîyê hayedar nîne. Ev aliyê wan timî veşartî hatiye hiştin. Di herdu sedsalan de rola bingehîn a şêxan ew e ku li şûna dilsoziya began a bi qesrê re, bi pêşengiya xwe dilsoziyeke nû û bêhtir bi hêz pêk bînin. Çawa ku arîstokrasiya begtiyê di rewakirin û dewamkirina sîstemê de xwedî rol bû, bi awayekî bi heman rengî şêxên terîqetan di rewakirin û dewamkirina sîstemê de xwedî rol in, û divê ev rola wan bi girîngî bê lêkolîn û eşkerekirin.

Em bi bûyereke mînak bêhtir dikarin di vê mijarê de merama xwe rave bikin. Tevgera Şêx Ubeydullah, bi Şerê Osmanî û Rûsan ve (1877-1878) girêdayî qewimiye. Osmanî li hemberî Rûsan ketine tengasiyê, ji vê yekê sûd hatiye wergirtin. Hewl daye ji nakokiyên bi hêzên derve re sûdê wergire. Herweha ketiye bin bandora tevgerên mîllî yên di nava Împaratoriye de. Bendewariyên nû yên di nava civaka Kurd de derdikevin holê li ber çav hatine girtin. Tevger bi tenê ji kesayetên dînî pêk nayê, derdorên din ên bi bandor jî destekê didin û bi vî awayî di demeke kin de tevger mezin bûye. Gilî û gazin ji burokrasiya navendî hatine kirin û daxwazên millî zêde bûne. Ev di civînan de hatine guftûgokirin û di nava armancan de hatine bicihkirin. Tevger hem di nava Împaratoriya Osmanî de hem jî li Rojhilatê Kurdistanê li beşên berfireh bi bandor bûye û xwe gihandiye forma eskerî. Ji bo bibe dewleteke fermî desteka hêzek an jî çend hêzên hegemonîk ên wê demê têrê dike. Lê ev destek nehatiye dîtin. Ji ber ku dewletên Osmanî û Îranê bi tevahî xwestekên hêzên hegemon ên

Rojava qebûl kirin û ev sedema bingehîn bû ku destek nedan tevgerê. Kengî destek ji bo dewletên Osmanî û Îranê hat nîşandan, ev tevgera mezin a serîrakinê jî bi hêsanî hat tesfîyekirin. Ev tevger di dema Siltan Ebdulhemîdê Duyemîn de pêk hat û siltantiyê ji vê bûyerê gelek ders girtin. Rêbaza li dijî malbata Bedirxan Beg bi heman awayî li dijî malbata Ubeydullahê Nehrî jî hatiye ceribandin. Ew birin Stenbolê û bi rêya wan hewl dan beşekî Kurdan kontrol bikin.

c- Polîtîkayên Kurd ên di dema Ebdulhemîd de hatine meşandin, hêja ye ku mirov di bin sernavekî din de lêbikole. Alayên Hemîdiye ji ber Alayên Qazak ên Rûs hatine wergirtin. Bûyerên ku tevgerên Ermenî û Kurdan rê li ber wan vekirine, dikin ku burokrasiya împaratoriye tevdiêrên bi kok bigire. Ya yekê, divê nakokiya di navbera Ermenî û Kurdan bê gurrkirin û bê bikaranîn. Heman rêbaz di têkiliyên Kurd û Suryaniyan de jî hatiye ceribandin. Ev gelên ku ne bi sedsalan, bi hezar salan bi hev re mane, ji ber hêrsa kar û qezenca modernîteya kapîtalîst rê li ber vekiriye, li hemberî hev xistin rewşeke nakok. Ya rastî, ji ber hêzên hegemonîk nakokiyên di navbera tebeqeya jor de hatine pêkanîn, hatine bikaranîn û gel jî di vê de kirin destik û amûr. Dîrok piştrast dike ku Bedirxan Beg û Suryaniyan hev bigirta wê di warê maf û azadiyên herdu gelan de bibûya xwedî gelek destketiyan. Polîtîkaya ‘bi rê ve bibe-parçe bike’ li ser herdu aliyan bi ehemiyet hatiye pêkanîn. Di vê polîtîkayê de Ingîlîstan bi rola sereke radibe. Operasyona Iraqê ya wê demê bi van rêbazan tê pêkanîn.

Dîroka têkiliyên Kurd û Ermeniyan bêhtir kevn e, û di navbera xwe de bi awayekî xwezayî kar dabeş kirine. Zenaetkariya Ermeniyan û cotkariya Kurdan hevdu temam dikin. Cudabûna dîn nabe sedema şer û nakokiyê. Tevgerên milliyetgiriya Ermenî ya ji dîrokê û rastiya civakî ya Rojhilat qut, rewşa pêdiviya Siltan pê heye bi kar bîne,

pêşkêş dikin. Diviyabû Kurdistan weke welatê hevpar bihata nîrxandin, lê çawa ku di tevgera Suryaniyan de jî hat dîtin, li gorî welatekî xwedî tek millet Ermenistaneke xwerû fikirîn. Zirara herî mezin a îdeolojiya dewleta netewe ew e, timî etnîsîteyê serdest an neteweyek kiriye bingeh. Yê din jî yan weke hindikayî yan jî weke neteweyên din, xwestine bikin ku neyên naskirin. Ji ber ku mentiqê wê vê ferz dike. Encam, cîranên kevin, gel û çandên di nava hev de diman ketine nava şerekî ku hevrikiyê bikin. Aliyên li ser heman parçeyên cografayê heta xwedî îdeyên bi heman rengî bin bivênevê şer ê biqewimin. Di bingehê pevçûna nava têkiliyên Kurd-Tirk-Ermenî-Suryanî de mentiqê milliyetgir ê dewleta netewe heye.

Siltan Ebdulhemîd di çarçoveya vê nakokiyê de ji sala 1982'an ve Alayên Suwarî yê Hemîdiye ku ji eşîrên Kurdan pêk anîn, xistin nava tevgerê. Stratejî û taktîkên milliyetgirên Ermenî ji desteka Çarên Rûsyayê piştrast bûn, lê li hemberî yekîneyên eskerî yê ji eşîrên Kurdan pêkhatî bi ser neketin. Lê eger Ermeniyan stratejî û taktîkên xwe bisipartana dostaniya bi gelên cîran re, karîbûn çarenûsa Rojhilat bi awayekî radîkal di asta şoreşê de biguhertana. Rola Cihû di Şoreşa Rûsyayê de pê rabûn, bi roleke heman rengî Ermeniyên Osmanî jî karîbûn pê rabin. Milliyetgiriya bûrjûwa ya mirovan çavkorî dike û mentiqê wê yê cihêkar rê neda bûyerên bi vî rengî pêk bên.

Lê Alayên Hemîdiyê zirara esas dan Kurdan. Mirov divê Mektebên Eşîran jî li Alayên Hemîdiyê zêde bike. Bi qasî xuya dike, Alayên Hemîdiyê li dijî tehlûkeya milliyetgiriya Ermenî hatiye sazkirin, lê bi xwe li dijî tevgera neteweyî ya Kurd hatiye damezrandin. Ji ber ku tevgera Kurd a neteweyî ber bi modernbûnê ve diçe. Lewma hewl didin, bi kevîrekî çend nîşanan bi hev re rakin. Ev Alayên Hemîdiyê ku mirov dikare weke 'Qoricitiya Gundan' a zû pêkhatî binirxîne, bi

tenê tehlûkeya Ermeniyân (Dîroka fermî wisa nîşan dide; lê ya divê bê zanîn ew e ku daxwazên demokratîk û mafdar ên gelê Ermenî hene, lewma van daxwazên wan ditepisînin) ji holê ranake, di heman demê de tevgerên neteweyî yên Kurd ên gengaz in ku derkevin holê jî difetisînin. Aliyê herî xeternak ê Alayên Hemîdiyê ev e. Elîteke teng a eşîran bi sîleh dikin, bi mûçe û payeyan vê elîtê girê didin, pê tevahiya eşîr û endamên wan dixin bin destê xwe, Siltan çawa dixwaze wan wisa bi kar tînin. Eger careke din tevgerên pêşeng ên di asta Bedirxan Beg û Ubeydullah Nehrî de derneketibin holê, di vê de rola Alayên Hemîdiyê diyarker e. Derba esas û rastî, tevgerên demokratîk û neteweyî yên Kurd xwarine. Herweha bi nakokiyên di navbera eşîran de afirandine, ew kirine dijminên hev. Di vê rewşa bi pevçûn û nakok de beşê herî girîng ê niv sedsaleke dîroka Kurdistanê badihewa û tewş derbas bû, pevçûn û nakokî li dijî wan bi xwe hatin bikaranîn û bi vî awayî civaka Kurd avêtin bîreke kûr a neyênîyan û neçarî nakokî û pevçûnên navxweyî kirin ku careke din nikaribin bi ser xwe ve bên.

Tevî saziyên begtî û şextiyê yên hevkar, polîtîkayên xwe spartin eşîrên hevkar ên mîlîtarîzekirî, ev jî gelekî baş nîşan didin û rave dikin ka çima tevgera Kurd a neteweyî weke mînakên hatin destnîşankirin pêşde neçûye. Gelekî girîng e ku mirov di vir de bibîne, tebeqeya jor a Kurd di dema modernîteyê de bi roleke pirr neyênî rabûye yan wê bi vê rolê rakirine. Mîna ku pêkhatineke taybet be, li dijî nasname û hebûna wê ya civakî dabin şerkin. Ne mîna ku wisa bûye, bi rastî em bi pêkhatinên wisa re rûbirû ne ku ji aliyê muhendîstiya modernîteyê ve hatine çêkirin û li dijî nasnameya xwe şer kirine. Mentiqê di vir de divê mirov baş bibîne. Kengî hêzên xwe yên ji rêûresmê ango berjewendiyên xwe ji dest didin (di serî de serîrakinên bi têkçûnê bi encam bûn û hêmanên din ên cûrbicûr di vê de rola wan heye), ji bo bi

awayekî şexsî û malbatî li ser piyan bimînin amûra bi tenê ya di destê wan de ew e, li ser tevgera muhtemel a Kurd bazarê bikin. Devberdana ji pêşengiya ji tevgerên muhtemel re, heta bi cihgirtina di nava tevgerên komplo yê dijber (kontrgerîllaya pêşwext) de, her rêbazê di hesabên bazarê de bi kar tînin. Rêbaza herî bi tesîr ew e, ji diyardeyeke bi navê Kurdîtiyê digerin ku ji bo xwe bikin diyardeyeke xuya ya neteweya serdest û di berdêla vê de li berjewendiyên maddî û manewî yê bi dest bixin difikirin. Heta roja me ya îro li ser tevahiya çîn û tebeqeyan, malbat û kesayetên di nava wan de rêbaza bi awayekî herî zêde û serketî hatiye empozekirin ev rêbaz e. Ev fermana mîna sloganekê vekirî tê gotin ev e: Dev ji Kurdîtiyê berde, tu dikarî bibî her tişt, tu dikarî her tiştî bi dest bixî!

Encameke din a vê rêbazê ew e, rê li têgihiştineke bi hêsanî biçe Kurdîtiya sexte vedike. Kurdîtiya sexte, ji bo bandor û berjewendiyên şexsî û malbatî weke amûrekî tê pêşdebirin û bikaranîn. Bêguman di her civakê de malbat û kesayetên bi tesîr hene. Bandora van kesan xwe dispêre nîrxên li civaka xwe zêde dîkin. Lê di civaka Kurd de rewş berevajî ye, ji bo kes û malbatek bibe xwedî bandor, divê nîrxên xwe yê civakî di qadên herî heyatî de bike mijara bazarê, xiyaretê li wan bike û heta li dijî wan şer bike. Ya xwesertir û xeternaktir ew e, bi van kirin, hesab û nêzîkatiyan nêzî rastiya civakî dibin. Bêguman di her çîn û tebeqeyê de malbat û kesayetên îstîsnayî yê hêja û bi rola erênî radibin hene. Lê li vir em behsa îstîsnayan nakin, em qala rêbazên bi lanet ên rehberdayî dîkin.

d- Polîtîkaya li dijî Kurd bi Alayên Hemîdiyê hat îfadekirin û polîtîkayên dewletê yê li dijî tevgera Kurd di dema derketina Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê ango Faşîzma Spî ya Tirk de li ser şopa van polîtîkayan bêhtir hat kûrkirin û pirralî bi sazîkirin. Alayên

Hemîdiyê hebûna xwe parastin. Zarok û ciwanên elîta Kurd a hevkar li şûna Mektebên Eşîran li dibistanên fermî bêhtir dan xwendin. Kurdên ji elîta arîstokrat, dîn û eşîrê yên ji rêûresmê, bûn komên pêşî yên Kurd ên ku modernîzm nas kirin. Beşên em behsa wan dikin rojname, kovar û cemiyet ava kirin û bi vê dengê xwe derxistin. Ev pêkhatineke nû bû. Mirov dikare van beşan weke tevgera pêşî ya bûrjûwabûna kolektîf bibîne. Ev beş serwest bûbûn ku êdî bi têgihîştina begtî, eşîrtî û şêxtiyê aşê wan nagere, lewma çawa ku bi giştî mînakên wê tene dîtin, wan jî di warê çînî de xwe vediguherandin. Rûm, Ermenî û Suryanî bêhtir bi lez dibûn bûrjûwa, ji ber ku Xiristiyan bûn û bandorên kapîtalîzma Ewrûpayê li ser wan hebûn. Civakên misilman di vê veguherînê de ji par re dihatin. Kurd jî di vê pêvajoyê de ji par re dihatin. Mirov fêhm dikir ka çima xwe bi milliyetgiriyeke pêşî îfade dike. Mîna Jon Tirkkan, wan jî Jon Kurd temsîl dikirin. Jixwe bi Jon Tirkkan re di zikhev de pêk dihatin. Bi temamî di bin hegemonya îdeolojîk a Rojava de gav diavêtin. Di wê rewşê de nebûn ku bibin xwediyê gavavêtineke orîjînal. Bêyî ku felsefe û zanista Rojava fêhm û qebûl bikin, bi veguhestinên qetqetokî û bi serhevkirî yên ji Rojava qîma xwe dianîn.

Ji ber ku çîna ji rêûresmê şikest û bi awayekî sistematîk bûn hevkar, gavavêtinên entelektuel ên ciwanên Kurdan jî çeloxwarî û ji nasnameya xwe mehrûm bûn. Xebat, lêkolîn û lêgerîneke wan a ciddî der barê dîrok û rastiya civaka Kurd de tinebû. Ji bo vê ne derfet û îmkanên wan, ne jî qabîliyeta wan hebû. Argumanên wan ên milliyetgiriya pêşî ku heta dawiyê biserhevkirî, berhevkirî û sloganwarî bûn û jê wêdetir nediçûn, bingehê wan ê îdeolojîk pêk dianîn. Bendewariyên wan ji Meşrûtiyetê hebûn. Di salên pêşî yên Meşrûtiyetê de bi rojnamegerî, kovargerî û cemiyetgeriyê bêhtir bi pêş

ketin. Tevlî reqabeta milliyetgir bûn. Ji ber ku milliyetgiriya Tirk bêhtir xwe bi tesîr kir û mohra xwe li dewletê xist reqabeta di navbera wan de zêdetir bû. Tevger û avahiya bi hêz a milliyetgiriya Ermenî bi awayekî neyênî bandor li reqabeta di navbera wan de dikir û ev reqabet sor dikir.

Hersê milliyetgirî jî bi lez ber bi dewleta netewe ve diçûn û vê yekê jî têkiliyên di navbera wan de ber bi şer ve dibirin. Şerê Balkanan û Şerê Cîhanê Yê Yekemîn di vî warî de bû qonaxa destpêkê. Tevgera Ermenî bi qirkirinê bi encam bû, tevgera Kurd dabeşî du parçeyan bû. Beşê dixwest bi bûrjûwaziya Tirk re li ser heman mafan tevbigere û beşê alîgirê veqetîne ji hev cihê bûn. Ev dabeşbûn û cihêbûna heta bi Şerê Rizgariya Neteweyî yê sala 1919-1922'an dewam kir bi xisirîna stratejîk a tevgera Kurd bi encam bû. Ji ber ku ji rêxistinî û serwextbûna xwe mehrûm bi şêwazekî şexsî beşdarî Şerê Rizgariya Neteweyî bûn, di pêvajoya şer de, nexasim di hevdîtinên piştî Peymana Lozanê û îlankirina Komarê de bi zelûlî hebûna xwe nîşan dan. Ew bendewariya wan a bi Tirkan re bibin xwedî heman mafan pûç bû. Qanûna Teşkilata Esasiye 1921 û Qanûna Xweseriya Kurdan a di 10'ê Adara 1922'an de bi cih nehatin anîn û li ser kaxizê man, vê jî kir ku hemû hewes û xeyalên wan bi dawî bibin. Lê bi herhalî hêmanên bingehîn ên Şerê Rizgariya Neteweyî bûn. Divê mirov bi girîngî li ser vê ezmûna milliyetgiriya Kurd a pêşî rawest e, û dersan jê bigire.

Ezmûna meyla cudaxwazan Serîrakirina Koçgirî (1919-1920) girîng bû. Eger dersên hewce hatibûna girtin heta bi xweseriya Kurd karîbûn biçin. Lê ji ber kêmasiyên pêşengtiyê û qelsiya wan a li hemberî hevgirtina bi hêz a di navbera Tirkê Îttîhadgir û Cihûyan de (pêkhatina faşîst a Tirkê Spî) û gurçûpêç nebûna wan, kir ku zû tesfiye

bibin. Cemiyeta Azadiyê bi derengî hat avakirin û di sala 1924'an de xwest ji tevgera weke reaksiyonekê pêk hatî re pêşengiyê bike, lê di 15'ê Sibata 1925'an de bi provakasyona li navçeya Amedê Pîranê kirin ku pêşwext biqewime. Serîrakerina bêrêxistin û ji hev belav li ser milê Şêxê Neqşî Seîdê Kal hiştin û bi vî awayî diyar bû ku wê serîrakerinê li hemberî bûrjûwaziya ciwan a Komarê bi tesfiyeyeke giran bi encam bibe. Xisletên balkêş di vê serîrakerinê de hene. Cemiyeta Azadiyê bi xwe rêxistinîyeke milliyetgir e. Serokê wê Xalid Cibrî ye ku berî serîrakerinê li Bedlîsê tê girtin û bêpîrs û îfade bi gullebarandinê tê kuştin. Di nava Alayên Hemîdiyê de fermanbarekî bi tesîr e. Di Şerê Rizgariyê de li bereyê Rojhilat xebatên wî yên girîng hene. Xisletên wî yên rewşenbîriyê hene. Şêx Seîd ji mezhebê Şafîî ye, û yek ji pêşengên bi bandor ê terîqeta Neqşî ye. Di heman demê de li ser çûnûhatina bazirganiya pez a ji Çepexçûrê heta bi Helebê giraniyeke xwe ya girîng heye. Mirov dikare wî weke bûrjûwayê bazirganiyê bihesibîne. Seyîd Ebdulqadir kurê serokê Serîrakerina Nehrê Şêx Ubeydullah e (1878). Ew jî Şêxê Neqşî ye. Wekî din gelek bermahiyên begtiyan ên xwecihî bi serîrakerinê re girêdana wan heye.

Çawa ku tê dîtin, tebeqeyek e ku bi tevahî weke berhemê polîtîkayên Alayên Hemîdiyê derketiye holê û wê temsîl dikin. Li gorî hevkarîyê ne. Lê ji serî ve hevgirtina sermayeya Cihû û burokratên Tirk ên elmangir ku di bin navê Jon Tirkan de kadroyên bingeîn ên Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê pêk anîn (Tirkê Spî bi awayekî bingeîn vê pêkhatinê îfade dike), tesfiyekirina bi tevahî ya dîn û etnîstîyên (Xiristîyanî, Misilmanî, Kurd, Erebi, Çerkez) li derveyî xwe weke polîtîkayeke bingeîn diyar kiribûn. Ev tesfiye gav bi gav meşandin. Di sala 1915'an de Ermenî, di sala 1921'ê de Çerkez, di sala 1923'an de Rûm, di sala 1924'an de Suryanî, di sala 1924'an de Tirkên

Misilman (Xelîfetî), ji sala 1925'an ve jî Kurd hatine tesfîyekirin. Em jêre qirkirin bibêjin an jî tiştekî din, bi gotina roja me ya îro beşên li derveyî xwe (Jon Tirk = bûrjûwa burokrat a Tirk + kadro û sermayedarên masonîk û Cihûyên çerxkirî = Milliyetgiriya Tirk + Cemiyeta Îttîhad û Teraqiyê + CHP = Faşîzma Spî ya Tirk) hemû tesfîye kirine.

Di vê pêvajoyê de divê mirov bi girîngî pêşengtiya Mistefa Kemal Paşa analîz bike. Heta mirov mîtolojiya Kemalîst an Atatirkperest a li derveyî Mistefa Kemal hatiye çekirin analîz neke, mirov ne dikare li Şoreşa Rizgariya Neteweyî, ne jî li rastiya Komarê serwest bibe.

Mirov Şerê Rizgariya Neteweyî yê 1919-1922 ji şerekî li dijî derve zêdetir, weke şerekî navxweyî binirxîne wê heqîqetan bêhtir derxe holê. Ya qewimî ye û pêk hatiye, serîrakirineke Anatolya û Mezopotamyayê ye. Li derve û hundir bi destguhertinên girîng ên hegemonyayê re têkildar e. Li hundir desthilatdariya ji rêûresmê û hegemonya hiyerarşik dest diguherînin, li derve jî Rojava hewl dide bi temamî hegemonya xwe pêk bîne û li dijî vê berxwedanek heye. Girîngiya stratejîk a cografya Anatolya û Mezopotamyayê çawa ku tevahiya dîrokê hebû careke din xwe nîşan dide. Eger hegemonya Rojava bi temamî Anatolya û Mezopotamyayê fetih bike hingê wê bibe xwediyê serdestiyeke mezin. Ji ber ku hegemonya Siltantiyê ya ji rêûresmê destguhertiye, di vê rewşê de xwedî wê pozîsyonê nîne ku pêşî li destguhertina hegemonîk bigire. Pêkhatina Îttîhadgir a Tirkê Spî jî li hemberî Ingilîzan têkçûye. Lê hegemonya Ingilîz jî hem li hundir û hem li derve bi zehmetiyên ciddî re rûbirû ye. Şoreşa Cotmehê ya Sovyetê pêk hatiye. Li hin rêyan digere ji bo bi serîrakirinê li Anatolya û li Mezopotamyayê têkiliyê deyne. Di nava van şert û mercan de pêngava bi pêşengiya Mistefa Kemal Paşa hem balkêş e,

hem jî gelekî girîng e. Tê zanîn ku li derveyî kadroyên desthilatdariya Îttîhadgir hatiye hiştin. Ji ber statuya wî ya asî zehmet e ku Ingilîzgir be. Rewşa wî dişibe rewşa Robespierre ya di Şoreşa Franseyê de û ne ya Napolyon.

Çawa ku tê zanîn, di wê demê de Qralê Franseyê yê 16. Louis li dijî şoreşa qewimî serî li hêzên hevalbend ên qralên Ewrûpayê da û ji wan xwest ku Franseyê dagir bikin. Ev rewş gelekî dişibe peymana Siltan Wehdeddîn a bi Ingilîzan re. Li wir, li Franseyê Montagnar ango yek ji sê serokên girîng ên partiya şoreşa radîkal a bûrjûwaya piçûk Robespierre, bi serokatîyê radibe (1791-1794) û komarê îlan dike. Ew vê yekê di nava rewşekê de dike ku şîddet li hundir û derve gelekî zêde ye. Mistefa Kemal ê dîroka Şoreşa Franseyê baş dizane, bi îhtîmaleke xurt bi zanebûn bi rola Robespierre radibe. Çawa ku tê zanîn, ji pênc paşayên girîng ên serîrakirine (Ali Fuat Cebesoy, Kazim Karabekir, Rauf Orbay û Refet Bele), ew weke paşayê herî zêde însiyatîfa xwe bi kar anî, derdikeve pêş. Piştî şerekî zêde yê hundir û derve Komarê îlan dike. Eşkere ye ku şoreşgerekî tîpîk ê Komarê ye. Di serî de, di rakirina seltenet û xîlafetê de, di gavavêtinên din ên şoreşê de rola wî diyarker e. Lê rastiyeke din a girîng heye, Ingilîz ji nêz ve wî dişopînin û kengî fêhm dikin wê Mistefa Kemal bi ser bikeve yekser taktîkê diguherînin. Ji Wezareta Parastinê Fevzî Paşa û Albay Îsmet, bêtî ku li astengiyêke ciddî ya Ingilîzan rast bînin nava kadroyên îhtîlalê, ya rastî berdidin navê. Ango wan bi dizî dixin nava kadroyên îhtîlalê. Di xebatên dîrokê de ev bûyera gelekî sergirtî hatiye hiştin û eşkerekirina vê bûyerê di wê giraniyê de ye ku wê rê li ber qonaxeke nû veke.

Piştî Şerê Sakaryayê di sala 1922'an de Ingilîz desteka xwe ya ji bo Yewnanan vedikişînin û bi lez hewl didin bi kadroyên îhtîlalkar re li hev bikin. Di vê de Churchill bi roleke girîng radibe. Ji 1922'an ve

isyan ji nêz ve di kontrola Ingilîzan de ye. Pêşî li radîkalbûna wê tê girtin, ew û Sovyeta Rûsyayê ji hev dûr tene hiştin. Kominîst, Ummetgir û Kurd tene tesfiyekirin. Di şexsê Çerkez Ethem de hêmanên îhtîlalkar ên bi koka xwe Qafqasî jî tene tesfiyekirin. Ya girîngtir, ji pênc paşayên girîng ên îhtîlalê çarê wan tene tesfiyekirin. Serîrakirina Kurdan dikin bahane û bi ser partiya milliyetgir û muqeddesatparêz a muxalefetê Firqeya Komarê ya Teraqîperwer de diçin û ev partî jî para xwe ji tesfiyeyê digire. Serîrakirinên Kurdan di destguhertina desthilatdarî û faşîstbûna wê de bi roleke qerase û manîvelayê radibin. Mistefa Kemalê ku hê beriya şer ji sala 1916'an ve bi giregir û rûsîpiyên Kurdan re nexasim yê Bedlîs, Sêrt û Amedê di nava têkiliyên baş de bû, di dema şer de van têkiliyên xwe xweştir dike. Serîrakirina Koçgiriye bi lihevhatinê bi encam dike. Bi Qanûna Teşkilata Esasiye 1921 ji bo gelê Kurd wekhevî tê misogerkirin. Bi Qanûna Xweseriya Kurd a di 10'ê Adara 1922'an de ewlebûna bi hev tê xurtkirin. Piştî ku Komar tê avakirin, Mistefa Kemal 16-17'ê Çileyaya 1924'an di Konferansa Çapemeniyê ya li Îzmîtê de ji bo Kurdan behsa xweseriyeke berfireh dike. Dema Kurd neçarî serîrakirinê kirin, li miqamê serokwezaretîyê hevalê zarokatîyê û hevalê herî nêzîkî Mistefa Kemal Fethî Okyar rûdinişt û ji ber ku wî got "Ez destên xwe bi xwîna Kurdan nakim" îstîfa dike. Bi bahaneya serîrakirinê dema Îsmet İnönü û Fevzî Çakmak dest pê dike.

Li Îzmîrê bi reşkujiyekê ceribandin Mistefa Kemal ji holê rakin. Bi vê pêvajoyê re bêtêsîrkirina wî bi lez dibe. Dibe ku Mistefa Kemal weke Robespierre bi awayekî fizîkî ji holê nehatibe rakirin, lê hem dorgirtina Çankayayê ji aliyê Topal Osman ve hem jî reşkujiya Îzmîrê mirov dikare weke derbên kujer şîrove bike. Ji van bûyerên mînak diyar dibe ku kadroyên Îttîhadgir ên alîgirên Ingilîz ku dor li Mistefa

Kemal girtibûn, çembera xwe teng dikan. Piştî vê, ji Mistefa Kemalê şoreşger tiştê dimîne, figurekî xwedayî ye ku li Çankayayê mehkûm bûye, ji aliyê siyasî û eskerî ve ti tesîra wî nemaye. Bi tevahî neyênîyên dîktatoriya proto-faşîst li vê figurê tê barkirin û nîmetên dîktatoriye hemû jî ji aliyê bermahiyên Îttîhadgir ve ên di nava CHPê de kombûyî tê parvekirin. Mistefa Kemal ji vê pêvajoyê nerazî ye û vê bi hewldana xwe ya Firqeya Serbest a di sala 1930'î de nîşan dide. Lê ewqasî bêhêz e ku ev partiya bi hevalê xwe yê herî nêz Fethî Okyar û xuşka wî Meqbûle Xanimê dide damezrandin –tevî ku gelekî bi hêz dibe –bi tenê sê mehan dewam dike. Pêşengtiya Îsmet Înonî û Fevzî Çakmak, vê carê jî bi provakasyona îrtîcayê ya Menemenê vê pêngava demokratîk tesfiye dikan.

Bi kurtî, mirov rastiya Mistefa Kemal ji rastiya faşîst a Îttîhad û Teraqiyê û CHP'ê veqetîne, ji bo em xwe bigihînin nirxandin û analîzeke rast, gelekî girîng e. Li ber rohnîya van analîzên nû, mirov dikare bi awayekî rast, li înkâr û tinekirina di dema Komarê de li dijî Kurd û tevgera Kurd û li hewldanên tesfîyekirinê yên bi rê û rêbazên qirkirina çandî û asîmîlasyonîst tene meşandin serwest bibin. Yek ji mijara sereke ya parêznameya min jî ew e, ez hewl didim analîzên bi vî rengî xurt bikim.

Li gorî min felaketa herî mezin a di dîroka Kurdan de bi komploya faşîst a Tirkê Spî di 15'ê Sibata 1925'an de dest pê kir. Komploya 1925'an a li dijî Kurdan, ji komploya 1915'an a li dijî Ermenîyan gelekî zêdetir berfireh e, û bêhtir demeke dirêj girtiye. Hîtler dema berê xwe dide qirkirina Cihûyan nêzîkatiyeke bê maneya “Jon Tirkan Ermenî tesfiye kirin, ma kê çi kir?” nîşan dide û ev jî bi awayekî berbiçav dide xuyakirin ku koka komploya faşîst û kirinên wê yên bingeîn çiqasî girîng in. Min analîza modernîteya kapîtalîst kir ku ez

Îspat bikim îdeolojiya dewletdar a netewe û dewleta netewe bi xwe di tehlîla dawî de çawa çavkaniya faşîzmê ne, ya rastî, min hewl da bidim xuyakirin ku yek ji xisletên girîng ên dewleta netewe pêşdebirina wê ya nîzama faşîzmê ye, û têkiliya wê bi sîstema kapîtalîst re raxim pêş çavan. Teorisyenê serweriya kapîtalîzmê Hobbes ji bo desthilatdariya dewletê îfade bike têgîna ‘Leviathan’ (Cinawir) a ji Tewratê girtibû bi kar anî. Ev têgîn herî zêde jî xwe di kapîtalîzmê de, di avakirina wê ya desthilatdariyê de û di karektera faşîst a vê avakirinê de berbiçav dike. Ji ber ku ezmûna desthilatdariyê ya Jon Tirkkan (ji aliyê sosyolojîk, civakî û dîrokî ve ti têkiliya vê têgînê bi Tirkkan re tineye, ya rastî sembolîk e.) vê rewşê bi awayekî balkêş û berbiçav temsîl dike, dîsa xwedî nirxekî gerdûnî ye, divê mirov bi girîngî li ser raweste. Di asta pêşnûmeyê de be jî min hewl da vê biceribînim.

Tevgerên Kurd ên di navbera salên 1925-1940’î de hewl dan weke serîrakinên paşverû yên li dijî rejîma Komarê nîşan bidin û hukim li wan bibirrin, lê tevgerên vê demê bi armanca parastina hebûna xwe li dijî faşîzma Tirk a Spî û li dijî tesfîyekirina nasnameya Kurd, li ber xwe dan. Kurd weke gel bi awayekî ji dil hem tevlî Şerê Rizgariya Neteweyî û hem jî tevlî damezrandina Komarê bûne. Tevlîbûna wan weke hêmanekî bingehîn di tevahiya belgeyên civînên girîng de, di Protokola Amasyayê de, di belgeyên Kongreyên Erzirom û Sêwazê de, di gelek qanûnên Meclîsa Mezin a Gelê Tirkiyê de û heta di Qanûna Teşkilata Esasiye ya sala 1921’ê de hatiye diyarkirin. Rizgariya Neteweyî ji bo gelê Tirk çî îfade dikir, ji bo gelê Kurd jî xwedî heman maneyê bû. Komar ne bi tenê weke komara etnîsîteya Tirk, di serî de Kurd weke komara pirretnîsîteyan hatibû avakirin û bi vî awayî hatibû manedarkirin. Herweha nasnameyên kedkaran û ummeta Îslamî jî ji nasnameyên damezrîner hatibûn hesibandin.

Desteka Sovyetê eşkere bû. Kengî Îttîhadgiran Tirkparêziya bi etnîsîteyekê weke ekoloke îdeolojiya fermî qebûl kirin, bi tevahî hêmanên din ên damezrîner bivênevê bûn yên din. Daxwaza maf a herî piçûk bi îmhayê bi encam bû. Ji ber ku gelê Kurd mezin bû û wê tesfîyekirina wî hêsan nebûya, biryar dan ku ji Mîsaqî Millî paşve gavê biavêjin û Mûsil-Kerkûkê ji hegemonya Ingilîzan re bihêlin. Di vê çarçoveyê de bi Ingilîstanê re li hev kirin ku hebûn û tevgera Kurdan tesfîye bikin. Hevgirtina bi Elmanyayê re çawa ku di îmhakirina Ermenîyan de bi kar anîn, herwisa der barê Mûsil û Kerkûkê de lihevkirina wan bi Ingilîstanê re jî di îmhakirina Kurdan de hat bikaranîn. Çawa ku gelekî îddîa dikin, di serîrakinên Kurdan de desteka derve ne li aliyê Kurdan bû, li dijî Kurdan li cem rejîmên faşîst bû. Desteka Rûsya Sovyetê jî di nava vê de ye.

Hêmanên faşîst gelekî beriya Gladio'ya NATO'yê li dijî Kurdan şerekî taybet ê bi dizî û eşkere birêxistibûn. Bi awayê xuya dikir, dilxwede li dijî hêmanên paşverû yên antî-Komarê nîrxên Komarê diparastin. Lê bi herhalî tevgerê dijber a Kurdan li beramberî Komarê tinebû. Di pêvajoya Rizgariya Neteweyî de soza mafên azadî û wekheviyê dabûn wan, wan jî bi dengê nîzim be jî daxwaza vî mafî dikir. Kok û rehên dîrokî yên vê daxwazê hene ku bi Şerê Melazgirê yê 1071'ê dest pê kirin, heta bi Şerên Çaldiran û Mercîdabîkê yên 1514 û 1516'an û ji wir jî heta bi Şerê Rizgariya Neteweyî yê di navbera salên 1919 û 1922'an de diçin û ev kok û reh xwe berdidin nava jiyana bi hev re ya weke gelên dost û cîran dewamkirina desthilatdariya dewletê ya li derdora nehsed salên derbasbûyî. Ti sedema dîrokî û civakî ya lîdervehiştina wan tineye. Lê rastiya faşîst a modernîteya kapîtalîst nas nedikirin. Li dekûdolaba faşîst a li hemberî xwe serwext

nedibûn. Bi huqûqa gelên cîran û dewleta hevpar a ji rêûresmê tevdigeriyan. Di nava bendewariyê de bûn.

Ya rastî, di van sêsed salên dawî de projeya afirandina civaka neteweyî ya homojen li Ewrûpayê, mînakeke wê di dîroka mirovatiyê de tineye. Mînak gelê Cihû yek ji wan gelên dîrokê yê dewlemend û bîrewer e. Diyar e ku ew jî li benda qirkirina xwe nebûn, naxwe Cihûyekî bi tenê jî li Ewrûpayê wê nesekiniya. Dîktaya faşîst bi giştî weke kapîtalîzm, bi taybetî jî weke kapîtalîzma dewletê bêyî rêxistinkirina erka qirkirinê nedihat meşandin. Hêmanên modernîteya kapîtalîst ên ji derve li ser Komara Tirkîyê hatin ferz kirin bi tenê bi destê dewletê û modela desthilatdariya faşîst pêkan bû bihatana meşandin. Di ezmûnên gelek dewletên netewe yên dereng de faşîzm kêmkirî bû û ev jî ber kapîtalîzma dewletê bû. Jixwe mirov nikare behsa kapîtalîzmekê bike ku xwe nesipêre dewleta netewe. Li gorî rewşên berbiçav ezmûnên faşîzmê dibe ku gelekî hişk an jî cureyekî nerm bin. Mînak li dewletên weke Ingilîstan û DYE'yê yên şert û mercên wan di cih de li hin qadên bi sînor serî li vê sîstemê bidin jî carnî bi îddîayên rejîma lîberal karîbûn li ber pêkanîna wê rabûna. Nermbûna di sîstemê de ji bo vê derfet û îmkân didan. Herweha ezmûnên têkoşîna civakên demokratîk li her welatî demeke dirêj firsend nedan rejîmên faşîst. Bûyerên li Komara Tirkîyê jî bi van meylên giştî re li hev dikin. Ji ber ku Şerê Rizgariya Neteweyî û desthilatdariya dewletê tevahiya dîrokê bi gelek milletan pêk hat, derfet û îmkân nedidan hêmanên kapîtalîst ên faşîst ku li her qada civakî û bi awayekî mayînde cih bigirin. Çanda Îslamê û tevgerên çîna kedkar jî ji wan hêmanan bûn ku faşîzm bi sînor dikirin. Lê ezmûnên dewleta faşîst ên bi hêz li Ewrûpaya wê demê (1919-1945) bi tesîr bûn,

bandor li rejîma Komarê jî kirin. Ev polîtîkayên faşîst li ser hêmanên din jî hatin pêkanîn û ji vê jî para herî zêde ya Kurdan ket.

Çawa ku wê ji karakterê kirinên asîmîlasyonîst û qirker jî bê fêhmkirin, serîrakin li ser bingehê fikreke berê bi pîlan, bi proje û bername hatiye amadekirin nînin. Ji nêzîkatiyên stratejîk û taktîk mehrûm in. Amadekariyên wan nehatine kirin û demeke wan a di cih de nehatiye destnîşankirin. Ji **Qanûna Islahata Şerq** a 1925'an heta bi **Qanûna Îskana Mecbûrî** ya 1935'an pîlanên hatine meşandin hedefa wan hebûna Kurdan e. Ne bi tenê ji aliyê çalakî û tevgerê ve, weke hebûn tesfiyeya Kurdan kirine armanc. Li vir jî rêzik û pîvan heman tişt e: Eger tu dixwazî sax bimînî û bibî xwedî hebûn, divê tu dev ji nasnameya Kurd berdî!

Heta modela qirkirinê ya modernîteya kapîtalîst a Tirk xweserî Kurdan bi pêş xist neyê fêhmkirin, mirov ê nikaribe ti tevger û hêmana nasnameya Kurd a hemdem bide naskirin û analîzkirin. Ji bo mirov karibe modernîteya kapîtalîst a Tirk jî ji hev derxe, divê mirov rola yekdestdariya sermayeya Cihû û îdeolojiya wê diyar bike. Analîzên sêbjektîf ên kapîtalîzmê, dewletê, dîrok û civakê ji bo ravekirina modernîteya kapîtalîst a Tirk têrê nakin. Ji vê jî girîngtir, hem modernîteya kapîtalîst a Tirk, hem jî tevger û nasnameya Kurd a di nava pencê vê modernîteyê de, 'taybetî' û 'tekanetiyên' xwe yên xweser hene. Ez nabêjim ti xisletên wan ên gerdûnî nînin. Li vir a divê mirov diyar bike, ne wekhevûnên gerdûnî ne. Her kesê bi mijarê re eleqedar kêr zêde van mijaran dizane. Rastiya nayê zanîn, ya nayê xwestin bê zanîn, ya dibe tabû, ya tê veşartin û berevajîkirin, ev 'taybetî' û 'tekanetiyên' mînakên wan tinene û xisletên wan in ku bi xwe dibin mînak. Ji ber ku ev tabû û tekanetî hatin înkarkirin Tirkiya serdema nêz û dîroka Kurd di tariyê de ma, ya rastî, bi temamî û rast

nehatin analîzkirin. Sedema vê yekê jî têkiliya rejîmê ya bi komployên sergirtî, bi planên şerê taybetî, rêbazên qirkirina çandî û asîmîlasyonîzma topyekûn e. Pîlanên tesfîyekirina Ermeniyên ên bi rengê pêşçeribandî ne, pêkanînên bi heman rengî yên ku paşê bêne meşandin gelekî baş rave dikin. Jixwe ev kirin û pîlan bi tenê li ser hêmanên etnîk û gelan nehatin ferzkirin, di heman demê de ji van kirin û pîlanan hêmanên sosyalîst, lîberal û ummetgiran jî para xwe bi zêdeyî girtin. Ev kirinên ku bi dewletdariya netewe ya Tirk xwe bi awayekî herî eşkere nîşan didin sîstematîk in, û heta roja me ya îro her çûye bêhtir hatine girankirin û dewamkirin. Ev ne ji kirinên demî, arizî û car caran serî li wan didin in; ev têgihiştin û kirin li ser tevahiya saziyên stratejîk, fermî û xwedî yekdestdariya îdeolojîk serwer in. Bêguman rastiya dinya hemdem, peymanên navneteweyî, ji van hemûyan jî girîngtir têkoşîna gelan û xweparastina çandên civakî, pêşî li serketina mutleq a rejîmên faşîst girtiye û beşekî girîng jê bi sînor kiriye.

Hebûna gelê Kurd û zindîbûna wî ya di demên navbera salên 1925-1945'an de gelek tişt li xwe kêmkirin û mîna bêdengiya li nava goristanan sekan bû, lê karîbû bi awayekî fizîkî li ser piyan bimîne. Eger mîna Ermeniyên bi awayekî fizîkî nehatibin tesfîyekirin, ev ji ber însafa kirdaran nîne, ji ber hesabên wan in ku bawer dikirin wê ji Kurdên bûne mîna alav û tiştan ango ji Kurdên dibin esker, cotkar, şivan, gavan, rêncber û artêşeke nîv-bêkaran kar û qezencê bikin. Ermenî, Suryanî û Rûm gelên xwedî çand in. Bi tenê bi jiyana fizîkî qîma xwe nayînin. Li cem Kurdan rewş cuda ye. Kurd kirine mîna alav û tiştan, kirine mîna amûran. Cudahiya em behsa wê dikin ji ber vê rastiye ye. Hindikayiyên din ên nehatine tesfîyekirin an jî li derveyî wê mane, nexasim ên bi koka xwe ji Balkan û Qefqasan û Cihû ji

Tirkan bêhtir bûne Tirkparêz û bi vî awayî hebûna xwe parastine. Ji bilî mînakên îstîsnayî û yên têkoşîna demokratîk şoreşger rê li ber wan vekirîye, rewşa xwe hê jî bi vî awayî dewam dikin. Koma herî zêde rewşa wê xweser koma Cihûyan e. Hebûna wan a li Anatolyayê, hêza wan a îdeolojîk û rewşa wan a sermayeyê, li gorî stratejiya Siyonîst statuya wan di Tirkparêziya Spî de kiriye pêşeng. Lê rast nîne ku mirov ji bo rewşa Cihûyan gotinên giştî bi kar bîne. Di pêvajoya Rizgariya Neteweyî de alîkariya wan a bi têkoşîna demokratîk şoreşger re ne kêr e, divê piçûk neyê dîtin.

Rewşa li beşên din ên Kurdistana parçekirî kêr zêde li ser şopa modela modernîteya Tirk çûye. Modela antî-Kurd a modernîteya kapîtalîst a Tirk mohra xwe li polîtîkaya demê ya li ser Kurdan daye û bi bandoreke diyarker rabûye. Li Sûriyê rejîma manda ya Franseyê heta bi Şerê Cihanê yê Duyemîn dewam kir û vê yekê jî kir ku rewşenbîrên Kurd hinekî atmosfereke azad bibînin. Di çapkirina kovaran û avakirina rêxistinên de zêde li astengiyan rast nehatine. Lê nikarîbûne statuyê qanûnî ya Kurd jî pêk bînin. Kamûran Elî Bedirxan û derdora wî kirinên antî-Kurd şopandine û li dijî vê têkoşîna çekdarî ceribandine (li çiyayên Kolik ceribandina şerekî gerîllayî ji aliyê Osman Sebrî ve), ji bo serîrakerina Agiriyê rêxistina Xoybûnê saz kirine (bi maneya ‘weke xwe mayîn’, ‘xwebûn’ navekî di cih de ye), kovara Hawarê derxistine û ev hemû ji xebatên girîng ên vê demê ne. Gelek hewldanên wan ên dîplomatîk jî çêbûne. Lê di hemûyan de jî serketina li bendê bûn bi dest nexistine. Dema ku mirov hewldanên korkirina bîr û hafizayê li ber çavan bigire, êşkere ye ku ev xebatên hatine kirin girîng in. Çîrok û serhatiyê komikeke rewşenbîrên li Sûrî bi xem e. Ji bo mirov li wê demê serwest bibe û dersan jê bigire hêja ye ku mirov van xebat û ezmûnan lêbikole. Di vê demê de Franse

têkiliyên xwe bi Tirkîyê re xweş dike û sînorê Tirkîyê bi Sûrî re xêz dikin. Di vê de rola Franse pê radibe herçiqasî bi qasî kirinên neyênî yên Ingilîstanê li Iraqê nebe jî Kurdan weke qertekê bi kar tîne û ev xusûsek e ku divê bi girîngî bê diyarkirin. Bi Peymana Enqereyê ya sala 1921'ê di parçekirina Kurdan a pêvajoya hemdem de Franse bi awayekî egoîst tevgeriyaye û bi roleke pêşeng rabûye.

Di vê demê de tevgera li Kurdistana Iraqê bêhtir girîng e. Kurdên li vir hegemonya Ingilîstanê bi temamî qebûl kirin û li dijî polîtîkayên alîgirê Ereban li ber xwe dan. Silêmanî di vê demê de navenda van tevgeran e. Berxwedana Mehmûd Berzencî ku di şexsê xwe de xisletên şêx, serekeşîr û begtiyê hewandibûn, girîng e. Cara pêşî û bi awayekî êşkere ji bo desthilatdariya siyasî ya xweserî Kurdistanê ketiye nava tevgerê. Bi hêsanî li ber Ingilîzan serê xwe netewandiye û jê hatiye ku demeke dirêj li ber xwe bide. Rewşeke bi heman rengî ji Şerê Cîhanê yê Yekemîn pêve ji bo Barzaniyan jî mewzûbehs e. Şêx Ebdulselam Barzanî di sala 1914'an de tê darvekirin, lewma wî ezmûna Şêx Ubeydullah dewam kiriye. Ji bo mafên Kurdan ji ya xwe nehatiye xwarê. Ji zarokên Barzaniyan nexasim pêşengtiya Mistefa Barzanî gavavêtineke din a girîng e ku wê demê hatiye avêtin. Di sêgoşeya Tirkiye-Îran-Iraqê de jiyanekê wî ya bi liv û lebat çêbûye. Herdu serokatîyan jî heta bi Şerê Cîhanê yê Duyemîn weke nûnerên dawî yên serokatîya rêûresmê bi rola xwe rabûne.

Di dîroka Kurdistana hemdem de bûyera herî neyênî ew e, Komara Tirkîyê û Împaratoriya Ingilîstanê sînorên Iraq û Tirkîyê danîne. Ev tê wê maneyê ku gewde û bedena Kurdistanê ji hev tê parçekirin. Mafên demokratîk neteweyî yên tevgerên Kurd bi lez dikevin rojevê û bi fikara pêşiyê li wan bigirin, bi lez sînoran datînin. Eger tevgera Kurd a neteweyî bi xisletên hemdem bi pêş biketa, ne xwestekên Ingilîstanê

ji bo petrolên Iraqê bi cih dihatin, ne jî pêkan bû ku Komara Tirkîyê bibe dewleta netewe ya bi karektera faşîst. Herwisa, eger Kurdên Îranê jî tev li tevgera neteweyî ya Kurd bibûna, gelekî zehmet dibû ku hegemonya Ingilîstanê li ser herêmê pêk bihata. Bi vî awayî, pîlana tesfîyekirina Kurdan a Komara Tirkîyê ji xwe re kir amanc jî wê pêk nehata. Ji aliyê herdu beşan ve jî hevgirtina Mûsil û Kerkûkê vî mentiqî îfade dike. Bingehê vê hevgirtinê xwe disipêre Konferansa Qahîreyê ya di sala 1920'î de pêk hat. Yek ji tespîtên konferansê ew e, ji bo hegemonya kapîtalîst a li Rojhilata Navîn pêk bê, divê pîrsgirêka Kurd timî di rojevê de be. Dema ku mirov pîrsgirêka Îsraîl û Filistînê jî li vê zêde bike, mirov wê bibîne ku hêzên hegemonîk di parçekirina welat û gelan de û di warê pêkanîna statukoyên wan ên hewcedarî xwe kirî de çiqasî li pîlanên demdirêj fikirîne û ev ji bûyerên paşê biqewimin gelekî baş tê fêhmkirin. Xwe nêzî çareserkirina pîrsgirêka Kurd nakin û di vê de sedema bingehîn hesabên hegemonîk ên li ser herêmê ne. Bûyerên li Kurdistana Iraqê van hesaban pirr vekirî pêşberî me dikin. Li parçeyên din jî pîrsgirêk bêhtir giran dibin û di vê de para van hesaban piçûk nîne. Nêzîkatiyên ji bo PKK'ê jî nîşan didin ku hesabên behsa wan tê kirin bi awayekî aktuel dewam dikin.

Di heman demê de bûyerên bi heman rengî li Kurdistana Îranê jî qewimîne. Modela tesfîyeyê ya ji aliyê Tirkîyê ve hatiye meşandin Şah Riza jî ji xwe re mînak dîtiye. Dîsa bi herdu hêzên hegemonîk Ingilîstan û Rûsyayê re li hev kirine û tevgera tesfîyekirina hebûna Kurdan bi lez dewam kirine. Piştî Şerê Cîhanê yê Yekemîn tevgera bi pêşengiya Simko ya li Kurdistana tesîr kiriye, ji ber ku Tirkîyê û Ingilîstanê piştî Îranê girtin û destek dan Şahiyyê hat tesfîyekirin. Kengî Rûsya Sovyetê jî xistin nava heman hevgirtinê Komara Kurd a

Mahabadê ya piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn hatibû îlankirin ji holê rakirin.

Dema di navbera du Şerên Cîhanê de dema pêşketina tevgera neteweyî ya Kurd bû. Parçebûna Kurdistanê, tesfîyekirina tevgerên piçûk ên li serê û piştî meşandina polîtîkayên giran ên asîmîlasyonîst, şensê bûyîna tevgera neteweyî ya modern ji holê rakir. Alayên Hemîdiyê beriya Şerê Cîhanê yê Yekemîn bi heman rola pêşlêgirtin û astengkirinê rabû. Herdu dem jî hema bêje nîvsedsal in. Di dema vê nîvsedsalê de li nava dinyayê tevahiya tevgerên neteweyî yên gelan ên bi heman rengî dest pê kirine, bi pêş ketine û gihîştine. Ji ber Alayên Hemîdiyê û di encama operasyonên parçekirinê de Kurdan şensê xwe yê serketinê û şensê xwe yê bibin tevgera neteweyî ya modern ji dest daye. Dema ku em pêvajoyên çaresernebûnê yên heta îro dewam kirine li ber çavan bigirin, em ê baştir fêhm bikin ka di encama dekûdolabên mêtîngerên emperyalîst de çi ji dest çûne.

Di vê sedsalê de tevgera neteweyî ya Kurd a bi pêşengiya bûrjûwayê weke li nava tevahiya dinyayê bi pêş neket an jî gelekî zelûl ma, û divê sedemên vê hûrûkûr bêne lêkolîn. Mirov vê rewşê bi nêzîkatiyeke çor a materyalist binirxîne û bi pêşneketina kapîtalîzmê ango pêşneketina çîna bûrjûwayê ve weke diyardeyeke objektîf girê bide, ev şîroveyeke tatmînkar nîne. Li gelek welatên bi heman rengî tevgerên neteweyî yên bêhtir serketî pêk hatine. Mînak tevgera neteweyî ya Tirk a pêre di zikhev de meşiyaye di nava heman şert û mercan de pêşde çûye û bêhtir serketî bûye. Herweha mirov pêşneketina tevgera neteweyî ya Kurd bi kêmhewldan û kêmkalakiyan ve, heta bi kêmkirîna ve girê bide rast nîne. Berevajî, gelek tevger pêk anîne û pirr şer kirine, lê bi ser neketine.

Sersedema pêşneketina tevgera neteweyî ya Kurd a modern têkiliya xwe bi şêwazê pêkhatina dîrokî ya tebeqeya jor a Kurd re heye. Ji dema hilweşîna Konfederasyona Med ve di şêwazê pêkhatina vê tebeqeyê de çeloxwariyek heye. Di Dîroka Heredot de çîrokek der barê hilweşînê de heye, wisa tê gotin: Keyayê dawî yê Medan Astiyag wisa bang li Harpagosê ku pêre xiyamet kiriye dike: “Hey rezîl, te xiyamet li min kir, keyatiya min hilweşand. Qet nebe tu bi xwe li textê min rûniştina. Hey te ev ne kir, qet nebe te keyatî bi destê Medan ve berdana. Çima te keyatî bi rezîlî bir radestî xulamê me Kyros kir?” Em nizanin ev çîrok çiqasî rast e, ne rast e, lê ev çîrok pêkhatina tebeqeya jor a Kurd a hevkar gelekî baş tîne ziman. Hêmanên tebeqeya jor hertim ji bo berjewendiyên xwe yên besît ên şexsî an malbatî, erkê desthilatdariyê ji serwerên li ser gelê xwe re pêşkêş kirine. Tevî ku îstîsna hene jî ev zêhniyet û helwest heta roja me ya îro bi tesîr bûye. Bi herhalî di vê de rola hevrikiya di navbera qebîle û malbatan de jî wê hebe. Di zêhniyeta Kurdîtiyê de tevahiya dîrokê xweperestî û arizîkirin bi awayekî şexsî û malbatî timî li pêş bûye. Di dema Împaratoriya Pers û Sasaniyan de jî rewşa wan bi vî rengî ye. Di dema desthilatdariya Îslamî ya serdema navîn de tevî ku têra xwe derfet û îmkan hene jî erka desthilatdariyê pêşî ji Emewî û Abbasiyan re, paşê ji Selçûkî, Aqqoyînî, Safewî û Xanedanên Osmanî re pêşkêş kirine. Xwediyê wê hêzê ne ku bi hêsanî dikarin siltantiyeke navendî ava bikin. Ehmedê Xanî hesreta vê yekê bi xemgînî bi xetên danîne, nîşan dide. Heta Siltanê Osmanî Yawiz Selîm ji Îdrîsê Bedlîsê re pêşniyar dike ku ji xwe re begekî began hilbijêrin. Lê bîstûheşt begên Kurdan ên di nava xwe de nikarin li hev bikin, ji Yawiz bi xwe dixwazin ew begekî began ji wan re destnîşan bike. Di sedsala 19. de yê ku derba stratejîk li Bedîrxan Beg dide biraziyê wî Yezdan Şêr e. Di pîrraniya

tevgerên bi vî rengî de ev çîrok naguhere. Aqûbeta wan yek e. Herî dawî li cem PKK'ê jî vê çîrokê bi dehan car xwe dugêsinî kiriye. Heman rastî li cem tevgerên tesfîyeyê hemûyan rola xwe pêk tîne.

Duyemîn sedema bingehîn bi sedema yekemîn ve girêdayî bi şêwazê rêxistinî, bername û nêrîna li dinyayê ya hêmanên tebeqeya jor re têkildar e. Serxwebûn û azadî bi awayekî bi kok ji zêhnîyeta wan derketiye, çûye. Di pencereya teng a hewcedarbûnê de li dinyayê serwext dibin. Serxwebûn û azadî mîna dijminê wan in. Hinekî jî wisa ye. Lewma li çanda civakî-dîrokî ya endamên wê ne xiyanet kirine, hêja nedîtine ku ew çand azad bibe û li gorî berjewendiyên xwe jiyana di nava çandên biyanî de çêtir dîtine û hebûna xwe bi vî awayî pêk anîne.

Sêyemîn sedema bingehîn dîsa bi du sedemên pêşî ve girêdayî ew e, tebeqeya jêr di nava formên qebîle û malbatê yên bêhtir paşveçûyî de maye, di nava pirsgrêkên şexsî û malbatî de û di nava şerên ji ber wan pêkhatî de xeniqîne. Ji bo Kurdekî xwedî rewşa normal û navîn, namûs ji bergiriya malbat û berjewendiyên wî yên xweperest wêdetir tiştekî din nîne. Ji mezinên xwe hînî vê têgihiştina namûsê bûye. Nafikire û aqilê wî nagihîje ku namûsa xwe û ya malbata xwe bi namûs û exlaqê civakê ve girê bide (namûs = nomos = pîvana civakî = exlaq); nikare vê ji xwe re weke helwest û pîvaneke exlaqî qebûl bike.

e- Tevgera Kurd piştî Şerê Cîhanê Yê Duyemîn bi tesfîyekirina Komara Mahabadê re ketiye nava bêdengiyeke kûr. Tevgerên li gorî rêzê xwe bi beg, şêx û milliyetgirên paşverû îfade dikirin bi awayekî xedar têkçûn û vê rê li ber bêdengiya mirinê vekiriye. Rê li ber demeke bêhêvî û reşbîn vekiriye. PDK'yên di salên 1945'an de hatin îlankirin, hewl dan xwe weke partiyên hemdem terîf bikin. Bi awayekî xwezayî

li ser wan şopên rabihuriya nêz hebûn. Bingehê wan ê çîna bûrjûwayê qels bû. Rewşenbîrên wan hindik bûn. Bêhêvîtiya ji ber têkçûnan, dikir ku bi îhtiyat û fikar nêzîkî hewldanên nû bibin. Li gorî mînakên xwe yên li dinyayê, ew gelekî paşve mabûn. Rewşa wan ji rohnîbûn û tevgera Kurd a di dema Meşrûtiyeta Duyemîn de bêhtir paşvemayî bû. Ev jî nîşan dide ku tesfîyekarî çiqasî bi tesîr bûye. Fîgura pêşengiya demê bi Mistefa Barzanî tê temsîlkirin. Piştî rola xwe ya li Mahabadê (Mistefa Barzanî li vir rayedarekî eskerî ye) bi meşeke tijî serhatî karîbûye bigihîje Yekîtiya Sovyetê. Îhtîlala Iraqê ya di sala 1958'an de rêya veşerê lê vekirîye. Bêyî ku xwîn birije, şensê çareseriyekê heye. Ji ber ku bersiva bendewariyên aliyan ên beramberî hev nehatin dayîn, di sala 1961'ê de pêvajoyeke bi şer dest pê kiriye. Tevî ku di sala 1964'an de xwe gihandin Peymana Xweseriyê jî ev bi cih nehatiye anîn. Lihevkirina aliyan di sala 1971'ê de bêhtir berfireh e, lê ew jî bi cih nehatiye anîn. Di sala 1975'an de dewletên Îran û Iraqê li Cezayîrê li ser bingehê tawîzdanên li beramberî hev li hev kirin (gelekî dişibe lihevkirina Ingilîstan-Tirkiyê di sala 1926'an de) û vê jî kir ku ji bo tevgerê pêvajoyek bi dawî bibe. Ji ber lihevkirina di sala 1964'an de Îbrahîm Ehmed û Celal Talabanî li dijî serokatiya Mistefa Barzanî bûn muxalif û vê jî rê li ber gavavêtineke nû ya li ser bingehê rêûresma Silêmaniyê vekir. Di sala 1975'an de Yekîti Nîştîmanî Kurdistan YNK hat damezrandin û bi vê jî hewl dan tevgerê hemdem pêk bînin. Ev tevger xwedî xisletên çepgiriya radîkal û lîberal bû. Zemînê cografî û avahiya çandî ya tevgerê, derfet û îmkân nedidayê bi îdeaya temsîla tevahiya Kurdistanê rabe. Çawa ku di demên bihurî de bûyî, rîsk û tehlûke hebû ku weke tevgerê radîkal û li seriyekî din bimîne.

Li parçeyên din ên Kurdistanê jî pêşî şaxên PDK'ê û paşê çepgirên alternatîf çêbûn. Şaxên PDK'ê yên li Kurdistana Tirkiyê pêşî di sala

1959'an de bi Doza 49'an paşê jî di sala 1965'an de xwe weke PDK'a Tirkîyê nîşan dan. Dema gelek piçûk bûn û gavên xwe yên pêşî diavêtin ketin kontrola kontr-gerîllayê. Serokê pêşî yê PDK'a Tirkîyê Faik Bucak mîna ku ji ber pevçûneke nava eşîrê be, kuştin û bi vê bûyerê re eşîra Bucakan li Siwêregê bû baregeheke girîng a kontr-gerîllayê. Şaxên çepgirên Tirkîyê li Kurdistanê ji şovenîzma sosyal a weke nexweşiya neteweya serdest tê binavkirin wêdetir nikarîbûn bi ti rolê rabin. Hebûna Kurd û Kurdistanê guftûgoya herî bingeşîn bû. Pêşî tabû bi van têgînan dihatin şikandin. Bername û rêxistinîyeke rastî mewzûbehs nebû. Pirsgerîka Kurd ji sloganê wêdetir nedîçû. Xebatên sosyolojîk ên dihatin kirin mînakên çor ên pozîtîvîzmê bûn. DDKO'yên (Oxaxên Şoreşger ên Çanda Rojhilat) di sala 1969'an de hatin damezrandin, ji asta Cemiyetên Tealî Kurd ên dema Meşrûtiyeta Duyemîn nedibihurîn. Tevî ku di sala 1940'î de bêdengiya bêhnna mirinê jê dihat li dawiyê mabû jî hê jî negihîştibûn wê astê ku bibin tevgerê neteweyî ya hemdem. PKK'ya di vê demê de hîmên wê hatin danîn, hewl dida rastiya xwe bibîne.

Pîştî Komara Mahabadê Kurdistana Îranê jî ketibû nava bêdengiyeke kûr a bi heman rengî û li vir jî PDK weke ceribandineke nû derdiket holê. PDK'a Îranê bi pêşengiya Ebdurrehman Qasimlo ku bi xwe rewşenbîr bû, ji bo bibe partiyeke modern gav diavêtin. Bi Şoreşa Îranê re fîrîsenda serketinê bi dest ketibû, lê ew jî baş nehat bikaranîn. Piştî ku bi bêbextiya Îranê Ebdurrehman Qasimlo û lîderê pîştî wî Sadiq Şerefkendî hatin kuştin, tevger bû penaber. Piştî salên 1970'î komên çepgir ên hatin damezrandin û Komala zêde bi tesîr nebûn.

Li cem Kurdên Sûrî xebatên wêjeyî rê li ber pêşketinê vekirin û xebatên bi vî rengî piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn jî dewam kirin.

Helbestvanekî mîna Cîgerxwîn gihişt. Xebatên bi heman rengî yên Osman Sebrî jî çêbûn. Hewl dan rêûresma Bedirxaniyan dewam bikin. Şaxên PDK'ê yên Sûrî çêbûn. Rêxistinên Partiya Kominîst gelekî bi tesîr bûn. Lê ji ber ku xwe nedisipartin nasnameya xwe û nikarîbûn xwezaya civakî ya Kurdistanê ji hev derxin şensê wan ê serketinê tinebû. Bi giştî bi nexweşiyên sosyalîzma pêkhatî ketibûn.

Weke encam mirov dikare bibêje, tevgerên Kurd piştî Şerê Cîhanê Yê Duyemîn di qonaxa derbasbûnê de bûn. Pêşengiya ji rêûresmê ya tebeqeya jor tesfiye bûye, çûye. Li dawiyê bi tenê tabloyeke reşbîn maye. Kurd ji hebûna xwe û xwestekên xwe yên ji bo jiyana azad ketine nava neewlehiyeke hûrûkûr. Belkî jî di dîrokê de cara pêşî bêbawerî û neewlehiyek çêdibe. Bi awayekî tirs û fikar hene ku bibin diyardeyeke mîna Çermesoran. Li cem Kurdên Zaza û Elewî vê diyardeyê xwe bêhtir nîşan dida. Kurdîtî di çarçoveyê modern de mirî hatibû dinyayê. Ya rastî, di rewşa berbiçav a tebeqeya jor de Kurdîtî 'mirî' hatibû dinê. Rewşenbîr û çîna modern a diviyabû xwedî li nasnameyên civakî û neteweyî derkevin, li naverastê xuya nedikirin. Polîtîkayên hişk ên asîmilasyonîst encam dabûn. Dilxwede rewşenbîr hebûn mîna ji nexweşiya webayê birevin ji Kurdîtîyê direviyan. Bi tevahî derdê gel ew bû hebûna xwe ya fizîkî dewam bike. Bûrjûwabûna derketibû holê ne dişibiya ya Cihûyan, ya pêkhatî bêhtir çîneke çerxkirî bû. Çiqasî ji Kurdîtîyê direviyan ewqasî pere bi dest dixistin, lewma mîna kûçikên Pavlov hînê vê yekê bûbûn. Civaka Kurd û Kurdistana salên 1970'î bûbû civak û welatê mirovên di heqê xwe de îdeayên wan nemayî yan nîşaneyên baweriya wan gelekî zelûlbûyî. Bêbextiya 'Kurdê bi dûvik' cihê xwe girtibû. Di vê rewşê de her kesê dixwest bawer bike ku bi dûvik nîne yan ji Kurdîtîyê

derdiket an jî dema îddîa dikir ku dûvikê wî tineye bi awayekî şermoke carê sê caran bêhemdê xwe li ser milê xwe dizîvirî, li paş xwe dinêrî.

Min ev rastî di şexsê xwe de jî didît, his dikir. Eger min rê bidîta, ez ê jî ji zû ve ji Kurdîti û Kurdistanîtiyê derketibûma. Lê piştî ku min bîrbirina hemdem nas kir, ev rastî bi ser min de hat, mîna kabûsekî bi ser min de kumişî. Rohniyên birqokî ên modernîteyê min ber bi xwe ve dikişandin. Lê ew cografya navlênkirî an ji zû ve terikandî û ew gelê min ê ku her cara navê wî dihat hildan ji berê dihat fedîkirîn, her ku diçû min nikarîbû ji wan qut bibim û vê yekê ez ji wan rohnîyên birqokî berepaş vedigerandim. Modela modernîteya Tirk ji sedî sed destkişandina ji Kurdîti û Kurdistanîtiyê ferz dikir. Carnan wexta ku xwe weke jineke bedew pêşkêş dikir, ji bo jiyana bi wê re diviyabû ji sedî sed te xwe înkâr bikira. Heta mêrê te bixwesta tu pêre bibûya dost û heval jî heman tişt ferz dikirin. Ji bo hinek xwebûnê tenêbûneke mutleq diviyabû li ber çavan bihata girtin. Ez tam li Arafê bûm. Ne hêviya min a ji bo cennetê ne jî tîrsa min a ji cehennemê mabû. Ez weke dînan diçûm û dihatim. Li hemberî jiyana modernîst, Kurdîti daxistibûn rewşa benekî û kelemekî ku li lingê mirov bigere.

Zemînê çînî yê tevgera neteweyî ya bûrjûwa pêk bianiya hê di dema derketina xwe ya holê de diviyabû xwe weke Tirk terîf bikira. Rewşa entelektuel ji nêz ve bi înkara Kurdîtiyê re têkildar bû: Entelektuel ew kesê ne Kurd bû. Salên 1970'î ew sal bûn ku diviyabû li ser diyarkirina hêmanên hemdemiya Kurd û Kurdistanê biryar bihata dayîn. Hê jî di bîra min de ye: Dema ku cara pêşî ez li ser têngîna “Kurdistana Mêtingeh” fikirîm û bi dilê xwe his kir, ez ji xwe çûbûm. Hevparê min ê malê, mirovê mezin Hakî Karer, dema ew rewşa min dît, tevî ku ne Kurd bû jî heta bigihîje şhadetê hertim weke pêşengê rastî yê tevgerê meşîya û ji vê xwe paşve neda. Sembboleke rastî ya hevalî û hevrêtiyê

bû. Rewşa cenînê ya tevgeran, ji rewşa di malzarokê de gelekî bêhtir bi zehmetiyan barkirî ye. Rewşên cenînê yên biyolojîk, qanûnên xwe yên bi xerîzeyên cinsî diyarkirî hene. Xwebûn hukmê xwe pêk tîne. Tevgerên civakî, eger ji wî celebî bin ku wê şopa xwe li ser jiyana civakî bihêlin, ji bo bikevin malzarokê demeke dirêj û di nava şert û mercên zehmet de wê rawestin. Di rêûresma pêxember de qonaxa derketina çiyê û ketina şikeftê bi temamî ew qonaxa malzarokê ye ku îşaret bi wan bûyerên tevgerên civakî dike ku wê biqewimin. Hz. Muhammed û melek Cebrail dema cara pêşî têne cem hev, melek Cebrail wehiya “Bixwîne!” didiyê û paşê Hz. Muhammed ji xwe diçe, diricife û ta digire, ev hemû wê kêliya mezin û payeberz îfade dikin.

Xwesipartina hêzeke pêkhatî nayê maneya gavavêtineke nû. Ji ber ku bi tenê dikarî li gorî pîvanên wê hêzê di nava çerxên jiyane de bi kêra dubarekirinê bê. Heman xusûs ji bo girêdanên dogmatîk bi hêzên baweriyê jî di cih de ne. Heta meşeke li ser xeta fikra zanistî jî tevgerêke civakî ya nû pêk nayîne, eger bibe jî wê xetîbekî bawerî pê bê bibe. Di nava şert û mercên 1970’î de ji bo tevgerêke azadiyê ya bi kok biryardan dişibe mîsala çêlika mirîşkê ya bibe çêlika qertelê, hem jî dora wê bi dijminên qertalan tijî ye ku wê di wê rewşê de hewl bide mezin bibe û bifire. Şert û merc wisa ferz dikin ku divê timî weke qertelekî bilind bifirî. Ji şehîdên me yên mezin Mazlûm Dogan tespîteke wî ya der barê şexsê min de hebû. Dema min ev rêz dinivîsandin ew tespîta wî hat bîra min. Min bihîstibû wisa gotiye: “Meşa rê ya heval dişibe firîna qertelekî. Hem jî timî bilind difire”.

.....	NAVEROK.....	
BEŞA YEKEMÎN:RASTIYA KURD.....		3
A- BI KURTÎ PÊKHATINA DÎROKÎ YA RASTIYA		
KURD.....		8
1- Weke Hebûn û Heyîn Kurd.....		9
2- Hebûna Kurdan û Rêûresm.....		31

3-	Hebûna Kurdan û Rêûresma Îslamî.....	33
4-	Çanda Îslamê û Têkiliyên Ereb-Kurd-Tirk.....	47
5-	Di Rastiya Kurd De Tesîrlihevkirina Ermenî-Suryanî-Cihû.....	53
6-	Çanda Rojhilata Navîn û Hegemonya Modernîteya Kapîtalîst.....	57
7-	Di Çanda Rojhilata Navîn de Jihevdûrketin û cihêbûna Desthilatdarî û Civakê.....	92
B-	DI SERDEMA KAPÎTALÎZMÊ DE RASTIYA KURD.....	106
1-	Di Rastiya Kurd De Dayikniştiman.....	112
2-	Di Rastiya Kurd De Şaxê Neteweyî.....	118
a-	Nasnameya Kurd a Hemdem a Di Bin Hegemonya Yekdestdariya Sermaye û Desthilatdariya Tirk û Hevgirtiyên Wan De.....	132
b-	Li Başûrê Kurdistanê Nasnameya Kurd a Hemdem.....	153
c-	Li Rojhilatê Kurdistanê Nasnameya Neteweyî ya Kurd.....	162
3-	Şaxê Civakî yê Rastiya Kurd.....	168
4-	Şaxê Ekonomîk ê Rastiya Kurd.....	190
5-	Şaxê Çandî yê Rastiya Kurd.....	197
	BEŞA DIWEMÎN: DI SERDEMA KAPÎTALÎZMÊ DE PIRSGIRÊKA KURD Ê TEVGERA KURD.....	214
A-	BI AWAYEKÎ DÎROKÎ QONAXÊN PIRSGIRÊKA KURD Ê REWŞA WÊ YA NIHA.....	217

B-	DÎROKA TEVGERA KURD.....	238
C-	TEVGERÊN KURD ÊN HEMDEM.....	252

WEŞANÊN KOMÎTEYA ZANIST Û LÊKOLÎNÊN
CIVAKÎ

